A

KISFALUDY-TÁRSASÁG

ÉVLAPJAI

LI. KÖTET

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

ÉVLAPJAI.

ÚJ FOLYAM

ÖTVENEGYEDIK KÖTET.

1917—1918.

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1918.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOMJEGYZÉK.

I.

A LXXII. ünnepélyes közülés Zrinyi Miklós születése háromszázados évfordulójának ünneplésére.

Lap

Beöthy Zsolt elnöki megnyitó beszéde: Zrinyi szava — — — — — 3
Vargha Gyula titkári jelentése — — — — — — — — — — — 9
Ábrányi Emil: Zrinyi Miklós (költemény) — — — — — — — — — 14
Takáts Sándor: Zrinyi Miklós emlékezete (székfoglaló tanulmány) — 18
Kozma Andor: Három költemény Zrinyiről (Vörösmarty Mihálytól, Kölcsey Ferenctől és Kozma Andortól) — — — — — — — — 31

II.

Ünnepélyes havi ülés Tompa Mihály születése százados évfordulójának ünneplésére.

Berzeviczy Albert elnöki megnyitó beszéde: Tompa Mihály emlékezete 39
Lévay József: Tompa emléke (költemény) — — — — — — — — — 45
Sajó Sándor: Ének Tompa Mihályról (költemény) — — — — — — 48
Négyesy László: Tompa (tanulmány) — — — — — — — — — — 51

III.

Székfoglalók.

Szász Károly: Fiók Károly emlékezete (tanulmány) — — — — — — 67
Beöthy Zsolt elnöki üdvözlő beszéde Szász Károlyhoz és Szász K. válasza 81
Bánffy Miklós gróf: 1. Emlékezés Baksay Sándorra; 2. A szőnyeg (keleti mese) — — — — — — — — — — — — — — — — — — 83
Beöthy Zsolt elnöki üdvözlő beszéde Bánffy Miklós grófhoz — — — 95
Sajó Sándor: Dalmady Győző emlékezete (tanulmány) — — — — — 96
Beöthy Zsolt elnöki üdvözlő beszéde Sajó Sándorhoz és Sajó S. válasza 116
Kéky Lajos: Ágai Adolf emlékezete (tanulmány) — — — — — — 118
Beöthy Zsolt elnöki üdvözlő beszéde Kéky Lajoshoz és Kéky L. válasza 146

IV.

Jutalmazott pályaművek.

Schauschek Árpád: Henszlmann Imre (Somogyi Dezső-díjjal jutalmazott tanulmány) — — — — — — — — — — — — — — — — — 151
Csép Leó: A János (Széher Árpád-díjjal jutalmazott elbeszélő költemény) 214

*

Lap

Szabados Ede: Az utolsó harmincz év német lyrájából. (Rainer Maria Rilke: A párducz. G. Hauptmann: Éjjel a vonaton. K. Bulcke: Az összetaposott szív. Detlev v. Liliencron: A holt tenger. J. J. David: Éj. L. Greiner: Esős alkonyat. Fr. Evers: A költők. H. Benzmann: Alkonyathomályban. H. v. Hofmannsthal: A külső élet balladája. A. Geiger: A beteg leány.) (Radó Antal-díjjal jutalmazott műfordítások) ... 227

V.

Bírálatok és pályázatok.

Kern Aurél: Jelentés az 1917. évi Greguss-jutalom tárgyában. Első Zenészeti Évkör (1911—1916) ... 241

A Kisfaludy-Társaságnak 1917 okt. 31-én lejárt jutalomtételeire beérkezett pályaművek jegyzéke ... 258

Császár Elemér: Bíráló jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról ... 260

Kéky Lajos: Bíráló jelentés a Széher Árpád-pályázatról ... 264

Riedl Frigyes: Bíráló jelentés a Somogyi Dezső-pályázatról ... 268

Jakab Ödön: Bíráló jelentés a Bojári gróf Vigyázó Sándor-pályázatról 270

Hegedűs István: Bíráló jelentés a Radó Antal-pályázatról ... 274

A Kisfaludy-Társaság jutalomtételei ... 280

VI.

Tájékoztató közlések.

A Kisfaludy-Társaság személyzete (elnökség, tisztviselők, állandó bizottságok) ... 285

Rendes tagok névsora ... 286

Levelező tagok névsora ... 287

Tisztviselők a Társaság alapítása óta ... 289

Elhúnyt tagok névsora ... 291

Alapítók névsora ... 295

Kivonatok a Társaság jegyzőkönyveiből ... 303

Hegedüs István búcsúztató beszéde Ponori Thewrewk Emil ravatalánál 319

Kozma Andor: Shakespeare és Arany ... 322

Tagajánlás: Az íróval betölthető rendes tagsági helyre Tisza István gróf ajánlása Jakab Ödöntől s még 22 r. tagtól ... 325

A Társaság vagyona ... 328

I.

A LXXII. ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉS

ZRINYI MIKLÓS SZÜLETÉSE HÁROMSZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁNAK ÜNNEPLÉSÉRE

1918 FEBRUÁR 10-ÉN.

ZRINYI SZAVA.

— Elnöki megnyitó beszéd. —

Beöthy Zsoltól.

Tisztelt hallgatóim,

ezzel az esztendővel virradt ránk Zrinyi Miklós születésének háromszázados évfordulója, az első, melyen nemzetünk megemlékszik erről a héroszáról. A mult százados évfordulók emlékezés nélkül multak el; az első: 1718, a nemzetet a szatmári béke utáni kimerültség kábulatában érte; a második: 1818, Ferencz császár elnyomásának alélt-ságában köszöntött ránk. De ma, a harmadik százados forduló évében, ha reng is a föld alattunk és viharzik is az ég felettünk, mégis csak más idők járnak. A magyar nemzeti érzés, mely Zrinyi tetteiben és szavaiban oly hatalmas áradattal zúg, egy század küzdelmeiben, szenvedéseiben és dicsőségében megedződött; a magyar erő, melyben oly rendületlenül bízott, de a melyet kétségbeesve hiába költögetett, ma «ez világot fegyverrel nyargalja»; munkánkkal ezt az új, magyar Magyarországot, melyért írt és beszélt, tűrt és harczolt, élt és meghalt, szilárdan megalapozni törekszünk. Közéletünknek mindezek a mozzanatai ma hozzá vezetik minden jobbak emlékezését, hozzá, kit, történetét és írásait olvasván, szinte vezérünknek érzünk, mint Colignynak azok a franczia tisztjei, kik a gotthárdi diadalt, melyben nem volt jelen, az ő vezető és lelkesítő szellemének tulajdonították. A Kisfaludy-Társaság íme elsőnek gyujtja meg a hálás emlékezés fáklyáját: hírét nemcsak «rettenetes bajvívó szablyájával, hanem pennájával is keresté», mindezideig leghatalmasabb hősi époszunknak koszorús költője ő.

Élete és nagy költeménye egyaránt beszövődik a magyar nemzet tragikus életfolyamába. A «régiekről emlékezik», példájokat követve s emlékezetöket dicsőítve, mikor a jelenben nem telhetett kedve. Érdekes és egyszersmind tanulságos, hogy, honfoglalási mondánknak legrégibb verses feldolgozásától kezdve a mohácsi vész idején, nagy hőskölteményeink mind sötét, borús időkben keletkeznek. Olyan időkben, mikor, minden éposznak közös lelkéből, az elszánt és megszentelt emberi erő mindenhatóságának sugallatával kell biztatóan szólaniok csüggedő vagy süllyedt nemzetünkhöz. Vörösmarty *Zalán*ja

akkor született, mikor a «tehetetlen kor jött el s régi dicsőségünk az éji homályban késett»; Arany *Buda halála* is «szomorú tallóján ősi hirnevünknek», akkor, mikor a kimerült és csüggedt nemzet már-már elvesztette hitét a jövendőben. Nagy elődjök, a *Zrinyiász* is ilyen végzetesen komor napokból való. Költője az 1649-diki országgyűlést követő télen írja, az után az országgyűlés után, melyen a rendek a végvárak terhétől szabadulni kívánván, ellátásukat egészen a királyra bízzák s ezzel a nemzeti életnek úgyszólván legfőbb erejéről, a hadseregről lemondanak. A költői képzeletnek s a nemzeti életnek ebben a jellemzően magyar összekapcsolódásában, az első két tárogatónak hívó szavára megjelentek a szabadítók: Vörösmartyéra Széchenyi, Aranyéra Deák. Zrinyi maga volt küldve a nemzetszabadító feladatra is, melyet költeménye idéz; de az ő tragikus végzete és a mi tragikus végzetünk neki gáncsot vetett és elejtette. Vörösmarty és Arany tárogatója, a mint utolsó verssoruk elhangzik, mintha a nemzeti élet mezején győzelmi énekbe olvadna, Zrinyié gyászzenébe. Nemzete nem értette meg áldozatra, egyetértésre hívó szózatát; királyában pedig csak bizalmatlan és féltékeny gyanút ébresztett nagysága. Ez a sötét végzet majdnem két századra határozott Magyarország sorsáról. De hiszen az emberi nagyságot igaz értékében a tragikai küzdelem és szenvedés tüze ragyogtatja: ennek glóriájában látjuk és fogjuk látni mindenkor Zrinyi Miklóst, a «hétszer szentelt vitézt», kit egykorú gyászéneke Isten után a magyarság egyetlen bizodalmának mond s hármas jajjal sirat el.

Tragikumának gyökere nem mint római költőtársáé, az ovidiusi *carmen et error* volt, hanem a *carmen et virtus*. Mert élete és ábrándjai, tettei és versei elejétől végig egyetlen érzést, egyetlen gondolatot, egyetlen akaratot tolmácsolnak: felszabadítani a magyar földet, de a magyarsággal és a magyarságnak szabadítani föl; régi, igaz, hősi, áldozatra kész magyarságunkkal nyerni meg Isten kegyelmét és az ő kegyelmével vívni vissza hazánkat. Ezt a nagy, istenfélő és hősi lelket maga jellemzi legmegragadóbban azzal a híres strófájával, mely mintha erős, gyászos hollószárnyakon emelkednék fölfelé:

> Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó,
> Órám tisztességes csak légyen utolsó.
> Akár farkas, akár emésszen meg holló:
> Mindenütt felyül ég, a föld lészen alsó.

Mindegy: csak az égből isten szeme nézzen rá és hazájának földje nyugtassa. Erőszakos szórend és rossz rimek mennyire elenyésznek a mély érzés kitörésének megrázó hatásában! Mintha

kard-csattogást hallanánk ezekben a sorokban rímek csengése helyett, mintha magát egy hősi szívnek dobogását szavak ritmusa helyett.

A mint ez a magától jellemzett lélek, életének egész fenséges útján, a magyar léleknek eszményi példája, úgy a *Zrinyiász* egyik leghatalmasabb megnyilvánulása a magyar költői erőnek, mely legmagasztosabb sugalmait mindig a nemzet szívéből vette. A magyar költői szellem és költői szó vele köszönt be igazában a világköltészet világába. Nem némely motivumainak és képeinek a latin és olasz költészetből, Vergilből és Tassóból kölcsönzésével, ezekkel az akkoriban divatos kötelékekkel és ékítményekkel; hanem saját magának eredeti nagyságával, elragadó fenségével és művészi értékével. Valóban alig találunk a *Zrinyiász*nál beszédesebb és meggyőzőbb példát arra, hogy a részleges, helyi átvételek milyen kevéssé jellemzők, milyen jelentéktelenek lehetnek valamely mű egészének benyomására, jelentőségére, sőt eredetiségére nézve. Az éposz valója: conceptiója, képzetköre, irányzata, lélekrajza, hangulata. Mindez pedig a *Zrinyiász*ban Zrinyinek nagyító, egeket látó képzeletéből, nemzeteért égő és vérző szívéből s hősi életének dicső emlékeiből való, nem az *Aeneis*ből és nem a *Megszabadított Jeruzsálem*ből. A mint formai kerekségre és zártságra, úgy a képzelet szárnyalásának és a szívek fölemelkedésének fenségére, a mint komor, magával ragadó erőre, úgy alakjainak és képeinek valószerűségére: annak az ő korában egész nyugaton virágzó költői iskolának, melyhez tartozik, az antirefo rmáczió epikájának élére emelkedik. A németek tudákos krónikás stiljével szemben az ő szabad költői leleménye, ennek az olaszoknál csillogó szeszélyes csapongásával szemközt az ő szent magasztossága. Tasso édes bájra bizonyára messze meghaladja; de sem fenségben, sem jellemző erőben, sem hangulatának igaz erejében nem éri el. Igaz, nyelve, verselése szinte úgy áll antik és olasz mintáihoz, mint középkori himnuszaink állanak zengő latin eredetijeikhez; de ezek a kemény szavak, ezek a nehézkes sorok, ezek a darabos versek a nemzet bűneiért életével fizető szigeti hős alakjának és sorsának tolmácsolásában úgy hatnak ránk, mintha mozaikkövek lennének, melyekből kirakva valamely középkori bazilikának porta triumphalisáról egy vértanúnak óriás alakja tekintene reánk. És hozzá: az emberi léleknek igazságában, az életnek hűségében.

A költő Zrinyi minden nyugoti költőtársánál jobban ismerte a keleti embert; egész életében közöttük forgott, velök hadakozott; minden tanácsát és tervét arra alapította, minden prózai és verses sorában bizonyságát adja, mennyire ismeri őket; bucsuzkodik hős bajtársaktól, kik oldalán hullottak el; s mint nagy őse, ő is térdelt a feszület előtt és felajánlotta életét Istenének hazájáért. Így a valószerűség, az élmény a szívnek és képzeletnek ideális lendületével bensőbb kapcsolatba iro-

dalmunk egész történetében nem jutott, mint a milyenben Zrinyi éposza mutatja. A lelki szemeinek megnyilatkozott ég leszáll a földre s a testi szemével látott magyar föld fölemelkedik az égbe. Sőt talán többet is mondhatnánk. A *Divina Commediát* kívéve aligha van műéposz az egész világköltészetben, mely a fantáziát oly magasztosságban s a korabeli élet alakjait és képeit oly hűséggel szőné egybe, mint a *Szigeti veszedelem*. Dante a körülötte dúló guelf és ghibellin harczok képeit és alakjait vetíti a mennynek és pokolnak sötét és vakító tükrére; Zrinyi a török háborúk Magyarországának jeleneteit, hőseit és áldozatait. Az ő nagy alkotásában is, mint a hogy Dantéról szokták mondani: «ég és föld munkált közre», hogy a tisztító tűzben senyvedő magyarságnak a maga erényeivel megváltatását példázza.

De ha így kifejezte versében Zrinyi magának, nemzetének és korának lelkét, voltaképen mi az a, szívének és elméjének legmélyéből fakadó szó, melyet ahhoz a korhoz intéz? Sőt époszáról azt tartván, hogy «idő, tűz el nem bonthatja, ég haragja, vas el nem ronthatja, nagy ellenség, irigység nem árthat neki»: mi az a szó, a mit minden magyar korokhoz, a mienkhez is intéz? A lángelméknek egyik közös bélyege, hogy rendszerint egy-egy nagy igazságra emelkednek, egy gondolatra, mely egész valójukon uralkodik s életökben és műveikben az eredetiség erejével nyilatkozik meg. Zrinyi életében, költészetében, politikai és hadtudományi munkáiban van-e ilyen nagy, közös, mindent átható, mindenen uralkodó gondolat, és mi az?

Zrinyi Magyarországnak egyik legnagyobb birtokosa, vezetésre leghivatottabb államférfia, leghíresebb hadvezére és költője, s katholikus egyházának legbuzgóbb fia. Mindezekben az életkörökben, melyekbe született és fölemelkedett, eszmények lebegnek előtte: a politikus és katona, a hívő és költő ideáljai, melyeket irataiban példákkal magyaráz, legsürűbben Hunyadi János és Mátyás király, a szigeti Zrinyi és Bethlen Gábor példáival. Hogy helyezkednek már most el, miféle viszonyba kerülnek egymással ezek az ideálok Zrinyi lelkében, a mint pályájából és munkáiból kiismerhetjük? A klasszikusokból és Macchiavelliből merített katonai tanultságát a magyar ősi lélek s a török harczmód természetéhez képest alakítja át; hitbuzgóságát a nemzeti egységnek kategorikus imperativusához képest türelemmel és méltányossággal mérsékli, akár Pázmánnyal szemben is; politikai csalódásait és méltatlan mellőzéseit szinte hihetetlen türelemmel viseli, hogy sohase kelljen lemondania a hazájáért való munkáról; vagyonát csak azért becsüli, hogy seregtartásra, várépítésre, foglyok váltságára, közre áldozhatja. Így alakulnak, fejlődnek, szövődnek egygyé és alkalmassá tudomány és képzelet, anyagi és szellemi erő,

hit és művészet, minden törekvése és minden eszménye egy nagy czélnak, a haza felszabadításának szolgálatára. Így kell összhangba rendezkednie, egyetemes erővé szervezkednie egyetemes czéljaink érdekében minden életkörünk minden igyekezetének, minden ideáljának.

Ez az ő nagy igazsága. Megalázott nemzetének és széttépett hazájának láttán inkább a maga lánglelke tanította rá, mint korának viszonyai és példája. Az a világ, melyben élt és növekedett, inkább az ellenkezőjét hirdette. Mióta nevelőanyjának áldott karjai közül kinőtt, bármerre tekintett, csak egyenetlenséget, viszálkodást, ármányt látott maga körül. Még Magyarország történetében, a *viszályok történetében* is épen ezt az időt jellemzően a *viszályok korának* lehetne elneveznünk. A királyi tekintély ereje és a nemzeti érzés ereje nem tudnak egymásra találni; érdekeik különbözését, olykor ellentétességét csak leplezgetik, míg időről-időre nyilt harczba nem keverednek. Az ádáz felekezeti gyűlölség tüze és füstje a harminczéves háború csatatereiről hazánkat is elborítja. A hadi életben régi és új rendszerek, a zaklató és várakozó harczmód szenvedélyes versenye egyéni féltékenységből szinte nemzeti gyűlölködésbe csap át. A politikai életet fenekestől felforgatják ugyanezeknek a szembenálló érdekeknek, de talán még inkább a személyes motivumoknak: irigységnek, hiuságnak, kapzsiságnak, bosszúnak, haragnak, féltékenységnek titkos és nyilt dulakodásai. Az irodalom is harczias szenvedélylyel tüzeli és sorakoztatja egymás ellenében azokat, kik a maguk és a haza üdvösségét a régi vagy az új hittől, a némettől vagy a töröktől várják. Várjuk az istentől, a ki mindnyájunk istene s várjuk magunktól! — hangzik ennek a felfordult világnak rossz iskolájából Zrinyi süvöltője. Nemcsak azt hirdeti, először és világosan, hogy: a haza minden előtt; hanem azt is, hogy: mindent a hazáért és a hazának.

Ez az ő fenséges, halhatatlan szava nem hangzott el végképp a pusztában: ma is hangzik hozzánk. Nemcsak a hangot halljuk három század távolából, hanem mintha sasszemének vesékbe látó pillantását éreznők ezen a mi mai magyar világunkon. Ezen a veszedelemmel, visszavonással, önzéssel tele világon, mely, mérhetetlen haladásának ellenére, talán távolabb van a nagy közös czél sugallta szent harmóniától, mint a mennyire az ő világa volt. A veszedelem nem kisebb Zrinyi Magyarországának átkát, a török jármot, azzal az erős magyar karral, mely ma hősileg vívja harczát szemben a fél világgal, talán fel lehetett volna oldani; a mi méltó nemzeti életünk kivívására és biztosítására ez a kar már nem elegendő. Vége a Zrinyi babonájának, hogy: a borostyánfa megvédelmez a mennykőcsapástól. Zrinyi Magyarországa csak három részre volt szakadva, a mi Magyarországunkat

álnok és hazug izgatás keltette szenvedélyek még több darabra szaggatták, ha egyelőre nem is a térképen, de a lelkekben. Maga magyarságunk is szenvedélyes visszavonással és rövidlátó torzsalkodással csúfolja meg azt a harmóniát, melyet Zrinyi szava követel: az emberjogok és nemzetjogok harmóniáját, mely Széchenyi óta, innen-onnan száz éve reformkorunk csodálatos fejlődését irányozta és áthatotta. Ez az egyezség emberjogaink és nemzeti jogaink közt, multunk tanulságai és jövőnk törekvései közt, a köznek ereje és virágzása s az egyén szabadsága és boldogulása között: csak ez az egyesség lehet ma, mint egykor a szigeti Zrinyi áldozata volt, nemzeti váltságunk. Ezt fogadja magába és hirdesse minden magyar elme és magyar szív; ezt irodalmunk, ha nem szólhat is a *Zrinyiász* fenséges ormáról, de szóljon legalább igaz és lelkes magyar szivéből.

Zrinyi Miklós ünnepét, azt hiszem, meg fogjuk ülni mindenütt széles e hazában, mint 1859-ben megülték atyáink a magyar szellemi élet első szervezőjének s az újkori magyar erő egyik alapvetőjének, Kazinczy Ferencznek napját. Tudjuk, hogy ezek az irodalmi Kazinczy-ünnepek rázták fel a kényuralom végén új bizodalomra és küzdelemre nemzetünket s közéletünk új, derűsebb korszakának megnyitói voltak. Mintha mai viszonyaink között a mi ez idei ünnepeinknek is, melyeken bizonyára mindenütt fel fog hangzani Zrinyi szava, ilyen nagy feladat jutna nemzeti életünkben. Szálljunk magunkba, fogadjuk szivünkbe és kövessük szavát. Talán nemzetünk és magyar kulturánk jövőjét mentjük meg vele s a nagy «őrállónak és vigyázónak», ki mintegy sírjából kiemelkedve most is «megjelenti a veszedelmet», kiengeszteljük három százados tragikumát.

Ezzel megnyitom a Kisfaludy-Társaságnak hetvenkettedik ünnepi közülését.

TITKÁRI JELENTÉS.

VARGHA GYULÁTÓL.

Tisztelt ünneplő közönség!

Már negyedízben tartjuk ünnepi közülésünket azzal a szorongó érzéssel, melyet a hosszú önvédelmi harcz véres borzalmai és nehéz kétségei oltottak lelkünkbe. Még azoknak a nagyjainknak emlékét sem tudjuk valóban örvendező szívvel megülni, kik a nagyok közt is a legnagyobbak, kikkel a gondviselés kivételes kegyelme ajándékozta meg nemzetünket.

Ma is csak fátyolozva mer megszólalni az öröm, annak a férfiúnak háromszázados emlékünnepén, kinek neve minden idők legnagyobb magyarjainak sorában tündököl. Zrinyi a költő mint költő is nagy, de még nagyobb mint magyar hazafi; hiszen költészete is csak lángoló hazaszeretetének kisugárzása volt. Hivatott ajkak tesznek tanubizonyságot ez alkalommal is Zrinyi hűségéről, Zrinyi nagyságáról, s az élő ajkakon kívül még Vörösmarty és Kölcsey szellemajkát is megszólaltatjuk Zrinyi dicsőítésére.

Az elmult év is az emlékezések ünneplő éve volt. Ünnepélyes közülésünket szintén egyik legnagyobb nagyunk, Arany János emlékének szenteltük, kivel a magyar költészet délpontra hágott. A közönség, mely roskadásig megtöltötte Akadémiánk dísztermét, áhítatos érzések között távozott ünnepélyünkről; de Társaságunk még szélesebb körökben is áldozni kívánt a nagy költő emlékének s Négyesy László társunknak Aranyról írt kitünő kis munkáját tizenötezer példányban osztotta szét ingyen, főleg a tanulóifjúság között.

Az elnyomatás szomorú korszakának mély érzésű dalnokát, Tompa Mihályt, szintén külön ülésben ünnepeltük. A költő levelezését, melyet fáradhatatlan szorgalommal Wallentínyi Dezső tanár úr gyűjtött össze, szerettük volna kiadni a jubiláris év emlékeül, de szándékunk a nyomdaviszonyok nehézségén hajótörést szenvedett.

Ugy felolvasásainkkal, mint kiadványainkkal állandóan arra törekedtünk, hogy a magyar irodalom színvonalát, melyet elődeink oly magasra emeltek, fenntartsuk, nemzeti jellegét pedig tisztán megőrizzük.

Bár a forrongó világ lázas vergődése szinte az ős chaosz képét mutatja, nekünk nemzeti eszményeinkről, melyeket a magyar irodalom évszázadokon keresztül, hol öntudatlanul, hol öntudatosan, de mindig állandó hűséggel szolgált, lemondanunk nem lehet, nem szabad. Magyar hazánk csak akkor lesz művelt, vagyonos és boldog népek hazája, ha ezt a földet, melyet az ezeréves mult szent hagyományain kívül a természet is egységes államul jelölt ki, nyelvben, érzésben, gondolkodásban egységes nemzet lakja. De ezt az összeforrasztó munkát csak a szellem ereje végezheti s a nagy feladat megoldása elsősorban a magyar irodalomra vár.

A lefolyt évben hét felolvasó-ülésünkön tizenkilencz előadást tartottunk, nyolczat kötött, tizenegyet kötetlen formában; tizenhetet tagoktól, kettőt vendégektől.[1] A prózai felolvasások sorában a szépirodalmiak váltakoztak az elméleti tanulmányokkal.

Emlékezetes marad, hogy Kozma Andor társunk egyik havi ülésünkben, felolvasásával kapcsolatban, bejelentette, hogy Goethe egész *Faust*jának, tehát úgy az első, mint a második résznek fordításával elkészült. Büszkék lehetünk, hogy *Faust*ot, az emberi szellemnek egyik leghatalmasabb alkotását, a magyar irodalom bírja az eredetihez méltó formában.

Kiadványainkban is iparkodtunk híven szolgálni a nagy czélt, melyet elődeink szent örökségül hagytak ránk. Az elmúlt évben megjelent Évlapjaink ötvenedik kötete gazdag tartalommal. Az alapítói könyvtár sorozatában pedig kiadtuk boldogult társunk, Baksay Sándor-

[1] Tagok előadásai: Gr. Bánffy Miklós: *Megemlékezés Baksay Sándorról* és *A szőnyeg* című elbeszélés (székfoglaló); Császár Elemér: *Kölcsey a kritikus* (tanulmány); *A magyar kritika történetéből* (tanulmány); Csengeri János: *Sophokles Elektrájából* (műfordítás); Fraknói Vilmos: *Zrinyi a költő tanulóévei* (tanulmány); Hegedűs István: *Uj Nikodemus* (költemény); Heinrich Gusztáv: *Macbeth* (tanulmány); Kéky Lajos: *Ágai Adolf emlékezete* (székfoglaló tanulmány); Kozma Andor: *Goethe Faustja II. részének ötödik felvonása* (műfordítás), *Rokkant katonák, Penelope, Heribald* (eredeti költemények); Lévay József: *Szép öreg templom* (költemény); Négyesy László: *Tompa Mihály költészetéről* (tanulmány); Pekár Gyula: *Nászinduló* (elbeszélés); Sajó Sándor: *Ének Tompa Mihályról* (költemény); *Dalmady Győző emlékezete* (székfoglaló tanulmány); Szász Károly: *Fiók Károly emlékezete* (székfoglaló tanulmány); Vargha Gyula: *Kevés a vetés, Kora tél, Álmomban, Fáim között, Fecske pajtás, Eltűnt nyár, Bús szél zokog, Az öreg dalnok, Itália* (költemények).

Vendégek dolgozatai: Kern Aurél: *Zeneköltészetünk az utóbbi hat év alatt* (tanulmány); Szász Béla: *Tibullus elegiáiból* (műfordítás).

nak eddig külön gyűjteményben meg nem jelent munkáit, három kötetben s Kozma Andor *Hetedhét országból* című kötetét. Mindkét kiadványban a magyar faj typikus képviselői szólnak hozzánk. Baksayban a magyar nép legalaposabb ismerőjét s a tősgyökeres magyar nyelv őserejű művészét csodáljuk, Kozma Andor kötetében pedig lelki gyönyörűséggel szemléljük, hogy a különböző népek és országok tarka, színes képei s a nagy művészek örökéletű alkotásai miképen tükröződnek egy mély és csodálatosan világos magyar lélekben.

A *Shakespeare-Tár* 1917. évi kötete is nemsokára elhagyja a sajtót; többi kiadványaink azonban, melyek oly nagy bőséggel vannak előkészítve, a mostoha nyomdaviszonyok miatt nem jelenhettek meg. *A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtárából*, ebből a 200 kötetre tervezett monumentális vállalatból, eddig csak az első hatkötetes sorozat került könyvpiaczra; négy újabb kötet azonban ki van szedve, tizenhat kötet pedig sajtó alá elő van készítve. Reméljük, hogy legalább egy kötet, Zrinyi munkáinak második kötete még ez évben elhagyja a sajtót. Zrinyi munkáinak gyűjteményét, melyből az első kötet már megjelent, Négyesy László társunk látta el bevezetéssel és jegyzetekkel s rendezte sajtó alá. Ily jeles kritikai kiadás irodalmunkban még nem jelent meg s a nagy német irodalomban is alig találni párját; méltó emléke leend ez Zrinyi jubileumának.

Megakadt, sajnos, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* folytatólagos köteteinek kiadása is, noha roppant összegyűjtött, részben rendezett s feldolgozott anyag vár kiadásra. Reméljük azonban, hogy a folyó évben a kedvezőtlen nyomdaviszonyok mellett is sikerülni fog két értékes kötettel gazdagítanunk a gyűjteményt. Az egyik Arany János népdalgyűjteménye, a költő által lejegyzett dallamokkal együtt, a másik a szalontai népmese-gyűjtemény, melyet Szendrey Zsigmond úr rendezett sajtó alá. Mindkét kötet belső értékén kívül kegyeletes emlék lesz, melyet Arany János születésének százados fordulóján kívánunk a nagy költőnek állítani.

Ugy a Shakespeare-társaság kiadványai, mint a Nemzeti Könyvtár és a Magyar Népköltési Gyűjtemény kötetei a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr hathatós anyagi támogatásával jelennek meg. Fogadja ez alkalommal is Társaságunk hálás köszönetét.

Őszinte köszönet illeti két nagy intézetünket, a Pesti hazai első takarékpénztárt és az Első magyar ált. biztosító-társaságot is, hogy 400—400 koronás adományukat az elmult évben is megújították.

Özv. Grünwald Vilmosné szül. Ernst Paula úrnő, boldogult férje nevére és emlékére 5000 koronás alapítványt tett, hogy annak kamataiból lyrai vagy kisebb elbeszélő költeményre tűzzünk ki pályadíjat.

Ezenkívül dr. Nagy István, Lechner Jenő, Lechner Tibor, Dalmady Ödön, Kéky Lajos és Szűcs Miklós urak 200—200 koronával léptek Társaságunk alapítói közé. Fogadják mindannyian köszönetünket.

Egykori másodelnökünk, Greguss Ágost, alapítványainak kamataiból az elmult évben az utóbbi hat év legjelesebb zenei alkotását kívánván jutalmazni, a 2000 koronás jutalmat egyhangúlag Hubay Jenő *1914* című symphoniájának ítéltük oda. Hisszük, hogy a sok koszorú között, melyet a művész aratott, ezt is az elismerés becses megnyilatkozásának fogja tekinteni.

E hó 6-án tartott tagválasztó közülésünkben öt pályázat fölött döntöttünk. A bírálati jelentések egész terjedelmökben Évlapjaink legközelebbi kötetében fognak megjelenni. Ez alkalommal csak pár szóval számolhatok be az eredményről.

A Lukács Krisztina-jutalomra (*A lyra fejlődése a XIX. század második felétől kezdve*) csak egy pályamű érkezett be. Nem befejezett egész, csak hosszabb bevezetés a tervezett munkához. Szerző tanult, olvasott ember. Vannak eszméi, van írói készsége, de sokszor felületes, nem egyszer zavaros. Értékelése sem eléggé megbízható s tájékozottabb a külföldi, mint a hazai elméleti irodalomban. A művet, mint töredéket, jutalmazni nem lehetett, de az említett hibák miatt Társaságunk megbízást sem adhatott a mű kidolgozására, hanem a pályakérdést a következő megszűkített formában: A *magyar* lyra fejlődése a XIX. század második felétől kezdve, tekintettel az európai áramlatokra — újra kitűzi. Módot ád ezzel a pályamű szerzőjének, hogy eddigi tanulmányainak felhasználásával teljesen kidolgozott s kifogástalan művet nyújtson be.

A Széher Árpád-jutalomért népies költői elbeszélések versenyeztek. A 15 pályamű közül 11 említést sem érdemel. Két pályamű: a *Szívek harcza* és a *Vakablak* már méltóbb a figyelemre. Ezeknél értékesebb az *Őszi délután* című, a melyben sok kedvesség, elevenség, idylli derű és magyarosság van; rendkívül gyarló verselése miatt azonban sem díjjal, sem dícsérettel kitüntetni nem lehet. Valamennyi pályamű közül kiemelkedik *A János* című. Ez sem elsőrendű, vannak bágyadtabb helyei, de van sok szépsége is s igazi emberi érzések szólalnak meg benne. A Társaság, a bíráló-bizottság egyhangú javaslatára, a jutalmat a 7. számú, *A János* című, «Rossz időket élünk» jeligéjű pályaműnek ítélte oda.

A Somogyi Dezső-jutalomra egy pályamű érkezett be: Henszlmann Imre életét és munkásságát sok szeretettel rajzolja, az érdemes tudós tanári működését közvetlen tapasztalatok alapján világítva meg. A bíráló-bizottság érdemesnek ítélte ugyan a jutalomra, de közzététel előtt különböző hiányok pótlására hívja fel a szerzőt.

A bojári gróf Vigyázó Sándor-jutalomra négy pályamű közül csak egy, a *Domine Bogárdi* érdemel figyelmet. Szerkezet, felfogás, előadási képesség tekintetében gyakorlott íróra vall; de igazán színes korrajzot nem kapunk benne. A Társaság e pályaművet, a bizottság javaslatára, bár buzdító elismerésül kiemelte, jutalmazhatónak nem találta.

A Radó Antal társunk adományából kitűzött pályázatra («rövidebb műfordítás az utóbbi 30 év német lyrájából») 14 pályamű érkezett be. Sok közöttük a gyarló kísérlet, de vannak figyelemreméltók is. A bírálóbizottság legjobbnak ítélte a 9. számút, mely különböző német költőktől 10 költemény fordítását adja. A fordító ízléssel válogatta meg a lefordítandó darabokat s feladatát odaadó gonddal oldotta meg. A Társaság ennélfogva a 9. sz. «Minden szép, a mi szomorú és minden szomorú, a mi szép» jeligéjű pályaművet tűntette ki a jutalommal.

Fájdalmas veszteségről is kell jelentést tennem. Elvesztettük Ponori Thewrewk Emil társunkat, Homer *Iliás*ának, *Anakreon*nak és a görög *Anthologia* bájos epigrammáinak jeles fordítóját, ki úgy is, mint a rhythmus- és zeneelmélet avatott ismerője, buzgó részese volt Társaságunk munkásságának. Emlékét híven meg fogjuk őrizni.

Az évek óta üresen álló levelező-tagsági helyeket ezúttal sem kívántuk betölteni. A nagy világfelfordulás után beköszöntő békés évek feladatának tekintjük kulturális téren is a nemzetközi kapcsolatok megteremtését.

A Thewrewk Emil társunk halálával megüresedett rendes tagsági helyre, szinte példátlan egyhangúsággal gróf Tisza Istvánt, a kiváló szónokot választottuk meg. A legnagyobb melegséggel s a nagy egyéniségét megillető tisztelettel üdvözlöm őt körünkben. Hisszük, hogy az ő szokott kötelességtudásával vesz részt Társaságunk munkásságában. De nemcsak díszt és munkát várunk tőle, hanem az ő erős lelkének bátorító, buzdító hatását is várjuk és kérjük. Mi, a kiken többékevésbbé a képzelet uralkodik, könnyen hajlunk a csüggedésre. De ő, bár folyvást a nagy tragédiák át- meg áthevült levegője vibrál körüle, akaratának és erélyének törhetlen szilárdságával halad előre, perczig sem kételkedve a magyar nemzet jövő nagyságában. Oltsa belénk, a magyar irodalom munkásaiba, is az ő erős hitét, belénk, kiknek lelkében remény és kétség váltja egymást s állandóan ott csengenek Kölcseynk szavai:

De néked élni kell óh hon,
S örökre, mint tavasz virulni,
Óh, mert omladékidon
Reszketve fognék szétomolni,
Hazám, hazám!

ZRÍNYI MIKLÓS.

ÁBRÁNYI EMILTŐL.

Mint Krőzosz királynak megnémult fiából,
Mikor apja mellén villogott a kard,
Úgy tört ki belőled a heves kiáltás,
A szivetrendítő: Ne bántsd a magyart!...
Hát most, Zrínyi Miklós? A mikor kigyúladt
S lángol öt világrész? És zuhogva dől
Védő gátjainkra ellenség özönje?
Mit kiáltanál most az egekre föl?

Most is azt! De büszkén, nem búgó panaszszal,
Mely részvétlen pusztát ostromolni jár.
Mert ez a kiáltás minden csatasíkon
Győző hadak élén ujjongana már!
Ó ez a kiáltás!... Mint a hogy' az erdő
Ércz-kemény kürthangot csengve visszavet,
Úgy harsogsz te vissza milliók szivéből
Riadó, felséges hazaszeretet!...

Koszorús sírodból, a hová lebuktál
Gyors, gyászos halállal életed delén,
Mért szállasz ki folyvást, mint hajnal az éjből?
Mély szemed gyémántja mért csillog felém?
Ünnepélyes kővé, jéghideg szoborrá
Mért nem merevedtél? Mért vagy itt velünk,
Mint ha élő volnál? Ájtatos gyönyörrel,
Édes könnyhullással mért ünnepelünk?

Mi az, a mi téged feltámaszt örökké,
Hogy rajongva nézzen lelkünk szeme rád?
Az, hogy te megírtad, tollal, vérrel írtad
A magyar vitézség legfőbb kánonát!

Az, hogy soha senki nemesebb szégyennel
Nem pirúlt, magyar nép, sűlyedéseden,
S nem kivánta senki lángolóbb fohászszal
A te megváltásod, bűnös nemzetem !

Élsz, mert csupa élet szikrázott szavadban,
Mely a fásult lelkek mélyéig hatott.
Élsz, mert a dicsőség harsonája voltál,
A mikor mindenki gyáván hallgatott.
Élsz, mert a magyarba életet leheltél,
Sziklaüregéből hogy kilépni lásd
S tunya Lázárodnak eldugult fülébe
Belemennydörögjed a feltámadást !...

Láttad országunkat széttépve, megosztva,
Fölfeszített Krisztus szent köntösekint.
És az lett a célod, egyetlen reményed :
Országunkat egygyé forrasszad megint !
És egész jövendőnk roskadt össze benned,
Mintha elmetélnék mind a két karunk,
A mikor kidőltél : horvát magból szökkent
Gyönyörű sudár-fánk, leghűbb magyarunk !...

Századok kamráit bárhogy átkutassuk,
Nincs hozzád hasonló tündöklő erény.
Nincs hozzád hasonló : se a Parnassz ormán,
Se vezéri sátrak lobogós terén !
Költő, a ki súlyos, csatarendbe álló
Versszakok sorával hősöket nevel.
Hadvezér : jövőnket a ki úgy álmodja,
Hogy költő se szállhat magasabbra fel !...

Álmodtál sok fényes, tüneményes álmot
Muraközi várad csúcsos homlokán,
De hogy így fölszárnyal Phőnix-hamujából
A te ájult néped : álmodtad-e bán ?
Álmodtad-e róla Zrínyi Miklós lelke,
Ihletett próféták lelkével rokon,
Hogy ott lesz a világ minden égő táján,
Sárga sivatagban, jeges Alpokon ?

Álmodtad-e akkor, hogy Sztambul s Szigetvár
Földrázó ütegje egy czélért dörög ?
Együtt sujtja kardját villámló haraggal
Közös ellenségre magyar és török ?
Magyar a mozlemmel együtt megy rohamra
Lengyel rónaságon, Kárpátok fokán,
S a ki ellen harczol : nagy, művelt, keresztyén
Nemzetek virága : — az lesz a pogány ! . . .

Dermesztő méreggel, gyilkos áfiummal
Ők akartak minket elpusztítni ! . . . Ők !
Jöttek a szabadság és Jézus nevében
A rabolni vágyók, aljas hitszegők !
Tengeren, szárazon, fönn a levegőben
Feketén hömpölygött a xerxesi had.
Jöttek, hogy hazádat széjjel-darabolják,
Jobban, mint az ozmán, a hajdani, vad ! . . .

Ezzel a pokollal daczol a magyar most,
Sátán-légióit mind visszaverő.
Nem *Sors bona* ez ! . . . Több ! . . . Sorsot leigázó
Akarat, tüzes hit, izzó tetterő ! . . .
Mindaz, a mit egykor te kivántál tőle,
A mit egykor, Mester, tőled megtanult ! . . .
Testet öltött vágyad daliás csodája,
Fenségben föltámadt zrínyiászi mult!

Ugy-e, boldog vagy most glóriás egedben,
Hogyha még részvétre hangolhat a föld ?
A mióta Árpád itt hódítva nyargalt,
Igy magyar vitézség még nem tündökölt !
Száz és száz Deli Vid jár a harczmezőkön,
Mint dühös oroszlán és mindent lever.
Gödrök meszes alján, tömeges sírokban
Száz és száz hatalmas Juranics hever ! . . .

Kell-e több ? Igen, kell ! . . . Még egy hősiesség,
Minden hősiesség legnagyobbja tán :
Hogy magyarral szemben ne legyünk mi hősök,
Hogy ne öljük egymást itthoni csatán !

Merjünk félni: féltsük nemzetünket! ... Tartsuk
Legszebb drágaságúl egységünk diszét,
És fonjunk gyászfátyolt minden diadalra,
Mely e szent palástot hasogatja szét.

Bántottak bennünket! ... Rossz, irígy szomszédok
Hányszor meggyötörték ezt a szép hazát!
De legádázabban, legkegyetlenebbűl
Egymást bántottuk mi századokon át! ...
Úgy gyűlölni hévvel, úgy sérteni vérig,
Úgy bántani minket nem bírt soha más,
Mint a hogy' mi egymást téptük és tiportuk,
Jaj, mint két megőrült testvér-óriás! ...

Bántani: nem egymást, csak az ellenséget,
És egyet akarni, a vezér ha int —:
Megtanultuk immár künn a csatatéren,
Fegyelemre hívó kánonod szerint.
De ha bent is, buzgón, ezt meg nem tanuljuk,
Bősz kedvünk ha folyvást ön-testünkbe mar:
Végül talpra áll majd minden elnyomott nép,
És porba csak egy hull —: a győztes magyar!

Ó, ha néztél minket, Zrínyi, a magasból,
Neked is, bizonnyal, ez volt, a mi fájt.
És teljes nyugalmad akkor lesz csak ott fönn,
Itt lenn ha kioltunk minden rút viszályt.
Mert ha egyszer elhűlt pártos szenvedélye,
Híven, bátran, bölcsen hogyha összetart,
Istenemre mondom: míg világ világ lesz,
Meg nem bántja többé senki a magyart! ...

ZRINYI MIKLÓS EMLÉKEZETE.

(Székfoglaló tanulmány.)

TAKÁTS SÁNDORTÓL.

I.

Mondják, hogy a nagy tehetségek csak csodálatot keltenek bennünk. A nagy jellemek azonban már erkölcsi érzésünkre hatnak. A közjónak áldozó, a nemzetükért élő férfiak hálára és szeretetre indítanak.

Zrinyi Miklós egyesíti magában a lángészt a páratlan jellemmel és a legideálisabb hazafisággal. Mint író, mint államférfiú és mint hazafi egyaránt olyan, a milyent az Isten egy nemzetnek ád, hogy jobb észre hozza. Őt tehát a magyar nem csupán csodálja, nemcsak hódol neki, hanem szereti szíve egész melegével, mint a magyar nemzet jó szellemét. Igen, ő szeretetet gerjeszt minden magyar szívben, mert a saját szívében kibeszélhetetlen szeretet lángolt nemzetéért és hazájáért. A nemzeti érzés ereje egyéniségét teljesen betölti s minden gondolatát, minden eszméjét és tettét ennek rendeli alá. Horeb csipkebokra nem égett jobban mint az ő szívében a haza- és a fajszeretet. Harsány szava — mint a bérczi szél zúgta egykoron ellenségeinknek: Ne bántsd a magyart! És küzdött, mint a nemzeti becsület védője. És csatázott tollal és karddal, hogy az elhült magyar szívet s a kihalt lelkesedést új életre keltse. Fegyvere a honszerelem volt, mely, mint a borostyán indái a tölgyet, mint a lágy moha a fatörzset, át és átfogta őt. S mintha egyedül belé szállt volna a nemzet jobb lelke, a férfias elszántságnak, a nemes ihletettségnek oly lélekemelő példáját adá, arany elméjének oly gyöngygondolatait szórá, hogy szaván ma is megmozdulhatna, ma is szívet kaphatna a nemzet.

Sajnos! kora mégsem értette meg szavát; a magyarság mégsem indult utána. Nagyratörő lelke tehát szárnyaszegetten vergődött. A meg nem értés kínos tudata gyötörte. Szenvednie kellett övéinek szenvedését; tűrnie saját megaláztatását; siratnia szép álmai eltünését. Lassan-lassan reménye is halófélben volt. S ez az elhaló remény hazája szebb jövőjében volt a legfájóbb sebe, a mit éltében kapott.

Korának a bűne, hogy a legnagyobb magyar szellemek egyikének magasztos szózati megértő keblekre nem találtak. A kölcsönös gyűlölködés és az erkölcsi sűlyedés jele, hogy a megpróbáltatás súlyos

napjaiban a leghivatottabb vezér követőkre nem talált. Ez Zrinyinek a tragikuma. S ez a tragikum kelti minden magyarban a fájdalmat, mikor e lánglelkű férfiú életével foglalkozik.

És Zrinyinek Vesta-lánggal telt szíve kihűlt a nélkül, hogy czélját elérte volna. De vajjon kisebbíti-e ez Zrinyi nagyságát? Vajjon az ő hibája-e, hogy a szeretet és a megértés nem kaphatott erőre a gyűlölködés ez országában?

Az ember századának a fia akkor is, mikor küzd ellene. S ha százada meg nem érti, annyi előtte a gát, a mennyi a vágy. Zrinyi küzdött haláláig. Minden tehetségét, vagyonát, meggyőződését s vérét hazája javára fordította. Nem számításból, nem hiuságból tette, hiszen magára sohasem gondolt. Csak hazájának és nemzetének élt. Ezeknek áldozott, ezeknek a jövőjeért aggódott mindvégig. Pályáját tehát magasztosan futá végig s ez maga fölér a sikerrel. Hiszen az államférfiút nagygyá nem csupán a siker teszi. A siker néha sír és nem siker. Nagyságát politikájának iránya és értéke mutatja. Ez az ő igazolása ; ez az igazi nagyság hőmérője. Zrinyinek, mint államférfiúnak nagysága is ebben rejlik. Politikájának iránya és értéke nemzeti létünk föltétele volt. S ha czélját nem is érte el, az ethikai nagysága örökké élni és hatni fog.

Elfásult, önző világ járta nálunk, mikor a magyar Hannibálnak nevezett Zrinyi Miklós szemét behunyta. Nem csoda hát, ha e szomorú korszak a legnagyobb fiát is hamar elfeledte. S ez a feledés nagyon sokáig tartott. Zrinyi Miklós csak másfél század mulva támad föl újra. Szegény, de lelkes magyar írók támasztják fel. Ők ássák ki e nagy kincsünket a feledés mélyéből ; ők adják vissza nemzetének. S a kik ezt teszik, lelki gyönyörűséggel eltelve cselekszik. A legelsők egyike, Kazinczy Ferencz, Zrinyi egyik ismeretlen munkáját olvasván, a küldőnek így köszöni meg az élvezetet : «Életem legszebb órái közé tartozik az, melyben az általam annyira szeretett Zrinyinek ezt a munkáját olvashatám.»

S azóta hányan szóltak így Zrinyiről s hányan kiáltották Kazinczyval : «Mely magyar szív és mily tiszta, mily józan gondolkozás!» Hányan és hányan kutattak Zrinyi nagy elméjének emlékei után. S minél több ilyent hoztak napfényre, annál fényesebbé lett előttünk az ő szelleme. Rajta is teljesült, hogy a gyémántot saját porával lehet legfényesebbé tenni.

Most, hogy munkáinak és leveleinek javarészét ismerjük, most látjuk csak, hogy mennyi szellemi kincsünk volt temetve. Csak most mondhatjuk el igazán, hogy az elmulás nála is új élet kezdete lőn : a halhatatlanságé.

Nem is halhat meg az, kit nemzete szeret. S ki érdemli meg ezt job-

ban, mint Zrinyi Miklós? Ki van közelebb a magyar szívhez? Ki az, kit könnyebben megért a magyar lélek?

Nincsen századában senki, a kiben nemzetünk elhunyt jeleseinek szelleme úgy élt és úgy rezgett volna tovább, mint Zrinyiben. Erkölcsi és szellemi nagyság ő s a mellett nemzetének leghívebb fia, a ki a sötétségben világosság, a viszálykodásban békítő szellem, az erkölcsi sülyedésben az eszményi virtus megtestesülése, a magyar becsület védője, a magyarság igazi géniusa volt.

II.

Íróink keresik, kutatják, kinek köszönhetjük Zrinyi Miklóst, ki oltogatá szívébe a nemesebb érzéseket, kinek a példáján lett nagygyá. Ne keressék. Hiába való munka ez. A nagy tehetségeket nem az iskolák adják. A nagy tehetségek születnek. Zrinyi Miklósban magában volt a fölemelkedő erő; maga képezte magát. Nem a világ, nem is kortársai, hanem önszíve jelölte ki neki az irányt. Olyan volt ő, mint a puszta mezőben álló hatalmas tölgy, mely magától növekedett, maga erejéből lett nagygyá. Nincs körülötte lombos erdő, nincs hegyorom, mely megvédené. Egyedül állja a vihart, egyedül szenvedi az elemek tombolását.

Vannak írók, kik azt hirdetik, hogy Zrinyi Miklós Pázmány Pétert és Eszterházy Miklóst választotta példaképül. Ha ez igaz volna, akkor Zrinyi nagyon messze esett a példaképeitől. Eszterházy jó magyar volt ugyan, de mint nádor az udvar politikáját követte. Zrinyi ellenben azt tartotta, hogy méreg és veszedelem fekszik a bécsi igéretnek édessége alatt! Eszterházy tiltotta a török ellen való harczot, Zrinyi pedig állandóan hadakozott ellene. Eszterházy Zrinyi Miklóst már fiatal korában bevádolta a haditanácsnál, Zrinyi pedig egyik levelében elítéli Eszterházy politikáját. Eszterházy korholja és kicsinyíti Bethlen Gábort; Zrinyi ellenben magasztalja. Eszterházy törhetetlen híve volt az udvarnak, Zrinyi meg a nemzeti királyságért lelkesedett.

Ilyenformán vagyunk Pázmány Péterrel is. Hogyan is választhatta volna őt példányképül az a Zrinyi, a ki egész életén át a vallási türelmet hirdette s még a törökről is megírja, hogy nem a vallása, hanem a hódításai miatt küzd ellene? Hogyan követhette volna Pázmányt Zrinyi, a kit a protestánsok fővédőjüknek tartottak, a ki a két felekezetnek kijelenté: «Én más valláson vagyok, de kegyelmetek szabadsága az én szabadságom, a kegyelmeteken ejtett sérelem az én sérelmem. Volna bár százezer pápista mellett százezer lutheránus és százezer kálvinista vitéze a fejedelemnek: ők megmentenék együtt a hazát!»

Zrinyi nem térít, nem üldöz senkit. Türelmes mindenkivel szem-

ben. Pedig a türelem nála nem a hit gyöngülésének a jele ; mert hiszen hívőbb lelket nála keresve sem találunk. Ő az emberekben először az igaz magyarságot, az önzetlen hazafiságot kereste. S ha valakiben ezt megtalálta, nem nézte a hitét. Így lett az ő legbizalmasabb és sírig hű barátja Vitnyédy, a buzgó lutheránus. Így közeledett ő a protestáns Vesselényi Pálhoz. Így mondotta Rákóczi Györgyöt «a legjobb magyarnak, a ki él az ég alatt». Tudjuk, hogy Zrinyi a csatáiba mindig magával vitte udvari papjait is, de természetesnek találta, hogy seregében prédikátorok is legyenek.

Vajjon az efféle dolgokat Pázmánytól tanulta-e? Nem. Zrinyi tettei és írásai olyanok, hogy nincs kortársai közt, a kivel őt összehasonlíthatnók, nincs, a hová sorozhatnók.

Honnét meríthette tehát a lelkesedést, a bizalmat ; kitől kölcsönzött eszméket, ha egyszer annyira elütött kortársaitól?

Zrinyi maga megmondja, de meg az írásai is elárulják, mi hatott rá legjobban, micsoda titkos erő késztette őt folyton arra, hogy ne az árral, hanem az ár ellen úszszék.

A mint tudjuk, elődei a magyar szent koronának hű tagjai, nemzetüknek hasznos fiai s vitéz katonái voltak. A szigetvári hősben nemzeti vértanu is került ki. A költő édesatyja, Zrinyi György bán, politikai hitvallását imígyen adja : «Az, mi az Magyarországot és annak koronáját illeti, nékünk minden eleink az Magyarország koronájához hallgattanak és az magyarországi igazsággal éltenek eleitől fogva. Azon országért vérek hullásával sokat próbáltanak ; szegény ősünk érette meg is hala ... Édes hazánknak, kinek eddig sok javát vettük, mi sem lehetünk idegöni és háládatlan fiai!»

A Zrinyi-család tagjai négy nemzedéken át a török ellen való harczoknak vezetői voltak. A vitézi szellem fiúról-fiúra száll köztük s a családi hagyomány nemzedékről-nemzedékre viszi az elődök emlékét. E szellemi átfűződés szakadatlanul életben tartja az elődök szellemét az utódok számára. S a hivatás atyáról-fiúra száll s a hivatás birtokában küzd mindegyikük a török ellen.

Családi örökség volt a Zrinyiek közt a zenének és a dalnak szeretete. Zrinyi György maga írja le, mennyire kedvelte muzsikásait és énekmondóit. Magyar szokás szerint mindegyik Zrinyi-fiú megtanulta a lant kezelését. Tudjuk Zrinyi Miklósról, hogy már gyermekkorában játszott a lanton s mint diák szabad óráinak unalmát kobzolással űzte el. Bizonyos, hogy költői tehetségének fejlődésére ez a körülmény nem maradt hatás nélkül. Gyönyörűsége volt a zenében és a dalban, tehát maga is próbált ilyeneket alkotni.

Zrinyi Miklós még gyermeksorban volt, mikor hőslelkű atyját

és anyját elveszté. Mint árva gyermeket hű rokona : Batthyány Ferenczné Poppel Éva vette szárnyai alá. Ez ideális lelkű és nagyműveltségű nő egészen haláláig anyai szeretettel csüggött a Zrinyi-árvákon. Nemcsak nevelte, hanem mód nélkül szerette is őket. Bizonyos, hogy Zrinyi Miklós fogékony lelkébe ez a derék protestáns asszony csöpögtette az emberszeretetet s a vallási türelmet. Hiszen ő maga a legszebb példáját adá a szeretetnek és a vallási türelemnek. Hogyne oltotta volna ezt be olyannyira szeretett fiába, Zrinyi Miklósba?

Hősünk egy ideig aztán a jezsuiták gráczi, bécsi és nagyszombati iskoláin forgott. Jövő fejlődésére ez iskolák csekély hatással voltak. Az ő lelke nem olyan táplálék után sóvárgott, a milyent itt osztogattak. És kereken kijelentette, hogy Nagyszombatban nem tanul tovább, hanem külföldre megy. Kívánságát a király teljesíté s Zrinyi felövezte magát az olaszországi útra. Tapasztalatokkal gazdagon jött haza. Megtanulta Petrarcától, hogy a szép és dicső tettekre, valamint a jeles művek alkotására fordított idő az életben örömet szerez s az ég útját megnyitja.[1]

Kortársai, tanulmányaik befejezése után, az udvarlásra, a tánczra, az ivásra és a pipeskedésre adták magukat. Zrinyi Miklós ellenben csak most kezdett igazában tanulni. Halomszámra hozatja a könyveket. Hat nyelven olvas és ír. Lelkének gyógyszertára a könyvtára lesz. Itt álmadozik, itt gondolkozik, itt emelkednek lelkében a tettvágy hatalmas ingerei. Teremtő phantasiája lassan-lassan kijelöli neki az irányt, melyen jövő czélja felé közeledhetik.

Zrinyi maga írja, hogy legelőször is hazánk történetét olvasgatta s lelkét boldogsággal töltè el azon idő tanulmányozása, melyben nagynak és szabadnak látta nemzetünket. Akaratlanul is magukkal ragadják őt megdicsőült hőseink. Lelküknek árnyai — úgymond — nem hagyják aludni, mikor kívánná az álmot ; nem engedik pihenni, mikor keresné a nyugodalmat. Még álmában is ezekkel álmodik s hallja hívó szózatukat : «Ne alugyál ; ne keresd a gyönyörűséget! Látod-e romlott hazánkat, melyet mi annyi vérontással, verésekkel és untalan való fáradsággal nyertünk, oltalmaztunk és sok száz esztendeig megtartottunk? Kövesd az mi nyomdokunkat ; ne szánd fáradságodat, ne szánd véredet, ne szánd éltedet!»

És Zrinyi hallgatott az ősök ez intő szózatára. Lelkét eltölti az a gondolat, «hogy a hazaszerető úrnak, legfőképpen magyarnak, nem azt kell tekinteni, a mi kedves, a mi alkalmatos, hanem micsoda jobb és hasznosabb hazájának».

[1] XVI. canzone, 7. versszak.

A magyar történelem tanulmányozása után a latin és görög classikusok olvasásához fogott. Ezek munkáiból azon örökérvényű igazságokat jegyezgette ki, a melyekre egy hadvezérnek és egy államférfiúnak múlhatatlanul szüksége van. Aztán az olasz renaissance nagy íróinak műveivel kezdett foglalkozni. Behatóan tanulmányozta Macchiavelli korszakalkotó műveit. Bizonyos, hogy az olasz nemzeti eszme előharczosának, a nemzeti hadsereg és a nemzeti függetlenség e lelkes hívének nagy hatása volt Zrinyire. S bár Macchiavelli az erkölcsi romlottság színében mutatkozik, Zrinyi sok eszmét átvesz tőle, de ezeket a maga eszményi gondolkozásához és czéljához idomítja. Ha a nemzeti egység hívei követhették Macchiavelli tanácsait, miért ne követhette volna Zrinyi? Hiszen ha valahol, úgy nálunk folyt igazában a létért való küzdelem; nálunk kellett az államot védeni, az egységet megteremteni.

Miután Zrinyi mindazt a szellemi kincset megszerezte, a mire jövő pályáján szüksége volt, mint maga írja, szíve megbátorodott, akarata megerősödött, lelke felemelkedett. Aztán tántoríthatatlan állhatatossággal egy nagy czél kivitelének kezdé életét szentelni.

A nemzetet akarta kóralmából fölrázni, hogy egyesült erővel, megértéssel és lelkesedéssel fölvegye a küzdelmet ellenségeinkkel és szabaddá tegye Magyarországot. Az Istent kérte, hogy szivet, bátorságot, egyességet teremtsen közinkben s hazánkhoz való szeretetet plántáljon szívünkbe. A porban heverő magyar nevet csak így emelhetjük föl; hanyatló hazánkat csak így menthetjük meg; a török iga alól csak így szabadulhatunk meg.

Zrinyi Miklósnak szent meggyőződése volt, hogy a magyar nemzetnek saját erejével kell fölszabadítani az országot; mert ha mások űzik ki a törököt, a magyarságra elnyomatás és rabság vár.[1] A jövő igazolta, hogy Zrinyi helyesen vélekedett.

A fölszabadítás nagy eszméjét, ezt a szent czélt Zrinyi beszőtte napjainak minden gondolati közé. Ezért élt-halt. Ennek a czélnak áldozta tehetségét, vérét, vagyonát; ezért tűrt, szenvedett; ezért töltött számtalan álmatlan éjet. E czél, e nagy eszme adta kezébe a tollat s ezért lett íróvá is.

Jól tudván, hogy egymaga nem elegendő e nagy czél kivívására, közös munkára, áldozatra hívja nemzetét.[2] Érzi, hogy szenvedélyeket

[1] «Akkor jobban felfuvalkodván, éppen eltapodnák nemzetünket és eltörölnék, rabságra vetnék azt.»

[2] Mikor az ország védelmére a saját költségén Zrinyi-Ujvárt építteté, az egykorú német följegyzés szerint mindennap három órán át maga is földet hordott taligán

kell költenie nemzetében. Tehát a hamuban rejlő szikrát igyekszik lángra lobbantani. A nemzetélet folytonosságát kísérvén szemével, a mult érdemeit és lelkesedését állítgatja szembe a jelen hibáival és közönyösségével.[1] Rájön, hogy ha az előkben az elhunyt jeleseink jobb szelleme él és uralkodik, a szellemközösség egységet, megértést teremt s a nemzet életét hosszabbítja. S mindezt a magyar szívnek bűbájos szókkal, meggyőző erővel és lelkesedéssel adja elő. Egyik kezében a kard, a másikban a lant és a toll, mely csatlakozásra hívja honfitársait. Minden szava olyan, mint az idegből lőtt nyíl, mely a vérig hatol. Nem is szavak ezek, hanem szívből fakadt érzések; természetes nyilatkozatai az ő nagy szellemének.

Nemzete sorsáért aggódván lelke, minden veszélyt nagyobbnak lát és nagyobbnak hirdet s minden nehézséget kisebbnek. Ostorozza honfitársait, hogy megutáltassa vélük a nemzeti bűnöket; de azért nagy czélja kivitelére magyart kiván maga mellé. Ezernyi tanácscsal szolgál kedves nemzetének, hogy el ne hagyja magát a veszedelem napjaiban. S minél több vészfelhő tornyosul az ország elborult egén, Zrinyi szava, Zrinyi kiáltása annál hatalmasabb lesz. «Szegény magyar nemzet,— kiáltja egyik művében — annyira jutott-e ügyed, hogy senkinek ne keseredjék meg szíve romlásodon? Hogy senki utolsó halállal való küzködéseden egy biztató szót ne mondjon? Egyedül legyek-e én őrállód, vigyázód, ki megjelentsem veszedelmedet? Nehéz ugyan ez a hivatal nékem, de ha az Isten az hazámhoz való szeretetet reám tette, íme kiáltok, íme üvöltök: hallj meg engem élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz. S imé tudománt teszek előtted nagy Isten, mindent, a kit tudok, kikiáltok, hogy éntőlem elaluvásomért nemzetem vérét ne kérd elől!»

Hősünk mintha csak érezte volna, hogy a szívekig ható szózat, az események megriasztó hatalma föleszmélésre ébreszthet ugyan, de kitartó lelkesedést vajmi ritkán teremthet: ezért más módon is hatni akart nemzetére. Tudta, hogy a nemzeti hiúságot dicsőséggel lehet fölkelteni; érezte, hogy dicsőség övezte vezérre van az országnak szüksége. Tehát véres harczokat folytatott a török ellen. S győzelemről-győzelemre vezette hív csapatait. Mindég kisebb erővel támadta az erősebb ellenséget és mindég sikerrel.[2] A régi magyar hadakozási módot

[1] A *Szigeti veszedelem* megírásával is azt a czélt szolgálja. A XVI. század lovagias szellemét és vitézi virtusát állította szembe a XVII. század hanyatló végbeli életével.

[2] Az 1653. évben írja például: «Resolutus vagyok, hogyha fölmegyen az török, vagy sok vagy kevés leszen, Isten segítségébül beléjük kapok és szerencsét próbálok velük... Talán az Isten úgy adja, hogy az mi eleinknek ugyanilyen győzedelmét megujítjuk.» (Csáktornya, szept. 15.)

követte, mely teljesen alkalmazkodott a török harczmódjához. A terven mindég sokáig gondolkozott, de aztán villámgyorsan cselekedett. A titoktartás s a véletlen támadás nagyban előmozdította sikereit. Ezek nélkül bizony seregével együtt nem egyszer veszedelembe került volna. Egyik támadása alkalmával maga irja: «Minden fundamentuma ennek az dolognak az hamarságon áll és az titkon; ha egyikben ezek közül fogyatkozás esnék, semmi jót nem várhatunk belőle.»

Másik ilyen alkalommal irja Batthyány generálisnak: «Isten segítsen mindnyájunkat jó szerencsére. Kérem kegyelmedet, ne jelentse kegyelmed senkinek ezt az titkot; mert egy lábig odaveszhetnénk.»

Zrinyi hadi dicsősége gyorsan emelkedvén, a külföldön is csodálni s magasztalni kezdék. Neve félelmes lett a török előtt. Közmondássá vált, hogy oda megyen a török, a hol Zrinyi Miklóst nem tud. Maguk a törökök mondogatták, hogy Zrinyi a császár, ők mástól nem félnek, csak Zrinyitől![1]

S vajjon honfitársai miként fogadták ezt? Sajnos! nálunk Zrinyinek több irigye támadt, mint jóakarója. A rettenetes ambitio — irja Vitnyédy — olyanokat is generálisságra ösztökélt, a kik nemcsak ellenséget, de még holt ebet sem láttak.

Az udvar is gyanus szemmel nézte Zrinyi emelkedését, ezernyi gáncsot vetett neki s «nem engedte neki a dicsőségére leendő jó alkalmatosságot.» S akadtak nálunk, a kik csúf intrikával és hazug besúgással még növelték az udvar gyanuját. Nem ujság ez nálunk. A ki mást nem örömest lát a dombon, a völgynek taszigálja, mikor módját leli.

Bizonyos, hogy az efféle dolgok Zrinyi nagy szívébe gyötrelmet vetettek. Nemcsak elkomorodik, hanem állandóan szomorúvá lesz. A búbánatot lakóul fogadja szívébe. Míg kortársai a táncz és az ivás gyönyöreinek adják magukat, ő fogadást tesz, hogy nem tánczol s bornemissza lévén, a vígan lakásokban nem vesz részt. Mikor rokonai farsangolni hívják őt, szomorúan feleli, hogy az ő jelenléte nem kedvet, hanem bánkódást kelthetne.

De bár erősen hajlott a búskomorság felé, tettereje sohsem csökkent. Tovább is dolgozott, írt, lelkesített, küzdött és áldozott, hogy a meglankadt magyarságot a maga dicsőséges cselekedeteivel felébreszsze. Óriási összegeket költött a haza védelmére s jövedelme jórészt hadi kiadásaira költ el. Saját bevallása szerint egyetlen hadjárata 50,000 tallérjába került. Hogy irigyeit és ellenségeit elnémítsa, megalázta magát,

[1] Ányos Pál irja 1653 márcz. 13-án Batthyány Ádám generalisnak, hogy Ibrahim pasával beszélgetett. «Az Ibrahim megijedett. Fél, hogy Zrinyi uramat mondtam».

kért, könyörgött még olyanoknak is, a kiknél neki még az árnyéka is különb volt. Közös munkára, az egyenetlenség eltávolítására buzdított mindenkit. S jó maga tűrt, mint Jób. S ha igaz, hogy a lángelműség természetes képesség a tűrésre, akkor Zrinyi a legnagyobb lángelmék közé tartozik; mert tűrni ugyancsak tudott.

Már fiatal korában csodálkozva írja Zrinyi: «Sohasem hittem volna, hogy ennyi nem jóakaróim legyenek Magyarországban, holott én mindennek szolgálni igyekszem! Immár egynéhány helyt jóakaróimnál béhazudtak.»

Később e nem jóakarók ugyancsak megszaporodtak. Akadtak nálunk elegen, kik örvendve terjesztették Zrinyiről a hamis hírt, hogy megverték őt a törökök. Nem is idegenek, hanem magyarok hiresztelték, hogy a törökök megfizették Zrinyit, azért nem foglalta el Pécs várát! S mindezt tudta Zrinyi s mégsem hagyott föl a küzdelemmel és a jóreménységgel. Ő szegény hitte s remélte, hogy a fenyegető veszedelem megszünteti nálunk az egyenetlenséget és a kölcsönös gyűlölködést. De ebben a reményében is csalatkoznia kellett. Nemzeti átkunk az egyenetlenség és a gyűlölködés, mely minden nagy emberünk útját tövissel rakta meg. Méltán kiáltja az egyenetlenségről: «Oh, rajtunk való nagy veszély! Oh minden előmenetelünk hasznainak, gyönyörűségének, fő és igazságos állapotunknak megfosztó eszköze!»[1]

S míg itthon látnia kellett az örökös egyenetlenséget, gyűlölködést és ármánykodást, azalatt az udvar és a bécsi kormány részéről méltatlanság méltatlanság után érte. «Engem — írja Zrinyi — eléggé exerceal az udvar boszusággal. Csaknem azt mondhatom, sem velem, sem nálam nélkül nem lehetnek német szomszédim. Ha békességet tartok a törökkel, az is rossz; ha felbontom, az is baj!»

Mint sok nagy államférfiúnak, úgy Zrinyi Miklósnak is éreznie kellett, hogy míg ő az egyik oldalon egyedül áll, addig a másikon az egész világ szembe fordul vele. Értjük, ha a nagy férfiú lelke ilyen viszonyok közt búba borult. Értjük szomorú kiáltását: a magyar fátum alászállott, ez az Isten akaratja. «Hanem azon panaszolkodnám a szerencsére, hogy evvel az ingéniummal, evvel az hazám szolgálatjához való készséggel, végezetre evvel a jó igyekezettel, ebben a magyar romlásának seculumjában helyeztetett engemet és nem azokban a dicséretes időkben, melyekben az Isten kegyelemmel volt a magyarokhoz és nem fordította

[1] Vitnyédy irja Megyerynek Zrinyiről: «Ex utroque Cæsar! Uram felől is azt mondhatnók, ha abban az időben volnánk, kiben azok voltak; de mivelhogy ez mostani seculum az érdemetleneket szereti, azokat becsüli s remunerálja, neki is csak fohászkodással kell elnyögni ily csúfos forgásit az planétáknak». (A képirók mondák egykoron Juliusnak: ex utroque Cæsar.)

volt orczáját őtőlök, hanem rettenetessé tette volt azoknak, a kik most unalommal néznek reánk és csúfsággal említenek bennünket. Talált volna talán akkor ez a lélek, ki bennem vagyon, maga inclinatiójából dicsőséges foglalatosságokat és ez is az magyar koronának egy kis fényességet csinált volna, ha nem mással is, de serénységgel.»

Időjártára a sors mindég több és több keserűségre adott néki okot ; mindég újabb és újabb gyötrelmet vetett nagy szívébe.

A nádorságra törekedett, hogy hazájának használhasson s a papok ligája Lippay érsekkel a tehetetlen Vesselényi mellé állott, a ki az udvarnak és a bécsi kormánynak főhajtó szolgája lett.

S talán szembeszáll véle Zrinyi? Tán ellensége lett Vesselényinek? Nem. Meghajlik a változhatatlan tény előtt s keresi az alkalmat, hogy Vesselényi nádorral együttesen dolgozhassék a haza javán.

Minél világosabban látta Zrinyi az udvar és a bécsi kormány magyarellenes politikáját, annál erősebbé lett benne a hit, hogy Magyarország csak mint nemzeti királyság boldogulhat. És szeme, lelke Erdély felé fordul, a hol még a magyar uralkodott. Onnét várja a felkelő napot. «Az Isten engedje, — úgymond — hogy Erdély által virradjon meg szegény magyarra!»

A virradat — sajnos — nem köszöntött be. Sőt Erdély is elbukott. Montecuccoli veszni hagyta Erdélyt Magyarország nagy részével. S a gőgös olasz hozzá még a magyarság szidalmazásával, a magyar hadi tudomány kicsinylésével próbálta meg eljárása igazolását. A megtámadott magyar becsület védelmére Zrinyi áll ki. Bátor szívvel és mesteri módon védelmezi nemzetét. A metsző gúny, a szellemes és találó vágás, a meggyőző erő, a mely e védelem minden sorát áthatja, Zrinyi lelkéből fakadt. Olvasásánál az embernek az idegei ma is megfeszülnek ; vére forr és szíve dobog. S szinte érzi, hogy Zrinyiben itt a nemzet geniusa szólalt meg!

Zrinyi lelki szenvedése nehéz napjaiban több munkát is írt, melyeket azonban csak leghívebb barátainak adott oda olvasásra. Szerénysége nem engedte,[1] hogy nyilvánosságra bocsássa azokat, bár hű barátai aranybetűkkel akarták kinyomatni.

[1] Szerénysége számtalan alkalommal nyilatkozik, főleg győzelmei alkalmával. A czímeket nemcsak nem keresi, de még a nagyságos czím ellen is tiltakozik. Arczképét keresve-keresik, de ő maga a főuraknak sem ad. Fia halála miatt azért kesereg, mert azt remélte, hogy belőle jobb költő s vezér lesz :

«Hogy követi, meg is haladja versemet
És szegény hazánkért igyekezetemet.
Zengőbb trombitával magyar vitézségét
Fogja énekleni erős kar erejét».

Ha e munkát mélyreható szemmel olvasgatjuk, Zrinyi Miklós nagy szelleme, mély politikai belátása és józan ítélete ragyogó színben tűnik fel előttünk. Éles szeme látta a török birodalom hanyatlását.[1] Bölcs előrelátással megjövendőli a spanyol örökösödési háború kitörését s az európai status fölfordulását. Érzi s állítja, hogy ha nem magunk erejével szabadulunk fel a török járom alól, elnyomatás lesz a részünk. A nemzeti hadsereget tartja a nemzeti állam alapjának s az adót az erejének. Hirdeti a nemesség megadóztatását s lelkesítve kiáltja nemzetének, hogy csak saját magában bízhatik.

Zrinyi, a mint saját otthonát magyar Athænas-szá tette, úgy az országot is minden tekintetben emelni akarta. Miért ne lehetne — kiáltja — minekünk is oly előmenetelünk, mint másoknak? Az első magyar emberek egyike volt ő, a ki a kereskedést s főleg a tengeri kereskedést az ország érdekében sürgette. Maga járt elől jó példával s élénk kereskedést űzött Velenczével mindaddig, míg a bécsi kormány ebben is meg nem akadályozta.

Zrinyi Miklós nagyon jól látta, hogy a bécsi kormány hazánkat szegénynyé igyekezett tenni. A tehetetlent és a nyomorultat ugyanis könnyen lehet pórázon vezetnie. Ezért hazánk szerencsétlenségét az udvar bizalmatlanságában és a tanácsadók gonoszságában látta. «Ha — írja — a mi urunknak alattavaló magyar nemzethez való diffidentiáit nem nevelnék, sőt kigyomlálnák a rossz tanácsok, kik között mind német s magyar vagyon, de rossz ; ha el nem hitetnék vele, hogy nem bir másképpen a magyarral, hanem mikor nyomorult ; ha viszont nemzetünket annyi kétségben hajonfogva nem húznák és ha ugyan akaratja ellen is régi jó állapotra fel igyekeznének emelni : kész volna a dolog, örülhetne a kereszténység.»

Zrinyi munkáiban seregével akadnak efféle eszmék. Senki nála jobban nem ismerte nemzetének aspiratióit, jó tulajdonságait és hibáit s így az ő gondolatai nem is vesztik el értéküket sohasem.

Ha Széchenyi István olvashatta volna Zrinyi munkáit, csodálkozva tapasztalta volna, hogy eszméiből mily sokat hirdetett Zrinyi ő előtte két századdal ; s milyen sok olyasmit megjövendőlt, a mi hamarosan beteljesült.

Rokonlélek volt mindkettő s a szív martyrja lőn mindkettő. Zrinyi Miklós utolsó éveinek szenvedései nagyon hasonlítanak a nagy

[1] Egyik levelében irja : „Szemlátomást látjuk az Isten irgalmát, hogy minden jóakaratát elvette a törökről . . .“ Serényen tartsuk magunkat, de okosan mindazonáltal és el ne bizzuk magunkat. (1648 április 11. Csáktornya.)

Széchényiéhez. A mint Széchenyinél az önvád kínzó eszméje, úgy Zrinyi Miklósnál a saját személyének mortifikálása lesz a szenvedések forrásává. Utolsó éveiben Zrinyi Miklóst is elfogta a búskomorság; sőt olykor a kétségbeesés is kínozta. Sóhajtva kiáltja ő is: «*Minden szerencsétlenségnél feljebb való az, hogy lássa az ember nemzetének, hazájának utolsó veszedelmét!*»

S mikor a török sereg birtokai felé közeledett, elszánja magát a halálra. «Mindenkitől elhagyva, — írja ekkor — minden ótalomtól megfosztva, nagy szívvel várom annak a nagy sententiának executióját, melyet a fátum reánk kimondott ... Örömmel adok hálát Istennek, ha énrajtam kezdődik el az utolsó romlás. Kisebb keserűségemre leszen, hogysem ha mind látnám előttem veszni ezt a dicsőséges nemzetünket.»

Kiadott és kiadatlan levelei hirdetik, hogy Zrinyi ez időtől fogva állandóan a halállal foglalkozott. Nagy lelkét teljesen elfogta a bánat.[1] Az önfeláldozás készsége elhatározássá vált benne. Hív barátai nagyon féltik s mód nélkül aggódnak miatta. «Őrizzétek, — írja Vitnyédy — őrizzétek édes lölkem barátom őnagyságát. Ha őnagysága él, mindnyájan élünk őnagyságával, ha egyideig szerencsétlenséggel is, de ezután ad Isten szerencsét!»

A sors, mely oly mostoha volt hozzá egész életén át, megtagadta tőle a hősi halált. Híre és neve még egyszer szárnyra kél egész Európában. Az 1664. évi dicsőséges téli hadjáratában három várat, három palánkot, Pécs városát elfoglalta s az eszéki nagy hidat porrá égette. Negyven ágyúval, rengeteg zsákmánynyal és rabbal tért vissza. Az egész külföld örvendett e fényes sikernek s az uralkodók a pápával egyetemben elhalmozták Zrinyit kitüntetésekkel.

Montecuccoli ellenben e fényes sikerű hadjáratot is sétalovaglásnak mondotta. Zrinyinek magyar irigyei pedig azt hirdették, hogy csupán néhány juh-aklot foglalt el s a török megfizetvén őt, Pécs várának ostromával felhagyott.[2]

Az utolsó diadal és az utolsó rágalom így követte egymást. Aztán Zrinyi nemsokára elment szíve-lelke gyötrelmeit pihenni. Akkor költö-

[1] Vitnyédy irja: «Előttem az képe nagyságod búsúlásának, melyet, hogy még ennél nagyobb ne kövessen, adja Isten». (Zrinyihez, 1664 ápr. 15.)

[2] Vitnyédy irja: «Az én uram teli jó gondolkodásokkal, mások pedig ugyanazoknak megakadályozásokkal. Némelyek uram csatájából csúfot csinálnak, ki ököristállónak, ki akolnak nevezi, az mely helyeket megvettünk, ők pedig henyélő szemmel nézték az mi nevezetes véghelyeinknek elveszését» stb. (1664 márcz. 14.)

zött el az élők közül, mikor az országnak legnagyobb szüksége lett volna vezető kezére.

Korának sülyedését mi sem hirdeti jobban, mint a részvétlenség, melylyel az ország Zrinyi halálát fogadta. Az egykori gyászvers szerint alig akadt, a ki megsiratta őt.

Leslie grófnak és másoknak leveléből tudjuk, hogy Zrinyi Miklósnak halála Bécsben nem keltett nagyobb feltűnést, mint egy közönséges ember halála.

S talán az utókor hálával cserélte föl a hálátlanságot? Oh nem. Zrinyit nemzete hamar elfeledé. Csak a jelenkor szolgáltatott neki igazságot. De virág most sem borítja sírját, emlék most sem hirdeti tetteit. Pedig három század mult el már születése óta. S vajjon lesz-e olyan idő, mikor Zrinyi Miklós nevének kimondásakor minden magyar magasztos arczot ölt s áldva áldja a nagy férfiú emlékét?

HÁROM KÖLTEMÉNY ZRINYIRŐL.

Bemutatta Kozma Andor.

Tisztelt Társaság! Tisztelt Közönség!

Zrinyi a költő, a mióta munkáit Kazinczy Ferencz kiadta, a «férfiat és fegyvert» szívesen éneklő magyar lantosok képzeletét is méltán foglalkoztatja. Az ő emlékezetének szóló legutóbbi költői áldozatot éppen ma mutatta itt be kitünő társam, Ábrányi Emil; az első költemény pedig, a költő Zrinyiről, Kazinczynak száz évvel ezelőtt írt tréfás Zrinyi-vers utánzata. Már egy évtizeddel utóbb, 1828-ban, Vörösmarty költői géniusza előtt egész fényességében magaslik fel Zrinyi nagysága. S ettől megibletetten, viszont az akkori tespedt béke-korszak nemzetet ernyesztő jelentéktelenségén elborúlva, Vörösmarty nemes hangzatokra ajzott klasszikus lantján ily méltóságteljesen zendíti a húrt:

Zrínyi.

Néz nyúgatra, borús szemmel néz vissza keletre
A magyar, elszakadott testvértelen ága nemének;
A könyörű eget, a földet vizsgálja hiába:
Nem leli meg nagyait, nem téged, messzeható kéz,
Zrínyi! dicsőségünk, végső daliája nevünknek.
Minket béke ölel, kürtszó nem ijeszt fel öléből!
Völgy és hegy, s a frígyes egek gyönyörinkre mosolygók,
S kedvesek a ligeten folyamok menetében az árnyak;
És ha kedvünk, ha ez a lélek nem volna letörve,
Mely bal sorsa fölött diadalmasan álla, s vadonná
Pusztúlási között sem hagyta vadúlni hazánkat,
Bántatlan mulatozhatnánk százféle örömmel,
S verhetné az eget tíz ország szerte magyar dal.
De te, midőn egyedül várad közepébe vonúlál,
Fegyverid, a leghűbb társak, villogva le hozzád,
S a hadat és a had munkáit büszke Szigetnél
Égi sugalmaktól ihlett lelkedbe fogadtad,
S mély vala, s szent a gondolatok forrása szivedben,
Mert a szent haza volt, az örökké drága magyarnak:

Akkor nem vala oly bájjal környéked igéző.
És mikoron, valamint a távol tengeri zúgás,
Vagy mint eldühödött zivatar morajában utóhang,
Úgy zendűle föl a megharczolt ütközet, a már
Század előtt küzdött viadalmak hangja, körödben,
S istenedő szemmel daliákat, s harczi vidéken,
Sok had tengere közt Szigetet, mint áll vala, látád,
S ősödet, elmaradó Vidot a mint kémli vasával
És ‚Deli Vid, Deli Vid!' törököt rettentve kiáltja.
Durva török pedig elréműl, s fut előle hadastúl,
S a roppant tábor derekát fölijeszti futással;
Akkor az ifju tatár, s az erőben durva Demirhám,
Déli ölő szélként fölkelnek víni Szigetre,
És dörög, és reng a kapu sok szakadatlan ütéstől; —
Mindezeken mikor andalgasz, s a szörnyü csaták közt
Rózsavilágában, mint tündér hajnali álmot,
Felhozod a gyönyörű, a gyönge Kumilla szerelmét;
Vagy pedig intézed, deli Vid szép hölgye miként jár
Férje után Szolimán seregében, az angyali hűség
Szárnyain, és védőt mint lel viadalmas urában,
Őket jó Karabúl, mint sólyomszárnyu sebes szél,
Hogy viszi rajta ütő törökök boszujára Szigetbe:
Illyen gondolatok közepett szép lelki világod
Földöntúli lakók seregével gazdagon, a mint
Ontja dalait, az örök hévvel lobogókat, — azonban
Néma s borúlt, mint a mély sír, körülötted az éjfél:
Akkor sincs biztos nyugodalmad az őri falak közt;
Mert tolvaj török üszköt vet váradra, lobogva
Völgyi lidérczként átröpül az, fölijeszti magányos
Éjedet álfénynyel, s rettentő szikralökéssel;
És egyszerre lakod mind a négy sarka megindul,
Rengenek a megütött falak, árkod gödrei telnek
S dárdavető hajdúk riogatnak benne falaidra;
Akkor az égi lakók lelkedből összezavartan
A fölvert álmok halovány seregeihez egyűlnek,
S képöket oly tisztán többé nem látja meg elméd.
Még is erőt veszesz a bal időn: daliái Szigetnek
Hírkoszorú nélkül nem fognak menni halálra.
Mint viharok közepett magasúlva fogantatik a sas,
És közel a villám honjához kél ki rideg kőn:
Úgy a mit magas elmédben hadakozva fogadtál
Harcz villámi között keleted ki világra: azért forr
Véresen és szilajon dalaidban az emberölő harcz,
És az erő, a férfi kebel diadalma, királyként
Őrzi nehéz méltóságát zaj-szülte művednek.

Így te, dicső, kétszer fizeted le hazádnak adódat:
Vassal is, a mi csatát zengél, tusakodva megállván
S rajtad ütő törökök már félnek lenni előtted,
Szűtelenül, rend-bomlottan váraikba osonnak.
Reszketvén ott is hadat űző Zrinyi nevétől.
De ölel a haza, s mond örömében sírva fiának;
Mi pedig áldva füzünk szent emlékedre borostyánt,
És az idő röptét terhes bánattal elállván,
Kérdjük óhajtva: vezér költőt még ád-e hasonlót
Hozzád, hajh! te korán elirigylett fénye szemünknek!
Vagy kárhozva levénk, hogy örökké visszasohajtsunk,
S nagy példákra magyar már nagygyá lenni ne tudjon?

*

Ugyanaz a korszak, ugyanaz a nemzeti fásultság, mely Vörösmartyt keseríti, Kölcseyt szinte kétségbeejti. Hazafiui haragjának költői kifejezésére hangot és formát keres. A költő Zrinyinek két évszázaddal előbb lobogott nemzeti hevét és haragját érzi a maga szívében — és ebből a hangulatából fakadt két lázongó énekét egyaránt Zrinyiről nevezi el. Ezek közül a Zrinyi második éneke már a változhatatlan istenítéleten való végső kétségbeesés. Az első, mely 1830-ban kelt, még csak a költő hazafias haragjának villámlása. Ezt olvasom fel.

Zrínyi dala.

Hol van a hon, melynek Árpád vére
Győzelemben csorga szent földére,
Mely nevével hév szerelmet gyújt;
S messze képét bujdosó magzatja
Még Kalypso keblén is siratja,
S kart feléje búsan vágyva nyújt?

Itt van a hon, ah nem mint a régi:
Pusztaságban nyúlnak el vidéki,
Többé nem győzelmek honja már;
Elhamvadt a magzat hő szerelme,
Nincs magasra vívó szenvedelme,
Jégkebelben fásult szívet zár.

Hol van a bérez, és a vár fölette,
Szondi melynek sánczait védlette,
Tékozolva híven életét;
Honnan a hír felszáll, s arczulatja
Lángsugárit távol ragyogtatja,
S fényt a késő századokra vét?

Itt van a bércz, s omladék fölette,
Mely a hőst és hírét eltemette,
Bús feledség hamván s néma hant;
Völgyben űl a gyáva kor, s határa
Szűk köréből őse saslakára
Szédeleg ha néha felpillant.

És hol a nép, mely pályát izzadni,
S izzadás közt hősi bért aratni
Ősz atyáknak nyomdokin tanult;
S szenvedett bár, s bajról bajra hága,
Hervadatlan volt szép ifjusága,
A jelenben múlt s jövő virúlt?

Vándor állj meg! korcs volt anyja vére,
Más faj állott a kihúnyt helyére,
Gyönge fővel, romlott, szívtelen;
A dicső nép, mely tanult izzadni,
S izzadás közt hősi bért aratni,
Névben él csak, többé nincs jelen.

Ezek a felolvasott költői remekek tunya békében romlásnak indult magyarság elé, korholó, izgató például idézték Zrinyit, a költődaliát. Magam a világháború második véres esztendejében emeltem hozzá lantomat: nekem már nem volt okom és jogom nemzetünkben kételkedni. Én már a csodás erővel harczoló vitéz magyarságot méltónak láttam dicső költő-hőséhez. Költeményem, melyet a Magy. Tud. Akadémia 1915-ik évi nagygyűlésén mutattam be, a következő:

Zrínyi a költő.

Messze komor mult mélyibe nézek,
Feltünedeznek régi vitézek,
Daliások, erősek, hű magyarok.
S íme, a rajzó lelki tömegbül,
Mely a borún mint fény köde lendül,
Felmagasulva egy kiragyog,
Egy csudamód kiragyog.

Meghat e kép, könny gyűl a szemembe,
Mind szaporább dobogása szivemnek,
Térdre aláz mély áhitatom,
Nagy hit emel föl szinte a mennybe —
S büszke reményem bízva pihen meg
A kimagasló fényalakon,
A lantos, a kardos hős-alakon.

Ő az: a költő!... Ő az: a bajnok!
A ki dalában vissza morajlott
A nagy őse kivívta halál-viadal.
Zrínyi a költő lelke világít,
Zrínyi a bajnok szelleme áll itt
Érczszavú lantja virágaival
S kardja tüzes villámaival.

Ő a magyar. — Nem!... Ő a magyarság
Megtömörült szép minta egésze,
Zrínyi a lantos, a bölcs, a merő.
Ő a tükör, a melyből az ország
Legnemesebb, jobb isteni része,
Nemzeti lelke sugárzik elő, —
Ő a töretlen ősi erő.

Rettenetes kor, — béna hanyatlás,
Gyáva lemondás és csupa botlás,
A bilincsek, a romlás rémkora volt...
S kit maga földjén sárba tipornak,
A megalázott árva magyarnak
Hőse jelen meg: éled a holt —
Zrínyirül egy új Zrínyi dalolt.

Hallja-e népe? Érti-e honja? —
Nem lesi tétlen a lant daliája,
A ki érzi vezéri vasát az övén
S ellöki lantját, ezt ha kivonja, —
Termi babérját zord hadi pálya —
S mennyi az áldás harczi hevén!
Mennyi dicsőség Zrínyi nevén!

Messzi nyugat mind zengi csodáit,
Messzi kelet mind féli csatáit,
A pápa, a császár tiszteli őt —
S mind e magas kegy s mind e dicsőség
Nem teszi mássá nemzete hősét:
Oly magyar, oly hű, mint azelőtt,
Szíve csak úgy fáj, mint azelőtt.

Dús maga módja, dísze, hatalma
Nem gileádi ír a nemesnek,
Míg darabokra zilált hona rom,
Míg faja rab, ki se élve se halva
Áfiumon teng s lomhá, letespedt, —
Ő riadót fú: fel magyarom!
Dobd el a mérget, küzdj magyarom!

Mint a próféta, szent dühben égve,
Karjait esdőn rázza a légbe,
Mikor áld is, a szóba haragja vegyül.
«Nemzetem, édes drága szerettem,
Veszve vagy ilyen gyáva törötten,
Másra ne számíts, küzdj egyedűl,
Tenmagadért egyedűl!

«Úgy szeret Isten, úgy a királyod,
Frigyre veled úgy lép idegen nép,
Mint magadért fogsz vívni magad.
A szabadítót alva ha várod,
Nincs a töröknek járma se lenn még
S már szabadítód üli nyakad,
A megalázott úri nyakat».

Zrínyi a lantos, a dalia, a látnok
Óh a míg élt, pusztába kiáltott!
Rég hallgat a lant, rég nyugton a kard.
Ám riadója száll az időkbe,
Száll a jövőbe, szivekbe, velőkbe
S visszhangra riaszt új hősi vihart:
«Ne bántsd a magyart!... Ne bántsd a magyart!»

Tünik a nemzet áfium-álma, —
A szabadúlást minden igábul
Újra meg újra kiküzdi maga.
Vére ömöl s még messze a pálma,
Fárad a karja, olykor aláhull —
S újra hevíti ősi joga
S újra csatáz — s *van* ősi joga.

Zrínyi a költő hős hite él itt,
Zrínyi a bajnok harczos igéit
Vallja e nemzet örök igazúl.
Jaj, a ki bántja! — éles a kardja,
Védni magát már tudja s akarja,
Egy a hazája, királya az úr —
S koronája felett csak az Isten az Úr!

Hős jelenünkre aggva ha nézek,
Szörnyü borúból mintha kiválna
Fényesen, élesen egy csuda-kard...
Törnek előre ifju vitézek...
Rajta fiúk!... E kardnak utána!
Erre van írva: «ne bántsd a magyart!»
Zrínyi írása: «ne bántsd a magyart!»

II.

ÜNNEPÉLYES HAVI ÜLÉS

TOMPA MIHÁLY
SZÜLETÉSE SZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁNAK
ÜNNEPLÉSÉRE

1917 SZEPTEMBER 28-ÁN.

TOMPA MIHÁLY EMLÉKEZETE.

— Elnöki megnyitó beszéd. —

BERZEVICZY ALBERTTŐL.

Tisztelt ünneplő gyülekezet!

Az egymást érő Tompa-ünnepélyek, melyek a háború nem szünő zaja és izgalmai közepett a természetszeretet, a méla honfiúi bánat és ébredő honfi-remények, a falusi és családi élet örömei és keservei költőjének szelid emlékét igyekeznek fölújítani, nemcsak a most száz éve született lantos élete művének nem szűnő hatásáról tanuskodnak, hanem mintha annak a homályos érzésnek a kifejezői is volnának, hogy Tompának életében adósa maradt nemzete s hogy ezért a kegyeletes megemlékezés most nemcsak költői érdemek elismerésének szól, hanem bizonyos igazságtalanságot akar jóvátenni.

És ha azt tekintjük, hogy miképen jutalmazta a Tompa költői jelentőségét kora és mily elismerés, erkölcsi és anyagi jutalom éri napjainkban gyakran a maradandó hatásra talán kevésbbé hivatott költői tehetségeket is, lehetetlen elzárkóznunk a szembeszökő, fájó ellentét elől.

Igaz, hogy ez az ellentét nem annyira a félszázad előtti nemzedék hibája, mint inkább természetes következménye a kor teljes megváltozásának és a viszonyok óriási fejlődésének. Hiszen ez a különbség nálunk nem sokkal nagyobb, mint más nemzeteknél és a mennyiben nagyobb, akkori politikai elnyomatásunk, nemzeti széttagoltságunk állapotában is leli magyarázatát. Másrészt nálunk ma is a legjobb költői sors messze mögötte marad annak, a melyet a nyelvöket az egész világra szétterjesztő nagy nemzetek nyujthatnak legjelesebb íróiknak. És végül azt tapasztaljuk, hogy soha a költői tehetséget és annak alkotásait egészen egyenes arányba hozni jutalmukkal nem lehet ; a méltánylás — úgy az erkölcsi, mint az anyagi — rendesen vagy alatta marad az érdemnek, vagy messze túlhaladja azt.

Jókai egy kedves öregkori elmélkedésében elmondja, hogy svábhegyi kertje bokrai között fülemülék szoktak fészket rakni. «Ott énekel — úgymond — a hím éjjel-nappal nagy gyönyörűségünkre. Leányom — úgy folytatja — meg akarta hálálni a tollas művésznek ezt a remek dalát s tele hintette a bokor alját hangyatojással. Hát aztán az lett

belőle, hogy rögtön ott termettek a verebek, mind fölszedték az elhintett hangyatojást, nem kapott abból a szegény fülemüle egy szemet sem. Hanem azért csak énekelt tovább, mint az előtt ... A csalogányt, meg a költőt Isten küldi, nem lehet azt tenyészteni.»

A Tompa sorsában nyilvánuló igazságtalanság azonban annál fájóbb, mert az ő élete közönséges emberi mértékkel mérve is egyetlen lánczolata a sanyarúságoknak, melyek e mellett magukon viselik azt a tragikus vonást, hogy okozójuk bizonyos részben a költő maga is volt.

Ha nézzük külső élete folyását, látjuk, hogy nála a létért való küzdelem úgyszólván a gyermekszoba küszöbénél kezdődött: elhagyatott árvaság, folytonos nélkülözések, olykor szolgai munka, a jövő teljes bizonytalansága fölötti aggodalmak s gyakori betegeskedés közt küzdte föl magát odáig, hogy — mikor már országszerte ismert költő volt — mint szerény falusi pap, eleinte egy nyomorult viskóban, melyet demokritosi humorral énekelt meg, legalább megélhetését biztosítva lássa s teljesedhessék lelke legforróbb vágya, az, hogy családot alapíthasson. Bár háztartásában és hivatalában egyaránt tevékeny, munkás és rendszerető volt, élete végéig nem menekült soha egészen az anyagi gondoktól; és mikor fővágyát, a családalapítást elérhette, gyermekeit zsenge korukban egymás után sírba dőlni látta. Az e miatti gyógyíthatatlan sebbel szívében tovább haladva élete útján, az delelőpontjáról hirtelen alkonynak fordul: a java korában levő férfit kínos kórság lepi meg, mely éveken át tartott szenvedés martyriumán keresztül viszi őt már ötvenegy éves korában a megváltó halál karjaiba.

Ily életfolyás valóban rokonszenvünket és érdeklődésünket kevésbbé érdemlő embernél is sajnálatra indítana. Lelki életének vizsgálata azután ezt a képet — mint mondtam — még egy vonással egészíti ki, mely ugyanakkor, a mikor a fölületes szemlélőt fölmenteni látszik a sajnálkozástól, a mélyebben érzőt csak még nagyobb részvétre fakasztja.

E vonás az, hogy Tompának valóban nem volt hajlama, mondhatnám, nem volt talentuma a boldogságra. Lelkében fiatalkori szenvedései nyomokat hagytak hátra, melyeket semmi későbbi megelégedés nem volt többé képes eltörölni. Anyagi sorsának kínálkozó javulása, állása díszének kínálkozó emelkedése elől önkényt kitér szerénységből, tiszteletreméltó családi tekintetekből, ragaszkodásból a helyhez, melyet megszeretett és azért, mert a költőin kívül igazán semmi más becsvágyat nem ismer; de ez az önelégültsége nem megy odáig, hogy azért, a mit a jobbal fölcserélni nem akart, meg ne vádolja a sorsot és az embereket. Legjobb barátaival igaz ok nélkül meghasonlik, igazságtalan olykor — saját beismerése szerint — olyanok iránt, a kiknek hűségéről és szeretetéről meg lehetett győződve. Bár az élet irodalmunk legna-

gyobbjai sorából megértő és ragaszkodó barátokat adott neki, még végnapjaiban is panaszkodik, hogy senki sem fogta föl, senki sem értette meg igazán. Kétségtelen, hogy érzékeny és heves véralkata, mely

A bánatban örömet kér,
Az örömben bánatot ...

s melyet az elharapódzó kór mind nehezebben kormányozhatóvá tett, volt főoka lelki élete viharainak s tette a rámért sorsot rá nézve oly elviselhetetlenné.

A Tompa Mihály lelki életének problémája már magában így fölállítva, kizárni látszik azt, hogy életviszonyainak másként alakulása nála a látottól lényegesen eltérő lelki képet idézett volna elő; valamint viszont költői egyénisége is oly szorosan függ össze azzal a lelki megalkotással, mely életében megnyilvánul, hogy a kettőt egymás nélkül elképzelni alig tudjuk. Mindenekfölött pedig kizártnak látszik az, hogy Tompa a maga igazi és legfőbb költői hivatását betölthette volna, ha őt sorsa életkörülményeire nézve talán kedvezőbb, például a mienkhez hasonló kor viszonyai közé helyezte volna.

Nála is, mint sok, nehéz megpróbáltatásokat kiállott költőnél, életének tragikuma egyúttal költői jelentőségének kulcsa; a mi szenvedéseit okozta, abból kellett merítenie ihletét, és élete martyriuma termette neki költői dicsőségét.

Ez tisztán áll előttünk, mihelyt költői jelentőségét elemezzük. Élete hátrahagyott művében mindenesetre tiszteletreméltó helyet foglalnak el egyházi szónoklatai, gyászbeszédei, imái; de ezekben is a költő az, a kinek hatása legerősebb lelkünkre s a kinek igazi megnyilatkozásait mégis csak azokban az alkotásaiban láthatjuk, melyekben a conventióhoz és hivatali kötelességekhez nem kötött művészi szabadság szólal meg. Tisztán költői műveire nézve, azt hiszem, mindnyájan egyetértünk abban, hogy a lyrikus Tompát fölébe helyezzük az epikus Tompának s hogy lyrája az ihlet legmagasabb tetőire ott hág s nemzeti költészetünk remekei közé ott emelkedik, a hol az alaphangul szolgáló mélabú és emberi vagy honfiúi fájdalom mélyeibe a hit vagy a remény sugara vagy a természettel való közösség átérzésének derűje vet világot.

Így azokban az elegiaszerű lyrai ömlengéseiben, melyekben lelke a kétségbeesés poklain keresztül átküzdi magát a hithez, vagy melyekben az elszenvedett fájdalomtól fáradtan megnyugvást talál a szeretet megmaradt kincsében és a sírontúli viszontlátás reményében. A mikor a nyomasztó nagy éjben:

A levert lélek egy sötét vágyat érez:
Nem élni! nem élni!
De egy-egy csillag gyúl a felhőkben távol,
Remélni! remélni!

És utolsó verseinek nejéhez intézett ajánlásában, melyben azokra az időkre emlékezteti, a mikor együtt nézték a csillagfödött eget a bölcsőnél vagy — a sírnál ...

Örökségül mit hagyjak én reád?!
A szent becsület minden vagyonunk;
A drága kincs orczánk derűje volt,
De ah, immár ebben is megfogyunk!
Mégis, — panaszra nyílva ajkaink —
Ne légyünk, oh hívem! hálátlanok:
Az Istentől sok jót, áldást nyerénk,
S valánk hosszú időn át boldogok.
— — — — — — — — — —
Szép emlékkel még nem szegény a szív,
Bár a jelen keservet nyujt talán;
A gyémánt a nappal magába szítt
Fénytől világol a vak éjszakán ...

Rajongó természetszeretete, melynek a *Virágregék* Előhangjában szinte dithyrambosi szavakat ad, különösen összeforrasztja lelkét az őszszel, melynek édesen szelid mélabúja az ő költészete alaphangjával legjobban egyezik. Az ősz szülte őt, az őszhöz vonzódik legjobban, kifogyhatatlan hangulatai festésében, még utolsó verseiben is az ősz «hű lovagjának, dalnokának» vallja magát.

De a természet életének minden jelensége költői rokonérzést ébreszt benne s szárnyakat ad képzeletének, hogy azt képpé elevenítve emberi vagy hazafiúi érzelmeinek kifejezőjévé tegye. Itt nyilvánul költői tehetségének életosztó ereje, melylyel megeleveníteni, megérteni, megszólaltatni tudja a patakot, a virágot, a fát, hegyet és mezőt, a melylyel ő személyes, mondhatni emberi érzelmeket és gondolatokat, örömöket és szenvedéseket tud kelteni a szerves és szervetlen természet jelenségeiben. Vajjon ki tudná Tompát, költői lelkének ezzel a megalkotásával egy nagyvárosi milieube beléhelyezni? És nem kell-e érthetőnek találnunk, hogy ő mindig irtózott a gondolattól: falusi otthonát elhagyni s valahányszor a fővárosban kellett időznie, menekülni vágyott onnan?

Mondtam, hogy Tompa a természeti képekben honfiúi érzelmeit is allegorizálta. Ezzel rátértem költői hatásának legdúsabb forrására: szerepére a hazafias lyra terén. Nem tudjuk, az érzelem mélységét, vagy a kifejezés erejét csodáljuk-e inkább e költeményeiben? A mint végig-

kíséri a nemzet nagy válságának egész folyamát: a tetszhalotti, fásult dermedést s a lassan ébredező reményt és életerőt; a mint megkönnyebbülést szerez följajdulásával a fájdalomnak, majd bátorítja a reménykedőt, inti, dorgálja a türelmetlent vagy csüggedőt, visszahívja az elszakadni akarót: ezek a hangjai lantjának a legelső helyek egyikét biztosítják neki hazafias költészetünk nagyjai között s őt a nemzet egy nehéz, sötét korszakának hivatott dalnoka, vigasztalója, jósaként tüntetik föl.

Mikor a fölött kesereg, hogy:

... pusztulunk, veszünk,
Mint oldott kéve, széthull nemzetünk!...
— — — — — — — — —
A vén lelke örömmel eltelik,
Hogy nem kell élnie már sok ideig.

Abban az időben, a mikor:

Míg elnémult ajkunkon a szó:
Fenn volt, mint a beteg-virasztó,
A vérző, mély honszerelem.

Akkor is arra inti az anyamadár képében költő-fiait:

Legyen a dal fájdalmas, merengő,
Fiaim, csak énekeljetek!

És tovább:

Zengjétek meg a jövőt, ha majdan
E kopár föld újra felvirul...
— — — — — — — —
Mikor majd eljön az idő!!

Mert, bár néha úgy érzi, hogy:

...csapodár leány a remény;

Azért mégis bízik benne, hogy:

Ha éj van is, egyszer csak megvirad.

Majd köszönti is «a kétes homályban már feltetszett szürkületet», és ez a «közelség, ez a lehellet»:

...már mégis enged
Munkálnunk és reménylenünk.

Gyönyörködve nézi, hogy:

E lenni vágyó s veszni kész nép
Oly szép, nagy és rettenetes!

És ha úgy kellene lenni, hogy «tán mégis hiába lészen», akkor is: «történetünk megrendítő lesz...»

De győz a remény s ő «Új Simeon»-ként köszönti jöttét annak a napnak:

Melynek fényes, csábos reménye
A rég megúnt földön maraszt,
S gátolja e sárház ledőltét...
Azt a napot várom, csak azt!
— — — — — — — —
S ha feltárúl az áldozóknak
Ama szent csarnok kapuja
S megzendül a győzelmi ének:
Hallélujah! Hallélujah!
Ha tömjénem javát az oltár
Izzó tüzére hinthetem:
Elég, elég lesz!... vén szolgádat
Bocsásd el akkor, Istenem!

Valóban az a kor kellett Tompának, mint a hogy annak a kornak kellett Tompa. Mi, a kiknek gyermek- és serdülő-korunk az ötvenes-hatvanas évekbe esett, tudjuk csak igazán, mik voltak nekünk az ő versei, melyek első gyermekábrándjainkat emelték szárnyra és első, majdnem öntudatlan hazafiúi érzésünknek adtak szavakat. Mert az a kor nemcsak a nemzeti szenvedések és remények révén volt rokon a Tompa lelkével: a magán- és társadalmi élet egész alakulása fogékonnyá tette azt az időt az olyan költészet iránt, a minő a Tompáé.

Az a hármas forrás, a melyből az ő költői érzelemvilága fakad: a családi és hazafiúi érzés és a természetszeretet forrása akkor az egész magyarság lelki világának éltetője volt. El lévén nyomva az irodalom és a sajtó, a honfiúi gondok és remények a költői képbeszéd sejtelmes homályába menekültek; békókba lévén verve még a társadalmi élet is, a magánélet bensőbbé és gazdagabbá vált, annak örömei és fájdalmai a léleknek nagyobb részét töltötték be. És a közélet hiánya okozta azt is, hogy a falu nem nyaralóhely volt csupán, hanem állandó otthon a magyar családoknak sokkal nagyobb részére nézve, mint most s így a természettel sokkal bensőbb, állandóbb közösségben éltünk, mint most.

Bármily szerencsétlen volt tehát egyébként élete folyásában Tompa, szerencsésnek kell őt mondanunk, hogy abba a korba született belé és annak viszonyai környezték életét. A mai korszak talán jobban tudná jutalmazni, de nem tudná jobban megérteni.

Bár így Tompa kora és költészete egymást föltételezni látszanak, már az azóta eltelt félszázad is mutatja, hogy költőnk hatása nem múló divatnak felelt meg, hanem a magyar lélek mélyeiben gyökerezett; és bár kétségkívül vannak nagyobb és egyetemesebb hatású költőink, elmondhatjuk, hogy a míg a magyar magyarul fog érezni, meg fogja érteni és meg fogja becsülni a Tompa költészetét.

TOMPA EMLÉKE.

Születése százados évfordulójának ünnepén, Rimaszombatban, 1917 szept. 28.

LÉVAY JÓZSEFtől.

(Felolvasta Kozma Andor.)

Két csillag gyúlt száz év előtt ez évben [1]
Borús egünkön egymáshoz közel:
Arany nevével tündökölt az egyik,
A másik a Tompáét vette fel.
Amaz dicső tavasz csodás hirdetője,
Ez: a mélabús ősz bájos éneklője.

Énekesünk száz éves bölcsejénél
Ünnepeljük emlékét e napon,
Idézzük Őt hozzánk a tulvilágról,
Velünk együtt örülni szabadon.
Szobrát virág-erdő ölelje most körül,
Érczkeble tán attól megmozdul s felhevül.

Előttünk áll tükör gyanánt a pálya,
Melyet küzdve, remélve megfutott, —
Az a rögös, homályos, árva kezdet,
Melyhez napfény szűk réseken jutott;
De felemelte Őt az isteni múzsa,
Hogy legyen a nemzet fenkölt koszorúsa.

A szárnyas képzelet tündér világa
Megnyilt előtte, s ajka dalra kelt.
Hangjára már a tisztább enyhe légben
Kecsegtető, nyájas visszhang felelt.
Ébredő pacsirta, mely a rögök közül
Reggeli dalával az ég felé röpül.

[1] 1817 márczius 2. és szeptember 28.

A természet ölelte őt magához,
Dajkáló anyja hű testvére lett;
Előtte apró titkait kitárta
S adott hozzá teremtő ihletet:
Zengeni bűbájjal, a mit érzett s látott,
Örök életűvé tenni a virágot.

Népének atyjaként viselte gondját,
Éjjet, napot javára szentele,
Híveiért isten szolgálatában
Múzsája is kezet fogott vele.
Vezérül az élet zord útvesztőin át
Egy könyvet hirdetett: egyet... a Bibliát.

Forrása is gazdag költészetének
Magyar népünk talajjából fakadt:
Nyelvét, lelkét szeretettel művelve,
Növelni ott erős, új sarjakat,
Hogy ez az ősmező soha ne pusztúljon,
De mindig a nemzet üdvére viruljon.

Az Isten, a természet s minden érzés
Szentté avatta a hazát neki;
Válhatlanul egygyé forrt az szívével,
S szivét, dalát folyvást melengeti.
Ha derűlt, ha borúlt a hon felett az ég,
A költő lelkén az mind visszatükrözék.

Oh hogy' felejtenénk azt a sötét kort,
Mely a végzet kezéből ránk szakadt?
Midőn itthon, az elnyomott magyarnak
Magát kisírni sem volt már szabad:
Az Ő lantján zengett bátorító ének,
Élesztgetője a csüggedő reménynek.

Sebet gyógyíta, vigasztalt, kesergett,
Keservében is volt vigasztalás:
Egy-egy rejtett sugár villant belőle,
Hogy közelit már a feltámadás,
S élete alkonyán, hogy még egyszer lássa,
Feltűnt szabadságunk hajnalhasadása. —

De fátyolt a végső gyötrelmes útra,
Melyen közelgetett a menny felé,
Égen, földön mind hiában kereste,
A balzsamírt sehol fel nem lelé.
Alakja rég pihen: föld-rész a föld alatt;
De lényének nemes tartalma fennmaradt.

Él közöttünk, él a nemzet szivében
Erőt, gyönyört árasztó szelleme;
A romboló idő irígy hatalma
Eredmény nélkül harczol ellene.
Örök elfelejtést nem borithat rája
A hanvai sirbolt örök éjszakája.

ÉNEK TOMPA MIHÁLYRÓL.

Sajó Sándortól.

Ki dalt zengettél felhős magyar őszrül
És szíved mélyén bús voltál s beteg:
Bánat költője! rokon ismerősül
Egy őszi dallal hadd köszöntelek!
Tövises bokrán magyar végzetünknek
Szíved vérének rajta van nyoma, —
E szent emléknek szól e méla ünnep,
Mint templom mélyin búgó orgona ...

Örvénylő vágyak, csüggeteg remények
Csak búdra fognak egymással kezet;
Multból, jövőből mindig sírva tér meg
A fájó emlék s fájó képzelet;
Mint kakukfű a temetői páston,
Sok búd közt úgy hajt egy-egy halk öröm, —
Repülni vágynál, sok szép álmodás von
S megtörten ülsz egy kicsi sírkövön.

Ez a te sorsod. Ezt ha megfelejted,
Hazádnak sorsa új gonddal tetéz:
A hős magyarság, ez a balga gyermek,
Oly lenni vágyó és oly halni kész!
S te bukni látván a nagy magyar álmot,
Megrendült hittel hogy' hirdess hitet?
Szállnak lantodról fenséges sirámok,
Szíved' hazádért gyász telíti meg.

Madár fiait buzdítod ma dalra,
Majd Ikaruszként elszánt vagy s merész;
Új Simeon vagy: élni sem akarva
Szabadság nélkül halnod oly nehéz!

S míg bánatunkat énekled kesergőn,
Vigyáznod is kell, *kik* értsék szavad:
Sebzett vad sírhat szabadon az erdőn,
A magyarnak még sírni sem szabad.

Megenyhült légben, viduló határon
Ne hajts a dalra, jó gólyamadár!
De vigasztalj, hogy kétségünk ne fájjon,
Bármily csaló a csalfa napsugár;
Ha pusztulunk is, el nem veszhetünk még,
A földúlt fészek új sarjat nevel, —
Nem oldott kéve árva nemzetünk még,
Csak egy hazánk van, az nem veszhet el!

Hogy zsong, hogy zúg a szenvedések árja!
Hullámzanak rajt' fölsíró dalok;
E bút egy nemzet iszsza és csodálja
És zokogásán sírva andalog;
Az ár növekszik, a dal egyre mélyül,
— Csak bú növelhet ily dús koszorút! —
S mint őszi lomb, mely elhullásra készül,
Maga a költő egyre szomorúbb ...

Marczangolt lélek ... kincsét mind elosztván
Beteg szivére hol lel balzsamírt?
Mint önnönsebjét nyaldosó oroszlán,
Megül egy dombon, őrzi azt a sírt;
Fiát siratja: hol vagy drága gyermek,
Te istenségnek remek ékszere! —
Egy vágya van, kit ily sír gyásza ver meg:
Bár roskadhatna maga is bele!

Ki gyötrött szívvel járja a világot,
Erdőbe menjen, zöld mezőkre ki;
Ott árnyas lombok, illatos virágok
Még enyhülést is adnak tán neki;
Ott fűlengésbül, szellőlebbenésbül
Hangok szövődnek, halk melódiák, —
S békítőn suttog örök pihenésrül
A hulló lomb s a hervadó virág ...

Szeretsz-e járni hervadt őszi tájon?
Bús mosolyából, mondd, ittál-e már?
Csak tárd ki lelked, hadd, hogy rászitáljon
A bágyadt fény, a fátylas napsugár;
A színes csenden, méla hangulatban,
Egy kedves bánat lengve szárnyal át,
S a lélek mélyin megzendíti halkan
Az elmúlásnak nyugtató dalát.

Virágnak, ősznek dalos szeretője!
Meglelkesítvén a Természetet
Hány új szépséget fakasztott belőle
Regéket termő bús költészeted!
S a sok virág mind hálás volt irántad:
Szépségük ír volt sebzett lelkeden,
S most sírodon is hűséggel tanyáznak,
Hogy az is mindig virágos legyen.

Már lelked, járva égi szép mezőket,
Nagy hármas fényben vígabbá derül:
Arany s Petőfi ott Melléd szegődnek
Egünknek legszebb csillagképeül;
Már lelked, mint a napfény, mint az illat,
Ott járja útját ifjan, könnyedén,
Hol minden titkok zárai kinyílnak,
A végtelenség csillagos terén.

De hervadáskor, falevél ha sárgul,
S a magyar égre ráborong az ősz:
Vigasztalásul, titkok magasából,
Te hű madárként most is visszajősz;
Az ős fészek, mely megnövelte szárnyad,
Az ismert tájon most is dalra vár,
S míg búját zenged szomorú hazádnak,
Merengve hallgat az egész határ...

TOMPA.

Négyesy Lászlótól.

«Az emberi nagyság voltaképen csak a halállal kezdődik, midőn a test gyarlóságai nincsenek többé, s a tekintély és hatalom nem állnak ellent, az ítélet rostájába vetni az embert.»

Így olvasom az igéket Tompa Mihály virágvasárnapi beszédének kezdetén, az *Egyházi Beszédek* első füzetének 65-ik lapján.

Az ő halálának már jó nagy ideje mult; annak a száz esztendőnek, mely születése óta máig eltelt, csak az egyik fele látta őt az élők közt. Majdnem félszázada dolgozik már a feledtetés nagy mestere, az idő, hogy elhalványítsa emlékét; a kritika már életében sem habozott őt az ítélet rostájába vetni s azt halála óta is többször megrázta vele. De a rosta csak selejtezni és rendezni és válogatni tudott, s a szép piros magnak bő készletét választotta ki. És az idő, a mely annyi neves kortársának alakját a távolság párázatába enyésztette, az ő emlékén nem tudott kifogni, alakját nem tudta kitörölni sem a szívekből, sem az elmékből. A hanvai sírbolt födele a gyarló test fölött majdnem ötven éve bezárult, tekintély és hatalom rég nem állnak ellent, a tárgyilagos ítélet egyben-másban módosította az egykorú közvélemény egyoldalú s némely pontban túlzó eszményítését, de Tompa költői nagysága nem enyészett el, s most születésének századik évfordulóján nemzet és irodalom kötelességéne érzi áldozni emlékének.

Az ily ünneplésnek van valami költői eleme. Afféle kedves illusióban érezzük magunkat, mintha a költőnek rónók le tartozásunkat, beszolgáltatnók neki az elismerés, a dicsőség elmaradt adóját, a hálatartozás felgyült kamatait, az utókor nevében is. Mintha azt mondanók a költő előidézett szellemének: íme, ha kétséged volt: megbecsül-e eléggé nemzeted, nézz bele szívünkbe, lásd meg, mennyire szeretünk, mily nagyra becsülünk mi későbbi nemzedék is! Pedig bármily jól esik is, ez csak csalódás. A költőnek nem adhatunk többé semmit; ha eszméivel, ábrándjaival megtelt szívünk fölhevül, csak magunknak nyertünk vele becses lelki élményt, az ő kihűlt nagy szívét a mi szeretetünk viszonosság-vágya fel nem dobogtatja többé. Költői hagyatékának kamatait

a mi lelkünk élvezi. S ünneplésünknek igazi tartalma az, ha megismerjük azt a kincset, melyet a költő pályája és hagyatéka reánk nézve képvisel. Legyen szabad azért ez ünnepen Tompa pályájának történeti jelentőségét és költészetének æsthetikai értékét néhány nagy vonással vázolnom, főleg pedig költészete psychologiai alapjának fejlődéséhez némely adalékokat szolgáltatnom.

A rimaszombati kisiparosnak száz évvel ezelőtt született, majd a pataki iskolában talentumával kiváló fiából némi ingadozás után református pap lesz, miután az ügyvédségre hajlama nincsen, az írói pályán pedig, noha tehetsége korán feltűnik, nem látja biztosítva jövőjét. Meg is marad ezen a pályán, csak állomását változtatja, két ízben, de szülőmegyéje határain belül s egypár év alatt eljut a harmadik és utolsó állomásra, a hol mindvégig megmarad. Idejében beleevez a boldog házasélet révébe, lemond a nagyvilági élet fényéről, él híveinek és családjának, s költeményeivel nem egyszer országos hatást tesz. De egyéni élete a hitvestársak kölcsönös szeretete mellett sem zavartalanul boldog; hatalmas physikuma szervi — talán öröklött — indispositiók miatt korán hanyatlani kezd, családi csapások és testi szenvedések lelkét is a meghasonlás örvénye felé vonszolják; első gyermeke pár hónapos, a második négy éves korában meghal s több gyermek-áldás a gyöngéd-alkatú nő életébe került volna; életének tíz utolsó éve betegség és lelki bánat közt telik, idegrendszerének izgatottsága olykor a végletekig fokozódik, az öngyilkosság eszméje nem egyszer kísérti, míg végre szívtágulása ötven éves korában sok szenvedés után sírba viszi.

Ez az életpálya nem tűnik ki regényességével, de van bizonyos tragikus vonása. Az izmos testalkatú és talentumú költő mialatt mintegy ösztönszerűleg kerüli a küzdelmet és a vidéki élet csendjébe menekül, ott is küzdelmek martaléka lesz, melyek saját szervezetéből törnek reá és halálos csapást mérnek boldogságára. Mintha a görög tragédiák végzete teljesednék be rajta. És van benne még egy megkapó, de már örvendetesebb ellentét: hogy a mit a költő félrevonulásával koczkáztatott, t. i. működésének hatását, mégsem vesztette el, sőt falusi magányából időnként az egész nemzetre szétsugároztatta szellemének erejét. Ez a két ellentét ad egyéni életének sajátos, művészi hatású jellemet.

De ha ez az élet külső viszonyaiban és térbelileg — mintegy földrajzilag — szűk keretek közt folyt le, annál jelentősebb időkeretek közt telt el. Tompa a nemzet életének három nevezetes korszakában volt költészetével tényező, szellemi képéhez három válságos korszak adja a hátteret. Ifjú alakját a negyvenes években a reformkor diadalmaskodó végső szakának aranyos napfénye vette körül, a magyar nép geniusa általa is kinyilatkoztatta magát, s a próféták lelkesedésében

ő is osztozik. Hangja nemsokára beleveszett a kitört vész dübörgésébe s alakja eltünt a villámok vérvörös fényében, míg Petőfi, mint a csipkebokor, lobogott és elégett ; de mikor az éj ránk borult, az ő hangja elsőnek törte meg az ijesztő csendet, geniusának csillaga kigyúlt a koromsötét égbolton, s a martyrok korában a martyrok hitét hirdette. És mikor újra pirkadni kezdett, az új Simeon képében rebegő örömmel köszöntötte az ige megtestesülésének előjeleit. Neve és pályája bele van rajzolódva annak a három válságos és nagy emlékű kornak a képébe és nincs idő, nincs toll, mely onnan el tudná tüntetni.

Irodalmunk történetének is a legfényesebb keretébe illeszkedik bele az ő pályája. Költészetünk nemcsak közéleti hatásának teljességébe jutott el, hanem eredeti sajátosságait is ekkor fejlesztette ki. Tompa az utóbbi irányban is a mesterek egyike volt s ha annak a nagyságokban gazdag kornak öt-hat legkitünőbb írói nevét említjük, e nevek közül az övé nem fog kimaradni.

Tehetsége és a viszonyok fejlődése odaállították Petőfi és Arany társaságába, hogy velök együtt vívja ki költészetünk eredetiségének, nemzeti irányának győzelmét, s hogy utóbb Aranynyal és korával együtt az eredetiséget lejáratő epigonokkal szemben a magyar költészet európai művészi színvonalát tartalomban és formában fenntartsa.

A magyar költészet közéleti hatásában is, művészi fejlődésében is elsőrendű szerep jutott neki.

Mily tekintetben és mértékben, azt azok a tényezők határozzák meg, melyek egyéniségét alkotják és azok, melyek közt fejlődött és alakult.

Milyen meghatározottsággal lépett bele Tompa a fejlődésnek abba a szakába, a mikor a származás, a helyi természeti és emberi környezet helyett a korhatások veszik át az író formálásában a vezérszerepet, s mikor a kortól nemcsak vesz hatást, hanem ő is hatni kezd?

Ritka értelmi adománya volt, bár nem a reveláló fajtából ; inkább ragaszkodott a kész világnézet és eszmék cultusához, mintsem újakat termelt. Szerette elvonni az eszméket, de aztán újra képben realizálta, nem rendszerbe illesztette. A tudós elmélkedéshez nem érzett hajlamot, tudományosan egyetlen szakkal, egyetlen kérdéssel sem foglalkozott. A kor nagy tudományos problémái hidegen hagyták és nem termékenyítették költészetét. Az ember erkölcsi törekvései, nemzetünk fejlődése felől intuitive érlelt eszméket, nem tanulmányokból merített vagy következtetett. Elmélkedése nagyobbrészt erkölcsi irányt vett. Érzelmi világa mind a két sark irányában fejlett volt s képessége épúgy megvolt a vig, mint a komoly hangulatra, testi alkotása épségének megfelelően. Gyermekkorának sok sivár emléke, tanulókorának nélkülözései azon-

ban többször borús hangulatokkal foglalkoztatták kedélyét, úgy, hogy a melancholia már korán felülkerült belső világában, bár a derűs reactio is gyakran érvényre jutott, s víg barátok közt szerette a társasélet örömeit, a jó tréfát, s maga is kitünő humorú anekdotázó volt. Szíve szeretetre vágyott, s ebből kiskorától fogva kevesebb jutott neki a szükségesnél, hiszen anyját korán elvesztette s a nagyapai háznál nagybátyjai keményen bántak vele; de vágyát a szeretetért később is megőrizte. Érzékeny szívét mi sem bántotta jobban, mint ha érzéketlenséget tapasztalt. A pessimismus és az embergyűlölet ha fel-felhangzik ajkán, inkább a védekezés, a megtorlás futó hangulata; a meghasonlás csak később marczangolja, de optimismusát egészen szétdúlni nem tudja. Hitvesi szerelmében, barátságában nem volt oka kiábrándulni s e két érzése híven elkísérte sírjáig. Nejéhez írta utolsó verseit, s a halálos ágyon barátai felé, Arany, Szász Károly, Lévay felé nyujtotta ragaszkodó, búcsúzó kezét. A szív embere, a szív költője volt mindig. Ábrándos és költői hajlamú, érzelmeinek képekbe és rhythmusokba öntése korán kezdődött nála. Akarati élete nem volt arányban értelmi erejével és érzelmi gazdagságával, nagyravágyás nem izgatta, vezérszerepre nem törekedett, sem a közéleti és egyházi pályán, sem az irodalomban; a küzdelmet szinte kerülte.

Lelki valójának e vonásai nagyrészt már születésétől fogva megvoltak, de az első környezet nyomait egymásután felvették. Már a pataki iskolába magával vitte a bérczes felvidék és a bükkalji rónaság képeit, a borsodi színmagyar nép református részének erkölcsi felfogását, világnézetét, hagyományait és nyelvkincsét. Magával vitte, mint szellemének ősjegyét, a természethez való gyermeki ragaszkodást, mintha csak korán elhunyt anyja helyét foglalta volna el a természet, arra árasztotta szeretetét, annak képeiből szőtte legkedvesebb ábrándjait, — és magával vitte a néplélek élő és sugalló erejét. Ez a hazai poggyász bőven gyarapodott a tanulóévek alatt. A bodrogparti kis város festői és ellentétekkel bájoló vidékén új táplálatot nyert természet-érzése és tájkép-szeretete. Az ország sokféle tájáról összegyült ifjúság körében s a maga kirándulásai közben szélesebb alapra tett szert a magyar néplélek nyilvánulásainak, nyelvének, dalainak, hagyományainak lelkében gyűlő készlete. A jellegzetes diákélet pezsdítőleg hatott kedélyére. Erősen beleédzette magát lelkébe az ősi kollégiumban és a történeti jelentőségű városban, a Rákócziak emlékével megszentelt vidéken nemzetének és felekezetének történetileg fejlődött szelleme, a református magyarság nemzeti hűsége, hitbeli állhatatossága, puritán erkölcsi felfogása, Károli bibliájának, Molnár Albert zsoltárainak fordulataival telített nyelve. Nevelői működésében megszerezte azt a társadalmi műveltséget is, mely őt az előkelő vidéki társaságokban való érvényesülésre képesítette.

Nagyjában ezzel a meghatározottsággal lépte át az irodalmi nyilvánosság küszöbét s mindezek a föltételek éreztetik hol tényező, hol korlátozó hatásukat költői egyéniségében és pályáján.

A magyar irodalom mozgalmaiba akkor köszönt be, mikor költészetünk újabb fejlődési fokba volt átmenendő. Modernné már átalakult, de magyarrá és reálissá még nem eléggé. A törekvés megvan, de a megvalósítás csak dereng az írók előtt. Az egyéniség hatalmát az egyetlen Vörösmarty merész és fenséges lyrája érezteti. Bajza keresi a specifikus magyar dalt, de sem ő, sem követői nem találják meg. Egyéni dalaik rhythmusban és hangban a német költészetre emlékeztetnek, ha pedig magyar ízlésben akarnak írni, csak népdalt, még pedig nem egyéni, hanem helyzetdalt írnak. Lyránknak nagyobb önállóságra, valódibb életszerűségre, gazdagabb motivumkörre, közvetlenebb érzésmódra volt szüksége.

A lyra új útját az öt évvel fiatalabb Petőfi töri meg néhány évvel utóbb. De hogy Tompa hamarosan hozzácsatlakozhatott, annak saját fejlődésében voltak meg az előzményei. Mikor ő huszonhárom éves korában, 1840-ben fellép, még teljesen az akkori lyra conventióinak hódol. Helyzetdalok: postadal, kandallódal, vízdal vannak nála is, s a patak és a holdsugár szolgálnak a lyra érzéki elemeiül. A természeti jelenségek említésében semmi sajátos mozzanat. Lehet, hogy a természetérzés juttatja eszébe e képeket, de a chablon ezt a spontan okot elfödi. Lehet, hogy a halálképzet, melylyel épp úgy dobálózik, mint Eötvös is első verseiben, valódi, bár akkor is túlzott hangulatból fakad, de ennek igazságáról semmi egyéni adalékkal meg nem győz. Évek mulnak, míg egyénisége szabadabban érvényesülni tud. De végre is tud. Addig is megszerzi a belső és külső forma iskoláját. Az irodalomban mindinkább lengedezni kezd az individualitás szellője, s ő is arra kezd ébredni, hogy a maga szívébe kell nyúlni motivumokért s a maga módján kell érzelmeit kifejezni. Szemere Miklós is a frissebb hangra, a motivumok nagyobb változatosságára ösztönzi.

Az örvendetes változást legelőször azokon a legsubjectivebb költeményeken veszszük észre, a melyek a költő saját sorsán való tépelődéseiből, saját szenvedéseiből fakadnak. Tompának is egész pályáján végig találunk olyan költeményeket, melyekbe senki más belefoglalva nincs, saját énjének megpróbáltatásai, e világi vagy sírontúli sorsa a thema. Ez a legősibb réteg; e költemények hangja többnyire szomorú, hangjuk gyakran pathetikus, csak néha válik dalszerűvé. Mint második réteg sorakoznak ezekhez azok a költemények, melyekben más is van szóban, tehát a szerelem, a barátság, általán az altruistikus érzelmek énekei. És csak jó későn lép fel a harmadik réteg, az universalismus

érzelemköre, a közösségi érzelmek csoportja, a haza, az emberiség motivumai. A fejlődés egyéniségének érésével jár, de az átmenetek csöndes lelkének bizonyos forradalmaihoz, convulsióihoz fűződnek.

Úgy látszik, egy erősebb indulat, a szerelem indítja meg lelkében az egyéniség érvényesülésének folyamatát. A Laskodon 1841 novemberben kelt *Ligetben* című versében tünnek fel az egyénibb kifejezésmódnak hatásosabb jelei. A vers nem a szerelmi indulat kifejezésében legerősebb, — a leányhoz a hosszacska költeménynek csak a végén fordul a költő, — hanem az egyéni panaszelzokogásában. A szerelem csak eszmélteti sorsának vigasztalanságára, s ez a főérzés. Az érzés realitásából sok hiányzik, nem látjuk az okát, mért kell oly gyászosnak tekinteni a költő sorsát, s legfölebb azért hiszszük el, mert ő mondja; de a kifejezésben már vannak egyénibb elemek. A természetet már itt meleg együttérzéssel vonja bele érzelmei festésébe, sajátos, új leleményű kifejezésekkel szólítja meg az ősz végén a «sápadó liget»-et. Ugyanitt felmerül már nála költészetének egy visszatérő motivuma, a tűnődés azon: vajjon a természet őszi halála és tavaszi ébredése képe-e a halandó ember sorsának?

A mi ez első érdekes documentumban még igen hiányosan, kezdetlegesen jelentkezik: a költő legbensőbb valójának és kétségeinek megnyilvánulása a természet egyénien színezett képeinek segítségével, az több-több harmoniával folytatódik a következő évek egyik-másik énekében. Ilyenek pl. 1843-ból a *Megnyugvás*, *A nyugalomhoz*. Ezeknek kifejező képzeteiben is legfrissebb hatásúak a természetből vett képek. A tél sárgult levélben írja meg, hogy a természet síri álma közeleg, s az őszt előre küldi a levéllel. A dal eszméi ugyanazok, mint a *Ligetben* cz. költeményéi, de az újabb költemény rövidebb, lyraibb, összhangosabb. *A fecskéhez* intézett csinos dal az első madárallegoria, vagy egyelőre csak párhuzam, s végén az érzés is egyéni: a családi fészek után való vágy, a remény hangulatától kísérve.

1844-ből, a mikor már Petőfivel jut összeköttetésbe, nem a Petőfihez írt költői levél tárja föl igazabban benső valóját, hanem a *Nyilt levél egy hölgyhöz*, az *Életem*, a *Végpanasz* és az *Őszi képek* című sorozat. Az elsőben derültebb és meleg bizakodás, a két középsőben heves fájdalom van kifejezve (az *Életem*-ben egy tó-párhuzam által); az *Őszi képek* finom természethangulatainak szépségét Petőfi is kiemelte. 1845-ben sem az *Erdei lak* a legjellemzőbb költemény, a hol természetfestés van ugyan, de a subjectiv érzés alig érvényesül, s a végső reflexio, a költő visszatérő motivumának egy változata, csak külsőleg van a költemény végéhez függesztve, hanem a *Küzdés*. A költő fáradt lelke az élet tolongásából a völgyek, erdők csendes rejtekébe menekül. Gyönge

istápja, a hit is néha csaknem átengedi helyét a kétségbeesésnek. Szívesen cserélne a kérészszel, mely rövid életében minden czélját elérte. Mondhatja-e ő is ezt hosszúra mért földi életéről?

És ha majd lefekszem síri nyoszolyámba :
Nem kísérnek-é le földi szenvedésim?
Csukva lesz örökre két szemem? vagy egykor
Felnyitom? s ha úgy van : mily világ vidékin?

Lelkem a kétség, e mély örvény felett, — mely
Megnyíl, barna keblét hirtelen bezárván —
Röpked nyugtalan ; de megpihenni nem tud,
Mint vándor-madár a tenger sík határán.

Oh fák, szóljatok! ti vén apostolok, ki-
Terjesztett karokkal barna-zöld palástban!
Mondjátok : igaz-e, a mit a szív érez,
Óhajtozva érez, jobb pillantatában?...

Ismét a mulandóság és öröklét problémájának motivuma, a pathos erejével kifejezve s a természetet belevonva az érzés hullámzásába. Ez már teljes mellhang. A költő az ilyenekben már megtalálja önmagát.

Ez időtájról való népregéi és népmondái tették nevét országosan ismertté. Minden gyöngéik ellenére is volt két nagy előnyük: egyik a népszellemnek töredékenységében és zavartsága mellett is erős lüktetése a regék mondai alakjában, morális magjában, nyelvének sok fordulatában ; másik a költő áradó lyraisága, festő kedve, a természeti jelenségeknek változatos, újabbnál-újabbszerű költői jelölése, a hangjában mindjobban érvényesülő bibliai elem. Újabb népdalai már a Petőfiéivel szinte egy fokon állanak. A maga nevében szóló szerelmi lyrája azonban nem gazdag és ifjúkori szerelmi költészete nem tudott nagyobb jelentőségre emelkedni. Többet énekel a szerelemről, mint szerelemből. Még kevésbbé jelentős a szabadságharcz előtti korban hazafias költészete. A közélet küzdelmei alig látszanak érdekelni ; legkevésbbé vált politikai költővé. A közösségi érzelmek közül úgyszólván csak a vallásosak szólaltak meg lantján és sugallták az *Énekek* és a *Harangszó* megkapó strophái. Motivumai nagy mértékben gazdagodtak, a hangnak és a műformának is jelentékeny változatossága lép föl nála a 40-es évek újabb felében. Már a hangvegyítéshez is ért. Az érzelmes elemet némi gyöngéd humorral teszi vonzóbbá a *Tamás vitéz* életképében. Elbeszélései, kivált a víg nemben, tehetségének új oldalait mutatják be, mint a *Szuhay Mátyás* és a *Vámosújfalusi jegyző*. Van egy szép

legendája: *Jézus és a nép*. Az elbeszélés compositiója és a jellemzés még mind nincs hatalmában és *Szécsi Mária*-ja teljesen elhibázott alkotás; de annál jobban eltalálja a hangot a *Falusi órák* idylljében. Parabolás elbeszélései, allegorikus regéi, moralizáló költeményei, szatirái inkább részleteikben, mint egész alkotásukban változatos tanúi a fiatal költő izmos tehetségének. De most is a legszebbek, a legjellemzőbbek az önsorsát, tépelődését, vívódásait ábrázoló versek, mint a méltán híres *Pusztán*, *Szemere Miklóshoz*, az *Őszszel születtem* melancholikus dala, a *Beteg vagyok* és a szokatlanul erélyes *Panaszkodjam talán?*

Ám se érzéskörei közt, se szemléleti világának körei közt még nincs erősebb kapcsolat. Például az erkölcsi reflexiókra való erős hajlama még ekkor különváltan jelentkezik legalanyibb érzelmeitől, nem lyrájában találkozunk vele, hanem regéiben. Ez az erkölcsi elem még fogyatékosan oldódik fel költői érzésében, helyenként pedig, mint a *Szécsi Mária*ban, prózaszerűen nyers marad. Jellemző természetérzése és az erkölcsi világrenddel való együttérzése közt is laza még a kapcsolat. Tompa szellemének egysége még nem tud művészetében érvényre jutni.

A szabadságharcz idején ő is írt forradalmi költeményeket, lelkesítő tendentiával a nép számára, és gúnyos költeményeket nagyurak és mások ellen. Ezek az ő szorosabban vett politikai költeményei. Nem is sok, nem is jelentékenyek; nincs bennük az ő egyénisége.

Egészen a szabadságharcz végéig Tompa költészete, bármily sokat igér is, még mindig nem éri el hatásának teljességét. Tompa és az idő szelleme még mind nem találtak egymásra egészen.

De a szabadságharcz bukása után hirtelen nagy változás áll be. Az országos katastropha a költő lelkében olyan földindulást okozott, hogy alanyiságának közbenső válaszfalai leomlottak, subjectivismusa túlcsapott eredeti egoista korlátain, s az universalismus érzelmeivel összefolyt.

Ezzel jutott el Tompa belső fejlődésének magaslatára s ekkor vált teljessé az összhang az ő szelleme és a kor érzelmi szükséglete közt.

Tompa, a kit lyrailag nem tudott meghatni, megtermékenyíteni a negyvenes évek nemzeti lelkesedése, most egyszerre megértette, átérezte az eltiport nemzet égető fájdalmát s lelke minden erejét és készletét ennek a nemzeti fájdalomnak kifejezésére összpontosította. A fájdalom cultusa, mely lelkében eddig oly erősen megnövekedett, de kizárólag a maga állapotait illette, most együttérző tolmácsa lett a nemzet fájdalmának. A természet, szívének ez a régi bizalmasa, melynek képeivel eddig a maga szívéletét magyarázta, most a porbasujtott haza sorsának lett kimeríthetetlen jelképtára. A természeti világrend

átérzésével összhangban az erkölcsi világrend átérzése is összekapcsolódott a haza gyászának átérzésével. Hazafias keserűségét szinte vallásos hevület emelte s a természet képei mellett a biblia képeit is a nemzeti fájdalom kifejezésének szolgálatába állította. Mintegy uralkodó szenvedélyévé vált a hazaszeretet, ez a nagy universalis érzelem, úgy, hogy lelkének minden, azelőtt egymással vonatkozásban nem álló köre egymásba folyt, egymás hatását erősítette.

A gólyához volt az első költői hang, mely megrázó erővel szót adott a nemzet kétségbeesésének:

Te boldogabb vagy, mint mi, jó madár,
Neked két hazát adott végzeted,
Nekünk csak egy — volt! az is elveszett!

S a mit itt még nyiltan kimond, az a végtelen fájdalom sajog át soknemű költeményein, a tájfestőkön, mint az *Alföldi képek* mélabús, mélységes és bájos hangulatán, a *Hófelhőkkel* allegoriás részletein, az *Aratás után* példálózásain, a természetfestő képek sorozatán, a tavasz ébredésének, vagy még inkább az ősznek változatos festéseiben, a *Hűvös szél fú* kuruczos danájában, az azelőtt is kedvelt parabolás elbeszélésekben *(Az üres koporsó)*, sőt egy-egy népregéjében is, legkeserűbben, legkétségbeesettebben a *Pusztán* ódájában, mely már nemcsak állami létünk megdőlését siratja, hanem fajunk pusztulásának jelein jajdul fel oly szilaj fájdalommal, mely metszőbb, mint a Berzsenyié, mert megnyugodni sem tud.

... Míg önvérünk más nép honából
Felénk vágyik, siet,
És el van keblünktől szakasztva,
Mint parttól a sziget:
Ki nékünk még köszönni sem tud,
A kit nem ösmerünk,
A drága véren szerzett földet
Az oszsza meg velünk?

Ki sem múlt még a hős oroszlán,
Bár arcza jéghideg,
De megrándul még szíve táján
Egy-egy vérző ideg:
S felette már a szürke varjak
Csoportja megjelen,
És üt falánk, gyalázatos tort
A félholt tetemen.

. . . Meghalsz, én nemzetem! — s halálod
Ha elvégeztetett:
Mért nem dőfik hát már keresztül
Egyszerre szívedet?
Mért gondolnak végperczeidre
Mesterkélt kínokat?
Hogy mint egy vak Sámson — kaczaj közt
Szenvedj hosszan, sokat?

A hazafias hűség intése vegyül bele költeményeinek altruistikus csoportjába is, minő a *Levél egy kibujdosott barátom után*, valamint idylli képeibe és tisztán személyeseknek tetsző töprengéseibe, mint a *Tornáczomon* cz. költeménybe, melynek végső strophája mintha tisztán a Tompa visszatérő motivuma lenne: az elmúlás félelmének és a feltámadás reményének thémája, de a hazafibánat és reménykedés chiaroscurója csillog benne. De mindenekelőtt az allegoriák sorozatába, melynek első nagyhatású példánya *A madár fiaihoz*, 1852-ből. A ki azelőtt az erkölcsi világrendet szokta volt példázni, most a hazafi-erkölcs költői tanítómestere lett.

Ezen a ponton vált Tompa költészete történeti jelentőségűvé. Maga a fájdalom, minél hevesebb volt, annál inkább a nemzeti szervezet ellenállóerejének volt a kifejezése, passivitásában is erőt mutatott, a nemzet magatartásának, a passivitás energiájának volt kifejezője. Tompa nem volt politikai költő a szó mindennapi értelmében, a nemzet nagy és állandó érdekeihez fűződő érzelmeket tolmácsolta, a nemzeti erőállományt megtartó, legfeljebb visszavívó törekvésnek adott hangot, nem az actualis új czélok keresésének. Költészete a magyar lélek mélyéből hangzott fel s innen ünnepien tiszta, erős és mély hatása, a mit csak fokozott a beléje vegyülő bibliai hang.

E fájdalom energiájának érzéséből emelkedett ki a hűség, abból, egyes világesemények közrehatásával, a bizakodás, a remény, sőt a lelkesülés hangja, mely az ötvenes évek végétől mind gyakoribb s 1861-ben a *Forr a világ* gyönyörű ódájára, 1862-ben az *Új Simeon* meghatott példázatára, 1863-ban az *Ikarus* bátorságra lelkesítő, tüzes és szárnyaló allegóriájára és annyi más szép költeményre ihleti a költőt, melyek a szabadságharcztól a kiegyezésig terjedő idő nemzeti hangulatának Arany elegiái és ódái mellett a leghatásosabb költői tolmácsai voltak s legállandóbb tanujelei maradnak.

És attól a nagy lelki átalakulástól fogva önmagára vonatkozó és altruistikus költeményeinek, a hitveséhez szóló és családi költeményeinek is mélyebb medre támadt. Mert személyére vonatkozó költészete, ez a legsubjectivebb ága lyrájának, azután sem szünt meg. Zaklat-

tatások, betegség, hypochondria, családi csapások mind hozzájárultak ahhoz, hogy tépelődéseit folytassa s napirenden tartsa a kérdést: vajjon földi szenvedéseinkért találunk-e kárpótlást és szeretetünk tárgyait viszontlátjuk-e újra? De ezeket a személyes töprengéseket rokonszenvesebbé színezi a most már jobban belejük olvadó altruistikus elem és a háttérben jelenvalónak érzett universalistikus érzelem. Tompa egész egyénisége jobban benne van e költeményekben s ha egy-egy végletesebb pillanat hangulata nem tisztul is át a művészi összhang fokára, de a subjectiv lyrának egy szép gyöngyfüzérét lehet összeállítani a harmonikus dalokból és elégiákból. Ép oly nagy a haladás az egyenesen altruistikus érzelmek kifejezésében, mindenekelőtt a családi boldogságát, reményeit, aggodalmait és keserveit festő, s a feleségéhez intézett költeményekben.

Nincs mit tagadni, hogy Tompa metaphysikai tárgyú költeményei több és modernebb gondolati tartalmat is elbirhattak volna. Ez a hiány csak részben magyarázható az önálló magyar philosophia hiányából, mert végre is volt nálunk bölcseleti érdeklődés, sőt némi mozgalom is, s az 50-es évek világraszóló természettudományi eszméi hozzánk is elhatottak. Tompa számos költeményt ír a halál utáni elmúlás vagy el nem múlás gondolatáról, a nélkül, hogy töprengéseiben akár a darwinismus, akár a materialismus eszméire vonatkozás történnék, szempontjaikat költői dialektikája körébe vonná, vagy az egyéniség létfolytatásának feltételeit csak valamennyire is elemezné. Csokonai, Arany a maguk korának materialismusával polemiát kezdenek. Tompa nem lép költőileg a bölcseleti vita terére. Ő nem a philosophiai világnézetet kérdezi meg s nem az emberi észt. Ő a természettől kér felvilágosítást s a természet gondolatát inkább érzésével, mint eszével olvassa. Nem épen a falusi pap elmaradottságával fordul mindig a természethez és a bibliához, hanem azzal a felfogással, hogy e kérdésekben minden emberi okoskodás elégtelen s itt csak érzésünk és intuitiónk találhatja meg az irányt. Tompa töprengéseinek hátterében a modern ember kétségeit kell indítóokul feltennünk. De költői érvelése átugorja azt a dialektikai folyamatot, mely nézete szerint úgyis csak az észokok elégtelenségét derítené ki és a végponthoz siet, hogy ösztönszerű sejtéseinkben keressen megoldást.

Lelke még egy nagy katastrophán ment keresztül, egyetlen fia halálakor, 1857 végén. Költészetének fejlődésére ennek is nevezetes hatása volt. Nemcsak azért, mert ez a csapás a szülői fájdalom költői kifejezésének csak kevesektől utólért példányaival gazdagította irodalmunkat s a költőt személyes töprengéseinek végletei felé, az örvény szélére sodorta, hanem azért is, mert a mint némileg enyhült, Tompa

költészetének még tisztultabb, eszmeibb fokát idézte elő. E korból valók legbuzdítóbb hazafias ódái és legművészibb balladái.

Az első időszakban a kedély és képzelet ifjonti játéka virágról-virágra csapong és csillogó képekben dúslakodik — úgymond Arany — csupán, mert e képek gyönyörben ringatják lelkét. Később természet és kedély, kül- és belvilág, fény és homály elringató dallamú harmoniába olvad zengzetes soraiban. Végül az óda mélysége és magassága uralkodik, az élet, haza, világ nagy érdekeinek mélyen átérzett gondolata. Az első fok képekben és érzelmekben túlrajong, a második tiszta harmoniává higgad le, a harmadik ódává tömörül, s ez ép oly természetszerű haladás, mint az elő- és utóifjúság meg a férfikor egymásra következése az életben. Gyulai Pál csak két fokozatot említ; természetesen, mert bírálata 1855-ben kelt. De az első két korra az ő megállapítása is összevág a mienkkel. Festegető és allegorizáló hajlamáról így nyilatkozik: Régibb és újabb költeményei közt e tekintetben az a különbség, hogy képeit, allegoriáit inkább felolvasztja a kedélyben, s épen azért lyraibb. Régebben a kép volt nála túlnyomó, most az érzés.

Azt hiszem, érzésvilága költői ábrázolásának psychologiai fejlődésmenetét főbb vonásokban ilyenképen szerkeszthetjük meg. Ezek a fejlődési szakaszok körülbelül össze is vágnak azzal a három phasissal, melyet Arany állapított meg Tompa költészetében.

Ezzel a psychologiai fejlődéssel lépést tart a költői formálás és kifejezés művészetének fejlődése. Tompát e tekintetben nem támogatták olyan mélyreható művészi tanulmányok, mint Aranyt, az irodalom elméletével nem foglalkozott, a kritikát épen nem is szerette, de intuitive sokat okult, megérzett, és nagyot fejlődött. A szabadságharcz előtt Petőfi volt reá hatással a hang szabad frissesége és a motivumok változatossága tekintetében. A szabadságharcz után Aranytól vett hatást a compositio és a forma művészetére nézve, mely azóta egyre tökéletesedik, s a kifejezés jellemzetességére nézve. Magának is megvolt a gazdag nyelvkincse és a fejlett technikája s bizonyos művészi elveket állandóan szem előtt tartott. Nagy gondja volt mindig a rím tisztaságára és a strophák emelkedésére, a stropháknak jellemző mondásokban való kihangzására, a sententiosus költői szólásra.

Ha azt kérdezzük: mit jelent nekünk Tompa ma? pusztán emlék-e az ő neve egy legendás időből, avagy élő erő? — biztosan és bátran kettőt felelhetünk. Tompa költészete történeti hatásában is, æsthetikai jelentőségében is élő erő. Azok az érzelmek, melyeket az ő hazafias lyrája kifejez, a magyarnak állandó érzései, azok a húrok állandóan rezegnek lelkünkben, a mikor nemzeti létünket, egységünket féltenünk kell, és oh mily sokszor kell! És az ő költészete művészi tekin-

tetben is becses. Sajátos érzelmeket találunk nála, másutt nem található sajátos módon kifejezve, a mely sajátos elemeket a kritika még voltaképp számba sem vett, ki nem elemezett, de a melyek költészetünk tőkéjéhez tartoznak. Tompának van egy sorozat költeménye, egy Tompakánon, a mely a klasszicitás patináját nyerte, versenyen kívül áll, a napi költői termeléssel nem küzd az elsőségért, nem napi értékű, de mindenkori értékű. Hogy mit ér nekünk Tompa ma? Feleljünk arra: mit ér szemünkben a mi saját történeti életünk, a saját lelki fejlődésünk, a saját valónk? Kishitű szolgalelkek vagyunk-e, a kiket az idegen fény annyira elvakít, hogy a saját értékeinket, azért mert másneműek, becsülni nem merjük, nem tudjuk? Vagy szabad tekintetű, az idegen szellem nagyságát felfogó, de a saját szellemünk nyilvánulásait is öntudattal ismerő értelmiség? Drága-e nekünk nemzetünknek az a nagy, talán legnagyobb korszaka, mely a magyar nép tehetségeinek minden irányú kifejtésére utat nyitott? Drága-e nekünk irodalmunk, a maga autochton színezetével, sajátos szemléleteivel, nyelvi eszközeivel, rhythmikájával s a benne lüktető nemzeti lélekkel, a magyar irodalom, melyet nagyhitű emberek másfél század óta úgyszólván a semmiből teremtettek újjá s a melyhez az utóbbi század annyi szent nevet csatolt? Avagy e nemzeti kincs birtokában szegényebbeknek érezzük magunkat, mint azok a nagyhitű emberek érezték a jövő igéretével szívükben? Magunk akarjuk-e rontani költészetünk valutáját?

E kérdésekre adható feleletben megvan a felelet arra is: mit jelent nekünk Tompa ma!

Hála és dicsőség neked, Tompa szelleme, a ki az emberi nagyság próbáját oly fényesen megálltad s a ki a magyar léleknek annyi becses állandó értéket termeltél!

III.

SZÉKFOGLALÓK

EMLÉKEZÉS FIÓK KÁROLYRA.

Szász Károlytól.

(Felolvasta az 1917 márcz. 21-diki ülésen.)

Az a láng, a mely Fiók Károly lelkében lobogott s melynek időnap előtt történt kihunyta ad nekem alkalmat erre a kegyeletes visszaemlékezésre — annál a tűznél gyuladt föl, a mely az eléggé talán sohasem méltatott s oly hamar elfelejtett kiváló polyhistornak, Lugossy Józsefnek tudósi, tanári és emberi hatalmas egyéniségében égett, világítva és melegítve.

Lugossy — a legnagyobb nyelvtehetségek egyike — már diák korában megtanulta a germán és román nyelveket, megtanult arabul és — magyar rokonságot keresve — perzsául s beletekintett a tibeti nyelv rejtelmeibe is. A régi magyar nyelvet, irodalmat és nemzeti hagyományainkat nagy szeretettel tanulmányozta és «gyüjtötte emlékeit áldozatos szorgalommal» — mint azt halálakor az Akadémia is hangsúlyozta, részvétiratában. De nemcsak a nyelvészet, hanem — a jogtudományokon kívül, melyeknek különösen tételes részétől borzadozott — úgyszólván minden tudományszak iránt érdeklődött ez a szinte rendkívüli férfiú, a ki már berlini tanuló korában, Bussmann csillagász sírja mellett felfogadta híres öreg tanárának, Idelernek, hogy a tudományt művelni soha életében meg nem szűnik. Elhunyta után méltán írta róla egyik jeles tanítványa, hogy «az agyát feszítő szenvedélyben volt valami a Kazinczy szent hevületéből, a Kőrösi Csoma Sándort kelet felé hajtó tudományszomjból és a Horvát István hazafias rajongásából — mindezek összetartva egy szerény, alázatos és puritán lélek erkölcsi szigorával.»[1] Valóban, Lugossy, elvonatkozva az emberi lélek szokásos vágyaitól, sőt a mindennapi élet igényeitől is, mintegy szellemi életet élt csupán, a szentségnek tartott tudomány eszményi magaslatán, fóliánsai és tanítványai társaságában. Legfeljebb egy szomszéd szellemi tartományba rándult át néha: a költészet birodalmába, a hazafiúi lelkéből

[1] L. Géresi Kálmán megemlékezését a *Vasárnapi Ujság* 1884. évi 12. számában.

kipattanó szikrával meg-meggyujtva egy-egy oltár tüzét, mint a hogy a forradalom gyászos leverése után 1850-ben bizakodva énekelte:

> ... E nép feltámad még, új élet s jellemben:
> Hiszek egy Istenben.[1]

Lugossy hatása tanítványaira rendkívüli, szinte elbűvölő volt. A kiben költői hajlamot vagy bármelyik tudományszak iránt is némi kedvet és hivatottságot fedezett fel, abban buzgón igyekezett fokozni és táplálni a vágyat, fejleszteni a tehetséget, órákig beszélt vele a maga lakásán vagy az iskolai könyvtárban, magyarázott neki, lelkesítette és — mint a hogy egyik rokonlelkű tanártársa mondta róla sírjánál: «...ha egy-két tanítványában fölkelté az olthatatlan vágyat, föltűzte annak vállára a haladás szárnyait..»[2]

Híressé vált tanítványai sorába tartozott — Révész Imre, Szilády Áron, Géresi Kálmán és Baráth Ferencz után — Fiók Károly is, a régi köznemesi, egykor gazdag hattházi Fiók-család sarja, a szerencsétlen vállalkozások folytán elszegényedett Fiók József, nagykárolyi malomtulajdonos fia, a ki mint vasakaratú, komoly törekvésű diák került fel a mult század hatvanas éveinek végén szülővárosából a debreczeni ősi collegiumba, hová ugyanakkor, mikor ő érettségit tett, 1877-ben, tért vissza a kathedrájától súlyos betegsége miatt tizenhat esztendeig visszavonult Lugossy. A mi a gutaütéséből egészen soha meg nem gyógyult, immár öregedő tanárt ismét visszahozta szeretett iskolájába, az ő kedves «museum»-ába, az az a vágyódás volt, hogy az indogermán s különösen a classikus nyelvek ősforrásának tekinthető, általa mindig oly lelkesedéssel tanulmányozott szanszkrit nyelv iránt figyelmet ébresszen s tanítványai az összehasonlító nyelvészet segélyével — a nyugat-európai nagy nemzetek példájára — új erőt öntsenek hanyatlásnak indult classikai nyelvészetünkbe.

Öt éven át volt Lugossy a fiatal Fiók Károlynak «jó szelleme, rányzója, mindene», a ki, ha a járatlan úton sötétség támadt, világot gyujtott a hűséges tanítvány előtt s nemes példájával, szentelt szavaival lelkesítette őt, ha lankadni kezdett a sokszor hálátlannak tetsző munkában. Egyedül Lugossyé volt az érdem, ha a lelkes ifjú némi sikerre juthatott s a szerető tanár igazán benső örömet talált tanítványa zsenge sikerein, mint a hogy Fiók maga vallja 1884 tavaszán, Lugossy

[1] A Szilágyi Sándor szerkesztette *Magyar Emléklapok 1848 és 49-ből.* cz. műben foglaltatik Lugossynak *Felsőbányai* álnévalatt írt verse, a *Hiszekegy.* 1850.

[2] L. Balogh Ferencz síri beszédét a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1884. évi folyamában, a 348. lapon.

elhunytakor másik szerető pártfogójához, Szász Károlyhoz intézett levelében. «Ő engem szavaival többé nem biztat, — írja Lugossyról az igaz fájdalom hangján Fiók, imént említett soraiban — tanácsával nem gyámolít; de megdicsőült szent emlékezete tűzoszlop lesz előttem mindig . . .» Azután a reá Lugossy nyomában váró nagy munkára utalva, így folytatta: «Ennyi feladat mellett csak ingadozni, kétségbeesni lehetne, ha az ő szent emléke nem állana előttem, ha az ő nyugodt, határozott biztatása nem visszhangzanék fülembe: ha senkinek is, csak dolgozni! . . .»[1]

Mikor Fiók ezeket írta, már akkor meg is kezdette irodalmi buzgó munkásságát. Tanári pályára, a classika-philologiai szakra készülve, egész lélekkel csüngött Lugossynak az indogermán nyelvészetből tartott előadásain s az ő vezetése alatt megismerkedett az új-perzsa és különösen az ó-ind nyelv elemeivel — mikor 1881-ben a Kisfaludy-Társaság műfordításra hirdetett pályázatot. Fiók éppen akkor a perzsák nagy nemzeti eposát, Firduszinak történeti alapú, népies zamatú *Sáhnáméh*ját olvasgatta s ennek az iráni hősmondákat tartalmazó első részéből lefordítván a *Szóhráb* című önálló részt — ezt az igazán hatalmas szerkezetű, megrázó tragikumú episodot — beküldte a pályázatra. A Társaság, Győry Vilmos bíráló jelentése alapján, Byronnak Radó Antal fordította *Láráját* méltatta ugyan a jutalomra, de a *Szóhráb*-fordítást is dícsérettel tüntette ki s *Évlapjai*ban ki is adta a «mohos, vén regéből» szőtt megható éneket.[2]

Szóhráb, a «mosolygó arczú», Rusztemnek, a perzsák nagy hősének egy szerelmi kalandja nyomán a szemengáni sah gyönyörű leányától született fia, a ki alig serdülvén gyermekifjúvá, elindul hős apját megkeresni, hogy mint nap és hold együtt ragyogjanak s «haló színre» váljanak körülöttük a «kicsiny csillagok». Turán gonosz sahjának és az álnok Hedzsir hadvezérnek fondorlata folytán szembekerül apa és fiú s a párbajban eleinte Szóhráb van fölül, de végre Rusztem megöli ifjú ellenfelét — saját fiát — kivel már csak későn ismernek egymásra:

Örök csillagokban miként írva állt,
Atyámnak kezéből fogadtam halált.
Jövék, mint a villám, megyek szél szerint,
Magos mennybe leljük föl egymást megint! . . .

[1] Fiók K. kiadatlan levele Szász Károlyhoz, 1884 márcz. 29-ről, Debreczenből, — a Szász-család birtokában.

[2] *Kisfaludy-Társaság Évlapjai*. Új folyam, XVII. kötet. 1882. — Később: *Olcsó Könyvtár*, 609—611. sz.

A szép költemény úgyszólván mindvégig emelkedik; a szülők siralmának az apjától megölt fiú eleste fölött igazán szívettépően ad hangot a szerző; és a fordító — kiről a Kisfaludy-Társaság bírálata azt jegyezte meg, hogy «keze inkább a nyelvtudósé, mint a költőé» — szintén mindjobban belemelegszik kedvvel végzett munkájába s a mű második felében megritkulnak a metszet-hibák is, a melyek eleinte sok helyen szemet szúrnak — mert, ha az eredetinek sormetszete nincs is, de a tizenegy szótagos sor a magyarban mindig a hatodik szótag után kívánja meg a metszetet. Mindenesetre nagy érdemet szerzett a fiatal műfordító azzal, hogy a «régies színt, az őskor hamvát» — ezt fordításához csatolt utószavában maga is mint Firdúszi művének «egyik sajátságos és lényeges jellemvonását» említi — nem törli le, hanem inkább megőrzi, kegyeletes és avatott kézzel. Itt említem meg, hogy a *Sáhnáméh*ból később fordított részekben — melyek a Zál megfejtette talányokat foglalják magukban s melyek 1887-ben jelentek meg a *Budapesti Szemlé*ben [1] — a tizenegy szótagos sorok, jól elhelyezett metszettel, már feltűnően jobban gördülnek Fiók tolla alatt.

A *Szóhráb* megjelenése utáni esztendőben — 1883-ban — *A felhő-postá*nak, a nagy Kálidásza híres művének egy részét fordította le s adta ki Fiók a *Budapesti Szemlé*ben,[2] mely mű a szanszkrit irodalomnak talán legszebb terméke, de melyből a fordítás mellőzi azt a helyet, a hol a felhő útja van — magának Fióknak megjegyzése szerint — «oly szépen és oly gazdag képzelemmel» leírva, «minőt nem mutat fel többet a világirodalom.» De a lefordított töredék is — a száműzött démonnak a felhőre bízott dala, feleségéhez — igen szép, s hangzatos a modern formájú fordítás is, melylyel Fiók egyik legszebb irodalmi sikerét aratta.

Az irodalmi körök elismerése és érdeklődése természetszerűleg fokozta becsvágyát és munkakedvét a fiatal tanárjelöltnek, a ki csakhamar lefordítván a szanszkrit *Mahâ-Bhâratá*ból a *Nala és Damajanti* című hindu regét, az egy kis kötetben — «a hálás tanítvány» részéről «Lugossy József emlékének» ajánlva, a Kisfaludy-Társaság kiadványaként jelent meg, 1885-ben.[3]

Nala és Damajanti a gazdag szanszkrit irodalom naiv eposainak egyikéből vett, történeti adatokon alapuló episod, mely eposnak — a *Mahâ-Bhâratá*nak — szerzője valószínűleg Vjásza, a mi egyébként

[1] *Budapesti Szemle*, 1887. CXXIX. sz.

[2] *Budapesti Szemle*, 1883. LXXIX. sz.

[3] *Nala és Damajanti*. Hindu rege a Mahâ-Bhâratából. Szanszkritból fordította Fiók Károly. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1885.

nem tulajdonnév s jelentése: gyűjtő. Az eredeti regének versmértéke nyolczlábú jambus, Fiók azonban — hogy a magyarban minél találóbban és hívebben adja vissza az eredeti mű végtelen egyszerűségét, folyékony elbeszélő hangját — igen szerencsés érzékkel trochaikus lejtésű sorokban fordította.

E bájos regében Nál (Nala), fiatal király és Damajanti királykisasszony, egymás hírét hallva, már ismeretlenül megszeretik egymást. A leány szvajamvará-ján — vagyis a férfiválasztó ünnepen — néhány isten is megjelenik, de Damajanti Nált választja. Egy darabig boldogan élnek, ám az istenek mellőzése miatt Káli, a gonoszság istene, büntetést ró rájuk s beleveszi magát az ifjú férjbe, őt megrontandó. Egyben feltüzeli Puskarát, Nál testvérét, hogy koczkaversenyre hívja Nált. A koczkázásba annyira belemerül a megrontott fiatal király, hogy szinte megzavarodik s elveszti mindenét; de mikor Puskara Damajantit akarja Nállal feltétetni koczkára, Nál szíve elfacsarodik, lehányja magáról királyi díszét s egy szál ruhában elbujdosik. Szerető felesége követi a bujdosásba:

Hogy ha lankadsz, sujtol inség,
S lelked szebb napokra téved,
Itt az iszonyú vadonban
Én törlöm le verítéked'.

Mert nincs balzsam e világon,
Nincs orvos-szer oly kitűnő —
Égő sebre, fájdalomra
Nincs oly gyógy-ir, mint a hű nő!

Ám a boldogtalan Nál — a gonosz szellemtől gyötörve, űzve — megszökik hű felesége mellől, a ki keseregve fakad ki:

Kinek átka Nál királyt ily
Fájdalomba, búba verte:
Szálljon arra százszorozva
Mind a kettőnknek keserve!

Hiába keresvén eltünt férjét, Damajanti végre visszakerül atyja udvarába, Nál pedig Rituparna király kocsihajtója és szakácsa lesz. Damajanti — egy keresésre küldött bráhmintól megsejtve férje hollétét — cselből, hogy a bujdosó Nált magához csalja, új szvajamvarát hirdet, melyen Rituparna király is megjelenik kocsisával. Nál — ki egy kígyó-kaland folytán rúttá vált — visszanyeri régi alakját és felszabadulván a gonosz varázs alól:

Megkönnyülve bútól-bajtól, megpihen
Bhíma lánya, boldog férje öliben.
Vágya telvę vidám lelke úgy ragyog,
Mint az éj, ha fölkel a hold s csillagok.

Nál aztán koczkán mindenét visszanyeri Puskarától, megbocsát öcsesének s boldogan él feleségével és gyermekeivel, régi országában:

Azt a népet őrzi éppen,
A melynek királya régen.
Áldozatát hinti bőven
Dús marokkal, szent időben!

«Az érdekes ... mese, a lélektani festés finomsága, az érzelmek mélysége, gazdagsága és valódisága, a költői bűbáj, mely az egészen elömlik, egész a lyrai részek szépségeig: a világirodalom legszebb alkotásai közé helyezik a Nál és Damajanti történetét» — mondja róla teljes joggal Szász Károly, *A világirodalom nagy époszai* című munkájában.[1] Hadd tegyem hozzá, hogy Fiók ezt a regét költői szempontból valóban mesterien fordította le, nyelvében oly tősgyökeres magyarsággal, dictiójában oly megkapó lendülettel, hangulatában a népmesék olyan hamisítatlanságával, hogy tolla e munkában egyenesen az Arany Jánoséra emlékeztet. Brassai Sámuel a *Nála és Damajanti* fordításáról közzétett bírálatában[2] élesen neki támad ugyan Fióknak, de az érezhetőleg sokkal biztosabb talajon mozgó és erősebben fölfegyverkezett műfordító teljesen szétszedi válaszában[3] a szőrszálhasogató s kötekedő és sok tekintetben tájékozatlan kritikus igaztalan támadását s elvitathatatlan, hogy Fiók ezzel a fordítással tette föl a koronát műfordítói munkásságára s nevét e téren ez a mű fogja legtovább és legméltóbban megőrizni.

Fiók, ki akadémiai tanulmányainak befejeztével két éven át, 1882-től 1884-ig a debreczeni collegiumban a latin és görög nyelvet tanította, gymnasiumi segédtanári minőségben, 1884 szeptemberében tanulmányai kiegészítésére Berlinbe ment s az ottani egyetemen töltött két félévet különösen az ó-ind nyelv tanítási módszerének és segédtudományainak alapos megismerésére fordította, első sorban Weber Albertnek, az ind nyelvészet egyik legkiválóbb mesterének irányításával. Weber többek közt a *Sakuntalát*, Kálidásza híres drámáját is fejtegette s így kapott kedvet a közben a prákrit nyelvvel is megismerkedett Fiók India legnagyobb költője e művének átültetésére.

[1] L. Szász K.: *A világirodalom nagy époszai*. I. köt. 148. l.

[2] *Az Erd. Muz. Egylet Bölcs.-, Nyelv- és Tört.-tud. szakosztályának közlönye*. III. köt. (1886.) 314. l.

[3] *Egyet. Phil. Közl.* 1887. évf. 419. l.

A *Sakuntalát* a vele foglalkozó igen jelentékeny irodalom általában a világköltészet egyik legszebb termékének tartja. Ez igaz is, különösen ha nem mint drámát, hanem — a Péterfy Jenő használta találó kifejezéssel — csak mint drámai idyllt tekintjük, mint a buja ind képzelet színekben pompázó, illatban gazdag virágát, — ámbár Goethe, az ő, Arany Jánostól «világölelő»-nek nevezett «rokonszenvével» mindenképen túlzásba csap 1792-ben írt epigrammjában, melyben *Sakuntalát* az ég és föld leggyönyörűbb és leggazdagabb termékeként üdvözli. Elragadóan szép részletei vannak e műnek, az bizonyos, telve a hófödte Himalaya alatti tropikus világ minden színpompájával, de szerkezete sokkal naivabb és drámaiatlanabb, hogysem mint drámai művet kiválónak mondhatnók. Sőt — bár Fiók véleménye szerint, melyet a *Sakuntala*-fordításhoz írt érdekes bevezető tanulmányában hangoztat, e műből szerzőnek páratlan alakító képessége tűnik ki — nézetem szerint a *Mahâ-Bhârata*-beli eposi rege, melyből Kálidásza darabja meséjét vette, a fő csomópontban drámaibb indítékot használ, mint a dráma írója.

A darabban az erdő mélyén vadászó fiatal Duzsjanta király meglátja s megszereti a remeteség idylli csöndjében élő Sakuntalát s feleségül is veszi, de vissza kell térnie udvarába s egyelőre a rengetegben hagyja bájos hitvesét. Sakuntala akaratlanul megsért — nem eléggé szívesen fogadván — egy bráhmánt, a ki azt az átkot mondja rá, hogy férje mindörökre felejtse el s csak egy jó barátnő kérésére szelidíti oda az átkot, hogy a király feledkezzék meg ugyan hitveséről, de ha meglátja a Sakuntalának adott emlékgyűrűt: akkor emlékezzék újra elhagyott feleségére.

Sakuntalának hazatért nevelőatyja, az öreg remete, elhatározza, hogy elküldi leányát a férj után. Sakuntala búcsúja és búcsúztatása a darab legszebb része. Sakuntala megindul, de útközben a gyűrű leesik ujjáról egy tó vizébe. A király így — a bráhmán átka megfoganván — nem emlékszik vissza feleségére, kinek mérhetetlen fájdalma erre rövid sóhajban tör ki:

Nyilj meg szent föld, és nyelj el engemet!...

De nem a föld, hanem az ég nyílik meg s egy tündér fölemeli oda a bús Sakuntalát.

Egy halász pedig egy hal gyomrában megtalálja a varázslatos gyűrűt, a mely a királyhoz kerül, kinek emlékezete egyszerre visszatér. Éveket tölt még bánatban, hitvese után, de egyszer aztán — megjárván az eget is, hová az istenek hívták őt harczukban segíteni — a szent hegyek felé utaztában egy bátor gyermekre, a későbbi világhódító

Bhâratára talál, kinek remeteségben élő anyjában Sakuntalára ismer. Így fordul boldogságra a bánat.

A forrásul szolgáló regében — melyre imént utaltam — nincs meg a bráhmán átka, a király fölismeri utána jött hitvesét, de a nép előtt nem meri fiát trónja örököséül nevezni, mert a nép nem hinné el házasságát. Ez a motivum határozottan drámaibb a Kálidászáénál s igen kár volt a dráma írójának e tekintetben változtatni a mesén.

De ha a görög drámától függetlenül támadt s egyszerre virágzásra jutott, ám a világirodalomra befolyást alig gyakorolt ind drámát — mai szemmel nézve s európai felfogás szerint ítélve — általában véve nem tekinthetjük az emberi lélek rajzának s az élet képének — tagadhatatlan, hogy a *Sakuntalá*nak olyan szépségei vannak, melyek teljesen indokolják hírességét. Nem csuda, ha Fiók Károly, megtanulván a szanszkrit és prákrit nyelvet, — mely két nyelven van a beszélők társadalmi állása szerinti váltakozással írva minden hindu dráma — vonzódott e műhöz és sietett lefordítani. Vonzalmát az is fokozhatta, hogy gyermekkora óta erős érzéke volt a természet szépségei iránt s a nyelvészet és irodalom mellett mondhatni a kert volt az, — nyíló virágaival és lombos fáival, reményeket keltő tavaszával és emlékeket felidéző őszével — mi lelkét leginkább megragadta. S nem csupán gyönyörködni tudott és andalogni szeretett a kertben, hanem boldog volt, ha oltogatva, nyesegetve, a maga munkájával is hozzájárult kertjük szépségének emeléséhez. És kell-e színesebb, ragyogóbb, elbájolóbb tenyészet, mint a mely a *Sakuntalá*ban tárul elénk, a hol:

> Csörgő patakok vize fördeni hív,
> Nyilt pátala illata leng a ligetben,
> Álomra kinál hüvös árnynyal a fa:
> Így jön meg az alkony ezer gyönyörével.

Ezer gyönyört kínál e remekmű s irodalmunk hálás lehet Fiók Károly iránt, a ki a bájos *Nala és Damajanti* művészi lefordítása után a magyar *Sakuntalá*val is megajándékozott bennünket, a mű megértését megkönnyítve és élvezését fokozva a költő életére és a darab meséjére vonatkozó, önálló tanulmányon alapuló részletes bevezetéssel. *Sakuntala* fordítását — Szász Károly és Szilády Áron igen elismerő ajánlására — a Kisfaludy-Társaság adta ki, 1887-ben.[1]

A munkában gazdag berlini esztendő után következő tanévet — az 1885-86-ikit — megosztva Londonban és Münchenben töltötte a

[1] *Sakuntala.* Hindu dráma. Írta Kálidásza. Fordította Fiók Károly. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1887.

keleti tanulmányait mind nagyobb kedvvel és eredménynyel folytató Fiók Károly, elmerülve az indiai kéziratok olvasásába s megismerkedve az «ind bennszülött grammatikusok sajátos terminologiájá»-val.

Még Münchenben búvárkodott, mikor — 1886 juniusában — a budapesti református főgymnasiumba a latin és görög nyelv tanárává választatott meg. Tanári munkássága — a mi később a tanárvizsgáló bizottsági tagsággal és a tanárképző-intézeti repetitorsággal bővült és nehezedett meg — sok idejét elfoglalta a lelkiismeretes Fióknak, ki azonban mindig talált úgynevezett szabad időt, tudományos és irodalmi működése folytatására, a maga példájával is a bizonyság egy szemerjét szolgáltatva arra, hogy Magyarországon valósággal megakadna a tudományos élet, ha a viszonyok annyi nehéz örvénye s a méltatlan megitélés annyi sivár zátonya közt küzködő középiskolai tanárok nem lelkesednének és nem dolgoznának annyit.

1889-ben a *Szávitri, vagy a hűség diadala* című, a *Mahâ-Bhárata*-ból vett hindu regének fordítása jelent meg Fiók tollából a *Budapesti Szemle*ben.[1] E regében az van elmondva, hogy Asvaputi királynak, élete alkonyán, végre gyermeke születik: Szávitri, a ki felnővén, Szatjavánt — egy elűzött király fiát — választja férjeül, kire ki van mondva a jóslat, hogy egy év mulva meg kell halnia. A halál istene, Jáma, csakugyan eljő a mitsem sejtő ifjú lelkeért, de a hű nő nem hagyja el férje holttestét, bár Jáma kéri erre, igérvén minden vágya teljesítését, férje életének visszaadásán kívül. Ám Szávitri nem tágít:

Nem kell a boldogság, férjem nélkül nekem,
Nem kell a fényes ég, férjem nélkül nekem,
Nem kell az üdvösség, férjem nélkül nekem!...
Nem bírok élni én, ha férjem nincs velem!...

A rendíthetetlen hűség végre is meghatja Jámát s visszaadja Szatjaván életét.

Ez a nagyon is naivul előadott idyll nyomába se léphet *Nala és Damajanti*nak, de igaza van *A világirodalom nagy époszai* szerzőjének, hogy a hű szerelem olyan dicsőítése ez a vers, a mely méltó lenne bármely keresztyén költőhöz.[2] *Szávitrit* Fiók nagyrészt szintelen, rövid jambus-sorokban — nem igen tetszetős formában — fordította le.

Irodalmi buzgó munkássága méltó elismeréseül — mely munkásságot Beöthy Zsolt szavai szerint «a tudomány és költészet ritka kapcsolata tüntetett ki» — 1902-ben tagjai sorába választotta Fiókot a

[1] *Budapesti Szemle*, 1889. CLIII. sz.
[2] Szász K.: *A világirodalom nagy époszai*. I. 154.

Kisfaludy-Társaság. Székét Társaságunkban a *Dasarátha halála* című fordításával foglalta el, 1903 január 28-án.[1] E vers Válmiki *Rámajánájának* — India egyik nagy hősköltemények — egyik episodja. Dasarátha király öregedvén, idősb fiát, Rámát, még életében meg akarja koronáztatni. Készülnek is rá, de gonosz második felesége ráveszi a királyt, hogy tőle származott legkisebb fiát, Bharatát tegye örökösévé. Az öreg király nagy szívfájdalmak közt kénytelen beleegyezni, mert második felesége egyszer megmentette az ő életét s ekkor a király esküvel igérte két kívánsága teljesítését. A lefordított két énekben a szegény király elbeszéli első feleségének, — Ráma anyjának — hogy voltaképen miért zúdult rá ez a szerencsétlenség. Azért, mert fiatal korában, vadászaton, véletlenül egy vezeklő bráhmán fiát — öreg, vak szüleinek gyámolát — lenyilazta s ezért az öreg bráhmán megátkozta, hogy egykor ő is fia utáni bánatában haljon meg. Az öreg király gyengül:

> ... Mint midőn olajja fogytán
> Végső szikrát vet a mécses —

és csakhamar

> .....szemét a
> Megváltó halál lecsukta ...

Ez elevenen elbeszélt részletet Fiók jól folyó, színes fordításban adta vissza.

Különös szeretettel foglalkozott Fiók a nagy mesemondó hajlammal megáldott hindu népnek irodalomtörténetileg oly fontos mesegyüjteményével, a világirodalmat végigvándorolt *Pancsatantrával*, melyből már a XVIII. század végén, 1781-ben közölt magyar fordítást Báji Patay Sámuel, ez azonban csak a görögből készült latin fordítás átdolgozása. A *Pancsatantrának* prózában, verses közmondások és sententiák közbeszúrásával írt keretes meséi nincsenek elmésség híjján s nem csodáljuk, hogy Fióknak kedve támadt több darab lefordítására. Az általa lefordított mesék közt különösen ügyes *Az ölyü és a bráhmán* című, a mely találó beállítással és szellemes fordulatokkal azt az örök tanulságot példázza, hogy:

> Nem kap a szerelmes lány úgy sem gyöngyön, sem királyi fényen,
> Még aranyon sem, miként egy szíveszerinti vőlegényen.[2]

Egy másik, a Narayana által későbbi korban a *Pancsatantra* nyomán összegyüjtött mesés könyvből — a *Hitopadésa* című**ből** is

[1] *Dasarátha halála.* A Kisf.-Társ. Évlapjai. Új folyam. XXXVII. k. 75. l.

[2] L. a *Budapesti Szemle* 1906. évi májusi és 1909. évi deczemberi füzetét.

több mesét lefordított Fiók s egyeseket Társaságunk havi ülésein felólvasván, egész fordítását — az I. könyvet — Évlapjainkban tette közzé.[1]

Fiók fogékony lelkét a keleti nagy költők fordítása mellett megmegkapta néhány újkori költő egy-egy verse is, melyeket aztán át is ültetett nyelvünkre. Leconte de Lisle-nek — a parnassusi költői iskola fejének, a ki kelet-afrikai szülőföldjéről hozta magával az őstermészetnek s vele a keleti íróknak rajongó szeretetét — két verse is szerepel a Társaságunk kiadásában megjelent franczia *Anthologiá*ban[2] Fiók fordításában, melyek közül a *Válmiki halála* című a *Rámajána* megöregedett nagy költője lelkének az érzések és szenvedélyek nélküli álomtalan örök csendbe átköltözését s lélektől elhagyott testének a hangyák zsákmányává válását ritka erővel, megkapóan meleg színekkel festi. Szívünket pedig ma, a világháború sok érzést felkavaró napjaiban mélyen meghatja az a *Csaták borzalmait* című, 17 soros kurta vers, melyet Nyekraszov, az orosz világnak Lermontoff mellett emlegetett kiváló költője írt s melynek fordítását Fiók a *Beöthy-Emlékkönyv*ben (1908) tette közzé.[3]

Kétségtelen, hogy a Fiók lelkében szunnyadó költői hajlamot a keleti irodalmakkal való tudományos foglalkozás keltette fel és táplálta. Szigorúan tudományos jellegű prózai munkásságának is sok értékes terméke van.

1894-ben — abból az alkalomból, hogy Müller Miksa, a kiváló nyelvész, az ezernél több hymnust tartalmazó ős népköltészeti gyüjteménynek, a *Rigvéda*nak, az indo-európai népcsalád «legrégibb és legbecsesebb irodalmi emlék»-nek második nagy kiadásából tiszteletpéldányokat ajánlott fel több magyar könyvtárnak — Fiók *Müller és a Rigvéda* czímmel érdekes tanulmányt írt, mely az Akadémiában olvastatott fel s melyet a *Budapesti Szemlé*ben adott ki.[4]

Ugyanez alkalommal — szintén 1894-ben — nyomatta ki Fiók *Árják és ugorok érintkezései* című, tudományos szempontból igen jelentős tanulmányát, melyben — mint maga írja egy vázlatos önéletrajzában[5] — «a két népcsalád ős érintkezését bizonyító nyelvtényeket, t. i.

[1] A *Kisf.-Társ. Évlapjai.* Új folyam. XXXIX. köt. (1904—5.) 123—157. l.

[2] *Anthologia a XIX. sz. franczia lyrájából.* 1903. A. II. kötet 15. l.: *Válmiki halála*, — a 24. l.: *Nox.*

[3] 674. l.

[4] L. a *Budapesti Szemle* LXXIX. kötetének 161—189. lapjain (1894.)

[5] 1901 okt. 31-iki kelettel ellátva, kéziratban. (Pályázati kérvény melléklete, — Török Vincze, karczagi ref. lelkész birtokában.)

mind a két nép nyelvében maig élő és tudományos úton is igazolható kölcsönszavakat, valamint epigraphiai úton az úgynevezett indoskytha érmeken előjövő és még eddig meg nem fejtett skytha nevek és szók megfejtését» mutatta be, vázlatosan.

A Heinrich Gusztáv szerkesztette *Egyetemes Irodalomtörténet* I. kötetébe (1903) Fiók írta meg az *India* című részt, valamint — Kühnert Ferenczczel együtt — a *Khina és Japán* című fejezetet, mely munkái — a mellett, hogy az alapos tudós kezenyomát viselik — igen jó szolgálatot tesznek a művelt nagy közönség tájékoztatása szempontjából.

Fióknak szigorúan tudományos egyéb dolgozatai közül is meg kell említenem néhányat. A *Századok* 1895-iki évfolyamában *Őstörténet és kritika*[1] című polemikus tanulmányt tett közzé, az 1896., 1897. és 1899-iki évfolyamokban pedig több közleménye jelent meg,[2] melyekben Pecz Vilmossal, gróf Kuún Gézával, Thury Józseffel és Gyomlay Gyulával vitáz a *Sabartoiasfaloi* szó felett — mely a magyaroknak Biborban született Konstantinostól használt elnevezése — s arra az eredményre jut, hogy e név három szóból van összekeverve s azt teszi, hogy: Sabirok és Fálok, vagy Kúnok.

Ugyane folyóiratban 1907-ben *Géza fejedelem és az Árpád-család névlajstroma Konstantinos Porphyrogenetosnál* cz. alatt tett közzé egy tanulmányt,[3] a Géza név eredetét a hunok egykori nyelvében — melyet az osztjákok őriztek meg — keresve és találva meg.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny*ben *A «Brassó» név és egy magyar hangtörvény* címen kiadott értekezésében pedig[4] — mely tárgyról már azelőtt a *Nyelvőr*be is írt czikket[5] — azt az eredményt állapítja meg, hogy a Brassó név etymologiája magyar, a mennyiben e szó a *boros+jó*, vagyis *bor-viz* szavakból származik s az e szón végbement hangtünemények is a magyar kiejtés természetével összeférők és így kétségkívül magyar ajkról erednek.

Mind e dolgozatok Fióknak nem közönséges nyelvészeti, történeti és néprajzi készültségéről s erős tudományos érzékéről tesznek kétségbevonhatatlan bizonyságot.

Fiók Károly tudományos munkásságának a tanári pályán való

[1] *Századok*. 1895. évf. 818. és 885. l.

[2] *Századok*. 1896. évf. 607. l., — 1897. évf. 611. és 699. l., — 1899. évf. 9. lap.

[3] *Századok*. 1907. évf. 585. l.

[4] *Egyetemes Philologiai Közlöny*. 1904. évf. 666. l.

[5] *Magyar Nyelvőr*: XXX. 20. l.

elismerése is elkövetkezett, bár elég sokára, 1907 májusában a tiszántúli református egyházkerület őt is megválasztván a classica philologia bölcsészeti akadémiai tanárává. Bár hajlama s készültsége első sorban a latin nyelvészet és irodalom felé vonzotta, — főiskolai székfoglalóját is *A latin hangsúlyról* tartotta — azért a görögből is tartott előadásokat. De megtámadott munkaereje nem birta sokáig. Betegeskedni kezdett, úgy hogy egy évig helyettesítették, 1914 tavaszán pedig — az akkor már szervezés alatt állt debreczeni egyetem tanári kinevezéseinek úgyszólván küszöbén — a testben-lélekben megtört Fiók Károly, a tudományok egyetemének fényes előcsarnoka helyett — hová kevesen léphettek volna nálánál méltóbbak — a nyugdíj szürkén borongó ködébe kellett hogy lépjen. A dékáni hivatalban keserves zokogás közt nyujtotta be nyugdíjazás iránti kérvényét, írja nekem egyik hűséges tanártársa, a ki egy évre rá, 1915 májusában már az utolsó koszorút nyujtotta — a debreczeni öreg collegium nevében — Fiók Károlynak, mely koszorú — a megilletődött szónok szavai szerint — «nem az élet, hanem a halál diadalának» szólt.[1]

Ime, vázlatos körvonalakban egy egyszerű élet és egyéniség rajza. Ennek az életnek nem voltak nagy kisértései és veszedelmei, sem fellengző vágyai és kivételes eredményei, — ez az egyéniség nélkülözte az országos nagyság feltételeit és tényezőit — de azért mondhatjuk-e vajjon ezt az életet haszon nélkülinek, ezt az egyéniséget értéktelennek? A lángész ritka adomány. Ritka az a szó, mely egy egész nép érzéseinek és gondolatainak tud mindenki által meghallhatóan és megérthetően hangot adni, ritka az az erő, mely egy egyéni pálya szűk keretében évszázadoknak munkáját végzi el és sok nemzedék feladatát oldja meg. De a nemzeteket nem csupán nagyjaiknak gondolatai és tettei viszik előre. A már majdnem három esztendeje tomboló világháború nemcsak azt igazolta újból, hogy kiváló hadvezérek nélkül nem lehet diadalmas háborút viselni, hanem azt az igazságot is bizonyítja, hogy a legjelesebb vezérek munkája sem lehet sikeres, ha képzettségre és erkölcsi erőre nézve is jelentékeny hadseregek nem állanak rendelkezésükre. A magyar irodalomnak a nemzeti művelődés előbbreviteléért küzdő hadseregében harczolt buzgón Fiók Károly is, a jeles tehetség és nagy tudás fegyverzetében. Érzéke a természet és költészet szépségei iránt s nem közönséges akaratereje is, vele született, szigorú kötelességérzete már gyermekkorában kifejlődött, — erkölcsi érzésének tiszta napfénye megvilágította egész pályáját s mindez a nyugodt és nemesen

[1] Pap Károly egyetemi tanár búcsúztatója Fiók Károly fölött. (*Debreczeni Protestáns Lap.* 1915. 359. l.)

büszke öntudat nem épen mindennapi jutalmát nyujtotta a világi hívságokat nem kereső, az élet zaját, sőt az embereket is inkább kerülni szerető, a társadalmi forgolódásban talán kissé félszegnek is mondható Fiók Károlynak, kinek közpályája két irányban marad áldásos és emlékezetes. Áldani fogja emlékét az a hálás nemzedék, mely az ő keze alól került ki az iskolából, a kedves tanár tanítása és példája nyomán meggazdagodva a classikus nyelvekben rejlő nevelő szellemmel, a nemzeti öntudat nyujtotta hatalmas erővel s az erkölcsi érzés adta nemes indulatokkal. És őrizni fogja tudósi és költői hírét-nevét a magyar irodalmi világ, tudatában annak, hogy Fiók Károly a nálunk eléggé ismeretlen nagy keleti irodalmaknak, a perzsának és szanszkritnak csodás és gyönyörűséges világát közelebb hozta a mi érzés- és gondolatvilágunkhoz, fordításaival gazdagítva és termékenyítve irodalmunkat.

Harminczöt évvel ezelőtt a Kisfaludy-Társaság örömmel nyujtotta Fiók Károlynak az elismerés első babérlevelét — áldozzuk most neki kegyelettel a hálás emlékezés egyszerű cypruságát!

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD

Szász Károly székfoglaló rendes taghoz.

Beöthy Zsoltól.

Kedves társunk,

székfoglalója után mint a Kisfaludy-Társaság teljesjogú tagját tisztelettel és szeretettel köszöntöm. Önt írói munkássága iránt való elismerésünk hítta meg közénk, de nagy és szent emlékek kísérik: Önnek és Társaságunknak egyaránt szinte családi emlékei. Nagyatyjának dicső emléke, kinek alakja és pályája oly fényesen ragyogtatja reformkorunknak azt a dicsőséges vonását, hogy nagyjaiban a magyar politika és a magyar kultura egygyé szövődött s a kiről a legnagyobb magyar szellemek egyike, Kemény Zsigmond azt vallotta, hogy ezen a világon neki köszön legtöbbet. De kíséri Önt feledhetetlen édesatyjának emléke, ki évtizedeken át Társaságunk egyik dísze és vezetője volt s kinél közmívelődésünkre érdemesebb, fontosabb és hasznosabb munkát nem végzett köztünk senki sem: az oszlop, melyet magának állított, a magyar kulturának is egyik maradandó oszlopa. Ezeknek az emlékeknek meghatottságával köszöntjük Önt, kedves társunk. De köszöntjük igaz hálával, hogy közpályáján oly híven követte culturánk lelkes szolgálatával nagyatyja hagyományait; köszöntjük igaz elismerésével kiváló írói munkásságának, melyet a legnemesebb eszményeknek tanulmánytól és tehetségtől egyaránt támogatott lelkes kultusza tüntet ki s kitüntet különösen a magyar hagyománynak egy olyan mozzanata, mely a többivel együtt egyre jobban foszlik szét korunk irodalmában: a sohasem alkuvó, igaz meggyőződés s ennek az igaz meggyőződésnek őszinte és bátor kimondása. Ezzel a hálával és elismeréssel nyujtom át Önnek tagsági oklevelét. Nem is kérem buzgó munkásságát körünkben, mert jól tudom, hogy Önt a mienknél hatalmasabb szó egyenesen arra küldte, hogy egész életét a legnemesebb kötelességeknek szentelje.

Szász Károly válasza.

Hálás szívvel köszönöm elsősorban az igen tisztelt Társaság kitüntető bizalmát, melylyel engem tagjai sorába választani méltóztatott, s hálásan köszönöm mélyen tisztelt Elnök Urunk lekötelezően kedves üdvözletét is, melyet megilletődött lélekkel hallgattam.

Hazánkban a magyar nyelv és irodalom ügye politicum, vagyis nemzeti közügy volt mindenha s ha ma már — Istennek hála — nem kell is küzdenünk nyelvünk használatáért és irodalmunk szabad fejlődéséért — kétségtelen, hogy a nyelv tisztaságának és az irodalom nemzeti irányú fejlődésének kérdése ma is elsőrangú fontossággal biró nemzeti közügy, melynek szolgálatában kell, hogy álljunk mindannyian, a kik a közéletnek különböző terein dolgozunk s a kiknek a nemzet jövője szívünkön fekszik.

Ez az érzés és gondolat vezetett engem életpályám minden szakában, közéleti szereplésem minden változatában. Hiszem és vallom, hogy nyelvében él a nemzet, nyelve pedig irodalmában él — s így irodalmunk, a mint őrzője nemzeti multunk legszentebb hagyományainak, úgy legfőbb biztosítéka nemzetünk boldog jövendőjének.

E meggyőződéstől áthatva fogom szerény képességeimet ezután is nemzeti nyelvünk és irodalmunk szolgálatába állítani s törhetetlen lelkesedéssel fogok haladni tovább is azon az úton, a melyet számomra — mint a hogy az Elnök Úr azt rám nézve oly meghatóan jelezte beszédében — családi hagyományaim kijelöltek, s boldognak fogom magamat érezni, ha munkásságommal csak egy kevéssé is előmozdíthatom azt a czélt, a melyre a Kisfaludy-Társaság, hazánk legrégibb s legtekintélyesebb irodalmi intézete hivatásánál és hagyományainál fogva törekszik.

Ismételten hálás köszönetet mondva megválasztatásomért s a szíves fogadtatásért, bizalommal ajánlom magamat s munkásságomat a tisztelt Társaság jóakaratába.

1. BAKSAY SÁNDOR EMLÉKEZETE.

Gróf Bánffy Miklóstól.

(Felolvasta az 1917 május 9-diki ülésen.)

Hölgyeim és Uraim!

Engedjék meg, hogy első szavaim a megemlékezésnek legyenek szentelve, egyik legmagyarabb írónknak, Baksay Sándornak, kinek helyével tisztelt még a Kisfaludy-Társaság.

Nem ismertetés az, a mit elmondani akarok. Mindnyájan ismerjük művének ha nem is minden sorát — összegyüjtött művei még nem jelentek meg, és igen sok apróbb dolgozata folyóiratokban, lapokban, gyüjteményes munkákban lépett a közönség elé, — de ismerjük mindnyájan e nagy író egységes kedélyvilágát, életfölfogását, stilusának ős nemzeti voltát, közkézen forgó műveiből, ismerjük tehát azt, a mi a művészről alkotandó képnek lényege.

Egyetlen írónk sincs, ki közelebb állna a magyar néphez. Minden szava, minden tárgya, minden megfigyelése ide vezet vissza. Prózairodalmunkban azt a helyet foglalja el, a mit Arany János költészetünkben. És rokon vele az a derűs, nyugodalmas világfelfogás, mely, mint nyári nap, egész művét bearanyozza.

Kritikát sem vagyok hivatott nyujtani. Az írónak ezer kritikusa van. Mindenki, a ki valamely művét a kezébe veszi, mindenki, kinek figyelmét leköti a szava, mindenki, kinek felkölti helyeslő vagy ellentmondó indulatját, minden olvasója kritikusa is, mindenki, kinek szívében tovább cseng az a hang, melyet az író megütött.

Mélyen nemzeti életünkben gyökerezik egész műve. A magyar földbe mélyednek szálai. És mivel ő maga, egész egyénisége a legszorosabban kapcsolódik belé, azért oly egyéni és a maga nemében oly tökéletes minden alkotása. Saját élete, családjának története, magalátta eseményei hosszú munkás életének: ezekből meríti úgyszólván minden tárgyát. Igazi művész szemében mindez átalakul képekké, kijegeczesedik typusos alakokká, nem hagyja el a valóságot, de magasabb rendű költői valósággá válik.

Tudjuk, hogy elbeszélésének alakjai mindmegannyi ismerősök, motivumai nagyrészt megtörtént esetek. De az, hogy nem költői phan-

tasiából, hanem a való élet elemeiből rótta össze alkotásait, nemhogy levonna írói értékéből, hanem még magasabbra emeli azt. Lelkének nagy egységében művészi egészszé kovácsolja össze a véletlen-nyujtotta elemeket, összefoglalja, átalakítja s mély emberszerető tudásával örökéletű képeket alkot.

Érdekes szellem lengi át összes műveit. Ez is életében, természetében gyökerezik. Kálvinista pap volt, a nép között élt és classikai műveltségben nőtt fel. Majdnem minden sorában megtaláljuk ezek nyomait. Innen fakadt egyik legnagyobb munkája, mely a legtöbb ellenmondást keltette: az Iliás alexandrinos fordítása. Talán nagyon merész volt ez a vállalkozása, talán némelyek az ősi görög mű meghamisítását látták benne. De Baksay Sándor szemében nem volt különbség a görög nép naiv irálya és a magyar népiesség között. Hiszen ő az Ormánság fehérruhás alakjaiban a görög nők fehér alakjait látta, amphora-hordozót az ebédet vivő asszony gestusában, s épen kizárólagosan magyar lelke csakis ilyen tükörben vehette fel az idegen képeket.

És ebben bizonyos viszonosság is van. Azt hiszem, azt is mondhatnók, hogy magyar alakjai, — csak Jahelt, vagy Pataknét említem — minden tősgyökeres, igaz voltuk mellett, valami görögös nyugalmat viselnek magukon, valami rhythmikus szoborszerűséget. Valami homéri zománcz ömlik rajtuk végig, — és hogy így érzett, pár sora is bizonyítja:

Görög szobrok Ormán leányai — sok
Dalos márványok, zengő nárcziszok.

Az író képét az ember egészíti ki. Hosszú munkás életet élt. Igénytelen és megelégedett szép hosszú életet. Csöndes mosoly vonul végig rajta, derüs nyugalom, nemes szegénység. És legyen szabad e szavakat néhány sorral befejeznem, mely az egész embert jellemzi:

«A szegénység nem büntetés ... Az a sorsom, a mi volt atyáimé. Nyugalom a lélekben, megelégedés azzal, a mit az Isten a földi jóból ád. Nem áldás az? ... Ha kevély akarnék lenni, azt is mondhatnám, meg vagyok áldva mások felett ...»

Örökre fog élni emléke a magyar irodalomban.

2. A SZŐNYEG.

— Keleti mese. —

Gróf Bánffy Miklóstól.

(Felolvasta az 1917 május 9-iki ülésen.)

Végig a török pusztaságon, a nagy vizeken is túl, túl patkóverte útain karavánok járásának, az árvasásos sárgálló láposokon is túl, melyeken eltikkadt vízerek fulladnak homokba s helyükbe hosszú fehér szikek írnak kanyargó halavány foltokat — mintha bélpoklosság marná a sivár síkság testét — messze távol az utolsó fáktól, az utolsó árnyéktól, künn a lombtalan, végtelen rétségen, melyen korláttalan rohan a szél s még a kökénybokrot is úgy kettényomorítja, hogy világéltében egyfelé görnyed örökös alázatosságban — mert ő az egyetlen ura a pusztának, hol csak ő, a szél taposса féloldalra a nádat, ő fekteti félre a fűvet, ő sepri tova a sáfrános buczkát, ő hengergeti, szórja, hajítja a boszorkánykereket — künn a szél birodalmában bolyongott Arszlán khán, a Mogul nagyúr legkisebbik fia.

Rég eljött hazulról. Már événél is több, hogy elbúcsúzott az aranyos palotáktól, a márványtermektől, csobogó vizű hűvös kertektől. Nem hagyta ott nyugodni az az egyszer fölvetődött kérdés: mi az élet titka?

Mindig ez az egy kérdés járt az eszében. Választ sehol sem tudott találni.

Hiába tanították szent írástudók magasztos szúrákra, hiába hívtak hozzá idegen tudósokat, hiába vitatkoztak vele napnyugati frenk bölcsek, táltosok is, javasok is hiába próbálkoztak nála, a föltett kérdésre egyik sem tudott felelni. S a serdülő Arszlán khán elindult, hogy tán valahol valaki vagy valami: szikla, fa vagy folyóvíz, gyökérbarlangban bujkáló remete vagy gyémánttrónos tündérkirály, kígyó vagy bűvös lidércz, — mindegy bárki legyen — megfeleljen az ő kérdésére.

Elindult, vándorolt. Csak néhány szolgája kísérte.

És eljutott egy reggel messze a pusztába.

Melegedett már, mire a sátorczölöpöket leverték. Jól is megkötözték, mert a szél máris türelmetlenül rángatta a selyemponyvát.

Az ifjú Arszlán khán elmélázva ült a sátor árnyékában.

Egyszerre messze kelet felől kis porfelleg tünt fel. Féloldalos,

vékony sávocska, mely fakó zászlóként kísért valami feléje haladó apró sötét foltot. Föl-föllobogott a homok, el-elszaggatta a szél hosszú foszlányokban. A kis sötét pont mind nagyobbodott. Szédítő sebesen közeledett az ifjú felé a porfelhő s fátyola mögött rettentően vékony teve girhes ködképe rajzolódott, hátán jókora csomaggal, melyen szikár emberalak ingott a járás ütemére. A teve merev, sovány lábai serényen kaszáltak végig a síkon; mind közelebb, közelebb jött, épen kelevézre az ifjú herczeg szállása felé. Már az arczába csapott a szálló homokhullám langyos pora, áthaladva rajta, mint valami csipkekendő, elsietve balra, napnyugotnak, midőn éles, sivító füttyre a teve hirtelen megállt. A lovas leugrott róla.

Most lehetett csak jól szemügyre venni a tevét is, gazdáját is. Irtóztató soványak, vékonyak, valószínűtlenül hosszúak voltak mind a ketten. Akár redves léczekből rótták volna össze, s arra akasztották volna azt a pár vörhenyes szőrcsomót, mely az állat csontozatán lógott és azt a néhány czafatot, mely a férfi testét fedte.

A teve kettétörte csomózott, idomtalan lábait és sebtiben lefeküdt; az ember pedig nagy, ügyetlen lóbáló mozdulatokkal lehányta róla a terhet. Hányta-vetette karókarjaival, aszott bogos kezével a holmit s alig telt belé egy-két pillanat, rongyos sátracska állt már készen, porszínű piszkos az is, mint a gazdája, a hordozója.

Arszlán khán szórakozottan nézte, hogy' dobálja be az utas sátra közepébe azt a többi lomot is, a mi még a tevén volt. Az idegen nem figyelt reá. Rúdból rótt karjai sebtibe dolgoztak, szedte-vedte a sok összegöngyölt holmit. Serényen, bűvészkedő ügyességgel. Minden csak úgy hemperedett, gurult, simult, merev görcsös ujja, aszott keze nyomán.

Oly gyorsan történt mindez, hogy a fiatal khán szolgái csak most vették észre, hogy a szomszédukba merészkedett valaki. Nagy szitkozódással rohanták meg.

De az idegen földre borult a herczeg előtt és alázatosan köszöntötte.

— Szegény szőnyegkereskedő vagyok, Uram, — mondotta — szegény kereskedő, a Te szolgád; messziről jövök, Uram, hogy a Nagy Mogul khán legkisebbik fiának megmutathassam a szőnyegeimet.

— Ösmersz? — kérdezte Arszlán khán.

Az idegen fölemelkedett. Az arcza olyan volt, mint azok a száraz fatuskók, melyek sok század óta hevernek a pusztában. Tuskó, melyből a homok és a szél kihordott és kicsiszolt minden puha részt s csak kemény göcsök, kovásodott rostok maradtak meg belőle. Félszem villogott a tuskópofában — másiknak a helyét valami kövesült gombaféle foglalta el, — de gonosz tűz égett benne. A szája ferdén hasadt

végig és a sok görbe ráncz tele volt szórva apró, csillogó homokszilánkokkal.

— Ki ne smerné a fényes nevű Arszlán khánt, — vigyorgott az utas, — ki ne ismerné?! Szép szőnyegeim vannak, Uram, finomak. Sok szép drága titok van beléjük szőve. Tekintsd meg, Uram, itt a sátramban.

A szeme újra villant, a hogy' ezt mondotta.

Arszlán khán a rongysátor felé indult, szolgái követték.

— Csak nagyúrnak engedem, hogy a szőnyegemet lássa, szolgának nem, — szólt az idegen újra.

A szolgák az ajtó mellé telepedtek. Az ifjú a sátorba lépett.

Leült a teve nyergére. A kereskedő előtte térden bontogatta a szőnyegeket.

Szépek voltak, finomak, apró kötésűek, de a herczegnek egyik sem tetszett. A tuskóarczú is csak úgy immel-ámmal ajánlgatta őket. Végre félrehányta az egész csomót.

— Van még egy szőnyegem, — mondotta — az a legszebb. De azt nem merem mutatni.

— Miért? — kérdezte a herczeg.

— Nyulni hozzá nem szabad, megérinteni is veszélyes — másnak. Nem mutathatom meg, nagy jó uram. Egy egész élet van benne. Az élet minden titka bele van szőve.

— Épen azt akarom látni! — kiáltott fel mohón az ifjú. — Épen azt. Követelem!

— Ám jó. De igérd meg, hogy nem nyulsz hozzá, Arszlán khán. Abból baj is lehetne.

— Hát igérem, — felelt amaz — de látni akarom.

A faarczot gonosz mosoly repesztette ketté. A karok lenyúltak a sátor sarkába. Hónaljra kaptak egy csekély göngyölt szőnyeget. Egyet rándult a kereskedő válla s a göngyölékből kiomlott a szőnyeg eleje, lesuhant a herczeg lába elé.

Sötét szegély, mély ibolyaszínű. Rajta narancsos, kusza írásformák összefonva, egymásba róva zegzugosan. Nagy kiálló tövisek tiltakoztak meredezve. Kerítése a belől kezdődő virágoskertnek.

Síma. Fényes. Sötét, mélységes kék; saphirok csöndes tüze a szegély kertelésén belül.

Lassan görbülő vonalak sáfránsárgán fordultak önmagukba vissza, vetődtek csomóba, hol tányérszerű mesevirágok nyelték el, lövelték újra ki, új fordulatra, kanyargó visszatérésre a csavarba sikló szálak tovaforgó ütemét. Egyenlő közökben ismétlődve a virágtányérok újra meg újra megfogták a csigázó csíkot, buja bigygyedő sziromajkak

között, — mindegyik más és mégis egyforma — minden részletük más és mégis egyforma csodavirágok és belőlük szabadon, újra szálltak a szálak tova a szőnyeg belseje felé, — melyből mind több-több omlott ki a kereskedő karja alól.

És most besütött a nap a sátorba.

Piczinyke nyíláson sütött be a fénye. Egyenes aranynyárs lövelt a szőnyeg egy virágjára. S az az egy tán a nap csókjától virult ki úgy. Tán attól sodródott vissza a külső ezüstszürke sziromsor, melyen belől mintha önmagában forgó apró lángnyelvek körítették volna a duzzadt, hasadozott vérszínű bibét. És oly vörös volt és olyan izzó volt és olyan fénylő . . . az ifjú utána nyúlt önkénytelen.

De a sokajkú virág a kéz árnyéka alatt bemélyedt a kéklő alapba, eltünt testvérei ismétlődő sokaságában.

A herczeg újra utánanyúlt és rálépett a szőnyegre. Alig vette észre, hogy lábai belesüppednek lassan, lassan, majdnem kéjesen. A kajló indák végigsurolják kezeit, arczát, egész testét. Alig hallotta a kereskedő félig óvó, félig gúnyolódó szavát: — Az élet titkát keresed? — és elmerült a visszatérő virágrengeteg csodái közé.

Félig öntudatlan haladt a kék sötétségben. Egy után indult és ezer virág vette körül. Lassan jutott előre. A vékony csavaros vonalak meg-megtérő díszei enyhén fogták körül, bocsátották tova lábát, kezét, sokrétű más-más kelyhek végig surrantak orczáján s mögötte azon rendetlen rendben csapódtak össze újra; húsos növényajkak illették szemét, homlokát hűvös sziromcsókkal. És ő ment, mintha álomban menne.

Könnyen küzdötte magát előre.

Most az indák göndörödésében, a visszatérő napképek között, madarak jelentek meg. Bolondos valószinűtlen madarak, búbosok, tarajosak, első látomásai e gazdag világnak. Minden csavarékban egy. És itt-ott más kisebb állat is.

Amott ibolyaszínű narancsfoltos levélből mókus nőtt ki, aranybojttal a füle végén, abból a karmazsin kehelyből zöldezüst gyík, pillangó is, másik görbületben és újra ott, bíbor czafatok között, sávos csodamenyét, rubintos szemekkel . . .

Óriás tündérrengeteg nyílt és zárult is előtte, mögötte. Mindinkább élénkült a virágzó vadon fonadékos összevisszasága.

És távol, pillanatra csak, vékony párducz szökött át kecsesen, két csavarodó lombdísz között. És eltünt. Elnyelte a mintázó pompa.

Arszlán khán megállt. Valami végzetszerű sejtés ragadta torkon. Aztán törtetett tovább, sokáig, sokáig.

Végre ritkult az erdő. Még egy-két előcsapó inda, egy-két marasztó

folyondár, néhány aláhulló szirom és szabad síkra ért, melyen egyedül, szabadon, díszes kapu állott. Patkó-íves, sokoszlopos. A kapu csupa arany és fekete liliomokból róva, még az oszlopa is egymásba fűzött kelyhekből. A nyílásában, hasonló lánczokon három nagy rojtos lámpa lógott le majdnem földig és a csipkéző lánczok úgy elfödték a háttért, olyan rejtelmesen, hogy csak derengő fény tört át közöttük, mintha valami édes titokzatosságot lepleznének.

Nem a párducz árnyéka surrant át a virágháló mögött?!

Az ifjú átlépett a füzéreken.

A karcsú párducz már nem volt ott. Egészen új kép tárult elé. Bíborkék mezőben széles tavacska reszketett. Rézszínű tó, teli halvány tündérrózsával, melynek ívelt partjai mentén két sor Judásfa vetette szét virító ágainak viola kincseit. A légben maszlagos illat. S a fákon, a levegőben is, a kéklő réten, a tó mives szegélyén bűvös-bankák hintáztak, érczfényüket csillogtatva a napban. Egyik-másik lecsapott a vízre; ilyenkor lefoszlott a tolla s a sekély medenczében meztelen leánytest fürdött meg helyette.

Az ifjú még habozott, de a madárleányok kaczagva, a leánymadarak csevegve hívták és ő beállt közibük, nevetésre, tánczra, könnyű csókra, ölelésre, édes apró titok csere-berélésére. És sokáig maradt velök.

A pompázó fák lilafüggönyén kívül furcsa mesesárkányok lépte kígyózott olykor; meg-megvillant valami fenyegető elnyúlt test és eltünt megint, de Arszlán khán soká ügyet sem vetett a külső világra.

Idő multán azonban a sok kaczagás üresnek tetszett; és az illat is, a csók is csak émelyítő édes. Arszlán khán egy napon áttekintett az azúr-rét tulsó végére.

Ott újra kapu állt. De más volt, mint az előző. Rózsákból, szenvedély-vörös rózsákból fonva, rendetlenül. Tövis is közte, akárha azok nyomán volna olyan vérpiros. A kapunyílásban is rózsafa nyílt, telisteli fehér pazar csokrokkal, melyeken egy-egy karmazsin sáv csillogott, mintha megsebezték volna.

E percztől nem volt többé maradása. Végtelen vágy ragadta meg, vonzotta tovább. Más, még fel nem fedett rejtélyt sejtett a rózsafa ágazata mögött. Mennie kell.

Az ifjú áttört a töviseken. Megvérezték egy kissé a homlokát, kezeit. Az elhagyott leányok kaczagása hangzott utána. De túl volt.

Túl a párducz nézett vele szemben, mintha várta volna.

Most látta először egészen. Sárarany testén türkiz-foltok. Oldalán világosabb a selyme, a hasán már egészen fehér pihe, melynek habja között apró emlők rózsaszín kaláris-gyöngyei.

Erős és puha, kecses és félelmetes volt.

Épen szembe nézett. A szeme zöld. Átlátszó és átláthatlan. Hívó, tán kegyetlen is. Panasz és mosoly is ragyogott benne. És mélyen a zöld smaragdgolyókban apró fénycsillámok úsztak.

Mozdulatlan néztek egymásra. Azután mint egy villanás, a ragadozó elugrott.

Megigézve állt az ifjú pár perczig, aztán indult utána; de a párducz eltünt, elnyelte a világ tarkasága. Mert magas, alig hajló szárakon égszín jáczintok fakadtak egyazon tövön, melynek másik kocsányján fodros tulipán feslett tigrises ruhában, kecskerágó bodros pártával s a magasból hópelyhekben fehér gerezdek hullottak vissza. A léptei alatt bimbózó liánák kötözködtek fonadékba s lába nyomán vörös szakállba feslettek. Mintha repesve, mozdulatlan várakozott volna a vadon, reszketve minden színnek minden árnyalatában, — akár végtelen szivárványt téptek volna ott szét, szórtak volna ott széjjel. A sötét mélységes kék pedig még vakítóbbá tette az egészet.

Arszlán khán loholva gázolt a virító tengerben. Érzés után, ösztön után. Olykor megvillant az üldözött kénsárga teste. Olykor meg is állt a nőstény és mintha kérdezne, az ifjú felé nézett. És eltünt újra. Macskás mozdulattal meglapult néha: ott egy mályvatőnél, melynek lazaczos boglárjai közül baltaczinok és szekfűbimbók rajzottak ki, majd ott a boszorkánytűz bokra mellett, hol bozontos pipacsbunkók ágaskodtak bele iszalagok bogozásába. És tovasiklott újra.

Rohant a hajsza végig a virágszórta szőnyegen.

Oszloplábazaton új kapu állott a vadász útjába. Mintha csak lebegne, olyan karcsún, olyan könnyen szállt fel sok, sok oszlopa. Gyümölcsök, kerek, síma csiszoltbőrű gránátok gyöngyöztek egymás fölött, össze sem érve egészen, mesegyümölcsök, melyek mintha kéjesen meghasadoznának, — sokrétű héjjuk mosolyba fodrozva, bennük fehér kaczagó magvak, — a szívükből pedig kajla imbolygó ágacska lövelt ki murvahüvelyes aranyszín bugákat. A tátott kapuívben virágnásfák lógtak le mélyen, császárkoronák ibolyapártával, bazsarózsák, hevederrel.

Ezen is át!

E mögött is újra ott állt a nőstény párducz. E mögött is várni látszott, itt is szökött előle.

Most széjjelnyíló virágok keltek köröskörül. Hálóba fonták bársonyleveleiket körbe, buján borultak össze keringő sok csavarodással; százrétű kelyheik útvesztőiben szemérmetlen bibék feslettek, akárha ezer láng ezer tűzszíne izzítaná; nehéz kalapácsos porzók világítottak, mintha égtek volna, ingottak a sűrű fűzérek ölelése között, fenyegettek támadóan, törtek elő diadallal hüvelyek csipkegátjából.

Százféle szín, — akár százféle hang — zengett, üvöltött, ordított mindenfelől, tombolt, zsongott dallamtalan dalban.

De bár a folyondárok, indák meg-megkötötték, tüskék megszaggatták, ágak megcsapkodták, Arszlán khán tovább törtetett a vad után lázasan, részegen kissé az illattól, mámorosan a vágytól.

Az útvesztő közepett újra kapu állott elébe, nőtt ki a sűrűségből. Újabb világnak új küszöbeként. Erezetes nyílvégű bozótokból fonódott, róla ittasultan vércsillagok hullottak. Nehéz gyümölcsterhes virágok. Súlyuktól bomladozók. Harmatgyémántok reszkettek a torkukban, gyehennák parázsa lehelt belőlük, pirultak vörösen, mintha bűntől izzanának, vágytól vagy kéjtől vagy a tőrtövistől, mely levelüket sebezte, húsukat szaggatta.

De az ifjú útját már mi sem állhatta. Áttört a kegyetlen rostélyon. Szétvetette, széjjelszórta. Ropogva omlott össze a kapu.

A nősténypárducz pedig ott állt előtte.

És nem szökött többé. És nem menekült. És nem is vágott feléje.

A teste forró is és hűvös. A szeme mosolygott is, panaszolt is. Tágra nyílt, csudálkozóan és kért, tiltott, követelt.

És mint óriás kupola domborodó boltja, mély, mélységes bíborkék sötétség borult rájok ...

. . . . . .

Az érzések oczeánjaiban végtelen a pillanat is. Évek teltek-e vagy napok vagy csak perczek talán?

Arszlán khán sokáig nem győzött betelni zsákmánya gyönyörűségeivel. Nem győzött betelni selymes testével, meleg prémszagával, apró melleinek enyhe ívével, míves talpának koráll dúczaival, melyekben pedig hosszú, rózsaszínű, fényes, görbe, éles körmök laktak, — nem: a macskás idomok ezernyi édes titkával.

Pedig körötte a kéklő árnyékban olykor kígyózó sávok úsztak. Lassan, mintha gyönge áram vinné. És mintha velök valami távoli hang csengene, akárha azok a rejtélyes jelek szólnának, melyek kusza vonásonként a szálló szalagokra voltak írva.

Csak olykor ocsúdott fel mámorából, mikor messzi léptek alig hallható dübörgése verte föl a csöndet.

De mind több-több sáv tarkította a bíbormély ködöt. Fénylő kanyargós idomok, melyek néha tán sárkányok hosszú gyűrűző testéhez voltak hasonlók. Tűz is csapott fel belőlük itt-ott, a mint ellebegtek Arszlán khán újraébredő kiváncsisága előtt. Mind szaporábban keletkeztek a semmiből és oldalukon a kérdő írás lángolt föl, kérdés, melyet meg sem értett egészen, nem hogy felelni tudott volna reá.

És úr lett felette a sok rejtelmes szó, úr lett a vágy titkukat megfejteni, utána járni: merre visznek, merre szállnak...

Elindult a tűnő képek után. A párduczkörmök utána vágtak, belemélyedtek a húsába, megtépték a kaftánt, végighasították a karját, de elszakadt tőle. Ment, ment, merre az írásképek.

Csak a melléből csöpögött lassan a vér s a cseppek egyenlő kajla rubinfoltokat hánytak a lábai elé.

De ment tovább.

Mind több-több kérdés kanyargott a légben. Válasz nem volt egyre sem. És mind hangosabbak, mind követelőbbek. Némelyik már teljes sárkányként csavarodott, nyújtózkodott. Iszonyú szörnyek!

Volt olyan, ki ezer pikkelyéből villámokat lövelt, olyan, ki megnyúlt hirtelen, mint a giliszta s újra összefutott vastagra, utálatos pohosra, olyan is volt, kinek minden végén fej tajtékzott, közöttük helyben ringó testtel. Némelyik ketté-szakadt és újra ketté, s új apró bestiák ömlöttek feltépett oldalából; félérett szülöttek borzalmai röpködtek rothadó ködök között, tajtékzó fellegek gomolygottak tűzrámákban, pattantak szét rettentő robajjal, szikrázó villámok, dörgő mennykövek czikáztak, csattogtak. Rémesnél-rémesebb látomások és mindenen értelemnélküli írás, jel, bűvös képlet, kuszán kötött vonások őrült vonaglásában.

Elszorult szívvel, fulladozó, csukló lélekkel támolygott közöttük, de mégis elszántan, halálra készen. Mégis ment — ellenállhatatlan kényszer alatt.

Egyszerre minden elhallgatott. A látomások eltüntek.

Egyedül volt. Fakó volt minden körülötte. És úgy érezte, mintha lassan emelkednék föl a hidegedő légben.

A hirtelen elborult világ apránként derengeni kezdett.

Meredő sziklafalak mély völgye között vélte magát. Végtelen egyenes kőoldalak kétfelől, mérhetlen messziség fátyola előtte. Egyre jobban kezdett látni.

Számtalan apró odú, hasadás, rianás fúródik a kőzetbe. De olyan csekélyek a szirthez képest, hogy az mégis mintha egészen sima volna. Csodás nagy idomok nehezednek le a völgybe és mégis az óriás tömbök csak előrakodó talapzatai a mögötte, felette tornyoskodó szédületes meredeknek.

Az előhegység kiülő falaiban valami élet nyüzsög. Apró férgek talán, melyek ki s be kúsznak a repedéseken, összetorlódnak itt-ott, mint a hangyák, összefonódnak nagy csomókba, szerteválnak, sietnek gyorsan egyik irányba, másikba, — apró férgek, a likacsos örök anyag nyomorult lakói.

Mélységes undor szorította össze a lelkét.

Jobban dereng. Világosabban lát. A szíve eltikkad. A férgek! A férgek, emberek azok ott lenn, azok bujkálnak, azok laknak, élnek, harczolnak, ölnek, szeretnek ott a kőszikla egyenlőtlenségein, — emberek ölelnek, szaporodnak és pusztulnak, értelmetlen dühös sietéssel, azok kúsznak, nyüzsögnek egymáson. Rothadó testük, kiontott vérük meg se fogja a rideg márványokat. Végig a mérhetetlen völgy lábazatán, mindenütt lenn az előrakodó tömbökön, mindenütt azok, végtől-végig mind csak azok, ugyancsak azok . . .

És úgy érzi, még följebb száll. A szíve már alig állja. Szeme kezd idomokat látni a kőszálak szédületes tornyaiban. Bizonytalanul elmosódva. Úgy rémlik, az előhegység szirtsora, miben a féregemberek tanyáznak, óriás arányú lába csak mérhetetlen isten-képeknek. Szeme fölkapaszkodik a magasba, fel, fel a tető szédítő távolába : az orom a szobrok térde csak, — a fellegeket éri már, — azokba vész el, ködben, örök ismeretlenségben, sejtve sem a teste, — soha meg nem láthatóan az arcz!

Így ülnek istenek a végtelen völgyön végig, örök rejtélyben, mozdulatlan.

A látomány eloszlik és mintha vele oszlanék el a lelke a hideg párás szürkületben . . .

*

Arszlán khán szolgái napestig a kereskedő bejárata előtt ültek. Vártak a gazdájukra. Be nem mertek lépni, mivelhogy megtiltotta volt, de aggódó sejtés fogta őket el. Egész napja, hogy odabenn van az ifjú, ételt sem kért, italt sem. Beszédet sem hallani belülről.

Igaz, hogy a szél erősen sivított, perczenként erősödött. Valóságos orkán remegtette meg a sátrat és olykor nagy marék porondot vágott az oldalához. Belül senki sem mozgott. Pedig vészesen inogott a ponyva a viharban s a kötelek már alig bírták a feszülést.

A nap már a láthatárhoz ért, odáig üldözték száguldó fellegek. Még tétovázott ott, de a zúgó szélvész letaszította az ég pereméről.

Ekkor Arszlán khán bizalmas szolgája, a kardhordója végre bemerészkedett a sátorba. Meglepetve állt meg.

Csekély kis avult kék alapú szőnyegen feküdt az ifjú herczeg, az arczára borulva, előrenyújtott karokkal, a kárha elesett volna. A ruhája rongyokban. Meztelen karján öt mély sebhely, mintha fenevad vágta volna meg. Mozdulatlan. Halva.

Szemben vele mereven ült a tuskópofájú kereskedő és tüzelő félszeme merőn nézte a halottat.

A szolgák rávetették magukat, de ekkor ebben a perczben a szél

elszakította a sátorköteleket, letépte a ponyvát s vele együtt feldöntötte a birkózókat.

A ponyvát tovább paskolta a szél, a karórótta emberformát pedig kiszakította a küzdők kezéből. Fölszállt, lebegett, lecsapott és újra fel, nagy furcsa kaszáló mozdulatokkal, mint valami megbódult madárijesztő, — vitte a szélvész, itt-ott elejtve, újra felkapta, hol az egyik karja, hol a másik érte a homokot, aztán egyszerre megindult ákombákomosan bukdácsoló czigánykerékként. Hirtelen felugrott, gurult ismét forogva, száguldott el, el, napnyugotnak, sűrű porfelleget keltve, rohant nagy váratlan ugrásokkal, apadt, apadt szemlátomást, már csak kis porzászló jelezte az útját a pusztán.

Aztán az is elveszett a letünt nap bíborkristályos ragyogásában.

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD

gróf Bánffy Miklós székfoglaló rendes taghoz.

BEÖTHY ZSOLTTÓL.

Kedves társunk,

székfoglalása után a legszívesebb üdvözlettel fogadjuk Önt Társaságunk teljesjogú tagjainak sorába. Hiszen abból az erdélyi világból érkezett Ön, melynek százados története két genius ihletének dicsőségével ragyog felénk. Ez a két genius: a magyar szabadság és a magyar költészet. Három dicső emlékű elnökünknek: Jósika Miklósnak, Kemény Zsigmondnak és Gyulai Pálnak útján jött, nemcsak az ő törekvésükkel, hanem az ő hivatásukkal is. Szinte az egyetemes művészet légkörében élve és dolgozva, mégis a költészet múzsája az, ki Önt legmélyebben és legállandóbban megigézte. A mit pedig eddig ez a múzsa sugallott Önnek, nem méltatlan nagy elődei munkájához. Oly nemes, komoly, igazi érték ez az Ön drámai és elbeszélő költészete, hogy megilleti ez a vonatkoztatás nagy földijeire, ez a legkomolyabb elismerés. Romantikus képzeletének szárnycsapásai most az életnek megkapóan igaz képei, majd a léleknek rejtekező, sejtelmes titkai felett suhognak. Jól tudjuk, hogy ily ellentéteknek művészi egybeolvasztása milyen bizonyítéka a költői hivatásnak s méltó büszkeséggel mutatva rá, a mit irodalmunk már kapott Öntől, bizton hiszszük, hogy egyre dúsabb koszorúk várják a jövendőket. Ezzel az elismerésünkkel és e hitünkkel nyujtom át Önnek tagsági oklevelét.

DALMADY GYŐZŐ EMLÉKEZETE.

SAJÓ SÁNDORTÓL.

(Felolvasta az 1917 decz. 5-diki ülésen.)

Tekintetes Társaság!

Tagságom székét a Társaságban elfoglalandó, mély tisztelettel e széknek megtisztelő értéke, meghatott kegyelettel előttem való birtokosa iránt, utód az elődről, emlékezem mostan Dalmady Győzőről.

Dalmady Győző neve tízéves korom óta ismerősül cseng felém. Tízéves koromban az apám néhány napi tartózkodásra magával hozott Budapestre. Azt kértem tőle itt, vegyen nekem egy verseskönyvet; mindegy, akármilyet, csak verseskönyv legyen. A boltos egy akkoriban megjelent s magyarázó jegyzetekkel ellátott anthologiát mutatott. Nekem ott a könyvesboltban nem nagyon tetszett a könyv, mert — mondtam akkor a jegyzetekre mutatva — nem csupa vers, édesapám a boltos ajánlatára mégis megvette. Jól tette. Ma is megvan e könyvem; ütött-kopott lett, elrongyolódott, de ma is szeretem, kegyelettel őrzöm: ebből a könyvből szereztem első irodalmi ismereteimet s tanultam szeretni költőinket. A könyv sok versének sok szakát abból az időből tudom könyvnélkül ma is, innen csendül lelkembe Dalmady Győző *Az első csók* című költeményének kezdete:

Jár a szellő édesen susogva,
Vágy, szerelem reszket ajakán;
Le-lehajtja szép fejét a rózsa, —
Sok neki a boldogság talán ... —

és a vége:

Óh szép óra, első csók órája
Nem feledünk a végső napig;
Hull a rózsa ... másé lesz a lányka,
Rólad a szív mindig álmodik ...

Évekkel később, az érzések nyiladozása idején, gyönyörködve olvastam a költő kétkötetes kiadását s abból az időből ma is elevenen él lelkemben egy refrain hangulata:

Akáczfák a kert végében
Kétszer virágozzatok!

Tetszett ez a refraines vers, a *Nyári este az akáczok alatt* című költemény; és tetszett ez a kedves, emlékkönyvbe kínálkozó, sententiosus lyra:

Nő, ki templomba nem megyen,
Nő, ki virágot nem szeret,
Nő, kit a lant nem érdekel,
Magasztoslelkű nem lehet.

Ezeknek a messze multból felém szálló daltöredékeknek hangja és formája, így töredékesen is, mintha híven jelölné Dalmady Győző költészetének egész skáláját, virágillatuknak ma is eleven ereje e költészet értékét. Hangok, színek, illatok: öröm és bánat, nyár és felhő, hajnal és alkony, — olvatag gyöngéd szív és erős magyar lélek, felhődző hazafiság s minduntalan dalra zendülő s mindent magába ölelő szerelem: ez Dalmady Győző, ez az ő költészete.

Dalba zengetője jó magyar érzésnek, édes szerelemnek, Dalmady Győző ismert, elismert és kedvelt költője volt a maga korának, s természetesen főkép a női olvasóközönségnek. Új idők jöttével újabb meg újabb hangok zendültek meg a magyar költészet berkeiben: ő mindvégig hű maradt a maga egyszerű múzsájához. Élete utolsó éveiben elhallgatott, hiszen fáradt is lehetett már; de ha meghitt órán megmegzendült lelkén dalos életének sok szép emléke, élete költészetének halk visszhangja, olyan lehetett ez neki, mint egy zenélőóra édesen lágy muzsikája: álmokba ringató szelíd hullámzsongás eltünt szép időkről, régi szerelemről. Ha szeretitek a zenélőóra hangját, pihentetőn zengő halk melódiáit s ha jól esik olykor fölmelegednetek édes-bús emlékin régi szerelmeknek: olvassátok Dalmady Győző egy-egy dalát s andalodjatok el szerető szívének meleg dobogásán. Egy-egy dal bizony szívetekbe lopódzik s bizonyságot teszen róla, hogy Dalmady Győző költészetének sok virága frissen ontja illatát ma is. Igazában pedig, hogy költészete érdemét a maga egészében lássuk, a költőt bele kell helyeznünk a maga korába.

A Dalmady Győző költői kora nagyjában a mult század hatvanas éveivel kezdődött, hatvanas és hetvenes éveiben virágzott. Ebben a korban — Petőfi, Arany és a külföldi költők hatása alatt — nagyon gazdag termésű volt a magyar lyrai költészet. Nagy volt a költők száma és sok volt köztük az utánzó. Dalmady Győző nem tartozik az utánzók közé s különösebb hatással egyik irány sem volt reá. A tudományos kritika rendszerező hajlandósága sokszor túlságos buzgalommal keresi nagy költőknek a kisebbekre való hatását, azzal az eltökéltséggel, hogy

ily hatásokat okvetetlenül találnia is kell. Megállapításaiban pedig, legalább a részleteket illetően, azt hiszem, sokszor téved. Nem minden hasonlóság hatás is egyúttal. Hasonlóságok mutatkozhatnak, különösebb hatás nélkül is, magának a kornak levegőjéből, a kor uralkodó eszméiből, talán épen bizonyos physikai tulajdonságok következtében. A nagy hegyek beárnyékolhatják a kisebbeket, de ezek mégis csak hegyek önmagukban is. A művész a szerint lesz nagy vagy kisebb, a mennyire új formákat tud vagy nem tud teremteni; de alapjában véve minden művész, ha csak valamennyire is méltó e névre, mindig önmagát adja, a maga lelkét szólaltatja meg, érzései és gondolatai számára a már ismert formát is minden egyes esetben úgyszólva ujonnan teremti magának. A hatások túlságos kutatása — ismétlem — igen gyakran fölösleges és igazságtalan dolog. Nem kell tehát vizsgálnom, Dalmady Győzőre mennyire hatott Petőfi vagy Arany, vagy a külföldi irodalom; gondolhatom, hogy költészetével, ennek Tóth Kálmánnal való bizonyos rokonsága útján, Petőfihez áll közelebb; mindenekelőtt pedig éreznem kell belőle, hogy igaz érzésű, melegszívű dalos volt s mint ilyen méltán kedvelt költője a maga korának.

Ez a kor az elnyomatás kora s az ebből fakadó magyar lelkesség kora volt; lelkessége főkép az irodalom és költészet művelésében és megbecsülő szeretetében nyilvánult. Dalmady Győző egyénisége igen szerencsésen illeszkedett e korba. Fajmagyarsága, családjának a hontvármegyei Bori és Dalmad községekről nevezett s egészen III. Endréig visszamenő ősisége mintegy melegágyul szolgált a kor hazafias eszméinek befogadására és ápolására; daliás ifjúsága hathatós segítője volt az eszmék terjesztésében s nagy mértékben hozzájárulhatott költői népszerűségéhez; viszont önérzetes szerénysége megóvta őt a könnyen szerzett népszerűségnek gyakran veszedelmessé váló elbizakodottságától, jó ízlése pedig az akkoriban fölburjánzott úgynevezett *kelmeiség* túlzásaitól. A sírvavígadás, a bús reménykedés e korában Dalmady Győző is ott volt a lelkesedők és lelkesítők között, tüntetéseken, gyűléseken, lakomákon, a kor íróinak társaságában a híres Komlókert czigánymuzsikás mulatságain; egyik vezére s egyik legkedveltebb költője lett az ifjúságnak; a népszerűség országszerte meghordozta nevét s a fiatal költőnek egy, 1861-ben a *Családi kör* című lap mellékleteként megjelent arczképe érthetővé teszi, hogy különösen a női közönség érdeklődött iránta s a Komló-kertben bizonyára sok leányfej meleg kíváncsisággal fordult a szép szerelmes verseket író szép fiatalember felé. De Dalmady Győző nemcsak lobbanékony fiatal szív volt, hanem komoly törekvésű lélek is; a csillagokba nézett, de — egyrészt a hazulról kapott figyelmeztetések hatása alatt —

vigyázott arra is, hogy el ne botoljon a földi rögben; nemcsak mulatott, hanem tanult is, irodalmi törekvéseit illetően pedig nemcsak Petőfit és Tóth Kálmánt ismerte, hanem Szász Károly akkoriban megjelent műfordításait is, olvasta az idegen költőket, fordítgatott is belőlük s jó korán átlátta, hogy a Petőfi-utánzók zűrzavaros dalolásán kívül más tárgyú és hangú lyra is terem. Így a maga egészséges ösztöne szerint könnyebb volt a maga útján, a maga lábán járnia; természetes őszintesége s a költészet komoly szeretete megóvta az utánzástól. Ez a magát megbecsülő őszinteség és komolyság egyik fő jellemzője Dalmady Győző egész egyéniségének s szerencséje egész pályájának. Szerelmi dalaival a női olvasóközönséget hódította meg, hazafias költeményeivel visszhangot keltett a komoly férfilelkekben is. Így fordult feléje Pest vármegye híres alispánjának, Nyáry Pálnak figyelme és barátsága s e pártfogó barátság kapcsolta őt Pest vármegyéhez egész életére. Élete folyamán aljegyzője, főjegyzője, árvaszéki elnöke volt a vármegyének; átélte ennek politikai küzdelmeit és viszontagságait a legújabb időkig, mindenkor híven a maga eszményeihez, komoly kötelességérzettel hivatalos működésében. E kötelességérzet, párosulva egyénisége őszinteségével, lelkének egybeolvadó férfiassága és érzelmessége kiválóan rokonszenvessé teszi Dalmady Győzőt az embert is. Hivatalos tisztében sok és nehéz munkát végzett, főkép az árvaügy terén; a közigazgatás és törvényhozás különválasztása következtében hivatásává lett az árvaszéknek, mint új intézménynek szervezése, közigazgatási jellegének s hatáskörének megállapítása, az árvaügyek intézésére vonatkozó szabályrendeletek megalkotása. Tisztviselői működésében fennkölt érzés, lelkiismeretes gond s a legtisztább önzetlenség vezérelte; hirdette, hogy az árvák ügyeinek intézőit az elköltözött apák és anyák lelke ellenőrzi s hogy az árvaügy a magyar önkormányzat becsületkérdése és lelkiismerete. Itt élt, itt működött ebben a házban, a vármegye házában, melynek termébe Társaságunk a mai ülésre egybegyűlt; e házat, munkássága és boldogsága tanyáját, több versben megénekelte; 1908-ban a *Búcsú a vármegyeháztól* című versét írta róla; ebben mondja:

Szebb dicsőség nem várhatott volna:
Enyém volt a vármegye bizalma,
Elismerés, dícséret kijárt itt,
Alig győztem szedni a virágit.

Tisztviselői kiválósága is fennkölt érzésében gyökerezik s egész költészetével együtt harmonikusan olvad egy kiválóan tiszteletreméltó egyéniség képébe.

Dalmady Győző fejledező költői hajlama korán kivirágzott. A piaristák pesti gymnasiumában tanulótársai közül Győry Vilmos és Szokoly Viktor társasága, tanárai közül az intézet tüzes magyarságú igazgatója, Horváth Cyrill buzdította és lelkesítette; később Berecz Károly, a *Hölgyfutár* szerkesztője irányította tehetségét a tárgytalan lyrai ábrándozástól a valószerűbb lyra felé. Egyetemi hallgató korában már költői hírben állott s a hatvanas évekkel beköszöntött politikai föllélekzés napjaiban a pesti fiatalság élén a magyar álmok és remények egyik zengetője volt; 1862-ben *Költemények*, 1863-ban *Szerelem* című kötetében tette közzé költészete eddigi termését. E költészetet 1861-től 1866-ig, az újabb politikai elborulás éveiben otthon-tartózkodása idején a hazafiságon kívül a minden ember életében jelentős első szerelem táplálta, ebből fakadtak dalai, mint maga mondja: «egy hat évig tartó szenvedélyes szerelmi viszony termékei, tele lobogással és lángolással a földöntúli lény dicsőítésében, meghordozva a költőt égben és pokolban és végződve sivár kiábrándulásban». Költőnk részletesen és érdekesen elmondja e szerelem történetét *A nők verseimben* című följegyzéseiben. A következő év, a nemzet életében annyira fontos kiegyezés éve a legnevezetesebb forduló a költő életében is: szinte egyszerre ad neki hivatalt, boldogságot és dicsőséget: Pest vármegye főjegyzővé, a Kisfaludy-Társaság taggá választja s feleségül veszi dömsödi Hajós Menyhért tassi földbirtokos tizenhatéves szép leányát, Rózsát. Házassága a legboldogabbak közé tartozik s a családi érzés melegébe olvadó szerelmi költészetének állandó forrása. Élete ezévi három nagy eseménye mintegy jelölője egész pályája hármas érdemének: egész lelke odaadó megosztásának a hivatali kötelességteljesítés, a családi meleg érzés s a költészet között.

Dalmady Győző kiválóan a szerelem költője: az első szerelemé, a hitvesi szerelemé s általában a szerelemé, a szívet egészen betöltő, boldogító vagy gyötrő, de mindenképen édes, az érzékiségtől teljesen ment, eszményi tisztaságú szerelemé. Lelke a szerelem lágy ölében elfelejti minden bánatát s mint a habon úszó bimbó letörve is élni kezd megint; érzésekor szelíd gyűrűk suhannak át lelke tükrén s száz napig benne egyszerre. «A földön csak egy pálya fényes, és az a szerelem,» — ez a szív «egyetlen szüksége.»

Első szerelme tárgya, Sebestény Szidónia, «alig tizenhat éves». «Szeretlek! szeretlek!» — kiált föl érzése hevében:

Szerelmem áldhatom
És megátkozhatom,
Egyiránt benne van
Üdvöm, kárhozatom.

Szerelmében «mintha nem is a földön járna», s mikor kedvese megvallotta, hogy szereti, «két világ nyert egyszerre életet». *Szállj le hozzám fényes angyal, Óh boríts el csókjaiddal* című és kezdetű dalai a boldog elragadtatás gazdag skálájának szebb hangjai közül valók. De jön aztán «a legelső felhő», a csalódás s megzendülnek a bús szerelem hangjai:

Egy szív tevé egész világom,
Azt is el kellett vesztenem!
Mit keresek még a világon,
Ha itt világom nem lelem?

A költő azt hiszi, «nincsen minek jőnie már», lelkén a sértett szerelem fájdalma és haragja, daczos keserve s megadó lemondása hullámzik. De a két szív újra megérti egymást s egybeolvad a fájó szerelemben. A költő gyöngysort fűz kedvese könnyeiből; mentegeti; «nem ő, nem ő volt a hibás»:

Nem a tükör az oka, ha
Rosszul mutat,
Homályossá teszi néha
Egy fuvalat.

A levegő szállt lelkére
Tisztátlanul...
Fényes tükör a szerelem,
Hamar borul.

A boldogtalanság éjében szerelmük, «e drága rózsa virulóbb, mint valaha»; a szív megújult boldogsággal érzi a szerelem csodáit. E hangulatból fakad *Átölelve tartlak....*, *Itt vagy, itt vagy kebelemen* című és kezdetű dala s a *Nyári este az akáczok alatt* című édesbús emlékezése:

Lesz még elég nyári este,
De olyan több nem leszen,
Mint az volt, az akáczok közt,
Melyre én emlékezem!
Kedvesemnek ifju arcza
Belőle még kiragyog...
Akáczfák a kert végében
Kétszer virágozzatok!
. . . . . .

. . . . . .
Nem lesz több ily nyári este,
Bár örökké nyár legyen;
Valahányszor ráemlékszem,
Enyhül a bú szívemen.
Kik az üldözött szíveknek
Menedéket adtatok:
Akáczfák a kert végében
Kétszer virágozzatok!

Változó szerelmei közt, önmagával meghasonlottan, «az ötödik szerelem karjában is» úgy érzi sokáig, hogy életében csak egyszer volt boldog, hogy első szerelme emléke ellen hasztalan küzdene, hogy vissza kell térnie az «örök törvényhez», mert:

A fa hajthat másodszor virágot,
Az agg nyerhet új életet,
Élet után jöhet feltámadás, —
Szeretni csak egyszer lehet!

Mit tehetek én róla? refrainű dalában megadással zengi:

Tudom jól, hogy nem szeret már,
Emlékem is elhalt tán,
Uj szeretők karjai közt
Uj szerelem ég ajkán;
Gyülöletem, megvetésem
Nem szállhatna méltóbbra ...
De hogy mégis szeretem őt,
Mit tehetek én róla?

A csalódás aztán végkép megteljesedik: a szakítás végleges lesz. *Isten trónja előtt* című versében a költő az Isten elé viszi szíve széttört darabjait: e romok lesznek vádolói; a vértanúk, szentek, angyalok elsápadnak és az örökbíró ítélni fog; de a költő még jókor föltartóztatja az ítéletet: «a szerelem megnyitja ajakát és ott is, ott is megbocsát!» Ha csak szeretsz valakit, — mondja a *Szerelem gyötrelmei* című dalban — még nem tudod, mi a szerelem; nem, akkor sem, ha a válás kínja éget, ha a féltékenység gyötör, ha a közöny megaláz, vagy, ha a gyűlölet lesz egyetlen vigaszod; de

Óh, majd ha látod azt,
Hogy lánykád bűnbe dőlt,
A jók elkerülik,
Szégyen szeretni őt,
S te mégis így kiáltsz:
«De én őt szeretem!»
— Akkor majd megtudod,
Hogy mi a szerelem!

A költő végre mégis csak kiábrándul e gyötrő szerelemből s szívének rövid ideig tartó csapongó pillangózása után megleli az igazi szerelmet ifjú hitvesében:

Te vagy az, te vagy az,
Kit Isten nekem szánt,
Ki engem megért és
Könnyelműn meg nem bánt.
— — — — — — —
Szeretlek egész a
Megilletődésig,
A leborulásig
És a könnyezésig ...

mondja róla *Vallomás* című dalában. A boldog szerelem édes megnyugvásával zengi:

Csak a ki tud szeretni,
Jó ember az lehet,
Csak annak él szívében
Gyöngédség, kegyelet ;
A boldoggal örülni,
Sírni, hol bú lakik,
Ölelni a világot —
A szerelem tanít.

Nem szégyenlem, hogy újra
Szerelmi rab vagyok ;
Enyém a föld, a tenger,
Az ég s a csillagok.
Szebb koszorút fejemre
A világ nem tehet,
Mint, ha azért ítél meg,
Hogy nagyon szeretek.

(Csak a ki tud szeretni . . .)

Dicsőíti hitvesét, magasztalja szépségét : ő a legszebb, a legjobb, a legtökéletesebb :

Tökélyes nő. Méltó volna
Híres költők énekére,
A dicsőség sugarára,
Halhatatlan hírre, névre ;

Én szegény, mit tehetek mást?
Térdeimre ültetem föl,
És reggeltől késő estig
Le nem teszem az ölemből . . .

(Rózsa.)

Térdenállva imádja Istent, hogy így megáldotta, hogy neki adta őt ; de ha éjjelt-nappalt térdelve töltene, hálaadása akkor sem volna elég *(Házi boldogság)* ; szentségnek érzi a házi tűzhelyet ; hitvese királyné az otthonban, ő maga boldog alattvalója *(A tűzhely)*. E boldogsággal ismétli a *Szerelem hatalma* című dal refrainjében :

Az igazi szerelemnek
Előbb-utóbb győzni kell!

*

Dalmady Győzőnek a föntebbiekben csak röviden ismertetett szerelmi költészete, hazafias költészetétől függetlenül is, elénk tárja a költő alkotó egyéniségének egész természetét. Dalmady Győző a szív embere ; tiszta erkölcsi világú, ideális gondolkozású, meleg érzésű, merengésre hajló, harmonikus lélek. Csupa bizalom, csupa hit ; nagy szenvedések nem sujtják, nagy szenvedélyek nem hajtják, nagy csalódások sem érhetik. Megcsalódott első szerelmében is több az ábránd, mint a szenvedély s e csalódás bánatát is csakhamar eloszlatja a családi boldogság melege. Ez a családi boldogság már nem ábránd, — ez már édes valóság volt a költő számára. Házassága 30-ik évfordulóján visszanézve házaséletére, meghatottan állapítja meg prózában is, mennyire szép és verő-

fényes, igaz és boldog volt ez a családi élet ; mennyi szeretet és odaadó hűség ragyogott rajta ; felesége derült és vidám lelke mennyire ellensúlyozója volt az ő sokszor kedvetlen, csüggedt, zárkózott, emberekben és világban nem bízó lelkének. Dalmady Győző tehát boldog ember volt, sokkal boldogabb, semhogy költői lelkének alkalma lett volna ott szárnyalnia, a hol a dicső nagyság terem, a szenvedések felséges viharában. Az ő múzsájának nem az volt a főhivatása, hogy fájdalmainak enyhítője, hanem inkább, hogy szelíd örömeinek játszótársa legyen. A költészet legfenségesebb hangjai a fájdalomból fakadnak, mert a szenvedés általánosabb és emberibb az örömnél ; a boldogságnak csöndesebb, szelidebb a hangja, sokszor hangja sincsen. Petőfi azt mondja Vachott Sándornénak :

Tudom : mint boldogítod férjedet ;
De szinte kívánnám, hogy azt ne tedd,
Ne olyan nagy mértékben legalább.
A fájdalomnak csalogánya ő,
S mióta boldog, hangja ritkán jő...
Gyötörd, hogy halljuk édesbús dalát.

Dalmady Győző is azt mondja, hogy «hallgat a lant, a mióta szívében a boldogság hárfahangja szól ; de minek is bántsa a lantot? — felcsattanó csók hangjánál úgysem tudna szebben zengni».

Dalmady Győző költészete, költői szemléletének megszabott határai közt is, gazdag változatú. Több benne az érzés, mint a gondolat s az igazi lyra természete szerint egyszerű, közvetetlen és őszinte. Őszinteség dolgában költőnk egyénisége hasonló a Petőfiéhez, a nélkül, hogy bármi tekintetben is petőfieskedő volna, — érzelmes és gyöngéd, mint a Tóth Kálmáné, ennek nőies lágysága nélkül. Költészete nemcsak kisérő kifejezője lelki élményeinek — hiszen minden költészetnek ilyennek kell lennie, — hanem, petőfiesebb értelemben, valóban hű tükre s jelölője élete, legalább is szerelme eseményeinek : dalaiban benne van ennek története. Ám igen sokszor úgy van, hogy a költőknek épen erényeikből fakadnak hibáik is. A dal — Kölcsey szavai szerint — harmoniás szavakba öntése a gondolattá érlelt érzeménynek ; egyképen baj, ha az érzés csak határozatlan hangulat, ha nem érlelődik tiszta gondolattá, vagy nem tud zengő szavak harmoniájába ömleni a képzelet szárnyalásán. A költő dalolni szerető hevülékeny lelke könnyen megtéveszti önmagát : egyszerűsége pongyolasággá, könnyedsége felületességgé, közvetetlensége prózaivá lesz. Ily ihletnélküli dalolni akarás s nem a tárgynak lelki élménynyé melegedése énekelteti meg költőnkkel, hogy egy kapott bokrétájának piros a szalagja, vagy hogy epret szed a fák alatt. Dalmady Győző a pillanat költője : minden kis motivum

elég neki, hogy dalra hangolja, — csak való élmény legyen. Költői hitvallása, hogy minden dalnak ily élményből kell fakadnia; mintha meggyőződése volna, hogy minden motivum, már annálfogva, hogy való, költői is egyszersmind. *A nők verseimben* című, már föntebb említett följegyzéseiben ő maga a legnagyobb gonddal számol be róla, melyik verse milyen való élményen alapul. Ilyen élmény kell költőnknek; ez adja meg, hite szerint, a költészet hitelét, ez teszi őszintévé és igazzá. Följegyzéseinek egy más helyén szinte csodálkozik rajta, hogy *Az első csók* című dala (költészetének valóban egyik legszebb darabja) mennyire tetszett annakidején, pedig — úgymond — az még nem közvetetlen élményből fakadt. Hiszen való: *élmény* nélkül nincs igazi lyra; de az élmény a költészetben nem konkrét esetet jelent, a *való* nem *megtörtént*. Ha így volna, mit csinálnánk pl. Petőfi bordalaival vagy népdalaival s micsoda igazság volna bennük? A költői élmény nem azt jelenti, hogy valami megtörtént a költővel, hanem azt, hogy valamit nagyon átélt, átérzett, érzése hevével a maga egyéniségébe olvasztott s ily módon öntött formába. Az élménynek ez a módja azonban elengedhetetlenül szükséges. Költőnk pedig elfelejti olykor, hogy az érzést nem elég csak érezni, annak a képzelet segítségével dallá érlelődését a lélek mélyin kell átélni, valósággal át kell szenvedni; minden művészi érték csak így, e szenvedés árán adatik. Ez átélés nélkül a képzelet se tud kellő lendületre kapni (különösen, ha már eredetileg is gyöngébb szárnyalású) — s a nyelv is színtelenül és szegényen vergődik. Dalmady Győző képzelete és nyelve különben sem valami gazdag, a czifrátlanságra törekvés pedig sokszor még a valónál is igénytelenebbnek mutatja. Egy-egy helytelen szó vagy szófűzés, egy-egy nehézkes kifejezés, oda nem illő kép gyakran megrontja a dal hangulatát s a költői nyelv szépségét. Könnyű volna költőnk effajta hibáit sorra szedni; de róla való emlékezésünknek nem lehet czélja a részletező és gáncsoskodó kritika; viszont említetlenül hagyni sincs okunk e hibákat, hiszen a méltató kegyelet is elbírja az igazságot, ennek tisztelete pedig csak növeli a kegyelet őszinteségét és hitelét.

Nem elsőrangú művésze Dalmady Győző a verselésnek sem; gondolata nem mindig tud egyenletesen elömleni a formában: hol megtorlik, hol elnyúlik benne; a rhythmus gyakran megzökken s megtagadva önmagát, muzsikátlanná lesz. Mindig baj, ha a gondolatot hosszas és utólagos gyúrással kell formába kényszeríteni, ha külön-külön kell kimesterkedni azt, a minek szerencsés ihlet szerint együtt és egyszerre kell születnie. Dalmady Győző általában is kevéssé változatos verselése itt-ott bizony feltűnően megzökken; más dalaiban viszont annál kifogástalanabbul hangzik, lágyan zeng és kereken gördül. Köl-

tőnk szereti a magyar versformákat, ezeknek — hogy így mondjam — petőfies könnyűségét *(Vágtass lovam Sárga, Szerelem végtelensége, Átölelve tartlak, Eladó leánynak)*; szereti továbbá — s ez már egyénibb sajátsága — a magyaros ütemű rhythmusnak jambusosba olvadását. Dalai szerkezetében kedveli a gondolati párhuzamot, ellentétes képeknek szembeállítását, a fokozatosságot egy bevégző csattanóval s különösen szereti a refraint, igen gyakran a versszakoknak hasonlóságon alapuló párhuzamos szerkezetével kapcsolatosan. *(Szerelem betege; Ma nevenapja van! Kedvesemről; Százszorszép; Feledhetetlen órák; Ki az árva? Megátkozom ezt a szerelmet! Óh hogy lehet az ég oly kék; Szabad-e panaszkodnom? Szerelem gyötrelmei; Nem akkor fáradsz el;* — és még sok más.) A versforma e szabályossága és kötöttsége gyakran hathatós és szerencsés segítője a tartalom kerek kialakulásának; tartalom és forma teljes harmoniában egyesül; az érzés ihlete mintegy átmelegíti, hajlékonnyá és lágy zengésűvé teszi a nyelvet s a gondolat is rhythmikusan tagolódik nemcsak a dal egészében, hanem, a hogy a jó compositio kívánja, versszakok, sőt versperiodusok szerint is. Tartalomnak és formának e szerencsés harmoniája, tartalomban az érzés melege s a természet képeibe olvadása, formában a rhythmus könnyűsége és dallamossága teszik kedvessé és értékessé Dalmady Győző legszebb dalait. Szerelem és ifjúság zendül e dalokban s a legszebbek: *Az első csók, Szállj le hozzám fényes angyal, Óh boríts el csókjaiddal, Ismét válunk, Nyári este az akáczok alatt, Itt vagy, itt vagy kebelemen, Mit tehetek én róla? Szerelem gyötrelmei, Vallomás* stb. nemcsak keletkezésük korában tehették megérdemelten népszerűvé költőjük nevét, hanem — közvetetlen érzésül a fiatal szívben vagy mélázó emlékül a hamvadó kebelben — gyönyörködtető visszhangot kelthetnek ma is. E dalokkal s általában egész szerelmi költészetével, érzéseinek melegségével, kedves egyszerűségével s erkölcsi tisztaságával Dalmady Győző Petőfi és Tóth Kálmán után a szerelmi lyrának egyik számottevő képviselője a kor költészetében. Szerelmi költészetének természetes és kedves folytatásaul s lelke képének melegen színező kiegészítéseül csendülnek meg költőnk *családi versei*. Nem a kor divata szülte e verseket; ezek valóban a költő egyéniségéből, szerető meleg szívéből fakadtak. A költő lelke szinte megolvad a szeretetben, a családi kör melegében; minden kicsiny élmény érzéssé hevül benne s dallá érlelődik. A gyermekeiről szóló versek tartalomban és formában egyaránt változatosak; a sok között egynéhány igazán szívhez szól; dallamosak és melegek, mint pl. a *Hintadal* vagy az *Anyai könny*; az érzés természetesen és könnyen árad s a rhythmus szinte rugalmasan megifjul bennük, a való élménynek igazi költői élménynyé hevültén.

*

A családi érzésbe olvadt szerelem mellett Dalmady Győző költészetének másik főtárgya a hazafiság. Azok az általános tulajdonságok, melyek szerelmi költészetét jellemzik, egészben érvényesek hazafias költészetére is. E költészet tartalmát híven megjelölik magának a költőnek *Hazafias költemények* címmel 1894-ben megjelent s 1914-ben már negyedik kiadást ért gyüjteménye elé tájékozásul írt szavai: «Közel négy évtized hazafias álmainak és küzdelmeinek termékei e költemények, a nemzeti lét veszedelmei és jövőjének aggodalmai közt, a kort mintegy visszatükrözve. A haza szeretete és a magyarság érzése szól belőlük, a sóhaj és panasz egyszerű hangján, a bizalom és hit, a kegyelet és lelkesedés, a büszkeség és dacz bátrabb szavával, itt-ott a harag és a gúny kitörésével.» Valóban e költeményekben híven tükröződik keletkezésük idejének politikai képe, habár a kor hangulata s a költő érzése nem mindig megkapó erővel szólal belőlük. De maga az érzés korántsem affektált, a költő lelke mélyéből buzog, s jellemének mintegy öröklött sajátságául a kor hangulatából virágzott ki. Költőnk ifjúságának ideje, az elnyomatás kora a hazafiúi érzések virágkora volt; a haza nemcsak szó volt az ajkon, hanem érzés a szívben; a közügyek iránt való érdeklődés, a nemzet sorsáért való aggódás lelki szükséglete volt a magyar öntudatnak. A mai világ meg sem érti, gyakran gúnynyal illeti azt a régi, önzetlenebb, naiv lelkesedésű, hazát éltető világot, noha épen a mostani világégésben a legmodernebb nemzedék is megtanulta már némiképp, hogy a haza mégsem üres fogalom s a hazaszeretet nem pusztán naiv idealismus. Arany János bizonyára akkor is joggal mondhatta már, hogy «nem elég csak emlegetni, tudni is kell hőn szeretni, tudni, bölcsen, a hazát», de bizonyára nem gondolta, hogy a nem-emlegetés már magában bölcs hazaszeretet. A modernség, az idegenségeken nevelődött lélek szereti elavultnak tekinteni és hirdetni a hazafias idealismus korát; mindenesetre egészen más kor volt az, mint a mai: szenvedőbb, lelkesebb, magyarabb, szűkebb látókörű és daczosabb; magyarnak lenni gyászosan is dicsőség volt; az egységes magyar érzés nem «differentiálódott» divatos jelszavakra s a gondolkodás nem volt annyira, mint a mai, se socialis, se demokrata. Élő érzés volt a hazaszeretet, virágzott a hazafias költészet; talán sohasem írtak, olvastak, szavaltak annyi hazafias verset, mint abban az időben. Az ötvenes évek gyásza főképp Tompa allegóriáiban, a hatvanas évek reménykedő aggodalma Tompa, Arany és követőik egész seregének dalaiban zendült.

Megszólalt, már az ötvenes években, Dalmady Győző hazafias érzése is. *A magyar nóta* hallatán százados bú zendül lelkében; a *Pásztortűz* halvány allegóriájában a nemzet sorsának hajnalodását várja, de a tűz csak hamvad, hamvad s belevész az éjtszakába; Kossuth londoni

üzenetére, az olasz-osztrák háború küszöbén, új hitre gyúl, húsvéti énekül zengi: *Föltámadunk!* Költészete a hatvanas években még jobban hozzákapcsolódik a politikai eseményekhez; bízón hirdeti: megállunk a vészben, a földrengés sem ingat meg, van erőnk, a sírból is feltörünk, nincs okunk félni a jövőtől, a pokollal bírkózhatunk, — *csak magyarok legyünk!* Keserve daczczá edződik az októberi diploma idején; a megalkuvástól óvja nemzetét s elszánt küzdelemre buzdítja. *Megbocsáthatunk-e?* — kérdi a megalázott, megkínzott nemzet nevében, — megbocsáthatjuk-e szenvedéseinket ellenségeinknek? Nem! Van Isten, — igazságos haragját ki tarthatná vissza? — még ő sem bocsáthat meg. Az *Országgyűlési hangok* című költemény gúnyos refrainje keserű kifakadás a februári pátensnek az 1861-iki országgyűlés szabadságát korlátozó zsarnoksága ellen:

Magyarország szabad ország!
Bizonyítja annyi czikk,
Ezerhétszázkilenczvenből
Többek közt a tizedik;
Jelentsük ki, hogy felettünk
Nem ismerünk más urat;
— Csitt! ez az egy ki van véve,
Erről szólni nem szabad!

Magyar hadsereg, önálló pénzügy, felelős ministerium, mind «ki van véve». Költészetnek nem valami szárnyaló költészet biz ez; de a magyar keserűség gúnyos kitöréseül az igazság erejével hatott annakidején. Az elnyomatás gyászos napjaiban a történelemből meríti hitét egy szebb jövőben; *Itt akarok élni, halni* című költeményében daczos öntudattal és büszkeséggel hirdeti magyarságát:

E földdel van elvegyülve
Apáim szent hamva,
Fiának vall e szép ország
Minden völgye, halma.
Magyar vagyok. Ha kimondom,
Büszkeséget érzek,
Nem adom a nagy világért
Ezt a dicsőséget.

Türelmetlenül, de bizakodva várja a jobb jövőt, a *megváltó nap* virradását; egy hitünk van: a szabadság, egy reményünk: az igazság, egy szeretetünk: a hon szerelme, s

Áldozat is egy, csak egy van:
Ez az élet.
Megváltó nap! odaadjuk
Ezt is érted!

Eszményi hazafiságtól áthatott lelke egyképen elkeseredik az önző pártoskodás, a közöny s a kishitűség láttán. Sértett magyarságának, erős fajszeretetének egész keserűségével tör ki a köztünk élő, bennünket semmibe sem vevő, magyarságunkat megalázó és szemérmetlenül tolakodó idegenség ellen *Vesd meg az idegent* és *A magyar szó* című versében. Ez utóbbi inkább panasz, száraz és bús igazság: ha tizen vagyunk egy társaságban s akad közöttünk egy idegen, mindannyian az ő nyelvén beszélünk — figyelemből; nem törődünk nyelvünk ősi jogával, csak, hogy az idegen jól érezze magát:

Korcs nemzedék! Rajta, beszélj, beszélj csak
Úgy a mint az idegen szereti!
Egy fegyvered van csak s ez a magyar szó:
Kezedből e fegyvert is vegye ki.
Mit veszíthetsz? Legföllebb azt, hogy egykor
Nem ismer rád itthon saját fiad,
És utolsó szavadat sem értik meg,
Ha majd lezárod szempilláidat ...

Erősebb lendületű ennél a *Vesd meg az idegent* kezdetű vers, noha tárgyánál és hangjánál fogva ez is inkább prózai súlylyal hat; de nagyon is megszívlelni való:

Vesd meg az idegent,
Ki a honba siet,
És megtanulni rest
A nyelvet, mely tied.

Ha szólít, ne felelj,
Ha köszönt, ne fogadd,
Ha szívességre kér,
Fordítsd el arczodat.

s így végzi:

Ne tűrd a szemtelent,
Bárki fia legyen,
Mert ő lesz itt az úr,
Te meg az idegen.

Buzduló reménységében *Uj harczi dal*-t zeng, az emberiesség, a béke, a tudomány és művészet diadalmas harczának dalát:

A riadót, mely a harczba hí,
Váltsák fel a munkás dalai,
És a csatatéren szerteszét
Vér helyett csillogjon veríték.

Az legyen a hős, ki harczait
Az emberiségért vívja itt
S ki e harczban eljut legtovább,
Annak tapsoljon majd a világ!

Dalmady Győző a függetlenség rajongó híve ; az 1867-iki kiegyezés nem elégíti ki a nemzet régi nagyságáról álmodozó lelkét, nem látja benne biztosítottnak méltó lételét ; *Uj kor* című versében gúnyba fojtott fájdalommal köszönti a megalkuvást s óvatosságra intve nemzetét, valóra vált jóslással mondja : lesz ünnepély, több mint kéne ; azok, a kik gyászt viseltek, jó szót kapnak vigaszképen ; címnek, rangnak, méltóságnak visszakerül a divatja :

Számba veszik az országot
És benne a magyar népet,
Meghallgatják kívánságát
És igérnek sokat, szépet ;
Minden érzést, mely kicsaphat,
Kibékítnek, megnyugtatnak.

Óh nemzetem! halk zsibongás
Körülveszen nemsokára,
Olyan mint az altató dal, —
Szemeidet le ne zárja!
Légy vigyázó! minden enged,
Legerősbnek most kell lenned!

Magyar álmai meg nem valósulásának keservében, az 1876-iki új kiegyezésre, *Hol vagyok?* című versében a reménytelenség bújával kiált föl :

Hah, förtelem! vajjon hol vagyok?
Nem laknak-e itt már magyarok?
A szép haza többé nem enyém?
Nem vagyok-e itthon benne én?

Itthon vagyok, mégis idegen!
Lecsüggesztem búsan a fejem.
Szégyen üldöz lépten és nyomon,
Szégyen elől szertebujdosom . . .

Magyar keserűség szólal meg újabb, a nyolczvanas-kilenczvenes évekből való költeményeiben is ; búval és haraggal töltik el a nemzetünkön esett sérelmek, nemzeti létünk meggyalázása, az idegenek garázdálkodása ; siratja a magyar ideálok pusztulását, kesereg a magyar hírnév vesztén. A politikának még a nevétől is rettog : hétfejű szörnyeteg az, minden héten egy-egy szent jogunkat kívánja áldozatul s a ki leverje, csak nem jő a várvavárt vitéz ; *Hanyatló nép* című versében keserűséggel látja : a magyart elhagyja már az Isten is, mert elhagyja önmagát, pedig népek elsője volt valaha, vitézebb, bölcsebb mindannyinál.

És költőnk mintha menekülni vágyna a szomorú jelenből, visszaszáll a multba, lelkesedve mereng a régi országlás emlékein, a régi magyar dicsőségen ; nemzeti éneket zeng Mátyás király koronázásáról, menyegzőjéről, Nagy Lajos fogadalmáról ; dicsőíti a régi királyokat, képet fest az igazi királyról. A nemzeti királyság eszméjétől lelkesítve, mintha fel akarná tüntetni a nagy ellentétet az egykori fény s a mai sötétség között ; *A királyi bál* című költeményben képet fest a jelenből is : Budavárban csillog minden ablak, bál van, sugarát a fény messzire szórja, a távoli falvak is figyelnek, új remény gyulad a lelkekben. Éjféltájban árnyak mozdulnak a Rákoson, a régi dicsők és bátrak nyugalmat nem lelő árnyai ; odanéznek a budai várra : ott lakik hát a király,

mint hajdan? Boldog Isten, ha ez igaz volna, bolygó lelkük nyugalomra lelne. De eltűnik a csalóka fény, — nem virrad új kor a szegény hazára :

Budavári ablakok sötétek :
Vége van a fénynek, dicsőségnek,
Báli lámpák múló fénye volt csak, —
És a lelkek tovább is bolyongnak . . .

A budai várban című költemény is Mátyás király dicsőségét zengi : minden kő Mátyást magasztalja a várban ; lantosa a lakomán a szép magyar jövendőről énekel ; költőnk lelkében visszhangot ver az ének, őt is megragadja egy szebb jövendő gondolata : a magyar nép nagy és boldog lesz, királya más korona fényét nem kívánja :

Lesz még király, ki fölebb nem vágyik,
Mint éppen e dicső hegy ormáig,
Itten látja magát legnagyobbnak ;
— — — — — — — — — —
Lesz király, kit a magyar nemzetnek
Hagyományi, eszméi ihletnek, —

«az a korszak bizony el fog jönni!» A *Ha a királysitthon volna* című ugyanebből az eszmekörből való dalban a nemzet egyetemes vágya zendül meg : ha a király itthon volna, mennyivel jobb, szebb, dicsőbb volna itt az élet! Magának a királynak sem volna annyi gondja :

Várlakából gyönyörködve
Nézne a szép, ifjú földre,
Mintha mesekirály volna,
Uralkodnék tündérhonba'.

Igérhetne sorsa bármit,
Megköszönné adományit,
Boldogabb már nem lehetne —
Többé soha el se menne.

A nemzeti királyság dicsőítése s ezzel egyben a magyar nemzeti vágyak zendülnek meg ezekben a versekben s ezeken kívül is több másban, igazi bensőséggel, jólesően könnyed és zengzetes formában, a költő politikai hitvallásának költői színében. Ennek megfelelően Kossuthot is több vers dicsőíti s újra meg újra megszólal a költő csitíthatatlan vágya egy független Magyarországért. «Szabad, erős, boldog Magyarország, te vagy az eszményem!» — hirdeti *Hazafias eszmény* című költeményében — daliás nép, dicső király, magyar eszme, gazdag föld, igazság és becsület uralma, tudomány és művészet napfénye, lélek és tűz, olyan mint a régi, tiszteletet szerző a magyar nevének a világversenyben :

Dicső ország, álom szép országa,
Te vagy az eszményem!
Hol keressem napsugaras képed?
A multban-e vagy a jövő évek
Távoli ködében?

Akárhol vagy : nem mond le a dalnok
Rólad semmi áron!
Ábrándjait elzengi dalában :
Vigasztald a nemzetet bujában,
Legalább mint álom!

E gyönyörű álom álmodója búsan és egymagában jár e szédelgő, lármás, élelmes és eszmétlen világban ; fáj neki, hogy törpe korban kell élnie, gyönge szívű, a hazafiságot árúnak tekintő, hitet, elvet könnyen cserélő, lelkiszegény törpék között ; kéziratban lévő verseinek tanusága szerint, megható hűséggel, egészen a legújabb időkig nyomon kíséri és figyeli nemzete vergődéseit ; *Villog az ég alja* kezdetű dalában elhatározóan mondja :

Inkább harcz, rettentő,
S vele szebb jövendő,
Mint e mai béke,
Melynek nincs reménye ...

A magyarság válságos és méltatlan sorsát panaszolja, készen a döntő harczra, az *Erények és hibák* cz. költeményben :

Nagy hivatástól hevül kebele,
De minden kis nép paczkázik vele ...
— — — — — — — — — —
Ezer év óta övé a haza,
De csak sínlődik benne ő maga ...
— — — — — — — — — —
A válság most van. Erények, hibák
A döntő harczot benne most víják ;
Kettő közül helyt vajjon melyik áll?
A szerint várja élet vagy halál.

Élete végéig aggódó szeretettel vigyázza nemzetét, nézi élet-halálharczát ; sóhajtásnak mondja magát hazája ajkán ; majd fiatalos lelkesedéssel háborús versekbe önti nyugtalankodó érzéseit. E háborús versekkel fejeződik be nemcsak hazafias költészete, hanem egész költői munkássága is. Hazafias költészetéből is egészséges lelke csendül ki : a csüggeteg lemondásból is újra meg újra bizalomra vergődik s egyre szebb jövendő lehetőségével biztatja nemzetét. Így hazafias költészetében is a lélek harmóniája diadalmaskodik.

E költészet némikép talán már tárgyánál fogva is, de főképen a költő egyéniségénél fogva, bizonyos józan komolysággal hat reánk ; a költő inkább magát a tárgyat, mint az ebből fakadó érzést zengi : mintha nem a tárgy, a költemény gondolata keltené érzéseit, hanem meglevő érzéseit vetítené a tárgyra. Hazafias eszményeit, magyar reményeit és bánatát dalolja, mintegy tanító czélzattal s e czél érdekében mintha szándékosan kerülné a képzelet magasabb szárnyalását. A költő egyéniségének egyszerűsége és őszintesége, kapcsolatosan a tárgy és czél komolyságával, szinte természetes fékezője a merészebb lendület-

nek. A költészet nem henye játék neki, nem csupán érzéseinek kifejezője, hanem komoly erkölcsi hivatás, magyarságunk, hazafiságunk nevelője. Lelkesedése vagy elkeseredése hevét bizonyos tartózkodó szerénység gátolja: érzéseinek tüzét mintha nem akarná láttatni teljes lobogásában. Így e költészet — tárgyánál és eszményi felfogásánál fogva — lelkesítő bár s mindenekfölött tiszteletreméltó, — némiképpen erőtlennek, bágyadtnak, egyénietlennek tűnhetik fel. Egy-egy politikai esemény megéneklésében Tóth Kálmán politikai verseinek hangja csendül meg a thema természetéből fakadó hasonlósággal; viszont a hatvanhetediki kiegyezésre vonatkozó versekben, épen a költő harmónikusabb, szelidebb egyéniségének megfelelően, semmi sincs a Vajda János *Luzitán dal*-ának zordon keservéből.

Dalmady Győző, mint hazafias költő, a multak legnemesebb hagyományaihoz kapcsolódik, megőrízve s a maga egyéniségében átörökítve a lelkesebb mult eszményiségét a józanabb és törpébb jelen számára; rokona, tanítványa és utódja, de nem utánzója, legkiválóbb hazafias költőinknek. A hazafias érzés lelkéből lelkezik, egyik legfőbb vonása jellemének; ez érzésnek egy egész életen át való fáradhatatlanul lelkes dalolása megkülönböztető érdeme neki hazafias költészetünk történetében. Dalai némiképen megfakulhattak az idők folyamán, az eszményi hazafiságnak nem annyira színes költészetül, mint inkább magyar erkölcsül zengetése divatját múlhatta: e költészet a maga egészében, mint egy költő lelke világának, kora érzéseinek s hangulatának tükre, mindenkor méltánylandó s tiszteletreméltó irodalmi emlékül sugárzik felénk, néhány darabja pedig, a *Csak magyarok legyünk! Uj kor, Vesd meg az idegent, Dicső árnyak, Hazafias eszmények* stb. maradandóbb értékül hangzik hazafias költészetünk gazdagzengésű symphoniájában. Egész költészetét illetően elmondhatta volna magáról ő is, a mit Tóth Kálmán mondott a saját pályájáról:

Sok pusztult az idő alatt,
Egy-két dalom mégis maradt;
— — — — — — — —
Ifjú költő! tudod, mi az?
Az marad meg, a mi igaz...

Az marad meg, a mi igaz: megmarad Dalmady Győző lelkességének emléke is — az igazak lelkében...

Egész költészetéből, szerelmi és hazafias dalainak együttes zengéséből tisztán megismerszik Dalmady Győző, az ember: kizeng belőle egész lelke, egész jelleme. E lélek mindenekelőtt törzsökös magyar; büszke magyarságában rajongó tisztelettel néz az ősök dicsőségére,

hálás kegyelettel a saját őseire ; meglátogatván az ősi házat Boriban, apái erős lelkét idézi a rozzant hajlék düledező falai közt : hadd lássák, hogy híven megőrizte, a mit örökül hagytak rá, a magyar erkölcsöt, a tiszta nevet, becsületet. Két világ közt oszlik meg élete : a való és eszmény világa közt ; amannak gondjait emennek fénye sugarazza be. Egész pályáját ő maga így jellemzi *Való és eszmény* című versében :

Közpálya és költészet. Ebből áll
Váltakozva, hányt-vetett életem.
A föld lehúz, de távol csillag int,
Rab vagyok, de enyim a végtelen.

A szív embere mindig, szerelemben s hazaszeretetben egyaránt ; de gyöngéd érzelmessége meg nem gyöngíti férfias lelkének komoly és önérzetes veretét. Nem kereste a hatalom kegyét, nem félt tőle, nem hizelgett neki ; nem kereste a nép kegyét sem ; a haza nevét sokszor «vette», de mindig szíve szerint és sohasem csapott vásárt vele. Érzéseit, hitét, ábrándjait komolyan és szabadon dalolta, félelem nélkül, hizelgés nélkül, hiúság nélkül. Öröklött magyar érzéstől áthatott fiatal szív, férfias lélek, minden szépért és jóért lelkesedni tudó emberszeretet : — valóban, Dalmady Győző lelkes ifjú, komoly férfi, igaz ember volt egyben. Hivatása teljesítésében csupa önérzet, a maga érdemeivel szemben csupa szerénység, — mindenképen kiválóan szeretetreméltó. Kétkötetes gyüjteményének végső versében ő maga csak ennyit mond magáról :

Nem igénylek koszorút . . .
De ha majd a sírban fekszem,
A lombot tán megérdemlem,
Melyet a szél odafútt.

Fekszik immár a sírban és — nem koszorútlanul. Temetésekor koporsóján, a sok között, egy olyan koszorú volt, a milyen alig jutott más költőnek : női kéz fonta a koszorút, az egykori «ábrándos lelkű kis leány», a kit hatvan évvel ezelőtt, költeményes gyüjteményének első darabjában megénekelt. Pályája emlékén pedig rajta van Társaságunk koszorúja, az irodalom kegyeletének kifejezéseül a szerelem és hazafiság költője iránt. Dalmady Győző költői pályája, a nemzeti költészet közös megbecsülésén alapuló, majdnem félszázados, szoros kapcsolatban volt a Kisfaludy-Társasággal. 1907-ben, a közélettől búcsúzásakor, búcsúlevelet írt a költő a Társasághoz is. Társaságunk szép levélben válaszolt neki, írván egyebek közt : «Reméljük, hogy tíz év mulva valódi jubileumát, a Kisfaludy-Társasággal való aranylakodalmát is megülhetjük.» Ez aranylakodalmas ünnepnek épen napjainkban volna az ideje. A költő

azonban nem várta meg ez ünnepet, — székfoglalójának ötvenedik évfordulóján immár csak emlékének áldozhatunk. És úgy adta a sors, hogy ez évfordulón, elfoglalva székét, én fonjak koszorút neki. Fontam koszorúmat megilletődéssel, — mint szerény utódja, — ha méltatlanul, nem rokontalanul: utamra indultam én is ama tájról, képével szívemben ama szép völgységnek, hol az ő családja ősi háza állott; zengtem én is, mint ő, szerelmet, családot, bús hazafiságot; jöttem utódjául érzéseinek érzésével, magyarságának magyarságával: szelleme talán szelíd megnyugvással fogadja, hogy Társaságunk kegyeletét én fejezem ki iránta.

Fontam koszorúmat igaz kegyelettel költőnk emlékének s ráteszem sírjára ezzel a fölirattal:

Istent imádva szeretett
Embert, családot, nemzetet;
Ember volt: lelkes, jó magyar,
Költő volt: szíve csupa dal;
Dalolva küzdött, hitt, remélt
S nyugodtan halt, mert szépen élt...

Áldott legyen emlékezete!

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD

Sajó Sándor székfoglaló rendes taghoz.

BEÖTHY ZSOLTtól.

Kedves társunk,

Ön most elhangzott székfoglalójában a kegyelet melegével újította föl egy kedves költőnk emlékezetét, melyet Társaságunk egy válogatott gyüjtemény közelebbi kiadásával is szeretettel szolgálni kíván. Dalmady Győzőt a mi körünkben Toldy Ferencz rendesen úgy szokta emlegetni: «a mi lyrikusunk». Ez a szó több volt nyájas évődésnél: az az érzés nyilatkozott meg benne, hogy az ő szerény, de meleg és vonzó költői világa, emberi és nemzeti érzésének legnemesebb motivumaival, a mi költői világunk, a mi úgynevezett költői hagyományunk. Ne féljünk ettől a szótól; ne ijeszszenek el tőle lármás és üres szólamok. Míg magyar katona-testvérünk dicsőségében és balsorsában a magunkét érezzük; míg nemzetünk multja és jövője lelkesedéssel és gyászszal, aggodalommal és reménynyel dobogtatja meg szívünket; míg szeretetet, jóságot, áldozatot nemcsak kötelességnek, hanem az élet legfenségesebb örömeinek érzünk: addig azok a hagyományok az irodalomnak, a költészetnek lélektani törvényei maradnak. Az Ön költői pályája, kedves társunk, ettől az egyszerű igazságtól való mély áthatottságát tárja föl nekünk. A költészet tiszta, nemes, magyar hangján az igazság és szeretet hű és hivatott szolgálatát, de mindenek előtt és mindenek fölött nemzetünk igazságaét és lelkes szereteteét. Ön lyrai költeményeiért több koszorút kapott már tőlünk és testvér-intézetünktől, a Petőfi-Társaságtól, és büszke lehet reá, hogy a költői virágok között, melyekből fonva vannak, egyetlen mérges, sőt egyetlen csinált virág sincs. Az Ön költészete: az igaz szív költészete. Szívesen üdvözölve Önt, mint «a mi lyrikusunk» utódját körünkben, mindnyájunk baráti köszöntésével nyujtom át tagsági oklevelét.

Sajó Sándor válasza.

Méltóságos Elnök Úr! Tekintetes Társaság!

Hálás meleg érzéssel, benső örömmel és a Társaság hagyományai iránt érzett mélységes tisztelettel veszem át e tagsági ok-

levelet. Szivből köszönöm Méltóságodnak szíves üdvözlő szavait s köszönöm a tekintetes Társaságnak, hogy az én szerény költői munkásságomat, magyarságomnak sóhajtásait és sikoltásait kitüntető figyelmére méltatva, engem a Társaság tagjainak sorába érdemesített. Nagy tisztesség ez nekem, s egyik legnagyobb öröme életemnek. Igyekezni fogok, a mennyire csekély erőmtől telik, méltóvá lenni az irántam megnyilvánult bizalomra: szerény tehetségemet készséges örömmel bocsátom a Társaság rendelkezésére. Ezzel az igérettel ajánlom magamat tisztelt tagtársaim szíves jóindulatába.

ÁGAI ADOLF EMLÉKEZETE.

KÉKY LAJOSTÓL.

(Felolvasta az 1918 jan. 9-diki ülésen.)

Hetvenöt esztendővel ezelőtt egy élénk tekintetű fiúcska került Pestre a Cserhát egyik kis falujából, Péczelről. Szegényes, elmaradott sváb fészek volt még akkor büszke, szép fővárosunk; tunyán és fásultan ült meg a fejedelmi folyam partján. Kicsiny és nyugalmas volt a kép, mely a Gellért-hegyről a néző elé tárult. A kisvárosias látkép fölött gyárkémények füstje helyett szerény polgári tűzhelyeké bodorodott az ég felé; a széles Dunán malmok kelepeltek, a parton vérig korbácsolt lovak hosszú sora vontatott egy-egy idomtalan gabonás hajót. A Lánczhidat még csak akkor építették s a városnak egész nagyvárosias pompája csak annyi volt, hogy a nádor mindennap kikocsizott a Városerdőbe Henrietta herczegkisasszonynyal s a rendkívül népszerű Palatinus Jóskával.

De már ébredezett a nagyrahivatott város. Már épült a Nemzeti Múzeum, játszottak a Nemzeti Színházban s a Pestre települt magyar íróknak egész serege izgatott lelkes hévvel a haladás érdekében. Első lépéseit teszi e város a felé a csodálatos fejlődés felé, melynek legszeretetreméltóbb krónikása majd az a faluról érkezett fiúcska lesz. Ekkor kezdődik a főváros rohamos föllendülése, s így indul el Ágai Adolf, e fejlődés krónikása, arra a hosszú utazásra, mely őt több mint hatvan esztendő alatt a szegényes kis Pestről a fényes, világvárosias Budapestre vezette.

A Tisztelt Társaság kegyeletes határozata értelmében Ágai Adolf emlékezetének felújításával, munkás élete eszményeinek és törekvéseinek felidézésével kell az ő helyét e Társaságban elfoglalnom. Személyes ismeretség nem kapcsolt hozzá, de szinte ennek melegségével fűz nevéhez az a sok emlék, mely a gyermekkor tömérdek kedves gyönyörűsége s az ifjúkor sok vidám órája nyomán ébred a lélekben. Nagyon kevés magyar író van, ki oly szív szerint mulattatója lett volna ennek az országnak, mint Ágai, kinek munkássága nyomán a gyermekeknek annyi édes kaczaja csendült s a felnőtteknek oly sok jóízű nevetése fakadt. A mai magyar középosztálynak alig van középkorú és fiatalabb

tagja, ki ne érezne hálát gyermekkorának sok kedves olvasmányáért Forgó Bácsi iránt s alig van középkorú és idősebb magyar olvasó, ki ne köszönt volna hétről-hétre megújuló vidámságot Csicseri Bors páratlanul népszerű élczlapjának, a *Borsszem Jankó*nak. Ez a két lap a legnagyobb hatású alkotása Ágai életének s emlékét is az ezekre való emlékezés árasztja el hálás, meleg derűvel.

Sajátságos jelenség, — s talán ez legfeltünőbb vonása egyéniségének — hogy a gyermekeknek melegszívű, játékos kedvű mulattatója egyszersmind éles tollú, kiméletlen gúnyolója a nagyok félszegségeinek és gyarlóságainak. Egyébként több ily ellentét összeolvadását is mutatja Ágai egyénisége. Falusi származású volt s egész lélekkel pestivé lett, — az első vidéki születésű magyar író, ha ugyan nem az egyetlen is, kiről ezt ily teljes mértékben elmondhatjuk. Az élet eleven sodrának keresése s culturszomja mellett nagy mértékben megvolt benne a Kelet után sovárgó édesen bánatos vágy is. Feltünő magyar eredetisége, nemzeti sajátságokat kedvelő vonzalma, mely sokszor szinte tüntető magyarkodásban nyilatkozik s melynek éltető forrásait nehéz megtalálnunk származásában s a külföldet járó kedvében. De megtalálhatjuk életének nagy emlékeiben, melyek töretlen magyar érzést tartottak ébren szívében. Egy nagy nemzedék tagja volt, mely a honvédek tetteinek dicsőséges képeivel és emlékeivel töltötte meg első rétegéül lelkét. Képzelete azokban az időkben kezdte bontogatni szárnyait, akkor nyilt meg a világ számára, mikor e föld felett legperzselőbb tűzzel égett a hazaszeretet napja. Közvetlen közelségből ismerte a szabadságharcz, az absolutismus, a kiegyezés és a megújhodás korát s e korok nagy alakjait. E nagy események sodrában igazi ujságíró-temperamentum volt, nagy mohósággal az élet változatossága után s örökös hajszolásával a friss impressióknak, azzal a törekvéssel, hogy lehetőleg mindenütt ott legyen, a hol érdekes és újszerű látvány kínálkozik.

De nemcsak eseményekben gazdag életet élt; a sors kegye nemcsak friss benyomásokkal táplálta, hanem összhangos derűvel teljessé is tette életét. Elégedett, boldog és gondtalan szívvel járta az élet útját. Voltak neki is nehéz életharczai, sújtották őt is csapások, de könnyei hamar felszikkadtak a bölcs epikureusi világfelfogás derűjén. Mintha az a csodálatos erély, mely nemzedékének osztályrészeül jutott, benne az ifjúságot őrizte volna hervadatlanul késő vénségéig.

Alapjában bohème-természet volt, a társas érintkezésben igen szeretetreméltó, szellemes és jószívű s barátaihoz hűségesen ragaszkodó; meg tudott alkudni a körülményekkel, a viszonyok minden alakulatában meg tudta tartani lelki egyensúlyát s meg tudta óvni magát az erkölcsi kétségek gyötrésétől is. «Erős talentuma volt az élet-

hez» — mint ő mondja Kecskeméthy Aurélról. «Nevető philosophus» volt ő is ; élvezte okosan, a mi örömet nyujtott az élet, melyről őszintén vallotta, hogy czél és nemcsak eszköz, maga a boldogság és nemcsak út a boldogság felé.

1836 márczius 31-én született a bácsmegyei Jankováczon. Atyja, Rosenzweig József, ezer veszély közt szökött be Lengyelországból, miután apját s bátyját, kik Ponjatovszky hívei voltak, az orosz uralom Szibériába hurczoltatta. Mint orvos próbált szerencsét több helyütt s kevéssel az író születése után az Eszék melletti Orahoviczán telepedett meg. Itt hírét sem hallották a magyar szónak, az író anyanyelve horvát volt s csak négy éves korában tanult meg magyarúl, mikor Péczelre kerültek. A magyar élet képei is itt kapják meg először lelkét. Egy-egy dombtetőről el-elnézdelődik a fátyolos, ibolyaszínben ködlő távolba, hol az a testvér-város szövögette jövő nagyságának álmait, melynek titokzatos élete épp oly kiapadhatatlan sugallója a fiúcska ábrándos képzelgéseinek, mint lesz majd az író munkásságának.

Hamarosan megláthatta színről-színre is, a mi után sovárgott. Első iskoláját itt, Pesten járta anyai nagyanyjának gondjai alatt. A tömérdek, akkor valósággal ghetto-szerű Orczy-házban laktak, de különös kedvvel az Új-épület udvarán métáztak zajos csapatokban s felpóczkolt ágyúkon és azoknak a golyóbisoknak tetejéről harczoltak egymással, melyeket kevés idő mulva Pest házaira röpíttetett Hentzi.

Pesti élete, mely rendkívül fontos írói fejlődésére, egy időre megszakad, mikor apja Dabasra, majd Nagyabonyba költözik s ő is itt járja az elemi iskolát és a gymnasium két alsó osztályát. A magyar élet szeretete, pompás magyar nyelvérzéke Nagyabonyban gyökeresedett meg benne, hova egészen atyjának 1864-ben bekövetkezett haláláig hazahazajárt. Különösen két barátja tette feledhetetlenné számára e várost : Abonyi Lajos és Simonffy Kálmán. Sűrűn megfordult Simonffyék curiáján s ő volt első hallgatója «a magyar Schubert» sok nótájának, melyek aztán gyorsan szárnyra keltek az egész országban. Sokat barangoltak kettesben az abonyi nagy határon s hallgatták óraszámra a szép Szeredi Marcsának, a puszta primadonnájának édes énekét. Alakja folyton fel-felbukkan Ágainál, mint egyik legmélyebben foglalkoztató élménye. Legmegkapóbb erővel egyik elbeszélésében, *A Violka Verá*ban, dolgozta fel történetét. Afféle duhaj leány volt, betyár szeretője, halála is e miatt történt. Úgy élt, mint a tücsök : folyton nótázva s napszámba is elszegődött nótázásra nagyobb munkák idején. Úgy látszik, Abonyi Lajos pompás Búzi Zsófija is az ő véres nyomán támadt, sorsát az ő ellobogott élete sugallta.

A gymnasium magasabb osztályainak végzésére Ágait ismét Pestre

küldte atyja. A III. osztályt az evangelikusok iskolájában járta, hol Kanya Pál volt tanára, ki a nádor-gyermekeket is oktatta magyarra s bizony nem egyszer fakadt ki a köpczös, kedves öreg úr a rakonczátlan és lusta lurkókra: «Csak hozhatnám közibétek a fenséges úrfit, hogy a példája fogna rajtatok».

A további osztályokat a piaristák iskolájában végezte. Közben a nemzet sorsának eseményei egymást kergették s a nagy eseményeknél ott lábatlankodott a gyermek Ágai is. Látta a nagy idők szereplőit s fogékony gyermekszívvel benne élt abban a forró izgalomban, mely akkor hevítette a lelkeket. Résztvett a báró Lederer várparancsnoknak adott macskazenében, melyet katonák zavartak szét; hallgatta Petőfi szavalatát s nézett keskeny, halovány arczából elővilágló nagy, lelkes szemébe; ott volt a tömegben, mely Táncsicsot kiszabadította, látta a gróf Lamberg szétroncsolt tetemén tomboló sokaságot; látta az első honvédeket s a nyomukban ünneplő lelkesedést; látta poros, rongyos, de keményen lépkedő honvédek élén a diadalmas vezért, Görgeit, a mint csillámló szemüvege mögül mély tekintetű szeme borongva nézett szét a népen; járt Buda megvétele után ötödnap a szétbombázott várban. Füstölgő romok, szertegurult ágyúgolyók, összehasogatott egyenruhák közt, a szörnyű tusában kiomlott embervérnek a kövezeten maradt veresbarna foltjain gázolt megriadt szívvel és tétova lábbal a diadalon vigadozó honvédek sorában.

Úgy látszik, mikor Buda elesett, Ágait hazavitték szülei s a közelebb eső Szolnokon akarták iskoláztatni. Az 1849. évnek egy bús téli napján azonban megszólaltak a huszárok trombitái, pergett a dob a szolnoki nagy utczán s a magyar sereg rohant Debreczen felé. Másnap komoran ment be tanáruk, Fazekas Rajmund, egy sápadt, hosszú ferenczes barát s közölte velük, hogy vége az iskolának, mehetnek haza; ő a honvédekkel tart, mert veszélyben a hon. Keskeny arczán könny gördült végig, vékony orrát izgatottan tömködte a sárga tubákkal, aztán mintegy maga-erősítéseül nagyot csettentve a mutató- és középső újjával, ismételte: «Megyek!» Egypár a diákok közül vele akart menni, köztük Ágai is, de anyja neszét vette szándékának s hazavitte. Az abonyi szőlőknek egy kis dombjáról nézte aztán végig atyjával egy rozzant távcsövön a szolnoki csatát, Ottinger generális és Perczel tábornok katonáinak viaskodását a vörös kápolna körül.

A mint lehanyatlott a honvéd-dicsőség, abonyi házukban meghált egy éjjelre a bujdosó Vörösmarty is, ki István öcscséhez, az Orczyak újszászi tiszttartójához igyekezett. Megkérte Ágai atyját, hogy fiával, ki másnap utazott Pestre iskolába, juttasson el egy levelet feleségéhez, «Vadász Miklósné asszonysághoz», s a fiatal gyerek látta az üllei-úti

Alter-házban a Merengőnek bánattól dúlt arczát és omló könnyeit. S látott egy még lesujtóbb, egy borzalmas jelenetet is; látta az Újépület egyik északi pavillonjának udvarán a katonai négyszög egyik legényének lábánál guggolva, mint lép hat vadász a négyszögön belül álló halvány férfiú elé, ki vérző nyakát fehér zsebkendővel nyomogatta. Látta, a mint a hat fegyver dörrenése nyomán kialudt a legnemesebb életek egyike s holtan rogyott össze gróf Batthyány Lajos.

Mindezek olyan emlékek, melyek örökre feledhetetlenek; az élet tavaszának olyan árnyai, melyek még az élet telén is felleget borítnak a lélekre.

A szabadságharcz után a pesti piaristáknál folytatja tanulmányait. Tanárai buzgó és lelkes emberek voltak, kik az akkori nehéz viszonyok között is igyekeztek a szent tüzet élesztgetni a fogékony ifjú szívekben. Hogy nem siker nélkül, bizonyítja az a kis írói kör, mely ez időben ott szárnyait bontogatta: Ágai, Dalmady Győző, Győry Vilmos, Hadzsics Antal, Keleti Gusztáv s Vámbéry Ármin. Ágai eleven és derűs színekkel festi emlékezéseiben ez iskolázását s különösen derék igazgatójukról, a tudós Horváth Cyrillről szól nagy tisztelettel. Egyébként gyenge tanuló volt; a helyett, hogy a leczkékre figyelt volna, szívesebben olvasgatta Vámbéryval együtt Voltaire-t a pad alatt.

Pesti élete két évre ismét megszakad s Nagykőrösön végzi a gymnasium két felső osztályát. Jó sorsa megengedte neki, hogy annyi tündöklő szellem látása után ülhetett a legnagyobb magyar költői génius lábánál is. Ott tanulása idején Tompán kívül Gyulai és Jókai is megfordult Kőrösön s társaival együtt elfogódott szívvel nézte távolról e nagyokat, a mint közönséges halandók módjára beszélgettek s nevetgéltek együtt. Arany humorának egy kedves nyilatkozását is őrizte emlékezetében. Egy alkalommal dolgozatúl egy balladát írt, melynek tárgya egyik tanáruknak a czeglédi csárda mellett történt megraboltatása volt s a dolgozat alján azt az alázatos kérdést koczkáztatta meg, hogy beküldhetné-e versét a *Divatcsarnok*ba. «Bátran! Jelent már meg ott rosszabb vers is ennél» — volt Arany felelete.

A gymnasium elvégzése után az akkor még rendkívül kezdetleges pesti orvosi egyetemre iratkozott be, de, úgy látszik, nézet-eltérése támadt Tognióval, a dékánnal, ki besugásra akarta volna rábeszélni. Ezért Bécsbe távozott, hol Skodának és Hyrtlnek is hallgatója volt. Bécsi élete igen fontos írói fejlődésére is.

Kellemes és víg élet volt még akkor a császárvárosban. A Bach-világ elől sok magyar ifjú ment a bécsi egyetemre, hol mégis szabadabb szellők fujdogáltak s még valamelyes rokonszenv is élt a magyarok iránt. Az Alserstadt magyarjai össze-összegyűltek egy kis sírva-vígadásra.

Kis titkos egyletük épp oly lelkesen búsúlt bor mellett a hon állapotján odakünn, mint az idehaza levők. Egy-egy vendéglőbe magyar czigányok is vetődtek fel s húzatták velük az édes, rég hallott magyar nótákat. Az idegenben még erősebben érezték magyar voltukat: adakoztak az Akadémia palotájára, gyűjtöttek Vörösmarty árváinak s loppal kijárogattak Döblingbe, ha láthatnák a legnagyobb magyart, sőt Ágai negyedmagával egy kalandos úton meglátogatta a Schaumburgban éldegélő István nádort is. Volt körükben egypár eredeti alak, így Zajzoni (Rab) István, a magyar nagyságnak egy kevésszavú, de fanatikus rajongója, ki a magyarok őshazáját szerette volna felkutatni, s a pályája kezdetén levő Izsó Miklós, ifjúi erejének s féktelen temperamentumának szertelenségeivel. Egészében Ágaira nézve mindig kedves emlékű, boldog élet volt ez, tele vídámsággal. S társaival együtt addig mulatozott ő is, míg letelt az öt év s egyszerre csak azon vette észre magát, hogy zsebében az orvosi diploma.

Bécsi ismerősei közül írói pályájára is legjelentékenyebb hatásúvá Kecskeméthy Aurél vált. Huszonegy évig volt vele baráti viszonyban s nemcsak mint elragadóan kedves és szellemes világfit bámulta e könnyűvérű, művelt, de cynikus és kiábrándult, a magyarság jövőjében nem sokat bízó, lebilincselő egyéniséget, hanem mint jeles tárczaírót is. Megkapta az a csín és ízlés, mely magán és czikkein ragyogott; megkapta modern szelleme, csípős gúnyja, vídám elmessége s ennek pajkos fodraiból felfelmerülő mély érzése; irányítójává lett tolla, mely alól egyforma könnyedséggel áradt a maró satira s az elmés csevegés. Ágaira nagy hatással volt s hogy hatása szélesebb körre nem terjedt, annak talán korai halála volt oka, mely megakadályozta, hogy lelke tisztára szűrődjék s szíve csalódásoktól megtermékenyülve nemesebb gyümölcsöket érleljen.

Ágai írói munkásságának megindulása is bécsi tartózkodására esik. Egy *Antoinette* című franczias beszélylyel kezdődik ez, mely a *Hölgyfutár* 1854-iki évfolyamában jelent meg. Egymás után követik ezt beszélyei s Bécsi Levelei a hazai lapokban és különféle tárgyú dolgozatai a bécsi német ujságokban. Szerkeszti Bécsben a conservativ irányú *Magyar Világ* tárczarovatát s távirat-fordítója a *Magyar Sajtó*nak. E lappal fenntartja összeköttetését akkor is, mikor orvosi tanulmányai végeztével visszakerül Pestre. A lapot itt névleg Pákh Albert, tényleg Greguss Ágost szerkesztette. Vídám életet éltek a szerkesztőségben, különösen Pákhban talált jóízű, minden tréfára fogékony főnököt. Rövid időre megpróbálkozik azzal is, hogy szakítson az újságíró-élettel. Orvosi gyakorlat után néz, ez azonban nem igen akar lendülni s szíve inkább vonzotta az íróséghoz. Végül is engedett lelke hívó szavának s minden becsvágyával és munkakedvével hivatásának arra az útjára

lépett, melyen hűségesen és nagy hatással munkálkodott egészen 1916 szept. 22-én bekövetkezett haláláig.

Ágai írói munkássága teljes egészében, minden irányával a sajtó szolgálatában állott s ő maga egyik első megtestesítője volt mai irodalmi életünk egyik érdekes typusának: a journalista írónak, ki míg egyrészről egész tehetségét a sajtó szolgálatába rendeli, másrészről hatást és népszerűséget is nem könyvei útján, hanem újságírói munkája révén szerez magának. Azok közé az írók közé tartozott, kikről ő maga mondja, hogy írói végzetük az aprópénzes költekezésre szorítja őket, midőn a napi vagy időszaki sajtó szolgálatába hajtja tehetségüket.

A mennyire újszerű jelenség Ágai írói pályája tartalma szerint, épp annyira újszerű e pályának külső kerete is. Az ő munkássága már nem a világtól elzárt írószoba ihlető csöndjének termése, hanem valósággal az eleven, pezsgő, lármás élet közepéből sarjad. Írói működése fénykorának színhelye a Ferenciek-tere s az Irányi-utcza sarkán szürkéllett régesrégi kastély-forma kőczímeres háznak, a hajdani Beleznay-palotának, egyik szerkesztőségi szobája. Mélabús emlékezéseket keltő hely. A palota fénykora a harminczas évek elején mult el, a mikor Sámuelnek, az apagyilkos grófnak szőkefürtös feje legördült a szénatéri vérpadon, a másik, a testvérgyilkos Beleznay pedig lánczokon söpörte a pesti utczákat s a régi palota a rokon Podmaniczky bárók kezére kerülve bérházzá sülyedt, melynek hajdani rococodíszű szobáiban békességesen megférték az Athenaeum-palotájából kiszorult szerkesztőségek és szedőtermek s a belvárosi alkapitányság. Itt volt Ágai műhelye is, melynek külön nevezetessége volt a kilátás. Ablaka az ódon udvarra nyílt s itt igen különös képek tárultak szeme elé: a sok őgyelgő rendőr, a pipafüstös, pricscses őrszoba s a szurdékos kóter. Fenn a corridoron rendesen a rabvallatás folyt s hideg időben ott bokáztak a folyosón a fázlódó felek s az ajtón néhány percznyi szünettel ki-kiharsantott a törvénytevő urak egyike az Ágaiék körében legendássá vált «tizedes úr» után.

Ágai legmaradandóbb érdemeit mint szerkesztő szerezte. A szerkesztéshez valami csodálatos adománya volt, melylyel mindig meg tudta adni lapjának az egységes színezetet s egységes színvonalat. Sokszor néhány szónyi igazítással az egészbe pompásan illeszkedővé tudott fésülni keveset igérő próbálkozásokat is. Egyik barátja nem minden malitia nélkül s kétségtelen túlzással ezt így fejezte ki: Ágai egy rápillantással a magáévá tud tenni mindent. Különösen nagy gondot fordított arra, a mit oly nagyon elhanyagol mai sajtónk: a nyelvtisztaságra.

Mint szerkesztő főként három vállalatával gyakorolt jelentékeny hatást.

1870 nov. 20-án vette át Frankenburg Adolf, majd Vértesi Arnold szerkesztősége után a Balázs Sándortól alapított *Magyarország és a Nagyvilág* című ismeretterjesztő és szépirodalmi képes hetilapot, melyet tíz éven át szerkesztett. A lapnak már címében benne volt a magyarság s a nagyvilágiság egyesítése ; ezt Ágai öntudatos programmúl vallotta s közleményeiben igyekezett meg is valósítani.

A lap az ő szerkesztősége idején a *Kávéforrás* körének irodalmi programmját képviselte s culturalis mozgalmának eredményeit népszerűsítette. A főként fakereskedőktől látogatott, fürdő-utczai kis kávéházról elnevezett asztaltársaság a fiatalabb írói nemzedéknek sok jelesét egyesítette magában. Köztük volt : Ágai, Almási Balogh Tihamér, Asbóth János, Berczik Árpád, Dóczi Lajos, Hevesi Lajos, Kaas Ivor, Kőrösy József, Márkus István, Rákosi Jenő, Szilágyi Dezső és Toldy István. Tömérdek nemes becsvágy lobbant lángra és lobogott el ebben a lelkes reményekkel és munkakedvvel telt ifjúi körben. Teljes mértékben átérezték az 1867-et megalkotó nemzedék nagy feladatát : Magyarországot részesévé kell tenni a művelődés terén is Európának. Egymás után nagy sikereket arattak : Rákosi *Aesopus*szal, Dóczi a *Csók*kal, Berczik *A fertálymágnások*kal, Toldy *A jó hazafiak*kal s ezekkel a sikerekkel nemcsak azt mutatták meg, hogy van egy új, friss tehetségekben erős Magyarország, melytől méltán lehet remélni a nagy feladatok megoldását, hanem súlyt szereztek programmjuk képviseletére is. A Kávéforrás köre az erős magyar érzést nyugati, különösen franczia és angol művelődéssel akarta átitatni, azt a tétlenül álmodozó nemzeti érzést, mely majdnem két évtizeden keresztül politikai felszabadításunkat várta a nyugattól, III. Napoleontól s Victor Emanueltől, politikai térről a művelődés mezejére akarta átterelni s cultur-munkára szorítani. Ennek a törekvésnek volt a Kávéforrás fénykorában képviselője Ágai lapja s főként ebben van jelentősége is.

Másik nagyhatású vállalata a *Kis Lap*, egészen máig legjobb gyermek-lapunk. 1871 ápr. 1-én indította meg s főként az akkor rendkívül ügyes angol gyermek-lapok szolgáltak mintáiul. Legnagyobb erénye a lapnak az volt, hogy komolyan vette a gyermekeket ; nem felülről beszélt le hozzájuk s nem játszotta előttük nagyon a pajtást sem. Azzal az okos, játszi komolysággal beszélt kis olvasóival, a mely hangot legszívesebben vesz a gyermek a felnőttől. Nagy leleményességgel igyekezett játszva tanítani ; közleményei tetszetősek és mulattatók, de egyúttal tanulságosak is voltak. Kis olvasóit messze tájakon és városokon vezette át, tömérdek derék fiúval és szeretni való leánykával esett kedves találkozásuk, kalauzolása mellett jó emberekkel ismerkedtek meg s gonoszokkal, kik szívüket méltó haraggal töltötték el, s

örömükre és épülésükre kedves dalokat s elmés játékokat gondolt ki, írt és rajzoltatott. Egyik ügyes gondolata volt az is, hogy a világirodalom jeles regényeit lefordíttatta s nagy gonddal átalakíttatta számukra.

Legmaradandóbb alkotása azonban e téren a *Borsszem Jankó*. Ennek az élczlapnak jelentékeny helye van a magyar szellem történetében, fényes szerepe a magyar szabadelvűség küzdelmeiben és diadalában.

Megindításának terve Andrássy Gyulától eredt. 1867 őszén az addig hűséges Deák-párti *Bolond Miska* egészen váratlanul véresszájú ellenzékivé lett. Így gondolt Andrássy egy új, Deák-párti élczlap indítására s a szerkesztő megválasztását Ludassy Mórra bízta. Ez egy szürke novemberi nap délutánján Ágaival találkozott az utczán s tanácsot kért tőle, kire bízhatná egy kormánypárti élczlap szerkesztését, a mit Szokoly Viktor visszautasított. Majd hirtelen azt kérdezte Ágaitól, kinek a *Bolond Miská*ban már akkor jelentékeny sikerei voltak e téren, nem vállalná-e ő el a szerkesztést. Másnap már Deáknál jelentkezett Ágai s megkérdezte, szükségesnek tartja-e a párt-élczlapot. «Ha tudtok, öcsém, csináljatok» — volt Deák felelete. Andrássy, magához kéretvén Ágait, elmondta neki, milyennek képzeli a jó élczlapot: legyen bátor, igazságos és természetesen — élczes. Utasításúl adta, hogy a pártot kell szolgálnia, de hozzátette: «Nyugtassa meg magát, nem cselédnek szegődik a kormány zsoldjába; nem szeretem, ha az esprit liberiát hord. A Deák-párt hívének lenni, ez azt jelenti, hogy a szabadelvűséget szolgálja». Egyebekben, személyi kérdésekben is, szabad kezet engedett neki: «Nem kell nekem landsknecht, hanem huszár!» A részletekre térve, súlyt vetett arra, hogy népmesei alaktól vegye czímét a lap s ezért visszautasította a *Csörgő Sipka, Bohócz* s még vagy három más ilyen nevet, melyekkel Ágai előállt. Népmesei alakokra térve, először a *Paprika Jancsi* czímet ajánlotta Ágai, de Andrássynak nem tetszett: «A pesti városerdei német Hanswurstnak a zabi gyermeke ez.» Szóba került a *Bolond Istók* is, kit Petőfi emelt szárnyaira. «Bús fiú az nagyon, — vetette ellen Andrássy — ábrándos és philosophus.» Végre a *Babszem Jankó*nak ejtették sorát. «Már ez vígabb, magyarabb is — mondja Andrássy. — De nini! nálunk úgy is nevezik, hogy *Borsszem Jankó*. Ebben benne van az, hogy «kicsi, de erős», benne van tehát a szeretetreméltó piczisége is».

Így nyerte czímét a lap, melynek megindulása elé azonban sok akadály gördült. Legnagyobb baj az volt, hogy nem kaptak rajzolót. Jankó János, ki dühös balpárti volt, csak ideiglenesen igérte támogatását s egyébként is csakhamar súlyos szembajba esett. Végre mégis megjelent az 1. szám 1868 január 5-én. Czímlapját a bécsi Kollarz rajzolta,

de nem volt benne semmi humor, úgy, hogy a 11. számtól el is maradt. Borsszem Jankót ábrázolja, magyar ruhában, falovon, kezében gyermek-trombitával; lovát kifent bajszú, magyar ruhás angyalkák húzzák s czilinderes beamter-ördögök vonják vissza, kik közül néhányat már le is hengerelt. Mögöttük a Raix Rat ülésterme. Az 1. számban már jeles munkatársak működtek: Vas Gereben az apró képek verseit írta, Maszák Hugó a pesti rendőrségről czikkezett, Gyulai Pál a szolgabírákat simogatta, Hevesi Lajos a quótáról énekelt, Kecskeméthy Aurél Csernátonynak egyik méregfogát húzta ki.

Mindjárt az első számok nagy sikert arattak. Ágainak rendkívüli szerencséje volt azzal, hogy mindvégig igen jeles gárdát tudott maga mellé toborozni. A szerencsés véletlen mindjárt kitünő rajzolóhoz is juttatta. A mint egyszer a prágai *Politiket* lapozgatja, egy *Weszely listy* (Víg lapok) czímű cseh élczlap-mellékletet talál benne, melynek tökéletlen rajzú, de igen komikusan ható, tapogatózó, de erős torzító tehetségre való képei nagyon megkapták figyelmét. Megtudta azt is, hogy a rajzoló, Klič Károly, sajtópörbe keveredett miattuk. Ágai kapvakapott az alkalmon s felkínálta neki lapja rajzolói állását. Harmadnapra már be is állított egy borzasfejű, csupaszképű, vidám ábrázatú, sánta emberke, afféle vándorló rézöntőlegény formájú. Igen értékes szerzeménynek bizonyult. Csakúgy duzzadt a sok mókától s elsőrangú mestere volt az arcztorzításnak, a carricaturának. Klič azonban harmadfél év mulva Bécsbe távozott s utána nagyon hosszú ideig Jankó János rajzolta a *Borsszem Jankó* képeit. Ő inkább szelíd humorral, mint torzító művészettel, különösen az állandó alakokból teremtett pompás képsorozatot.

A lap munkatársainak két nemzedéke volt. Az első a *Kávéforrás* gárdájából került ki. Esténkint híres sarokasztaluk mellé telepedtek s ott röppent föl csibuk-szó mellett az a sok szellemi sziporka, mely aztán a *Borsszem Jankó*ban országos hatást keltett. A jelesebb tagoknak megvolt a maguk állandó munkakörük is: a lapnak Dóczi volt a lantosa, ki elmés versein kívül tömérdek szellemes apróságot is írt, Rákosi a classikusa, ki csakúgy ontotta a deák maccaroni-verseket, Berczik a politikusa s Hevesi a tudósa.

Nagyszerűen ment minden egy ideig, de egyszerre csak szétröppent a Kávéforrás. Dóczi elment Bécsbe Andrássyval, Hevesi követte, Rákosi Jenő pedig a Népszínház igazgatójává lett. A régi gárdából Ágai és Berczik ketten maradtak; ekkorra azonban már mellé jük cseperedett a második nemzedék, a *Kagál*, mely az Európa kávéházba tette át hadiszállását s legkiválóbb tagjai Kozma Andor és Ambrus Zoltán, mellettük Székely Ferencz, Szécsi Ferencz, Karsai Albert, Bácskai

Albert és Fuchs Lajos. A név, melyet a társaság mintegy tréfás tüntetésül vett föl, Istóczy Győzőtől származik, ki valami titokzatos zsidó camorrát értett rajta, mely zsidó világuralom létesítésére munkál s nem válogat a terrorismus eszközeiben.

A *Borsszem Jankó* mindvégig hű volt Deák Ferencz eszméinek hirdetéséhez, ahhoz a programmhoz, melylyel megindult. De két írói nemzedéke mégis mintha két, határozottan kidomborodó, egymást kiegészítő pontjáért harczolt volna a programmnak. Az első nemzedék munkájának korszakos jelentősége annak hangoztatásában s azért vívott harczban állott, hogy európaiakká kell lennünk, haladnunk és művelődnünk s meg kell teremtenünk ennek politikai feltételeit is. Míg az elnyomatás tartott, külsőségekben is tüntetnünk kellett magyarságunkkal, de a kiegyezés után ennek már nem volt sem szüksége, sem értelme. Ezért gúnyolták a verestollas, szűknadrágos, fokosos Estányokat és Sanyikat s a Mokány Bercziket.

A második nemzedék már nem annyira a szélbali politika, mint inkább az antiliberalis törekvések ellen folytatott nehéz, de győzelmes harczot. Mikor e küzdelemtől volt hangos a közélet porondja, a *Borsszem Jankó* Deák hagyományainak vértjében mindig friss lelkesedéssel állotta helyét a harczban.

Mint Deák-párti lap természetesen e párt ellenzéke ellen indított kemény harczczal lépett fel: maró gúnynyal támadja a külsőségekkel tüntető, sujtásos ruhával, pengő sarkantyúval hazafiaskodó, tétlenül pipázó, műveletlen, szakadtig opponáló, szájas szélbaliakat, kik sarkantyús bokával születtek s már a bölcsőben fokossal játszottak. Támadásai eleinte még nagyon élesen személyeskedők, lassankint azonban két kitűnő alakban figurázza ki a műveletlen, semmiféle cultura iránt nem fogékony, csak gyomrának élő, szájas, ellenzékiskedő magyart: Estányban és Sanyiban. Mintáik Patay István és Csiky Sándor voltak, s a lap rendkívüli ügyességgel tudta figurájukra lövöldözni mindazt a nyilat, a mit a szélbalnak szánt.

Küzd a dologtalan, ál-demokratia ellen, mely «fokossal czirógatja a jordány fejét» s melyről Spitzig Icziggel ezt mondatja: «Demokrakéler egylet, a mi monopolírozza a hazafiságot». De másrészről igen élesen satirizálja a zsidók kutyabőr-mániáját is. A mily komikusnak találja, hogy a mágnások beállnak zsidónak, épp oly nevetségesnek bélyegzi, hogy a zsidóknak mágnásodási vágyaik támadnak. «Hát minek — írja egyik levelében Spitzig — ez a mesterséges föltschavarodása az emberi értéknek a hiúság börzéjén? Oda foktok vinni, hojd minden magyar nemes fogja szaladni a rengyelminiszterhó és fogja folamodni, hogy tegye őket parasztté.»

A lap igen elevenen indult, tele volt sziporkázó ötletekkel s mindig friss leleményességgel. Felhasználta a komikus hatás keltésének minden eszközét: paródiákat ismert költeményekre, híres Shakespeare-jelenetek tréfás alkalmazásait, sajátságosan bizarr maccaronizálást, névficzamításokat, stb. Ezekben különösen Dóczi és Rákosi voltak kifogyhatatlanok. Élénk figyelemmel s szellemes és friss megjegyzésekkel kísérték az irodalmi viszonyokat is s különösen Csernatonyt, Dobsát, Jókait, Szigligetit és Tóth Kálmánt illették sűrűn fullánkos megjegyzésekkel.

Az első évfolyamokban mindemellett még nagyon uralkodó a politika s csak később terjed ki a magyar közéletnek egyre szélesebb körére a lap érdeklődése. Osztályok és körök félszegségeinek jellemzésére egymásután lépnek fel híres állandó alakjai, melyek lassanként egész gazdag galleriává nőnek. A három elsőt a *Bolond Miskából* hozta át Ágai. Itt mutatta be (1865) első s talán legnagyobb hatású alakját: Spitzig Icziget, a tscholádapát és ischmeretesch hazaphit, kinek *Királyutczai levelei* az emancipatio érdekében igyekeztek hangulatot kelteni. Spitzig leveleinek fénykora a *Bolond Miskára* esik. Általában Ágainak e korbeli tréfáiban még leginkább van valamelyes humor. Észrevette ezt Tóth Kálmán is, mikor ezekkel a szavakkal czélzott Ágainak akkori nyomorúságára: «Megcsípte önt a dér. Ettől vált ízesebbé a munkája.»

Spitzigben a magyarosodni akaró zsidót rajzolja, tüntető magyar érzéssel, erős érzékkel a magyar cultura iránt s mohó vágygyal a magyarrá válás után, még külsőségekben is. Rajzban is tollas pörge kalappal s pitykés dolmányban mutatja be; maga Spitzig pedig így írja le viseletét: «Az én árvalánhajas bokrétám a kolpagon, az én tszifra cserép makre pipám azokal a bojtos trozlival nemzeti színbe, a sorkantyós tschizmát meg a bitykés dolman, meg a cocheteuque a tűzrevaló szerszámmal, meg a kipöczkölt bajósz.» Mikor az első magyar nyelvű esketést látja a zsidó templomban, ha hallja, hogy mikor audientiára mennek a zsidók a királyhoz, «még a rabineren is otilá,» — akkor «udj dagadozza a szíve örömibe, hoid alig todja szoszogni.» Sarkantyús csizmával, magyar ruhában jelenik meg a bálon is s úgy megrakja Régikéjével a csárdást, «mint a veszet phene». Fiának már a neve is magyar: Spiczényi Árpád.

Spitzig magyar-ruhás alakja nem maradt csak elképzelt figurának. Tömörkény István írja egyik elbeszélésében *(Átmenetek)*: «Az alföldi kocsmárosok legtöbbje zsidó volt, ama magyar csizmás, ezüstgombos, mellényes alakok közül való, kiket már csak messzi pusztai bérleteken lehet itt-ott találni. Az asszonynak még nyírva volt elől a haja, régi ritus szerint, de kisasszonyka-lányuk már a városba járt nevelőbe s

ha nyáron át recreatióra hazament, ezt kérdezte az apjától: u e mon kanif? Tudja a ménkű — vélte az apja.»

A második állandó alak, ki már szintén szerepelt a *Bolond Miská*-ban is Honleányi Leveleivel s bájüdvözleteivel: Lengenádfalvay Kotlik Zirzabella, á hóbortos feminista, ki «a család s a házi kör földhöz ragadt prózájából kibontakozva ... az egyenlőséget követeli» a nők számára. Ágai úgy nyilatkozik, hogy Monokles alakját is a *Bolond Miská*ból vitte át. Itt azonban csak két üresfejű aristokrata, Cent Chnasse gróf és Bikficz báró levelezése szerepelt. Úgy látszik, ezeknek a figurájából gyúrta Monoklesét, a léha és szélhámos firtliét, ki casinóban és gyepen nyakára hág vagyonának s érdekházassággal igyekszik talpraállítani magát.

Ezek az alakok nagy haladást jelentenek a magyar élczlapirodalomban. Addig ezekben az élczlapi alakokban igen kevés volt még a typusra valóban jellemző vonás is, nem éltek külön életet, az író beszélt rajtuk keresztül, ki sokszor még nyelvi kifejezésben sem törekedett következetesebb jellemzetességre. Ágai ezekben is, a *Borszem Jankó* későbbi állandó alakjaiban is különös beleilleszkedő képességet mutatott különböző fajú, különféle társadalmi körű egyének lelkivilágába s nyelvi kifejezéseikbe. Éles szeme volt nemcsak a fonákságok, a torzítható sajátságok, hanem a kifejezésbeli jellemzetes fordulatok és formák iránt is. Igaz, hogy a mint ez alakok népszerűekké váltak, az egész országból küldözgették anyagukat s ezeket Ágai fel is használta, — csak így lehettek mindig annyira frissek és ötletesek — de stilus tekintetében mindig nagyon átdolgozta a beküldött anyagot.

Ez a galleria évek haladtával egyre jobban gyarapodott s egyre változatosabbá vált. Spitziget követi (1870) sógora, Seifensteiner Salamon Háromdobutczai Leveleivel; *Tönődései* az actualis közéleti események fölött csak jóval később (1878) kezdődnek. Negyedik állandó alakúl Nztes Kospallaghy Ambrus uram lép fel (1870) hitvestársához, Ribékhez írt leveleivel; örökségébe hamarosan Suttyomberky Dárius lép, a nagy mameluk, ki rendkívüli buzgósággal szökdösik az űlések elől s minthogy a helyhezet signaturáját mindig borúsnak látja, minden honfiúi kesergésének refrainje: Pakolj Pista! — híven jelszavához: Haza minden előtt! Osztrák collegájának, dr. Johann Kaiserschmarnnak (1878) hozzá irogatott leveleiből kiderül, hogy a delegatiós átrándulások alkalmával a derék honatyák egyáltalán nem búsultak a helyhezet signaturájának borús voltán s nem siettek haza minden előtt.

A hatodik évfolyamban (1873) csördít be dombszögi casinói elmélkedéseivel nömös Mokány Berczi, a parlagi, hepcziáskodó, betyár tempójú, magabízott, szoknyabolond, végrehajtás nélkül nem adózó

magyar, kiben a cultura iránt való érzék csak a nemzeti színjáték pártolásának formájában él s hangoztatja is, hogy «a csöndes mívelése culturai kötelesség». Míveli is, csitítgatva honfibánatát: «Hadd szóljék hát az a csöndes!» Az ő alakjában összpontosul lassankint mindaz a támadás, a mit addig a maradi, elbizakodott magyarkodás ellen személyeskedve intézett a lap s ez a lapnak kétségtelenül javára vált.

Követték őt időrendben: Titán Laczi (1873), a Korona-kávéházban handa-bandázó, minden «autoritást» és szabályt büszkén lenéző, műveletlen, zavarosfejű vad-genie; majd A szép Hírviszi Bíbicz Misi (1874), a budapesti kávéházi naplopó, szoknya- és pletykavadász; Kraxelhuber Tóbiás preschburgi háziúr (1875), ki groszdeutsch álmokkal s a xammtmonarchiere irányuló vágyakkal képviseli a civilisatiót a barbár magyarok közt; Josef Kovács bakalevelei (1875) s Czenczi néni (1875), «a mai asszonyi gyenyerácziót» kárpáló elmélkedéseivel a régi jó időkről s a mostani gonosz időkről. Börzeviczy W(ahrmann) M(ór) élczei (1878) a börziáner merész szójátékait s kényszeredett elménczkedéseit, Vigyázó Laczi, a «figyelmesz és hű tisz olvaszó» levelei (1878) a nagyok dolgába belekotnyeleskedő, irodalmi és tudományos visszásságokról gúnyos kérdéseket vetegető nebulót szólaltatják meg. Követik ezeket Tolyáss Dániel ispánnak gazdasági tudósításai (1878), a Hóhenhámban tanult, intensiv gazdálkodó, készköteles hív szolga pompás figurájával, s Hombár Mihály védbeszédei (1879), a tyúkprókátor facsaros eszével, együgyű jogi hunczutkodásaival s baklövéseivel. Tiszttartója után megjelen a kegyes nagyságos uraság is, Vöröshegyi (majd: Wewresshegyhy) Dávid (1879), az ujdonsült földesúr, ki a maga «börze geniál» voltával beleártja magát a gazdaságba is. Beiratkozik a népszerű ősjogoncz, Bukovay Absentius (1879), a Diák Ismeretek Tárának buzgó terjesztője; követi őt Blau Kóbi, a külvárosi kisuzsorás (1880), kinek mindig akad dolga az ügyvédnél; majd Tinike (1880), saison-leveleivel Birikéhez, a társadalmi életet kezdő, üreslelkű süldőlány, a ki Zolát olvassa, de «tudja mivel tartozik a szeméremnek s ha észreveszi, hogy Zola úr illetlen dolgokat kezd írni, abbahagyja az olvasást». Ugyanez évben kezdődnek a *Förmedvény* című parodiák, melyek egypár évig Verhovay lázító vezérczikkeit gúnyolják; 1903-ban újra indulnak Bartha Miklós indulatos, szaggatott stílusának parodizálására.

Megjelenik a tolakodva interwiewoló, kifüstölhetetlen ujságíró (1881), ki később (1889) a hirhedt Claquehutes Frigyes nevet nyeri; utána Mihaszna András, fővárosi m. kir. rendőr (1882), eleinte a Thaiszaera baklövéseit és erkölcstelenségeit satirizáló szemlélődéseivel, elszalasztott gazosaival s hűségesen bekésért öreg vak kódisával. Vele együtt lép fel egy rövidéletű alak az eszlári vérpörrel kapcsolatos nagy anti-

semita mozgalmak idejéből: Podlupka Vendel beszédei az ő szerelmes † fiához, Verhovay Gyuliczához (1882); a következő évben Czirok Alfonz salon-betyár az ő salon-népdalaival. Ugyanez évben tűnnek fel *A kovácsműhely alól* cz. beszélgetés jóizű alakjai s Reb Menakem Cziczeszbeiszer, ki szörnyű átkozódásait ezzel a stilszerű átokkal vezeti be: «Csángó légy és Verhovay gyűjtsön a számodra könyör-adományt.»

A következő évben (1884) egész csoport új alak lép be: Dicsőffy Loránd, a Pannonia előtt ágáló jubilált magyar színész, az önhitt, lármás ripacsnak e kitünő figurája, aztán Prcsok György, a 48-as hurbanista, Sanyaró Vendel, keserves diurnista nyikordulataival, A Sursl gyerek, a pesti bizalmaskodó és szemtelen piccolo s Juczi szobalány, a bildungos szobaczicza, nem megközelíthetetlen hűségével az ő tűzojtójához. Két népszerű alakkal gazdagítja a képtárt a következő esztendő (1885) is. Szolgálatba áll Pokrócz Ádám vasúti kalauz, válogatott nyájaskodásaival s szólásra emelkedik Ruczaháti Tarjagos Illés úr hazaffyas pohárköszöntéseivel.

Ezekre egypár rövidéletű alak következett: Pőrölycsapások dr. Ülley Calapacius gyógykovácsműhelyéből (1886), — ezek, úgy látszik, Kovács Józsefet figurázták, mert igen gyakran szerepel bennük a «magyar narkosis»; — aztán Szekerka Ondro, a magyarosodni akaró tót, kinek mindegy, akár magyar, akár tót, csak az adaját ne emeljék s ennek megfelelően jelszava: «Iljem a haza — ha tugya;» — s még ugyanez évben: Pipágyi úr füstkarikái, afféle pipaszó mellett eregetett axiomák. A következő évekből valók: Borbolya Bálintnak, a részeges, züllött kortesnek búböffenetei (1887) s Czibak Sándornénak (1888), az otthonn erélyesen gazdálkodó, de a férjének fővárosi kópéságairól leszivárgott hírektől nyugtalanított honanyának tépelődései; majd Viczmándi Kalembursky Viczibáld szóficza-viczamodásai (1889) s szintén ez évből: a fővárosi igazgatás furcsaságait figurázó A főváros dobosa, továbbá Szopik Ambrus eszmélkedései, egy boriszák axiomái. 1890-ben indul meg a hozományvadász Nagypárthy Viktor úr ministeriumi titkár, házi barát és eladó legénynek levelezése Bálffy Oszkárhoz s az ujságírók conventionalis kifejezéseit figurázó Kiskáté kezdő journalisták számára; hasznos vezérfonál, hogyan lehet a hirlapírást 24 óra alatt eltanulni; ifj. Claquehutes Friczinek szájába rágja id. Claquehutes Frigyes. A következő évben (1891) vonul be a lapba Mucsa a világesemények színteréül, ekkor kezdődnek a jóizű mucsai történetek s ekkor tűnik fel a két lutrizó vénasszony, Náni néni s Bábi néni alakja.

Négy évig nincs újabb alak, de ekkor (1895) három is lép fel egyszerre, kik mind nagyon jellemzők akkori politikai életünkre: Stre-

binyei Strebinszky Caesar politikai és társadalmi vállalkozó, eszközlő és akarnok (később: kapaszkodoncz) tervezései; Pater Povedálik Hyacinthus néppárti térítő atyának megjelenései s Kolosvári Kiss István halasi képviselő úr Csevégései, melyekben mintha a régi, Estány és Sanyi ellen személyeskedve támadó gúny térne vissza. Egypár régibb alak bizony már nagyon egyszínűvé is vált, de nem akarta elejteni őket Ágai s ahhoz az ötletes fogáshoz nyúlt, hogy mintegy fiaikban fiatalította meg őket s így lépett fel ifj. Tolyáss Dani gazdasági praxi (1895), a ki maradi atyjával ellentétben már modern szempontokból szól az agrár kérdésekhez, s ifj. Hombár Mihály első alapvizsgával adós jogszigorlandó ügyvédhelyettesjelölt, tartalékos joghallgató stb., stb. (1897), ki egy köz- és váltókávéházban mutatja be jogi eseteit.

Az ezután fellépő alakok már valósággal mai életünkből vannak véve: Szimathi Szemlész Pindár secessionista költő dalai a magyar pénzügyi jogból (1899); Csáby Tóni gyakorló költő, ló-tudor, faczér bel-soros és színköri szívdöglesztő az Otthonban (1900), Tudományos lira Tömb Szilárdtól (1900); Minden Áron néppárti zsidó-jelölt programmbeszéde az Arcisében (1901), Büffet Mariska (1902); dr. Hűhóti Gerő az ásványvíz-ajánlástan magántanára (saját sanatorium, saját szaklap stb.) bizalmas oktatásai (1902), Trom Péter zenei reformátor, az «Új Tábornoki Alhang» szerzője a New-York kávéházban (1904) s Capt. Green és báró Végh-Állomássy értekezletei a hazai lótenyésztés körül (1904). Ez év októberében Heltai Jenő veszi át a szerkesztést s ettől kezdve Ágai mint főszerkesztő szerepel, de már alig van valamelyes része a lap tartalmában.

Így teljesedik ki az a mulatságos és valóban országos hatású képtár, melyben torzítva ugyan, de mégis a való vonások túlhajtásával tükröződik az a nemzedék s az a korszak, melynek mulatságos, ötletes kritikája e lap. Ágai eleven érzékkel élt benne a maga korában, éles szemmel felismerte a kiegyezés után kialakulni kezdő magyar társadalom visszásságait és fonákságait s ezeket meg is tudta testesíteni egy-egy gyorsan népszerűvé vált typikus figurában. Ez az eleven, folytonos kapcsolata a korral magyarázhatja meg a *Borsszem Jankó* nagy hatását, azt a jelenséget, hogy egy, a kormány mellett harczoló élczlap oly rendkívül népszerűségre jutott. A gúny inkább a kormány s az uralmon levő osztályok ellenzékének kezében szokott hatásos fegyver lenni.

Ez alakokkal ügyesen és elmésen tett nevetségessé s ostorozott sok politikai és társadalmi félszegséget. Talán felekezete némely félszegségének kifigurázásával ért el legnagyobb hatást s egypár sikerült alakja útján abban az irányban hatott, hogy e felekezet tagjai lassan-

kint leszokjanak előbbi visszás helyzetükből eredt ferdeségekről, viszont lelkes magyar érzésük hangoztatásával arra munkált, hogy iránt uk is oszoljanak az előítéletek.

Miként támadt e sok alak, arról maga Ágai sem tudott beszámolni; de egypárnak keletkezését mégis elmondta. Mokány nyers figurája akkor alakult ki lelkében, mikor «elhalt Están bácsi, hűséges kenyeres pajtását és szeretett nászát pedig megdöntötte az átkos kaórrmány s otthon cseppent a halhatatlan Sanyi bácsi. Kibe fojtsam már most bele a fölszabadult magyaros szeszt és szuszt, a szaftos magyarosságtól dagadó, pöngős, rangos szitytyáét? S a bánatos megfogyatkozás ölén fogamzott meg Mokány Berczi. Gyulai Kisfaludy Mokányának folytatásául tekintette, pedig csak a név közös». Egy nagykőrösi duhaj, de jószívű legényt, Pintér Gyurkát rajzolta benne, ki Arany «elejébe járt» s állítólag Arany rá is ismert rajzából és szavajárásából. Sokszor viszont egy-egy hang, egy szófordulat elég volt, hogy eléje perdüljön egy-egy typus személyesítője. Bukovay Abszi primordiális vonásai már az első évfolyamban felbukkannak, hol Kozák Marczi néven neveli ki a faluról felkerült baleket. Kilencz évig ezután semmi nyoma s akkor egyszerre új névvel, új arczczal előterem az ősjogoncz.

Sokszor másnak az előadásából villant föl előtte egy-egy mulatságos figura. Egy ízben barátjának, Karsai Albertnek birtokán járt s ez nevetve beszélt neki szomszédjáról, egy újdonsült földesúrról, ki német könyvekből akar magyar gazdaságot folytatni. Birtokán jártában egyszer oly jóízűt evett a kasznárné tarhonyájából, hogy megkérdezte: «Tán magyar rizskása ez?» S rögtön parancsot is adott: «Ebből tíz holdat köll bevetni tavaszszal.» Sok effélét beszélt még Ágainak az új földesurakról, kik hálai és hohenheimi elméletektől duzzadva idegen formákba szorítanák a hazai gyakorlatot s hebehurgyán akarnak új életet szökkenteni a kizsarolt földbe. De épp ily elkeseredve szólt a maradi gazdáról, ki még most is fa-ekével húzná kirgiz-módra a barázdát, mert a vas drága; koplaltatja embereit s hűségüket kívánná, éhen támolyog a jószága s erejét akarná; szidja az adót, a zsidót, az Istent, de nem tanul semmiből s egy bús napon csak arra ébred, hogy azon a birtokon ispánkodik, mely előbb az övé volt. Ágai kérésére Karsai meg is írta ezeket a gazdasági keszegségeket jóízű humorral, mulatságos ötletekkel fűszerezett levelekben, melyeket Ágai átsimított, kifundálta a nekik megfelelő «hejesírást és stélust». Ez Tolyáss Dániel története s mindjárt az első levél után csakúgy dűlt az egész országból a sok hóhenhámi bölcsesség s «ténykedési adat». Tolyáss tragikomikus alakja a modernkedő, idegenséggel bélelt, a régit fitymáló új földesúr igájába görbíti hajdan büszke nyakát s lesz ispán a «nemessy Birtokon». Így született

meg a «kegyes jóltevő» nagyságos Wewresshegyhy úr alakja, kinek első leveleit Fuchs Lajos írta.

A *Borsszem Jankó* nagy népszerűségét bizonyítja az is, hogy munkatársai sorában az egész országnak majdnem minden szellemes tollforgató embere ott volt. Ágai szerint még Arany is adott bele képeszmét s egy-egy bohókás ötletet. Az állandó alakokat is tömérdeken írták, Ágai csak az egységes színt adta nekik. Munkatársai sorában legnagyobb segítségére Székely Ferencz volt. Ő írta Seiffensteiner tünődéseit, Berczik Árpád írta Suttyomberky Dáriust és dr. Johann Kaiserschmarn leveleit; Mihaszna András neve és alakja egy öngyilkossá lett ujságírótól, Pokorny Jenőtől való s többnyire Ágai, Kozma Andor, Székely Ferencz és Reiniger Simon írták. Tinike, Strebinszky Caesar s a léha, ingyenélő, honhazaffyas phrasisokat puffogtató Ruczaháti Tarjagos Illés alakját Kozma Andor teremtette meg s ő rajzolta a jeles toastozó «élethű arczképét» is, de a nevet Bácskai Albert adta neki s igen gyakran írta Bessenyey Ferencz, Halasi Kiss István *Csevegéseinek* írója. Páter Povedaliknak, az egyházpolitikai harczok idején népszerű kápsáló tót barátnak humortól duzzadó alakja Abonyi Lajos alkotása; Abonyi halála után Papp Dániel írta. Hombár, a törhetetlen s furfangos védő, szabadkai származású, Szép Miklós kir. ügyésztől való, kinek korai halála után Jurista s Lévai Adolf osztoztak írásában. Pokrócz Ádám alakja Csete Lajos alkotása, Dicsőffy Loránd Deréky Antalé, ifj. Hombár Mihály Haas Istváné. A pompás mucsai történeteket Atzél Endre írta. Tolyáss alakját Karsai Albert formálta ki, de sokszor írták Péter Dénes, Bessenyey Ferencz és Gálosi Soma, míg Wewresshegyhyt többnyire Péter Dénes írta. Egyes alakokat Ágaival felváltva írtak: Kraxelhubert Kozma Andor, Bukovayt Szécsi Ferencz és Bácskai Albert, Kospallaghyt Székely Ferencz, Sanyaró Vendelt Atzél Endre, Czenczi nénit Szántó Menyhértné, Josef Kovácsot és Juczi szobalányt Maresch Ödön; ez utóbbi pengette Sanyaró Vendel kobzát is. A nagyhatású vezérverseket 1872-ig Dóczi Lajos, 1876—80-ig ifj. Ábrányi Kornél s a nyolczvanas évek elejétől Kozma Andor írta.

A *Borsszem Jankó* népszerű alakjaiból *Egy görbe nap* czímmel bohózatot is írt Ágai Almási Balogh Tihamérral s Kozma Andorral. A sok bohóság és móka egymást éri benne, de így egy csomóban e sok typussá sűrített ember mégis chaotikusan hat.

A *Borsszem Jankó* Ágai életének legnagyobb műve s élczlapirodalmunk is általa érte el fejlődésének legmagasabb fokát. Merész hang, ötletesség és elevenség tekintetében minden elődjét felülmúlja s színezetben is visz be az addig meglehetősen egyszínű magyar élczlapirodalomba egypár új, fajilag jellemző vonást: a mókázó magyar

tréfába csípősebb ízt cseppent, a sokszor egészen elszélesedő magyar anekdotát társítja a gyorsabban perdülő, élezettebb, fulánkosabb zsidó-adomával, melynél nincs oly sok bízva a jóízű előadásra, mint a magyar anekdotánál, hanem pointje olvasva is jól csattan. Jókai élczlapi alakjaiban kétségtelenül több a humor és satira, Ágai alakjait inkább merő torzító hajlam s a grotesque felé hajló elmésség teremtette.

Nem nagyszámú elődei közül rokonságban csak Kecskeméthy Aurél rövid életű (1863 jan. 10—jún. 20) élczlapjával, a *Handabandá*val látszik állani, melynek czímlapján ugyanaz a savanyú arczú, hegyes bajszú és hegyes süvegű babszemjankó ádázkodik, mint a *Borsszem Jankó* első számain. Programmja nagyjában azonos volt a *Borsszem Jankó*éval: a lármás és «romantikus hazafiaskodás» gúnyolása s a nemzetnek a cultura által nemesítése, «polgárosítása». Ferdeségeinket nevükön akarta nevezni, a hízelgés által elkényeztetett nemzetnek korlátoltságát, gyengeségeit, bohóságait rosszakarat nélküli tréfák, vagy, ha kell, kíméletlen gúny tárgyává tenni s ezáltal önismeretre vezetni és lassankint az európai világ eszméinek színvonalára emelni. Ezt a programmot, melyet Kecskeméthynél gyanussá tett politikai cynismusa, átvette a *Borsszem Jankó* jeles írói gárdája s a liberalismusért vívott kemény harczokban, melyeknek ők oly hű, bátor és jóhiszemű katonái voltak, becsülettel vitte tűzbe, élén Ágaival, azt a lobogót, melyet Kisfaludy Károly adott át halálos ágyán íróbarátainak, lelkükre kötve, hogy a magyar irodalom ügye elválaszthatatlan a liberalis haladás szolgálatától.

Ágai írói munkásságának másik köre is ujságíró-voltával kapcsolatos: ő a magyar tárczának legismertebb művelője. Ezt méltatói azzal tetézték, hogy megteremtője is ő. Ez ebben a formában tévedés, mert Bulyovszky Gyula volt az, ki a csevegő tárczát bevezette irodalmunkba 1849 végén a hivatalos *Magyar Hirlap*ban s népszerűséget is ő szerzett nálunk e műfajnak hangja világfias csiszoltságával, eszejárásának frisseségével s színeinek tetszetős ujságával. Az ő nyomán indulva még két legnépszerűbb tárgykörű tárczaleveleiben is voltak előzői Ágainak: a politikai tárczában Kecskeméthy Aurél s a fővárosiban Berczik Árpád, ki Argus néven bocsátotta közre e tárgyú tárczáit. Az előbbi jelentékeny hatással is volt Ágaira. Kecskeméthy mint tárczaíró is egyike a legérdekesebb magyar szellemeknek: jeles, élénken színező stilista, európai műveltségű, széles látkörű, szellemes világfi, bizonyos cynismussal uralkodó hangjául, de ezt sokszor szeretetreméltó humor enyhíti.

Ágai tárczáit Porzó néven irogatta évtizedeken keresztül. A név

a *Magyarország* szerkesztőségében ragadt rá, hol a börzerovátot vezette, már olyan komolysággal, a milyen egy humoristától telik. A szerkesztőség az akkori Úri (ma Koronaherczeg)-utczai Batthyány-féle házban volt. Szemben vele az Első Hazai Takarékpénztár régi épületét bontogatták s a bontás nyomán felverődő vastag porfelhők beteregették az egész belvárost. Pompéry János, a szerkesztő, heteken át mindig e port támadó vasárnapi tárczát iratott Ágaival, elverette vele a takarékpénztáron a port a porért. «Inde nomen *Porzó*.»

Maga a tárcza a föllendült hirlapirodalom legjellegzetesebb terméke, mely a franczia któl indult világhódító útjára. Lényegére vonatkozólag Janin, ki először adott neki a *Journal des Débats*ban művészi formát, azt mondja, hogy maga sem tudná meghatározni, mi. «Apró pénzben szórogatom el tőkémet, — így folytatja — a mi persze nagy könnyelműség. De másfelől boldog vagyok, hogy e réven sűrű forgalomba hozhatom kicsi vagyonomat.»

Ágai tárczaczikke az, a minek franczia neve: causerie. Greguss azt mondja róla, hogy franczia találmány, mint a pezsgő s olyannak is kell lennie, mint a pezsgő: pezsgőnek. Mindenekelőtt mulattatni akar, tehát keresi a sokfélét és a könnyűt. Tárgya minden, a mi a tárczaíró legfontosabb adományát, a megfigyelést, munkára indítja s foglalkoztatja. Mint maga Ágai mondja: «A vér szerint való tárczaíróban ... jártában, ültében, hevertében felgyülemlenek a napi-élet s az utcza apró képei: a vidámak s a bánatosak vegyest és ezek kritikáját legott ki is váltja benne a megfigyelés folyamata. Mert önkéntelen is megfigyel; mind e benyomások csodás vegyi úton szűrődnek át lelkén és — tárcza alakjában csapódnak le».

Ő maga igen mozgékony természet s könnyen hangolódó kedély volt. A hol az élet valami érdekes mozzanatot nyújtott, ő oda mindenüvé eljutott s a hol jelen volt, ott éles szemmel, a furcsaságok iránt nyilvánuló eleven érzékkel s gyorsan beavatkozó torzító kedvvel ki is halászta azt, a mi az eseményből érdekkeltően cseveghető el. Tárczái tartalom tekintetében rendkívül sokfélék: társadalmi rajzok, családi képek, úti élmények, napi érdekű események s a maga életének különféle mozzanatai.

Természetes, hogy nem a tárgy teszi vonzókká az efféle tárczákat, hisz néha alig is van valamelyes tárgyuk, hanem előadásukkal, az elmondás módjával hatnak. A tárcza, igaz és nemes hagyományai szerint, mindig egészen subjectiv, akár egy lyrai költemény; egy érdekes egyén benyomásait tükrözi az életnek mennél változatosabb képei és eseményei közt. Tárgyának csak felszínén marad, nem mélyed bele,

csak könnyedén elszökell fölötte s elsurranó fénynyel rávilágít. Cseveg, mókázik, tréfál, elméskedik, sokszor gúnyolódik; mindig az író benyomásai, megjegyzései, ötletei a fontosak benne, sohasem maga a tárgy. Kedélyes, enyelgő, meghitt beszélgetés az egész, vagy, Greguss meghatározása szerint, levél a közönséghez, mely a levél szíves és fesztelen hangján mond el apró és intim dolgokat.

Ágai tárczájának mintája a franczia causerieből fejlett bécsi feuilleton volt, mely az ő bécsi diáksága idején élte virágkorát. Tartalomban kissé fölszínes, formában meglehetősen szabad, stilusban az arabesque kacskaringóira emlékeztetően czikornyás, gúnyjában a világfi fölényeskedésével elménczkedő, szójátékokat, kiélezett fordulatokat hajszoló csevegések voltak ezek, melyeknek egyetlen czéljuk volt: szellemeskedés minden áron, s művelőik legnagyobbrészt a bécsi ujságírók köréből kerültek ki. Ezt alkalmazta Ágai, de több szeretetreméltósággal, a magyar viszonyokra.

Bárminként vélekedjünk is ma Ágai tárczáiról, az bizonyos, hogy korukban igen népszerűek voltak s nem is érdemtelenül. Termése legjavából két kötetre valót könyvbe foglalva is közrebocsátott *Porzó tárczalevelei* (1877) czímen, bizonyos ünnepélyességgel Mária Henrietta Anna belga királynénak, «a magyar haza lelkes leányának» ajánlva s Greguss Ágost által mutattatva be magát az olvasóközönségnek. E két kötetet, melyet Arany László is terjedelmes bírálatra érdemesített, úti tárczáinak két kötete követte *Vizen és szárazon* (1895) czímmel. Itt is csak egy részét foglalta kötetbe úti tárczáinak, még a sikerültebbek közül is sokat nem vett föl, így kimaradtak a derüs és kedves nápolyi, római és flórenczi tárczák s szép corfui rajzai, melyek egyébként későbbi keletűek.

Egészen új jelenség irodalmunkban az az alak, a milyennek e tárczák során az író előttünk mutatkozik. A tárcza subjectiv színezete révén magánélményeinek elmondása által az életnek csaknem minden mozzanatában bemutatja magát: utazás, kirándulás, fürdőzés, séta, mulatság, evés-ivás, pletykázás, szemlélődés közt. Ez az alak, mely e subjectiv részekből elénk rajzolódik, jellegzetes, a többinél csak élesebb szemű, szavakészebb és ötletesebb képviselője egy akkor még új magyar társadalmi typusnak. Az «átlag-gentlemanek és ladyk» világa ez, a mint Arany László nevezte a gőz és villany korának mohón élő, de alaposság tekintetében megalkuvó s mindenben inkább a divat után rohanó gyermekeit.

Ágai is e «genus migrans» népes országútján jár, az ő színvonalukhoz igazodik, de sokszor ki is figurázza vagy gúnynyal illeti ízlésüket és

modorukat. Sokat utazott, járt az éjféli nap kietlen országában s a kelet titokzatos világában; járt a nagy diadal után Németországban, hol mindenfelől a Germania victrix marczona arcza tekintett rá, járt a megalázott Párizsban, mely oly hamar kiheverte a szégyent is, a rombolást is; bő része volt Itália városaiban s a boldog Schweitz hegyeinvölgyein a sok ragyogásból. Nem leíró tárczát akart írni arról, a mit látott, csak a maga egyéniségében akarta tükrözni a látottakat. «Nem az út érdekes, — írja ő maga — hanem a megírója, ha t. i. van saját külön szeme, amolyan egyénisége, a melylyel minden dologra eredeti fölfogásának bélyegét nyomja rá.» Ágai tárczái a természet elragadtatott festései, műtárgyak leírása, jellemző népsajátságok megfigyelése helyett csevegések, a hogy' egy átlagos műveltségű, mindössze egy kis változatosságért, az otthontól való szökés kedvéért utazó, szellemes, kedvesen társalgó ember beszélget magához hasonló társainak afféle kérdésekről, hogy milyen künn a hôtel-élet, milyen a konyha, hogy' vágnak eret egyik-másik helyütt a jámbor utazó erszényén. Ez útitárczák tanusága szerint bizony kissé felszínesen utazott és keveset látott. Egyébként maga bevallja töredelmesen, hogy útmutató könyv s óra nélkül járja a világot s legfőbb kedvtelése: ringatózni a véletlen hullámain.

Élvezte mindazt a szépet, a mit műértés, hatalom, vagyon és szorgalom összehordott, de mindannyiszor boldogan rohant ki a fölszentelt ívek alól a profán utczára. Az ő czélja csak az, hogy elszemlélődjék a mindennapi élet tarka képein. Csak ezt az eleven életet keresi mindenütt. «Csak az élet éleszt, csak ez nem fáraszt el soha. Tarka jeleneteinek sűrű változatossága folytonos rugékonyságban tartja idegeinket. Ki az utczára!...» A mily jól érzi magát a lármás, hebehurgya Párizsban, mely vidám arczczal mosolyog az odavetődött idegenre, annyira ellenszenves előtte Berlin a maga fagyos katonai rendjével. Általán a katholikus országok mozgalmasságával és meleg fényével szemben visszatetszik neki a fagyos protestantismus, mely kirekesztette a boldogító szint és ragyogást a templomból is. Irodalmi vonzalmával is az életet kereste, a finoman szőtt mesék, a meleg színek s gazdag szívek felé fordult s ki nem állhatta «a symbolista, verista s naturalista görcsökben rángatózó vivisectorok» munkáit. Szerette, szomjazta az életet, melyről érezte s vallotta: arra való, hogy élje az ember.

Az életet a maga mozgalmasságában s örömeivel többre becsüli a művészet és természet kevésbbé mozgalmas gyönyöreinél. «Nem tudok nagy költőt — írja egy helyen — a világ összes irodalmában, a ki egy rózsásarczú, búzavirágszín szemű, karcsú szőke kis lánynál

különb volna. A piros ajkak ríme, a mozdulatok jambikus hullámzása, meg az a rejtett, elragadó caesura, melyet a barnasávos ruhácskának dereka szemérmesen zár magába — mind ez, Heine szerint, nem elvont fogalmi poema, hanem pezsgő, meleg, édes költemény, a melynek ‚van húsa és bordája'». Egy másik helyütt leírja, hogy az Északi-tengeren a napkeltét nézi. «Fönséges látvány . . . — mondja róla — de már bocsáss meg dona Sol: csak inkább nézem most ezt az angol kisasszonyt.»

A productiv emberi erő remeklését is többre becsüli a természeténél. Ezért legerősebb szerelme neki Velencze. «Olaszországban minden egyebütt a természettel verseng a művészet. Szemünket a fényes kupolától magához ragadja a fényes égbolt, a karcsu piniától a karcsu oszlop. De Velenczében mindenütt maga az ember nyilatkozik az ő nagy erejében s az ő remeklő tehetségében. Nincsen itt sem hegy, sem erdő, hogy vetélkedjék vele ez a város. Csupán tengere van; de ez csak az a nagy tükör, mely szépségeinek drága képét fölfogja. Velencze önmagában hat. ‚Fa da se'».

Nemcsak az életet, az életküzdelmet is szerette s kevésre becsülte a jólétében tunyán tespedőt. «Asszonyt hódítani édesebb, mint imádott nőnek lenni; királyok barátjává lenni magasztosabb, mint királynak születni» — írja egy alkalommal.

Az életnek ezen a mohó szomjazásán kívül valami fölényes kritika legjellemzőbb rá nézve. Az idegen földet járó régi magyarok patriota büszkesége, fájdalma vagy honvágya nála irónikus, a világfi felsőbbséges egykedvűségével átitatott színezetet nyer. Sem a tájképek lebűvölő szépsége, sem a művészet remekei, sem az élet jellemzetes vonásai nem ragadják el. Nagyon is városias szemmel néz mindent: fölényes gúnynyal, szellemeskedő cserkészéssel az után, a mibe bele köthessen. Még mikor mélyebb impressiók indítják is tollát, mikor maga mondja, hogy feledhetetlen volt a látvány, melyről ír: még olyankor sem áramlik át semmi lelkünkbe az impressiók hatásából s lelki mozgalmaiból, elragadtatásából vagy megindultságából.

Más tárgyú tárczái közt is sok a vonzó, élénk olvasmány, de sokszor ezekben sincs elég tartalom. Az igazán művészi csevegésnek rövidsége mellett is tartalmasnak, könnyedsége mellett is magvasnak kell lennie; élénk előadása nem a tartalom csekély súlyának következménye, hanem ellenkezőleg arra szolgál, hogy a súlyos tárgyat könnyedén és kellemmel emelje, a fárasztót érdekessé, a bonyolultat világossá varázsolja. Ágai jószemű, könnyen hangolódó, ötletes, könnyed szavú író, a köz- és magánéletnek tömérdek mozzanatához tud és szeret megjegyzéseket fűzni; de sokszor hiányzik tárczáiból a váz, mely a cziczo-

más ruhákat tartaná. Ilyenkor tárczái olyanok, mint a kávéházi csevegés, melyet ő maga «a nyugalom és emberszólás édes cultusá»-nak mond.

De nemcsak tárgyaival, érzelmeivel is sokszor marad nagyon is a felszínen. Különösen gúnyja és iróniája nem bocsát elég mélyre gyökereket; az iróniának nemesítő erkölcsi magva hiányzik nála, úgy hogy gúnyolódásának alig látszik több czélja, mint hogy gúny és irónia legyen s nem forr satirává. Inkább csak a torzítás, mint a valóban mély erkölcsi rétegből feltörő s nevelő satira iránt van érzéke. Ez a hajlama már a külsőségekben is nyilatkozik. Szereti szemlélődéseit, élményeit egy-egy komikusra, sokszor egészen grotesque-re stilizált jelenet köré csoportosítani vagy egy-egy komikus figurát állítani be a mulattatás kedvéért, a legtöbbször egy-egy esetlen angolt vagy egy műveletlen magyart. Itt aztán elemében van torzító kedve.

Igaztalanok lennénk azonban iránta, ha a megállapításon túl mindezt kirívó hiányúl jelölnők meg nála. Ágai csak folyton friss impressiók hullámain akart ringatózni, csak szórakoztatni, mulattatni akarta olvasóit, elmés formában, leleményes szójátékokkal, élczes ötletekkel fűszerezve közölni velük megfigyeléseit és szemlélődéseit. Ezt a czélt el is érte. S ebben a legnagyobb rész előadásáé. Nagy érdeme, hogy meg tudta ütni azt a fesztelen, könnyed hangot, melyen a franczia tárcza szólt, de e mellett mégis magyarosan írt. A tárczának ezt a hangját irodalmunkban ő formálta ki s e tekintetben mind az ő tanítványai későbbi tárczaíróink, sorukban a legjelesebbek is: Tóth Béla és Keszler József. Az előadás élénkítésére sok eszköz áll rendelkezésére: meglepő ötletek, élczek, a folyton pattanó szójátékok s a calembournak új fajtái. Természetesen ily terjedelmű munkásság mellett elkerülhetetlen, hogy fordulatok, élczek, szójátékok ne ismétlődjenek, hogy a modor itt-ott fel ne üsse fejét. Magyarságában gondossága mellett van valami tüntető és fitogtatott, valami kacskaringós fűzése mondatainak, egészen egybevágó az ő elméletével, mely a görög és római mondatszerkesztést a szabályos Maeander-vonal, a magyart a sújtás megfelelőjének tartotta. Itt-ott szinte virtuskodó magyarság ez, mely gyönyörködik önmagában, keresetté és sallangossá válik s a művelt causeur beszédjét átszövi belőle kirívó erősebb kitételekkel, karakán fordulatokkal s tájnyelvi alakokkal.

Tárczaíró Ágai novelláiban is, melyekből egy kötetet is bocsátott közre, *Igaz történetek* (1893) czímmel. Nem elbeszélő, inkább jó megfigyelő. A tárcza szabadabb formájában is erős szerkezeti fogyatkozásokkal küzd; annál kevésbbé képes arányos, jól szerkesztett cselekvény

szövésére. Sokat beszél ő maga, mint minden jó csevegő, a helyett, hogy alakjait beszéltetné. Maga ezt mondja elbeszéléseiről: «Nem költések ezek a történetek, mert valósággal úgy estek meg azok, a mint elbeszélem. Olyan igaz történetek, melyeket a gyakran művészietlen élet alkotott meg. Rövid és könnyen érthető szóval: színezett photographiák». Veristának vallja magát, de e mellett sokszor a legcsapongóbb romantikába téved (*Magda, A bálkirálynő, A kölcsönvett napsugár*). Feltünő vonzalma a curiosus tárgyak iránt, milyen a czigányleány s magyar legény szerelme (*Éva, A Violka Vera*), s az élet félrebillent existentiái iránt: hősei élhetetlen «slemilek» (*A kávéház oszlopa, A tudós pinczér*) s félreismert, naiv és rajongó lelkek, kiket arra ítélt végzetük, hogy kutyadolguk legyen, míg csak a földön járnak (*Monsieur Polydor, Az irodalom betege*). Legsikerültebb novellái közt *A Violka Vera*, egy elperzselődött fiatal, bolondos élet története a maga égő színeivel, diabolikus melegével, erősen verista ábrázolásmódjával, melyet azonban költői színbe von a leány rajzából áradó vad kellem. A romantika azonban itt is előront s az eredeti módon induló történet egy egészen conventionalis zsiványhistóriába laposodik el.

Sajátságos tartalmú az a két kötete, melyekben elhúnyt barátai és jó emberei emlékére írt tárczáit gyűjtötte össze *Por és hamu* (1892) s *Uj hantok* (1906) czímmel. Ágai nagyon szerette és élvezte az életet, de állítása szerint nem mult el nap tőle, hogy ne foglalkozott volna a halál gondolatával s a világrendbe törődés nyugtató érzésén e gondolatai lassankint, különösen leányának halála után, harmonikusakká tisztultak.

E tárczái sem sirató czikkeknek készültek. «Nem végig gyászdal ez, — írja első kötete előljáró beszédében — hanem víggal elegy bánat, mint a milyen az emlékezet kertjében szokott fakadni». Csak arról írt, a mi az elhunytakhoz személyes érintkezés révén kapcsolta. Ez valamelyes lyrai jellemet ad e genrenek: nem jellemzést nyújt, csak arról szól, hogyan tükröződik az elhúnyt alakja az író emlékeiben; nem az elköltözött életének eseményeit és tetteit írja meg, csak azokat, melyek ez eseményekből és tettekből átkapcsolódnak az ő életébe.

Írt nagyokról, kiknek járt fényes árnyékában s aprókról, kik az ő életének egy-egy darabját is elvitték magukkal a sírba. Legtöbbjükről tudott mondani valami érdekeset és jellemzőt, a följegyzésre érdemeset. A hangulatot, mely olvastukra elfog bennünket, ő maga azzal jellemezte, hogy «a szomorúságnak is megvan a maga édessége. Emlékezni azokra, kik szívünknek kedvesek és büszkeségünkre méltók voltak: ez a szomorúság édessége». Mintha gondozott temetőkertben járnánk, nagyok sírjai közt, rajtuk zöldek a cyprusok s frissek a virág-

koszorúk, melyeket bágyadt fénybe von az emlékezésnek mélabús őszi napsütése s lelkünk megtelik az emlékezés melancholiájával, azzal az érzéssel, melynek Moore Tamás oly szép szavakkal adott kifejezést, egy elveszített kedves nőre emlékezve :

Találkozunk mi vídám alakokkal,
Megannyi boldog lényekkel ; de lásd :
Azok körében élni, társalogni
Nem oly édes, mint emlékezni rád!

Az emlékezés mélabúja színezi Ágai utolsó könyvét is, mely *Utazás Pestről Budapestre* (1908) címmel jelent meg, feleségének, az életen át biztatójának és segedelmének ajánlva. Budapest világvárossá fejlődésének s a régi Pest tünedezésének krónikása benne. Ő végigélte s látta e város kibontakozását, látta, mint izmosodott magyar fővárossá az a jelentéktelen sváb fészek, melyet gyermekkorában talált.

A mint nőtt e város, az író vonzalma is mind mélyebbre gyökerezett iránta s hamarosan egész lélekkel pestivé lett. Ő is sóhajtozott néha-néha a falu után, de a mikor eljutott oda, csak a kulturátlanságot látta benne, visszásan érezte ott magát s hamar meggyőződött róla, hogy nem ez már az ő világa. Pesten s más nagyvárosokban is fel-felcsendültek lelkében rég hallott, kedvesen együgyű nóták gyermekkorából, mint levendula illata árad régi butorokból, — de azért ő már egészen nagyvárosivá lett. Ha visszaemlékezett is a falura, csak Bugaczot s a dombszögi casinót látta benne, mosolygott rajta s kifigurázta. Ellenben Pest egyre jobban szívéhez nőtt. Az ő *Fővárosi tárcza-leveleiben*, melyeket egész életén át nagy kedvvel, éles megfigyeléssel, sok szellemességgel írt, vált először Budapest s ennek élete érdekes, változatos és vonzó írói tárgygyá. A fővárosi élet különféle intézményei és alakjai vonulnak el előttünk nagy gazdagsággal tárczáiban. Ő tárja fel először a *Budapesti rejtelmek*et, a «bumszti pinczét», Pest éjjeli tanyáit, zsiványfészkeit, ő köti először csokorba a tolvajnyelv virágait. Egy-egy szemlélődésén sajátságos, jellegzetes alakok, érdekes és titokzatos életsorok kerengnek el előttünk kaleidoskopszerű tarka változatokban.

Látja fejletlen nagyvárosi életünk legnagyobb fogyatkozását, hogy az bizony «csak apró faluk systemája», mégis szereti s igyekszik ő is közremunkálni a régi nyárspolgár helyébe egy új, modernebb látkörű városi polgár ideáljának kiformálására, a mely művelt és urias legyen, de e mellett tősgyökeresen magyar. Szerette ezt a várost, mély vonzalommal nézte keletkező új tereit s elomló régi utczáit ; igyekezett megérteni forrongó életét, köszöntötte benne az újat, de nem engedte

eltünni búcsúszó nélkül a régit sem; büszkeséggel látta fejlődését, örült az ifjú holnapnak, de el is andalodott a bús tegnapon s a mint öreg napjaiban képzelete egyre sűrűbben szállt vissza e város eltünt nevezetességeire s elfakult szépségeire: az emlékezet melancholiája megszépítette rajzaiban a régi, szegényes Pestet. Ez a hangulat színezi utolsó könyvét.

A szívéhez forrt város egyre rohamosabban nőtt, egyre vidámabban és lármásabban; a hűséges öreg krónikás egyre fogyó erővel rótta sétáit. Látta, hogy közelg az alkonyat, sejtette, hogy indul érte a hegyen túlról a nagy ismeretlen, szívében helyet adott az élet csüggedetlen vágya a bölcs megnyugvás békéjének. «Ó, ne hagyjatok meghalnom! Ó élni, élni, élni! Megfürödni a mindenségnek sugaras világában soha ki nem fogyásig!» — tört ki belőle az élet szeretete negyedszázaddal halála előtt. A mohó és követelő életvágy a természet leigázó jelenségei előtt csitul el legkönnyebben, mikor döbbent lélekkel eszmélünk az ő örök életük mellett kurta létünkre. Ágai lelkét is eltöltötte a változhatatlanba nyugvás egy, a sceneria nagyszerűségével megkapó látvány, a Ryukan-vízesés láttára, a mint a kábítóan harsogó vízi pokol fölött megpillantotta az intésül és engesztelésül rezgő örök szivárványt. «Mély érzelem támadt bennem, — írja — pillanatnyi és örökké tartó: a béke. Békéje a léleknek, mély megnyugvás, csöndes, édesen fájó emléke az én drága halottaimnak. Az örök megpihenés, egy változatlan üdvösség nagy gondolata emelt föl magával. Semmi sötét, semmi borzalmas e benyomásban, mely váltig ott marad a lélekben, elpusztíthatatlanul, örökre, míg meghül a vér melege s megakad verése a szívnek». Higyjük, hogy ezzel a megnyugvással hajtotta fejét a halál karjára, élete késő alkonyán, mikor ebből a mi szerencsétlen, elborult életünkből még nem veszett ki minden sugár s nem csüggedt el minden remény.

A kegyelet könnyen igér halhatatlanságot. Ágai a gyorsan iramló mának írt, a sajtónak szentelte minden adományát. De e nagy terjedelmű munkásság nem veszhet el nyomtalanúl. Emléke elválaszthatatlan e lázas mohósággal élő városétól, melynek műveléséhez, kialakulásához az ő keze is hordott téglákat. Ha majd emlékezünk rá, az élet színes és meleg képeit szomjasan kereső alakja mintha végig surranna a pesti Dunapartnak szépséges, kaczagó virágokba borult corsóján, a vén Buda zeg-zugos utczáin, régi sikátorain, elült öreg házai közt; a tündér-sziget illatos orgonabokrainak árnyán, hol édes pihenés kínálkozik, míg szemben a fiatal hajtásokban szenvedélyes dalt csattog a szerelmes fülemile; a budai hegyek ösvényein, mosolygó tavaszszal, hol, míg pajkosan füttyent a rigó, tekintete elmereng azon a csodálatos

szép látképen, mely az ő értére teljesedett ki ily pompásra. Nagyszerű és izgató a kép, mely a néző elé tárul. A világvárosias látkép fölött szerény polgári tűzhelyek füstje helyett gyárkéményeké úszik a pompás paloták rengetegén; karcsú hidak íveivel nyujt kezet egymásnak a két testvér-város a széles Dunán, melynek méltóságosan hömpölygő habjait fürge gőzhajók szelik. A szem gyönyörrel járja be azt az egész nagy területet, melyet tán egypár évtized mulva házak végtelen sora fog borítani s az élet eleven zaja zúgja majd körül azt a csendes temetőt, hol ő pihen. Most még a nagyváros lármája, lihegő zaja, életének lázas lüktetése csöndes, altató morajjá törve hat el addig a sírig, melyen még frissen zöldel Társaságunk kegyeletének koszorúja s mely alatt e város eltörődött, hűséges, öreg krónikása nyugszik s álmodja szép álmait e nagy, büszke, világszép város dicső jövőjéről.

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD

Kéky Lajos székfoglaló rendes taghoz.

Beöthy Zsoltól.

Kedves társunk,

Önnek mai székfoglalása a Kisfaludy-Társaságnak egy régi, kedves emlékét idézi föl. A Kisfaludy Károly barátaiból szövetkezett emléktársaságnak mindjárt irodalmi intézetté alakulásakor, 1836-ban jelentkezett egy derék fiatal író az ügyek vitelében segédkezésre. Tóth Lőrincz volt, a kit a társak örömmel fogadtak, jegyzővé is választottak s hálával lelkes munkásságaért öt esztendő mulva, 1841-ben a tagok sorába iktattak. Szinte ez az eset ismétlődik meg az Ön székfoglalásával. Ön nemcsak koszorút nyert Társaságunknál Tompa életrajzával, hanem évek óta vesz fáradhatatlanul buzgó és sikeres részt hivatalos munkásságunkban, segítséggel és támogatással ügyeink intézésében, kiadványaink gondjaiban. Így választásával ép úgy voltunk, mint elődeink valamikor Tóth Lőrinczével: nem új viszonyt szőttünk vele, csak egy régi, kipróbált, kedves kapcsolatra ütöttük az elismerés és köszönet pecsétjét. Igen, nemcsak a köszönetét, hanem az elismerését is. Az elismerését Önnek kritikai munkásságáért, melylyel irodalmunkat és közmíveltségünket a jeles irodalomtörténeti dolgozatoknak egész sorával gazdagította. Ezekben a dolgozatokban, élükön Tompa és Baksay biographiáival s Arany epikai művészetének fejtegetésével, Ön híven és melegen ragaszkodik ahhoz a hagyományhoz, mely Társaságunknak is szívén fekszik: ahhoz a hagyományhoz, mely a magyar lelket nem megköti, hanem az emberi haladás útján szolgálja, de őtet, ezt a magyar lelket szolgálja. Épen ennek a hagyománynak egy sugara az, a mely az Ön munkáit jellemzően kitünteti. A magyar kritikai irodalomnak Kölcsey óta élő hagyománya, mely a kritikát is formája szerint művészetnek érzi, a művészet komoly áhitatával és meleg szeretetével hatja át. Ezekhez a hagyományokhoz maradjon Ön hű a Kisfaludy-Társaság körében is, melynek tagsági oklevelét elnöki tisztem szerint, de az öreg tanítónak szerető büszkeségével nyujtom át.

Kéky Lajos válasza.

Méltóságos Elnök Úr! Tekintetes Társaság!

Hálás szívvel s nemes hagyományait mély tiszteletben tartó, s ezek szolgálatára mindig kész hűséggel köszönöm a tisztelt Társaságnak, hogy tagjai díszes sorába érdemesített s megindult lélekkel, szívbeli hálával mondok köszönetet Méltóságodnak ezekért a szíves üdvözlő szavakért. A tanítvány hálájában sok van a gyermekéből s én különösen büszkének és boldognak érzem magamat, hogy annál a kitüntető viszonynál fogva, melyre oly megtisztelő vonatkozást tett Méltóságod s melyet életem egyik legboldogítóbb ajándékának vallok, Méltóságod üdvözlő szavait e díszes körben is azzal a hálával, tisztelettel és hűséggel hallgathattam, a melylyel hallja a ragaszkodó fiú atyáinak hajléka előtt atyjának szíves istenhozottját.

IV.

JUTALMAZOTT PÁLYAMŰVEK

HENSZLMANN IMRE.

(1813—1888.)

A Somogyi Dezső-díjjal jutalmazott tanulmány.

SCHAUSCHEK ÁRPÁDTÓL.

I.

Előszó.

(1813—1913.)

Nagy idők emlékei újulnak fel e napokban. Nagy emberek híre-neve száll újra világgá. Csendes emlékszobrok, elhagyatott sírok tája megélénkül, friss koszorúk pompája borítja azokat.

A nemzetek nagysága kegyeletük nagyságában nyilvánul. Lipcsét és hőseit a Német-birodalom fényesen ünnepli meg. A magyar renaissance hőseinek évfordulóit országos ünnep ritkán, vagy épen nem újítja fel; néha még azok is megfeledkeznek róluk, a kik az ő munkakörüknek hivatásos folytatói. Szegények vagyunk, nem egyedül anyagi eszközeink hiányossága, hanem önbecsülésünk és kegyeletünk csekély volta miatt is. Megfosztjuk magunkat attól az előnytől, hogy nagyjaink emlékének köteles kegyelettel hódolva, új erőt nyerhessünk az eszméktől, melyeknek szolgálatában állottak; elmulasztjuk az alkalmat, hogy közös érzések lángjával, közös gondolatok erejével egyesítsük a széthulló egyedeket. Pedig soha sem volt annyira szükségünk az eszmék erejére, az érzések egyesítő hatalmára, mint napjainkban, midőn minden széthull és részletbe vész.

E gondolatok önkéntelenül rajzottak fel lelkünkben, midőn a Kerepesi-úti temető tágas mezőin járva, azt az egyszerű sírt elhagyatva, koszorú nélkül találtuk, melynek kőfedelére ez a név van rávésve: Henszlmann Imre és e kettős évszám: 1813—1888. A név fölé, a középkori építők mesterjegye gyanánt, az arányos háromszöget rótták be. A sírnak egyetlen dísze a dombormű, mely az elhunytnak arczvonásait ábrázolja.

A magyar renaissance egyik derék munkásának porait fedi ez az egyszerű emlékkő. Egyikét azoknak, a kik nem egyedül a politikai vagy fegyveres harczok győzelmes kivívásától remélték hazájuk nagyságát, hanem tudományos és művészi tevékenységgel akartak küzdelmeinknek több erőt, győzelmeinknek nagyobb állandóságot adni.[1]

[1] L. Henszlmann *Párhuzam*ának bevezetését és több idevágó czikkét a 40-es évekből.

A sírkőre vésett jel arra emlékeztet, hogy a magyar műtörténetírás megalapítója nem elégedett meg a személyek és tények ismertetésével, hanem a művészeti alkotás nagy törvényeinek titkaiba is be akart hatolni.

A sír fedelén lévő képmás a tudósnak, az egész és igaz embernek benyomását kelti bennünk.

Valóban Henszlmann Imre egész életét a tudománynak szentelte. Működésének terjedelméről és kiválóságáról fogalmat nyerünk, ha a 30-as évek végétől kezdve megjelent avult kötetkéket, a folyóiratoknak és nagy műveinek foliánsait próbáljuk együvé halmozni a halála évében sajtó alá került munkáival. Egy egész könyvtár! Az 1873. évi Akadémiai Almanachban hiányosan közölt műveinek puszta címe kilencz oldalra terjed; kétségtelenül két annyi teret igényelne, ha apróbb czikkeit, kiadott tanári előadásait, az általa felfedezett, ismertetett, romlástól megóvott műemlékek nevét lajstromba szednők. A 40-es években megjelent műveit és czikkeit olvasva, minő találó és korát, vagy kortársai legtöbbjét megelőző ítéletekre akadunk! Későbbi, a külföld előtt ismert és becsült művei a kutatásaiba mélyedő, fáradhatatlan és bölcs elme tudományos munkásságáról tanuskodnak.

Képmásáról leolvassuk, hogy az kiváló, igaz és jó embert örökít meg.

Ez volt Henszlmann Imre teljes életén át. Mint tanár az ifjúság valódi barátja, tárgyának lelkes előadója. Talpig egész ember, minden tekintetben.

Ma a darab-emberek, részlettudomány, félművészet korában minő követendő példa!

Születésének századik évfordulóján méltó alkalom kínálkozik, hogy emlékét felújítsuk, e rövid ismertetés keretébe foglalva életrajzát és halhatatlan érdemeinek méltatását.

II.

Henszlmann családja. Születésének körülményei. Gyermekkora. — Tanulása Eperjesen. Fejérváry Gábor. — Pesten és Bécsben az orvosi egyetemen. Tanulmányai Boehm Dániel irányítása mellett. — Olaszországi tanulmányútja. — Eperjesen, Fejérváry és Pulszky társaságában 1838-ban.

Az 1813. évi október 13-án Henszlmann kassai kereskedőnek és polgárnak fia született, a Szt. Erzsébet-egyházzal szemben[1] fekvő

[1] A dóm északi oldalán torkollik a Fő-utczába a Forgách (ma Deák Ferencz)-utcza, a kettőnek sarkán van a Szirmay-ház (Fő-utcza 33 sz.), melyet

házában. A kis gyermek születésének idejét a dóm órája jelezte s harangjai üdvözölték az új polgárt. Ezeknek a harangoknak zenéje altatta el este és az öreg Orbán-harang zúgása keltette fel, a rendes időnél korábban a kis fiút, nagy ünnepek reggelén. Ha a gyermeket az ablakhoz vitték, révedező tekintete egy-egy pillanatra felfogta a repkedő madarak képét vagy azokét a nagy és kis és kisebb tornyokét, melyekre a galambok rászálltak pihenni. Az apai ház utczai szobáiból kitekintve, minden ablakba a dóm képe kereteződött be, a nap, az év különböző szakában, hol derüsen és fényesen, hol fenségesen és komolyan, de mindig a környezettől elütő látványként. A magában álló egyház, nagy méreteivel, tagozatainak sokaságával és mystikus voltával ellentétben állott a város nevezetesebb épületeinek kis arányú, józan részletezésű, kulisszaszerű homlokzataival; mint a mult idők merengő emléke ellentétben a környező piacznak időnként mozgalmas életével, vásári zajával.

Az eszmélő gyermeknek feltünhetett, hogy szülei ebbe az egyházba nem jártak, őt sem vezették oda isteni tiszteletre. Henszlmannék nem voltak katholikusok: az ágostai hitet vallották. Pedig az egyházból gyakran kihangzó ének- és orgonaszó, a portaléjából kiözönlő körmenetek színes pompája, a kapunyíláson feltetsző belsejének rejtelmes homálya felkeltették képzeletét és vágyakozást ébresztettek benne a régi kor iránt, melyről otthon nem egy mesét hallott és képeket látott szüleinek német könyveiben.

Évszázadok suhantak el a Szt. Erzsébet egyháza fölött, velük nemzedékek tüntek el: Kassa régi és új polgárai, idegenek, kik a várost elfoglalták, hazafiak, kik ezeket előzték s a tovatünő nemzedékek szemében tükröződött ennek az egyháznak képe. Legtöbb embernek, ha emlékezetébe iródott is e kép, mily hamar elmosódott, vagy megszokottá lőn! Ha akadtak egyesek, a kikben ez a jelenség maradandó nyomot hagyott, úgy hogy azt a késő utódok számára papirra vetették, vászonra rögzítették, mégis ennek az egyháznak képe egyiknek a lelkében sem alakult át olyan eleven, hatékony emlékké, mint Henszlmann polgárnak Imre fiában. Bár sorsa őt messze vezérelte szülőhelyétől, mégis rajta és építőin kívül egy ember sem akadt, még azok közül sem, a kiknek ezt hitük szerinti kötelességük parancsolta, ki oly hathatósan hirdette volna hírét és dicsőségét s oly

e családtól Henszlmann atyja vásárolt meg. Ebben a házban még ma is fennálló vaskereskedést H. atyja, Imre alapította 1796-ban. A «Vasemberhez» czímzett üzletet az id. H. I. származékai, majd ezeknek üzleti utódai Felsőmagyarország legnagyobb vállalatává fejlesztették. L. Kerekes Gy., *Kassai Kereskedők élete*. 40., 41., 59. o.

buzgón közrehatott volna arra, hogy romladozó falai régi fényüket visszanyerjék.

Ennek az egyháznak emléke, mint tűzoszlop az Izrael népét, úgy vezérli őt az élet sivár utain, új és új vágyat kelt lelkében, új és új kisérletre készteti, hogy azt a képet annak a kornak a keretébe beleilleszsze, a melyből származik. Messze országokra viszi őt e vágy. Itáliába, hol az ó- és új-kor emlékeit tanulmányozza, Német-, Angol- és Franciaország fenséges dómjaihoz, de sem ott az ellentét, sem itt az elhalaványító hasonlóság nem feledteti el azt.

Ez irányítja őt kutatásaiban, oly czéllal, hogy a neki szívéhez forrott emléket, a középkor hasonló emlékeivel és művészetével, az ó-kor és a renaissance fényes alkotásaival szemben is, tudományosan indokolt ítélet alapján, előnyben részesítse.

Pedig szüleinek életkörülményeinél fogva úgy látszott, hogy a sors Henszlmann számára ott, a Szt. Erzsébet városában, az aurea mediocritas körében lefolyó életpályát jelölt ki, melyben a gyermekkor regényes álmai meg nem valósulhatnak, csak vágyak maradnak.

Henszlmann ősei a XVI. században Németországból, Württembergből szakadtak Felső-Magyarországra és az öt város kettejében: Bártfán és Kassán telepedtek meg s ipar és kereskedés révén vagyonra, kiváló szellemi tulajdonságaiknál fogva tekintélyre tettek szert. Hagyomány szerint Henszlmann elődei mint városi tisztviselők: senatorok, főbírák szerepeltek. E figyelemreméltó hagyományok mellett már hiteles adatokkal igazolhatjuk, hogy Henszlmann atyja, Imre, derék és jómódú kassai kereskedő volt. Bártfán született 1770-ben és 26 éves korában nyitott vas- és vegyesárú kereskedést Kassán. Résztvett az idevaló kőedénygyár alapításában és üzletét oly biztos alapra helyezte, hogy azt 1817-ben bekövetkezett kora halála után özvegye s később ennek veje folytathatták, sőt fejleszthették. A kassai kereskedők társulatába való felvétele után (1796) nősül, feleségül vévén Laszgallner Rózát, kitől két leánya és Imre fia születtek. A Laszgallnerek a mult század elején számos felvidéki kiváló polgár családon kívül több pesti, sőt külföldi nagykereskedő családdal is üzleti és rokoni összeköttetésben állottak. Így Henszlmann anyai ágon is tekintélyes és vagyonos kereskedő családból származott.[1] Mindazonáltal az a három körülmény, hogy elődei németek, polgárok és protestánsok voltak, az ő pályáját is erősen elhatárolta. Ha Henszlmann Imre nem tünik ki mint jeles tanuló

[1] L. H. atyjára, rokonaira és elődeire nézve Kerekes Gy. munkáját: *A kassai kereskedők életéből.* 1913. Főleg a 4., 36., 37., 40., 57. o. tartalmaz érdekes adatokat.

az iskolában, akkor lesz belőle kereskedő vagy iparos ; ha kiválik tanulótársai közül, akkor tovább folytatja tanulmányait : lehet belőle ügyvéd, városi tisztviselő, talán senator, városbíró, vagy ha kevesebb benne az élelmesség és több a tudomány, akkor orvos-doktor, városi fizikus, tanár valamely ev. collegiumban, lelkész ...

Henszlmann Imre tehetségei korán kitünvén, özvegy anyja és gyámja kiváló gonddal neveltették s minthogy Kassán felsőbb evangelikus iskolák nem voltak, a jóhírű eperjesi collegiumba adták, hogy gymnasiumi és philosophiai tanulmányait befejezze.

Eperjesre vitték fiaikat nemcsak a környék evangélikusai, hanem a távolabb megyék magyar urai is ide adták német szóra fiaikat és leányaikat. A collegiumnak tanári-testülete csak hat tanárból telt ki. A primában három tanár adott elő : Munyai a theologiát, Zsupka András a jogot és Greguss Mihály a philosophiát. Greguss volt köztük a legkitünőbb és legnépszerűbb, a ki nemcsak ápolta a magyar szellemet, hanem beszélt is magyarul. Greguss volt egykor Kossuth Lajos nevelője és tanára. Kossuthon kívül az eperjesi collegium tanítványai voltak Kazinczy Gábor, Pulszky Ferencz, Székács József, Sárosy Gyula, a két Vachott stb.

Az öntevékenységet a tanulók német társasága iparkodott fenntartani. Ehhez hasonló magyar társaságot létesített Nemesányi tanárjelölt, Pulszky Ferencz nevelője, kit épen ebben az időben szólított fel az egyháztanács, hogy a magyar nyelvet és irodalmat, természetesen nem kötelező órákban, adja elő. Az ő buzgólkodása révén összekerült pár száz forinton szerezte be a Magyar Társaság azt a szerény könyvtárat, melynek kézről-kézre adott köteteiből győződött meg az ifjúság magyar érzelmű része arról, hogy van a magyarnak is irodalma. Henszlmann, a ki a szülei házban magyar szót nem hallott, itt Eperjesen, hová mások német szóra adták gyermekeiket, kezdett magyarul tanulni és Pulszky barátjával együtt belépett a Nyelvmivelő Társaságba. A két barát ezenkívül a görög nyelvet is együtt tanulta, de — mint Pulszky Önéletírásában megjegyzi — «ebben nem sokra vittük, mert tanáraink sem tudtak sokkal többet, mint mi».

A két ifjúra nagyobb befolyást gyakoroltak a Pulszkyék és ismerőseik könyvtárából kölcsönzött és szorgalommal olvasott művek. Nemcsak a német irodalom termékeivel ismerkednek meg, hanem német fordításokban Tasso, Calderon, Walter Scott, Rousseau, Voltaire stb. egy-két művével, sőt nehány aesthetikai tárgyú könyv is kezükbe kerül, mint Lessing és Schlegel A. W. munkái.

Ezeknél az olvasmányoknál gyökeresebben hat mind Pulszky, mind Henszlmann jövő pályájának alakulására egy férfiúnak meg-

jelenése: Fejérváry Gáboré, Pulszky anyai nagybátyjáé, ki 1829-ben Eperjesre költözött, hogy az általa bérelt vörösvágási opálbányák közelében lehessen. A vagyonos ügyvéd és táblabíró, a ki előbb Br. Brudernnek barátja és teljhatalmú ügyésze volt, akkor jelent meg az ifjak körében, midőn az ő szellemük követendő ideált keresett. A nagymüveltségű és világlátott, kora socialis és politikai eszméibe beavatott férfiú ismeretségben, sőt barátságban volt korának számos tudományos és politikai kitünőségével. Életmódjában, szokásaiban, nézeteiben merőben ellentétes jelenség a sárosi spectabilisekkel szemben. Az országos és vármegyei politikától távol marad; egész érdeklődését régiséggyüjteménye és tartalmas könyvtára veszi igénybe; bár sétálni nem szeret, de ízléssel berendezett és díszített lakásából kimozdul és türelmetlenül sürgeti az *Augsburger Zeitung* el-elmaradó számait, vagy a barátaitól várt leveleket, vagy épen a gyüjteménye számára utban lévő újabb tárgyakat. Öltözetére nem sokat ad, a jobb fajta étellel nem sokat törődik, igen gyarló kártyás; szórakozás kedvéért csak whistet játszik, tehát nem érdeklődik mindaz iránt, mi lényegében a sárosi spectabilisek életének tartalma volt. Ezért különcznek tartották s ha unatkozó kiváncsisággal szemlélték meg gyüjteményét, megfoghatatlan hóbortnak gondolták, hogy valaki idejét ilyen tárgyakra pazarolhatja.

A kedvteléseinek élő különcz és rideg agglegény azonban meleg szeretettel vonzódott hugának tehetséges fiához; őt ki akarja ragadni kicsinyes környezetéből; mintegy reá akarja ruházni azokat az eszméket, melyeknek megvalósítására az akkori körülmények között magában erőt és kedvet már nem érzett. Érdeklődő jóindulattal viseltetett a kisöcscsével barátkozó ifjú Henszlmann iránt is, nem törődvén azzal a körülménynyel, hogy csak polgárnak és kereskedőnek a fia. Fejérváry, a II. József korabeli tolerantia szellemében, az embereket önmagukért értékeli, hiszen — a mi az akkori időkben hallatlan volt — nem törődve sógorának, Pulszky Károlynak és másoknak megbotránkozásával, gyakran látogatóul, sőt egy ízben útitársul fogadja a zsidó vallású Holländer nevű, művelt éremgyüjtőt.

Eperjes Kassához hasonló alaptervű és épitkezésű város: mindkettőnek a közepén terül el a nagyjából deltoid, vagy ellipszis alakú belváros, melyet hosszában szel ketté a főutcza: a ring, mely térré bővül, helyet adván a különböző középületeknek, templomoknak, melyek részben itt, részben a főútat keresztező utczákban nyernek elhelyezést. Ezen az útvonalon bonyolódik le a főközlekedés, a város élete. De Eperjes nemcsak terjedelemre és népességre volt kisebb város Kassánál, hanem forgalma és jelentősége is csekélyebb, csak a hétfői és pénteki hetivásárok, az öt országos vásár, a vár-

megyei és a követválasztások szakították félbe rövid időre a városi csendéletet.

Az élénkebb városi élethez szokott ember szemében az akkori eperjesi élet napról-napra ismétlődő színmű, vagy marionette-szerűleg bonyolódott le, óramű-szabályossággal, csakhogy itt a szereplőket saját akaratuk s nem a gép, a szabály, az utasítás mozgatta; ők szeretik azt a csendes egyformaságot és bosszankodnak, ha valaki felzavarja őket nyugalmukból.

Eperjes a mult század első tizedeiben igazi Ferencz császár korabeli kis város, melyben a császárnak öröme telt volna, hiszen alattvalói nagy többségében a «jó polgárok» példaképeit lelte volna fel, kiket a fölösleges tudomány, a tudás nem rontott meg.

Ott vonulnak el a vármegyei urak, a kerületi tábla öreg, unatkozó bírái, a kik között a hátra sántító O. a legkülönösebb alak, mérgesen komikus kifakadásaival a constitutio, a tolerantia és az újítások ellen; a gazdag méltóságos úr, a ki maecenasnak képzeli magát, mert egy forintot adott a theatrumra; a gazdag fukar, ki órákig ácsorog a szinházban *Norma* előadása alatt és hazatérve macskáján tölti ki bosszúságát, mert véleménye szerint macskanyávogás-szerű muzsikáért kellett egy huszast kiadnia; az orthodox katholikusok és protestánsok, kik betiltják a pesti árvízkárosultak javára tervezett tánczvigalmat; theologus, a ki tanítványa fejéhez vágja a bibliát, mert az ördög létezésében mert kételkedni; a nők, kik a kölcsönkért könyvben nehezen haladnak, mert azt lefekvés után véve elő, elszenderednek, mielőtt az első mondat végére értek volna; van, a ki abbahagyja az olvasást, mert Jupiterről van a könyvben szó, ki nem lévén «magyar ember», őtet nem érdekli stb.

Az egyes fonákságokat a fiatal emberek szeme is felismeri, de idővel a szokás hatalmánál fogva már reájuk nem figyel; Fejérváry azonban «a sárosi egyházi, politikai és társadalmi életet mephistói szemmel nézte és ironikus körrajzban mutatta be famulusainak s — mint Henszlmann írja — «tőle a satirát is megtanultuk». És gyakorolták is környezetükben: a sárosi társadalom ily irányban hálás alakjait és jeles mondásaikat szinte carricatura-albumba gyüjtik és kedveskednek vele mesterüknek. De ez a szokás későbbre is maradandó jellemvonását adja Henszlmann és főleg Pulszky egyéniségének; a hazai fonákságok, az üres pathos, elbizakodottság, tudatlanság ellenében az élcz szikráit pattantották el és a satira csípős zuhanyát alkalmazták. Pulszkynak nagyobb közéleti szereplésében bő alkalma nyílt e szokás gyakorlására, mi nem kevéssé növelte ellenfeleinek számát, annál inkább, mert temperamentumát nem tartotta szükségesnek fékezni.

Fejérváry nem üres gúnyolódókat akart ifjú tanítványaiból nevelni, nála a satirát az európai eszmekörnek, melynek szolgálatába akarta a két ifjút állítani, a mi hátramaradottságunkkal való egybevetése váltotta ki. A kicsinyes aristokratico-nyárspolgári környezet hatása alól akarta unokaöcscsét, Pulszkyt emanczipálni, azért viszi magával európai utakra és szerez neki összeköttetéseket, ismerősöket a külföld kiváló tudósai és egyéb jeles férfiai körében. Az ő biztatásain és barátja, Pulszky példáján buzdulva indul külföldre később Henszlmann. Egyébként Fejérváry nem akart mentorkodni önkéntes tanítványai fölött, sőt szerette velük is az «aide toi et dieu t'aidera» közmondást használni. Örömmel veszi észre, hogy a két ifjú érdeklődik, majd komolyabban fog régiséggyüjteménye tanulmányozásához, de — mint róla Henszlmann beszéli — «csak ott szolgált jó tanácscsal, hol kellett, és kimutatta, hol lehet utasítást találni», kiadván könyvtárából az illető szakművet. Ezért «társaságában önállóan birtunk haladni», mert «jeles tulajdona volt, hogy véleményét másnak fel nem tolta; ellenben mindig kész volt mások jó gondolatait elfogadni».

Henszlmann a következő évben sajnálattal marad távol Eperjestől, mert családja a pozsonyi ev. lyceumba adta, hogy iskoláit bevégezze. Hiszen eperjesi tartózkodása alatt nyert tájékozódást hazájának jelen állapotáról és arról a nagy szellemi mozgalomról, mely egész Európában megindult; megtanult magyarul és így eszközt nyert, hogy részt vehessen hazája újjáalkotására czélzó törekvésekben. A multba irányuló vágyakozása, a régészeti tudományba való bepillantása révén, nemcsak újabb tápot, hanem módot is lelt a megvalósulásra. Legalább a jövőben, a jelenben még alig. Az akkori Magyarországon még a tudományos, vagy művészi pálya nem nyujtott tekintélyt és anyagi módot a megélhetésre a kezdőnek, hiszen a jómódu és előkelő összeköttetésekkel dicsekvő Pulszky-család tagja sem gondolt arra, hogy teljesen a tudománynak éljen, így Henszlmann is az orvosi pályára szánta magát, mely kutató szellemének jobban megfelelt, mint a jogi pálya.

E szándéknak megfelelően 1832-ben Pesten az egyetem orvosi karán iratkozik be. Pesti tanulása korán sem volt lelkületére oly hatással, mint eperjesi tartózkodása; mindenekelőtt nélkülöznie kellett Pulszky barátságát és Fejérváry irányító társaságát. Maga a két város külső megjelenése sem elégítette ki az ifjú ideáljait: épületei között oly jelentőségű példákat sem látott, milyenekhez Kassán vagy Pozsonyban szeme hozzászokott. Bár Pest fejlődése ez időkben megindult, a Lipótváros kezdett modernebbül épülni és a többi külvárosok is fejlődtek, de egészében csak a belváros területén voltak városias épületek, mint az egyetemi templom, az egyetem, az invalidusok palotája s néhány

újabb ház, mint a Fejérváry elbeszéléseiből ismeretes Brudern-ház: a párizsi átjáróköz stb. keltett figyelmet. A budai oldal és a Dunapart nagyszerű, de kissé sivár látványa kétségtelenül megragadta a nézőt; a Duna az egyetlen, alacsony, színén úszó hajóhiddal nagyobbnak látszott, mint jelenleg és kevesebb hajót hordott hullámain; a budai vár pedig, a zölden maradó hegyoldalak fölött szinte Akropolis-szerűleg emelkedett a Dunasor alacsony házai fölé. A jó levegőjű és vizű felvidéki városokhoz szokott emberek azonban megszenvedték e kettőnek hiányát a pesti por és sár és rossz víz mellett.

A pesti orvosi egyetem a Hatvani- és az Ujvilág-utcza sarkán lévő kétemeletes épületben, az egykori jezsuita collegiumban nyert otthont, tan- és kórtermeivel, laboratoriumaival és gyüjteményeivel. Szerény elhelyezés, melylyel alig állott ellentétben tanárainak és segédszemélyzetének akár száma, akár tudományos színvonala. A Nemzeti Múzeum hasonlóképen a czélszerű elhelyezés hiányait sinylette: gyüjteményei több helyen voltak, jórészt rendezetlenül. Mai palotájának telkén ugyan felhalmozták már az építési anyagot, de telkét még birkalegelőül használta éppen az aligazgató és a régiségtár őre, Haliczky, kiről azt beszélték, hogy őt mint «veterinariust» a helytartótanács e szót félreértve nevezte ki jelen állására. Henszlmann, a ki Haliczkynál étkezett, ennek az összeköttetésnek csak annyiban vette hasznát, hogy a múzeum gyüjteményeihez hozzáférhetett és azokat tanulmányozhatta, többek között barátja, Pulszky számára az egyedi díszedényt lerajzolhatta. A laikus igazgatás alatt lévő és rendezetlen gyüjtemény azonban a kezdőnek alig nyujthatott igazi okulást. Ily környezetben Henszlmann kevés szellemi indítékot nyert és fájdalmas lemondással búcsúzott el Pulszky barátjától, ki őt Olaszországba utaztában Pesten meglátogatta.

1833-ban Henszlmann életének nevezetes fordulópontjához ért. Ebben az évben vesztette el derék édesanyját, ki őt és testvéreit kiváló gonddal nevelte s számukra az apai üzletet és vagyont fenntartotta. E veszteséget enyhítette az a körülmény, hogy a teljesen elárvult húsz éves ifjút sógora és gyámja, Fiedler Károly fogadta gondjaiba. Ebben a nagyszabású kereskedőben Henszlmann jóakaratú rokonra és gyámra lelt, ki őt vagyona kezelésében és szellemi törekvéseinek megvalósításában híven támogatta. Bizonyára a művelt és világlátott gyám közrehatott abban, hogy élénkebb szellemi életre vágyó rokona ilyen környezetbe kerüljön. A következő éveket (1835—37) Bécsben töltötte, hogy a híres egyetem orvosi karán tanulmányait befejezze. Minél közelebb jutott azonban czéljához, hogy az orvosi szigorlatokat letegye, annál inkább erőt vett lelkén a fauszti tépelődés, vajjon az orvosi tudomány művelésében megleli-e azt, mit tőle várt. Az orvosi tudomány

akkori állapota, mely még csak a következő évtizedekben nyert a természettudományok fejlődése által új alapokat; a gyógyítási módok bizonytalansága, melyről az 1831-ik évi kolera-járvány alkalmával volt módja közvetlenül meggyőződni, — Henszlmann kutató szellemét nem elégíthették ki. Viszont Bécs művészi élete, gyüjteményei, műemlékei, továbbá egy kiváló művészszel, Boehm Dániellel való barátsága révén alkalmat lelt régészeti és műtörténelmi tanulmányainak intensiv folytatására és szinte napról-napra növekedő szenvedélye e tudományszakok iránt felkelti lelkében a vágyat, hogy mihelyt a külső körülmények megengedik, teljesen ezeknek szentelje életét.

Boehm Dániel a szepességi Wallendorfban (Szepesolaszban) született (1794-ben, † Bécsben 1865-ben). Atyját korán elvesztvén kereskedő-inas, majd legény lett, de kora ifjúságától kezdve dilletáns faragványokkal keltett figyelmet és magát e mellett szakadatlanul képezte. 17 éves korában Bécsbe vándorolt, hogy magát teljesen a művészetre adja.

Ott sikerül gyümölcsmagvakba vésett faragványaival egyes műértők bámulatát és pártfogását megnyernie. Az akadémiába is felvétetvén, ott a szobrászati szakosztályt elvégezte, de egyúttal a fa- és kőfaragásban és az éremvésésben is kiképezte magát; ez utóbbi iparművészeti ág technikáját, erre másutt alkalom nem lévén, lakatosnál sajátította el.

Több bécsi főúr és maecenas támogatásával két izben kereshette fel Itáliát, hol főleg Rómában tartózkodott hosszabb ideig. Az örök városban számos ismerősre és barátra tett szert: kiérdemelte Thorwaldsen becsülését, Overbecket, Corneliust, Schlegel Frigyest, Müller Ádámot, Werner Zachariást ismerősei közé számította; Niebuhr, Bunsen és Rumohr társaságában is gyakran megfordult, művészi ízlésre, tudományos és aesthetikai ismeretekre tett szert. A nazarenus művészek behatása alatt áttért a katholikus vallásra. Csekély ösztöndíja mellett is, igazi szepességi németre valló szorgalommal, kitartással és takarékossággal, műtárgyakat gyüjtött; másolatokat készített nemcsak az antik, hanem a keresztyén szobrászat remek műveiről is. Visszatérve Bécsbe, az V. Ferdinánd koronázására készített emlékéremmel feltünést keltett és udvari éremvésővé, majd a pénzverő-intézetnél lévő fémvéső akadémia igazgatójává neveztetett ki. Mint műértő egyike volt a legkitünőbbeknek. A művészetek fejlődését illusztráló gyüjtemény létesítésén fáradozott, melynek szemlélete praktikusan közvetítette a műtörténelem elsajátítását. Egész életén át tervezte, hogy megírja új alapon a művészet történetét; minthogy erre neki sem kellő ideje, sem irodalmi készültsége nem volt, azért keresett olyan tudósokat, a kik őt e munkájában támo-

gassák — sajnos, azt a nazarenus barátaitól nyert alapelvet, hogy a művészetnek egyedüli alapja a vallás, jelesen a katholikus vallás, fiatal barátaival elfogadtatni nem birta, noha ezek egyebekben Boehm eszméit elfogadták és terjesztették is. A korabeli bécsi művészektől, az akadémikusoktól, éppen velük ellenkező nézeteinél fogva távol maradt, sőt velük ellenséges viszonyba került. A bécsi művészek, egy-kettőnek kivételével (Radniczky), nem vallották magukat tanítványainak. Fiai közül Farkas, mint festő s a berlini kir. képtár őre, József Edgar, ki Londonban telepedett le és Angolország leghíresebb szobrászai közé küzdvén fel magát, mint baronet Boehm, fényesen igazolták atyjuk tanításait. Az osztrák archæologiai és műtörténelmi tudomány két jelessége: Eitelberger R. és Heider, kik Ausztriában e két tudományágat magas színvonalra emelték, szintén Boehm tanítványai voltak. Eitelbergerről tudjuk, hogy az osztrák iparművészetre nagy kihatással működő *Österreichisches Museum* és az iparművészeti iskola első igazgatója volt és ez irányban iparkodott mestere eszméit megvalósítani. Heider pedig mint a cultusministeriumban a művészi ügyek előadója töltött be kiváló szerepet. Fejérváry már rég ismerte Boehmöt, ki neki művásárlásaiban szíves tanácsadója és «barátságos ügynöke» volt. Henszlmann az ő ajánlatával kereste fel a jeles művészt és műértőt. Henszlmann és Pulszky egyaránt sokat tanultak Boehmtől. Pulszky vele és nagybátyjával együtt utazta be Itáliát 1844-ben. Az ő vezetése alatt tanulta meg, hogyan kell a műalkotásokat történelmi szempontból vizsgálni. A két tudnivágyó ifjú előtt Boehm tanításait a tudomány szempontjából egészítették ki és indokolták Steinbüchellel, Fejérváry barátjával, az Ambraser Sammlung igazgatójával folytatott beszélgetések. Steinbüchel, a korabeli tudósok száraz anyag-gyűjtésével ellentétben, az archæologia segítségével törekedett a multnak szerves képét megalkotni és ezenfelül az előzo korokból levont éleselméjű következtetéseivel a fejlődés jelenségeit a saját korában is kimagyarázni. Egyébként Steinbüchel és Boehm tanították meg a classikus művészettől eltelt Pulszkyt, hogy a trecento művészetét méltányolja és felismerje a protestantismus hatását a XVI. század realismusában. Boehm figyelmeztette őt arra az igazságra, hogy a műemlékeket összefüggésben ítélje meg a korral, melyben keletkeztek s hogy a művészet a nemzet culturájának kifolyása, szóval az emlékekből ítélje meg a történelmet és a történelemből az emlékeket. Később, midőn Pulszkyt a pályaválasztás foglalkoztatja, azt mérlegeli, nem volna-e szebb néhány évet Bécsben, Boehm és Steinbüchel társaságában tölteni, mielőtt közéleti tevékenységét megkezdené.

Henszlmann ez alkalommal három évet töltött Boehm társaságá-

ban, ki őt megkedvelte és szinte tanítványává fogadta. Neki köszöni művészeti ismereteinek megalapozását. Fejérváry, bármily jeles eszű férfi volt, jártas az archæologiai és műtörténelmi irodalomban, mégis csak autodidakta és dilettans, míg Boehm jeles, sokoldalú és öntudatos alkotó művész, a kinek elméleti ismereteit kiváló technikai készültége tette teljessé. Ezenfelül korának irányadó æsthetikusaitól és művészeitől nyert alapelveken nyugvó ítélettel rendelkezvén, szinte a jövőnek embere volt kartársainak egyoldalú classicismusával szemben. Bécs nagyszerű műkincseit és első sorban mestere gyűjteményét oly vezető kiséretében látogatni, mint Boehm, Henszlmannra nagyobb haszonnal járt, mint ha műtörténelmi, vagy æsthetikai előadásokat hallgatott volna az egyetemen. Szintén Boehm ösztönzésére egészítette ki rajzbeli ismereteit Henszlmann a festés és mintázás gyakorlásával is és így elkerülhette az archæologusoknál és műtörténészeknél nem ritka egyoldalúságot, hogy szakmájuknak csak történeti részére szorítkoznak, hiányozván náluk a kiművelt művészi érzék, vagy elvont, æsthetikai elméletek uralma alatt állván, a művészi alkotás és technika törvényeivel nem sokat törődnek, miután ez irányban semminemű kísérletet nem tettek.

A képzőművészeteken kívül Henszlmann élénken érdeklődött a színművészet és a zene iránt is. Érdeklődését kielégíthették a Burgtheater magas színvonalú előadásai, valamint Raimundnak és Nestroynak a külvárosi színházakban akkor sorra kerülő darabjai, nemkülönben az Opera és a császárváros zenei élete. A színművészet és a drámairodalom felé irányuló figyelmét indokolja az a körülmény, hogy ezekben az években ő is, mint barátja, Pulszky, drámairodalmi kísérletekkel foglalkozik. 1837-ben közrebocsátja első német nyelven írt tragédiáját *(Brutus und die Tarquinier)*. E mű megírására őt bizonyára Shakespeare-tanulmányai és Niebuhr római történetének olvasása késztették. A római történettel és Itáliával is foglalkozott ez időben, mert Olaszországba készült, hogy Páduában letegye az orvosi szigorlatokat. Szorosan vett szaktanulmányait is tekintetbe véve, bizonyára nem lelt időt, ily mérvű elfoglaltság mellett, mint annyi ifjú hazánkfia, hogy a felszínén oly kedves és szeretetreméltó bécsi életbe észrevétlenül beleereszkedvén, a komoly munkától eltávolodjék. Bár az ifjú nem követte mindenben asketismusig puritán mesterének példáját, de életének morális becsét kétszeresen értékelte ott a «bécsi phæakok» között, hol — mint Grillparzer mondja — «a komoly munkából is hiányzik olyasvalami, mint az *i* betűről a pont, melyet elfelejtünk felrakni, mert ablakunk alatt, épen akkor, kedvenez melódiánkat muzsikálja a sípládás».

Henszlmannt is az orvosi tanulmányok mellől, mint a bécsi

embert a kedvencz melódia, el-elcsalogatja a művészet kedves geniusa, de ő erőt vesz magán és meg akarja szerezni a polgári élethez szükséges qualificatiót s visszatér orvosi könyveihez. Követi ebben a magyar tudomány és irodalom kitünőségeinek a példáját, hiszen az írók, költők, tudósok Vörösmartyn, Bajzán, Toldyn kezdve Jókai Mórig mind megszerezték az ügyvédi, orvosi diplomát és ezzel együtt a magyar élethez szükséges úri tekintélyt és becsületet. Pulszky is, a jó barát, épen egy évvel előbb letéve a censurát, már második, nagy külföldi útjáról tért haza. Henszlmannak is sietnie kell. Célját Szent Antal városának híres, régi egyetemén könnyebben vélte elérhetni, mint a bécsi szigorú orvostanárok előtt, ezenfelül az orvosi szigorlatoknak Páduában való letétele közvetlenebb alkalmat nyújtott arra, hogy Itáliát megismerhesse. A *Hang*-ról írt doktori értekezésével elkészülvén Páduába utazott, hol a szigorlatokon szerencsésen túlesvén, megkezdhette az általa ismert és mégis új «igéretföldének» tanulmányozását. Főleg Rómában és Velenczében időzött hosszabb ideig.

Az olaszországi utazás több haszonnal járt Henszlmannra, mint számos korabeli ifjú tudósra és művészre nézve, mert alapos irodalmi készültséggel, mesterétől, Boehmtől nyert művészi alapelvekkel, Fejérváry utasításaival és ajánlóleveleivel utazta be Itáliát. Így nem járt úgy, mint Goethe, a kivel Itália műkincsei elfeledtették, vagy ellenszenvessé tették a hazai művészetet. Ez év végén tért vissza Kassára, mint kész férfiú, a ki befejezte tanulóéveit, világot látott és családja örömére már is a fiatal emberek átlaga fölé emelkedett.

A mult esztendő fokozott szellemi munkája, a több hónapra terjedő utazás fáradalmai és az új benyomások sokasága még az ifjú szervezettel szemben is megvették vámjukat: Henszlmann megbetegedett, betegségéből kilábolva Eperjesre ment üdülni, hol egy évig volt barátjának, Pulszkynak szívesen látott vendége. A kisvárosi környezetben most már jól érzi magát a két ifjú: mindketten a fölé emelkedtek. Együtt mulatnak, politizálnak és tanulmányozzák Fejérvárynak szinte muzeumszerűleg berendezett gyűjteményeit. Hasonkorú és törekvésű ifjak társasága is megélénkíti az eperjesi életet. Br. Eötvös József, Sárosy Gyula, a két Vachott, Kerényi tartózkodtak ez időben Sáros vármegye székhelyén, mindnyájan szépirodalmi kísérletekkel, tanulmányaik értékesítésével foglalkoznak. A Fejérváry-gyűjtemény lerajzolása czéljából Eperjesre érkezett Boehm Farkas és festőtársa, Bucher, Bécsből, a kik újabb változatosságot hoztak az ifjak társaságába. Megjelenik körükben, mint exotikus vendég, Vipan, az angol utazó, ki byroni embergyűlölő szerepét játssza és a barbár bűnöket szeretné nálunk megismerni.

Egyébként kedves és nagyon művelt gentleman, kinek társaságában az angol életfelfogással ismerkednek meg Henszlmann és barátai.

Pulszkynak a Magyar Tudós Társaság tagjává választása ez időre esik és ez nemcsak Pulszkyra hat buzdítóan, a ki azt előlegnek tekinti, hanem Henszlmannra is, ki erre a kitüntetésre szintén pályázik.

A csendes, a tanulmányaikra gyümölcsöző évre mozgalmasnak igérkező esztendő következett. Az eperjesi társaságban Henszlmann is érdeklődni kezdett a közügyek felől, érdeklődésének az 1839. év eseményei újabb tápot nyújtottak.

Ez év elején, a külföldi állapotok hatása alatt Metternich is belátta, hogy a politikai perek rendszerével célt nem ér. Az országot nem félemlítette meg, sőt az izgatást és ingerültséget még növelte. Ezért rendszerváltoztatásra szánta el magát. A conservativ párt fiatalabb és tehetséges tagjai léptek a régi bürokraták helyébe, a kik hivatva voltak az ország megnyugtatására.

A diéta egybehívására az 1839. évnyarát tűzték ki. Sáros vármegyében Dessewffy Aurél és Piller főjegyző álltak szemben Kapy alispán és Pulszky Ferencz ellenzékiekkel. Podhorányi városkapitány kortesfogása következtében Pulszky és Piller választtattak követekké; Fejérváry, kinek végeredményében e siker köszönhető volt, elérte czélját: sikerült kisöcscsét követté választása révén a sárosi kicsinyes viszonyok közül kiragadni, — mint ő mondta — «emanczipálni».

III.

A pozsonyi országgyűlésen. — Nősülése. — Letelepedése Pesten. — A *Párhuzam*. Aesthetikai író és kritikus. — Polemiái Bajzával a franczia drámák ügyében. A *Vierteljahresschrift*.

Henszlmann fel akarta használni a kedvező alkalmat, hogy barátja társaságában közvetlenül közelről szemlélje az országgyűlés ténykedését. Tanúja is volt az 1839—40. évi «eredményes országgyűlésnek»: látta és hallgatta a conservativ párt szónokait és az ellenzék kitünőségeit. Tanúja volt barátja, Pulszky szép sikereinek. Reánézve a legnagyobb siker mindenesetre az volt, hogy érzületében átmagyarosodott és rászánta magát, hogy erejét és idejét hazája ügyének szenteli. Hozzá fog, hogy a Boehmmel közösen kiadandó műtörténelemhez készült tanulmányokból a bevezető részt magyarul megírja. Mint maga is bevallja, még nem bírván teljesen a magyar irodalmi nyelvet, mind a tárgygyal, mind a nyelvvel küzködnie kellett.

Komoly tudományos működésének megkezdésével még egy másik,

egész életére kiható esemény kapcsolódik össze : ez időben nősült meg, feleségül vévén Róse Máriát, ki őt hű élettársként kísérte végig az élet útain.

Nyugodt családi életét a következő években csak a Német- és Franciaországban való tanulmányútakkal szakítja félbe, majd a 40-es évek elején állandóan Pesten telepszik meg.

Az 1838. évi árvíz rombolásai után megújult Pesten már meglátszik, hogy a fejlődő országnak a középpontja, ellentétben a vele szemben fekvő hivatalos fővárossal, a csendes Budával, melynek nehezen megközelíthető várában az udvar, a katonaság és dicasteriumok uralkodnak. Épül már a Lánczhíd, mely hivatva van, hogy nemcsak a két várost kapcsolja össze, hanem találóan jelképezze annak a hézagnak áthidalását, mely a mult és a jövő, a hatalom és a jog birtokában levő osztályok és a nép között fennállott. Megnyílt már a hatvani kapu előtt a *Magyar színház*, a hazai nyelv és művészet temploma és szomszédjában, az *Országúton* rakják már a tudomány palotájának, a Nemzeti Muzeumnak falait.

Az irodalmi és tudományos élet is egy évtized óta megélénkült. A régi emberek, köztük nem egy félig vagy egészen dillettans, háttérbe szorulnak azokról a positiókról, melyeket jórészt az elsőség előnyének köszönhettek ; helyükbe lép a tehetség jogánál fogva az újabb nemzedék Vörösmarty, Bajza és Toldy vezetése alatt. Az utánuk következők jórészt hozzájuk állottak és csak kevesen mertek velük szembeszállni. Pulszky és Henszlmann is Vörösmartyékhoz csatlakoztak, munkatársai lesznek az *Athenaeum*nak, tagjai a «Csiga»-körnek is, hol az írók és művészek társaságában figyelmet keltenek és szives fogadtatásra lelnek.

1841-ben Henszlmann kiadja első magyar munkáját : *Párhuzam az ó- és újkor művészeti nézetek és nevelések közt, különös tekintettel a művészeti fejlődésre Magyarországban.*

Műve előszavában Henszlmann szerenyen megjegyzi, hogy nézeteinek nagyrészét Boehm barátságos közléseinek köszöni. A «rajzoló művészetek» virágzásának és hanyatlásának okaira akar reáutalni, hogy ezekből a szemlélődésekből levonja a következtetést, mit kell a képzőművészetek érdekében jelenleg tennünk. Kifejti, hogy bármily fontos reánk nézve a politika, mégis más lelki tehetségeinknek ápolására is figyelmet kell fordítanunk, ezek között első helyen áll az æsthetikai érzék. Tanuljuk meg a politikán kívül a művészetet is becsülni, mely egykor, ha hazánkban termékeny földre találand, még politikai törekvésünket is örökíteni fogja. A nemzetiség az a kútfő, melyből az igazi és jó művészet eredt. Bár a külföldön is némelyek azt vitatják, hogy a művészetnek nincsen hazája, nemzetisége, mégis a legkiválóbb művek

szerzői magukon hordták nemzetük bélyegét. Legyünk magyarok, mert csak így alkothatunk nagyot művészetünkben. Óvakodjunk az utánzástól, ne akarjunk álfrancziák lenni, míg van reményünk, hogy magyarokká lehetünk. Óvakodjunk az általnoktól, melyek a nemzeti művészet jellemét eltörlik. Ezekre akarja legelőbb is figyelmeztetni nemzetét, ha csak némi méltánylást is lel, úgy negativ útját elhagyva tér át a műtörténelemre és később szándékozik előadni, miként lehessen a rajzolóművészetek ébresztéséhez és elősegítéséhez fognunk.

Henszlmann e művének czélja, hogy a hazai művészet «ébresztéséhez» és helyes irányba fejlesztéséhez hozzájáruljon. Ennek a folyamatnak alapeszmét akar adni s ez: vessük el a nemzetközi, általános és eszményi szép fogalmán alapuló művészetet és alkossuk meg a nemzeti, egyéni jellemzetest és czélszerűt, mely így a természettel és a művészi technikákkal közvetlen kapcsolatban marad. Szóval szembeállítja az eszményit a reálissal; a classikus utánzatokat, a franczia álművészetet az önálló és nemzeti művészettel.

Pulszky barátjának e művéről írt bírálatában kimondja, hogy az «pusztába kiáltó szó;» felveti azt a kérdést, hogy szerzője kinek írja. A látszat, az akkori viszonyokat tekintve, tényleg Pulszky mellett szólt: a nagy közönséget a politikán kívül a szórakoztató szépirodalom és a színház érdekelte; a művészek kis csoportjának ténykedését Henszlmann, alapeszmé szerint, elítélte s így részükről sem várhatott rokonszenvet, az írók pedig a képzőművészetek iránt annyi érdeklődést sem tanusítottak, mint annak idején Kazinczy vagy a festéssel dillettánsként foglalkozó Kisfaludy Károly.

Henszlmann elméletét főleg a képzőművészetekre alapította, így természetesen nem hivatkozott sem hazai műtárgyakra, sem hazai művészetre, sem hozzáértő közönségre. Nyilvános műgyűjteményeink hiányoztak, az egyetlen kiváló: az Esterházy-képtár, mint ezt íróink keserűen megjegyzik, Bécsben van. A főváros épületei között egy sincsen kiváló művészi értékű, sőt ízléses is alig egynéhány. A fővárosban dolgozik ugyan néhány régi festő, az újak közül Barabás az egyetlen nevesebb művész; a Bécsben tanuló ifjú Zichy Mihály képei csak a negyvenes évek végén jelennek meg műkiállításainkon. A székvárosban egyetlen szobrász lakik, Ferenczy, a ki azonban tehetségét meghaladó monumentalis feladatokra vállalkozik, minő a Mátyás király emléke, de kudarczot vall. 1839-ben Trefort kezdeményezésére megalakul a műegylet (majd a képcsarnok-egylet), de kiállításai a Redoute-ban jórészt idegen művészek képeit tartalmazzák. A mesterinasok számára való két rajziskolán kívül Marastonié olyan miniatur akadémia-féle, melynek tulajdonosa elég reclamot csap mind saját művészetének,

mind iskolájának: az általa megrendelt, dicsérő ujságczikkekkel honorálja, tanítványaival ünnepelteti magát.

Hogy 1841 szeptember 3-án Henszlmannt a Tudós Társaság levelező tagjává választják, 34 közül 22 szavazattal, mint több, a műphilosophia és műtörténelem köréhez tartozó, eredeti nézetekben gazdag értekezések szerzőjét: e kitüntetést az «eredeti» jelzőnek és személyiségének köszönhette inkább, mint a műveivel való beható foglalkozásnak. Henszlmann belátja, hogy a fejletlen művészeti viszonyok között idevágó kiadványai kevés hatással vannak, azért szorosan vett szaktanulmányainak él, főleg a középkori művészettel kezdett behatóbban foglalkozni. Első művében kifejtett æsthetikai alapelveit az irodalmi és színi kritika útján remélte jobban terjeszthetni, mely foglalatosság reá nézve azzal az előnynyel járt, hogy a magyar irodalmi nyelv kezelésében a kellő gyakorlatra tett szert.

Míg Henszlmann elvei alkalmazásában a képzőművészetekre szorítkozott, e téren ellenvéleménynyel nem kellett küzdenie, ehhez a themához hozzászólni alig mert valaki, míg irodalmi és színi kritikával az írók nagyrésze foglalkozott, többek között irodalmunk vezető férfiai, a kik azonban Henszlmannak előttük jórészt új elveivel ellentétes nézeteket vallottak. Ezekhez az ellentétekhez tárgyi és személyi ellentétek kapcsolódván, az összeütközések e téren nem voltak elkerülhetők.

A negyvenes években már idejét múlta az a panasz, hogy nincsenek irodalmi pártok és viták. Azonban e pártok csoportosulása nem történt, nem történhetett elvi szempontból, hiszen a szaktudósok kevesen voltak és ezeknek a többsége elmaradt a tudomány európai színvonalától és egyoldalúságba süllyedt; eredeti műveket nem hozott létre. A szabad, loyalis vitatkozásnak, a méltó irodalmi hang fenntartásának, személyeskedés kizárásának a táblabírói tekintélytartás, az autodidakták érzékenysége állott gyakran útjában; még első, különben érdemes tudományos folyóiratunk, az *Athenaeum* is közöl oly czikkeket, melyek azon hibákban leledzenek, melyektől még az ötvenes években is óvta Gyulai Pál a kritikusokat: elvtelenség, pártosság, méltatlan hangú polemizálás.

A mi félig kész állapotainkkal járó hiányoknak beható és következetes bírálata, kívánalmak állandó hangoztatása még ma is ideges hangulatot vált ki és az illető kritikusnak «perlekedő» hírét kelti. Henszlmann, az európai színvonalon álló szakember, midőn az akkori állapotokat és szereplőket a mesterétől, Fejérvárytól tanult tárgyilagossággal, néha a sárosi spectábilisekre alkalmazott satirával bírálta, nem kerülhette el azt a szemrehányást, hogy «iratainak négyötöde hiba-rovogatásból áll». Ezzel épen Bajza, az *Athenaeum* szerkesztője vádolja Henszlmannt, kivel a franczia drámák bírálatánál került ellentétbe. A franczia

drámákat, mint az irodalmunkra káros befolyással biró «álművészet» termékeit, Henszlmann már *Párhuzamá*-nak megjelenése és akadémiai székfoglalója óta, mely ezzel a tárgygyal foglalkozott, kezdte megróni s követelte Shakespearenek, Gœthének, Calderonnak felkarolását.

Henszlmann számos tárgyilagos bírálatával nem egyszer nyers és igazságtalan polemiákba bonyolódik; így szintén az *Athenaeum* támadja meg, midőn német nyelven szemlét ad ki, hogy a külföld előtt hazája ügyét megvédelmezze. Műkiállításokról írt kritikája egy ízben a magukat nagy művészeknek hívő, ügyes ötvösmesternek, Szentpéterynek és a filigrán sodronyból szobrokat formáló Libaynak műveletlen kifakadásait váltja ki, melyekre Henszlmann igen elnézően felel; míg élesen válaszol Frankenburgnak, a ki a *Gizul* című magyar operát támadja, valamint Tretternek (Járy), midőn ez a *Pester Tagblatt*-ban a magyar nemzet haladásáról gúnyos xeniákat ír stb.

Bajzával és az *Athenaeum*-mal való, hosszas polemiájáról, a franczia drámák dolgában, Gyulai Pál így ítél: «Bajza a védelemben épen olyan hibákat követett el, mint Henszlmann a támadásban». Kétségtelenül sok fiatalos hévvel intézte a támadást és magasabb követelményeket támaszt, mint a milyeneket egyének és intézmények akkor teljesíthettek volna és megfeledkezik arról, hogy Vörösmarty Shakespeare költészetének elterjesztése érdekében tényleg őszintén buzgólkodott, viszont Bajza is félreismerte a franczia drámákat és Shakespearet, midőn az elsőkről azt mondja, hogy az életet híven ábrázolják, párbeszédeik az élet nyelvét adják, többnyire erkölcsi irányúak stb. Shakespeare tetszenek a magyar közönségnek, ha belőle némi botrányos és élénk teljességgel nem való helyek kihagyatnának, továbbá csak a műveltek értik a nagy brit költőt, a sokaság előtt nem egyszer «legtragikusabb helyei nevetést keltenek» stb. E czikkében Bajza még bizonyos méltósággal ügyvédkedik a maga igaza mellett, végül kijelentvén, hogy nem fog többet vitatkozni, mert átlát ellenfelei szándékán és nem akar nekik «játékszerül szolgálni». E kijelentése ellenére az *Athenaeum* 1843. évi folyama, *Parragi levelek*, *Lapszemle* stb. czímek alatt támadja Henszlmannt, «ki sokat olvasott, de ebből keveset emésztett meg, kiből hiányzik az eredetiség» és végül több helyt lekicsinyli hazafias törekvéseit, szemére veti német származását, őt amphibiumnak stb. gúnyolja.

Henszlmann mint a jövő képviselője: a közel jövőé áll szemben a hagyományok páncélába burkolt, félmult emberével; a tehetséges kezdő a harczedzett routinier-vel. A kritikusok vitáját a költők, az írók döntik el: Bajzának színtelen és halvány eszményi muzsája helyet ad az eleven, egészséges nemzetinek és egyéninek, melyet Petőfi és Arany alig egy fél évtized mulva vezetnek fel győzelmesen a magyar Parnas-

susra. Bajza érzi a következendőket, hiszen táborának legkiválóbb embere, Vörösmarty, a gyakorlatban az ő felfogásától is eltávolodott, leteszi a bírálói tollat és megszünteti az *Athenaeum*ot. Búcsúszavának egyes, szép helyei talán ellenfeleit is kibékítették.

Henszlmann æsthetikai elveinek hatása néhány évvel később mutatkozik, midőn barátja és elvtársa, Erdélyi János, a Kisfaludy-Társaság megbízásából megindítja a *Szépirodalmi Szemlét*. Ez a, sajnos, rövid fennállású folyóirat jórészt az ő elveinek magyarázásával és alkalmazásával foglalkozik. Garay és Vahot Imre, kik Henszlmannak Bajzával való vitájában mellette állottak, nem bizonyultak oly értékes fegyvertársaknak. A színművészet terén Egressy Gábor volt a Bajza-féle «eszményítéssel» szemben a Henszlmann képviselte, realisztikus irány követője.

A negyvenes évek elején Henszlmann és barátai, főképen utazásaik alkalmával, sajnosan érezték azt a hiányt, hogy a külföld a magyarokról tudomást se vesz, vagy törekvéseinket helytelenül ítéli meg. Ez a baj még fokozódott, midőn ellenségeink németnyelvű röpiratokban és külföldi lapokban megtámadták a hazai reform-mozgalmakat. Pulszky az *Augsburger Allgemeine Zeitung*gal való összeköttetéseinél fogva már sikeresen mérkőzik meg Metternich agensével, dr. Zedwitzczel; később Henszlmann és Lukács Móricz is részben polemikus, részben tájékoztató czikkeket közölnek. A cseh, tót, illyr-horvát mozgolódások idejében Thun grófnak, Kollárnak stb. a magyarokat támadó iratait mind a nemzetiségek, mind a hozzánk legközelebbi német nemzet közvéleménye előtt válasz nélkül hagyni Henszlmann és barátai előtt hazafias kötelességmulasztás gyanánt tünt fel. E czélra, a múló hatású czikkek mellett, egy szemlének kiadása látszott megfelelőnek, mely alapos és összefoglaló módon tárgyalja e kérdéseket. Sajnos, e derék szándékot nemcsak az *Athenaeum*, hanem a *Pesti Hirlap* is megtámadták. Az első lap támadása személyes éllel fordult Henszlmann és társai ellen. Végül Lukács Móricz erőteljes válasza és czáfolata hallgattatta el e támadásokat. E szemle két évi fennállása után szünt meg.

IV.

A *Kassai dóm* és a *Hellen tragédia*. — Bécsi tartózkodása 1848—1849. — Pesten a forradalom után. — Külföldi tanulmányai és sikerei az 50-es években. — Hazatérése 1860-ban. Régészeti és műtörténelmi munkálkodása 1860—1888. — Egyetemi tanár. — Jellemzése. — Utolsó évei és halála.

E múló értékű irodalmi tevékenység mellett Henszlmann, két évi szorgalmas munkája eredményéül, 1846-ban két nagyobb művel lép fel. *A hellen tragoedia, tekintettel a keresztyén drámára* czímű 19 íves

tanulmányában elvei világánál vizsgálja e kérdést ; nagy apparatussal dolgozva megállapítja a keresztyén dráma haladását és felsőbbségét az antikkal szemben. A Kisfaludy-Társaság Henszlmannt tagjai közé választotta, hogy e tanulmányt évkönyveiben kiadhassa.[1]

A magyar természetvizsgálók és orvosok 1846. évi nagygyűlésüket Kassán és Eperjesen tartották, Andrássy György gróf és Pulszky Ferencz elnöklete alatt. Henszlmann ez alkalommal adta közre több évi, főleg a középkori építészettel foglalkozó tanulmányainak eredményét : szülővárosa legszebb emlékének leírását és történetét. A külföldi hasonló kiadványokkal tartalom és szép külső tekintetében bátran összemérhető munka nagy elismerést szerzett írójának.

Szülővárosa díszpolgárává avatta hálás fiát, e megtiszteltetéssel hozván helyre azt az akadékoskodását a kassai senatusnak, mely nem engedte meg Henszlmannak, hogy a városi levéltárat adatszerzés czéljából szabadon használhassa. A *Kassa ó-német stylű templomai* czímet viselő, első magyar műtörténelmi munkát az Akadémia a Marczibányi-díjjal tüntette ki.

Henszlmannak ez alkalommal elért másik sikerét is feljegyezhetjük : a természetvizsgálók gyűlése elfogadja indítványát, hogy kéressék fel az országgyűlés és az Akadémia a hazai műemlékek védelme, fenntartása, leírása és felvétele ügyében teendő intézkedésekre. Sajnos, oly kívánalmak, melyeknek teljesítése csak évtizedek mulva kezdődött meg és még ma sincsen befejezve.

A férfikorba lépő Henszlmann életének első, nagyobb nyugpontjához ért, a határozott sikerek szép napjait élvezi.

A gondviselésnek szép kedvezése, hogy ez a siker tárgyánál és helyénél fogva szülőföldje régi egyházával függ össze. Visszatérhetett ez alkalommal abba a másik városba is, mint tagja hazája több tudományos testületének, hol évekkel előbb mint gyermekifjú kezdett a tudomány iránt érdeklődni.

A következő évben szorgalmasan folytatta műtörténelmi tanulmányait. Felásatja a budai hegyek között, a Szép Juhászné szomszédságában fekvő pálos kolostor és templom (Szt. Lőrincz) romjait ; számos apróbb értekezést, több leírást közöl, helyrajzi munkákat és a kassai dóm főoltáráról felvételeket készít és leírást nyújt.

Irodalmi tevékenysége 1847-ben igen kiváló. Mint említettük, Henszlmann megérte azt a nagy elégtételt, hogy ugyanannak az irodalmi társaságnak, melynek régi ellenfele, Bajza, egyik oszlopa és alapítója volt, folyóiratában, a *Szépirodalmi Szemlé*ben főmunkatársként közre-

[1] L. *M. T. Akadémiai Almanach* 1873. 342. o.

működhetett és érvényre juttatta eszméit. Ezen folyóiratban *Az egyéni és eszményi*-ről, a *Népmese Magyarországon* és *Az iránykölteszetről* írt czikkei a legjelentékenyebbek, ezeken kívül számos apróbb és terjedelmesebb czikk vall Henszlmann közrehatására.

Sajnos, e jeles folyóirat a következő évben már nem jelenhetett meg. Henszlmann az 1848. évben már kevéssé ért rá, hogy nagyobb munkákon dolgozzék, mert a politikai élet őt is magával ragadta. A kassai dómról írt egy ausztriai folyóiratba és politikai czikkeket közölt az osztrák napilapokban.

1848. évi május havában Henszlmann a magyar ministeriumba fogalmazóvá neveztetvén ki, Bécsbe távozott, hogy hivatalát elfoglalja. Pulszky, midőn a magyar kormány őt Eszterházy herczeg mellé államtitkárul küldte fel, szükségét érezte, hogy a régi udvari cancelláriából vett személyzet mellett neki is legyenek bizalmi férfiai, ez okból nevezteté ki fogalmazókká barátait, Henszlmannt és Szontaghot. A magyar külügyministerium szervezetének pontos megalkotására akkor idő nem lévén, a két fogalmazónak nem valami sok dolga akadt, mégis Henszlmann tudományos működésére nézve ez a pár hónap teljesen meddő maradt.

A ministerium ügymenete eléggé sajátságos volt. Eszterházy herczeg, a ki diplomata volt, a hivatalos ügyekhez mit sem értett, nagyúri módon hetenként egyszer nézett be a Bank-utczai magyar házba, hogy a fontosabb ügyekről tudomást szerezzen. A jelentéktelenebb akták elintézését Pulszkyra bízta. Ez pedig épen megfordítva járt el, a hüttendorfi nyaralójából be-beránduló herczeggel iratta alá a közönyösebb ügydarabokat, míg a kényes ügyeket maga intézte el, mint Emlékirataiban mondja, hogy a valószínű katastropha esetén ne legyen compromittálva a minister. A régi bürokraták csendesen dolgoztak, ha volt min, és közülük némelyik fenntartotta összeköttetéseit az udvari körökkel. Henszlmann és Szontagh a bécsi sajtóval és a mind hatalmasabbá váló aulával tartották fenn az összeköttetést és a Daum kávéházban voltak mindennap találhatók, hová vezérük, Pulszky is be-benéz, bár a magyarfaló ujságírók kapaczitálása nekik époly kevéssé sikerült, mint a magyar ministerium subventionált ujságjának, a solidan, de kevéssé élesen írt *Völkerbund*-nak, hogy a bécsi közvéleményt a magyarok részére kedvezően hangolja. Míg Pestnek ez időben már nem volt forradalmi külseje, hiszen épen a nemzet bizalmát élvező férfiak kerültek a kormányra s így teljes nyugalom állott be, addig Bécsben az államügyeket a régi gyűlölt emberek intézték, kik bár hajlandók voltak, a radikálisok befolyása alatt, gyáván új engedményekre, de mindig arra gondoltak, hogyan lehet ezeket alkalomadtán visszavenni.

Ily körülmények között az alkotmányos élet folytonosan vajudott, a kormány elvesztette a nép bizalmát, mely annak minden cselekedetéből a reactio kezét vélte felismerni. Az egyetemi legio is szinte souverain módon fejezte ki rosszalását, vagy gyanúját egyesekkel szemben: a macskazenék csaknem naponként ismétlődtek, a «Sturmpetitiók» benyújtása megkezdődött. A császárt Innsbruckba viszi környezete. A kedélyes bécsi élet megszünik, az utczán az egyetemi legio, a nemzetőrség zajos felvonulásai, az egymással szemben, tüntetésszerűen kifüggesztett fekete-sárga és német nemzeti színű zászlók, a reggeltől estéig, sőt éjjelig megjelenő ujságok, röpiratok lármás árúsai a politikusokká vált bécsieket folytonos izgalomban tartják és az utczának forradalmi színezetet adnak. A bécsi középosztály nyugtalansága, — a mágnások már régebben elköltöztek — az alsó néprétegekben a munkahiány folytán beálló nyomor, a katonaság, bureaucratia, a pénzügyi emberek kétszínű magatartása és magyarfalása a helyzet bonyodalmait napról-napra fokozták.

A gyűjtemények elhagyatva, vagy bezárva, azokat senki se látogatja, Henszlmann és Pulszky is ritkán találkoznak barátaikkal, Boehmmel vagy Steinbüchellel, akkor is elterelődik a beszéd a politikára. Boehm félti fiát, Farkast, a festőt, ki a diákmozgalmakba keveredett, Angliába akarja küldeni, hogy elvonja a mozgalom következménye elől, melynek véres befejezése alig lesz elkerülhető. A befejezés gyorsan következik be. Radetzky győzelmei Olaszországban, a prágai forradalom leverése, a szerb és horvát lázadás terjedése határozottabb fellépésre bátorítják a reactiót. A pesti események, majd a horvát betörés Magyarországba és ennek kudarcza, a reactio mesterkedéseinek leleplezése Pulszky által s így a bécsi népnek magyarbaráti érzelmekre hangolása annyira fokozzák az ellentéteket, hogy végül a német ezredeknek a magyarok ellen küldése a bécsi forradalom kitörését előidézi.

Október 6-án végbemegy a véres összeütközés a Nordbahnnál, a swarzgelb és a radikális nemzetőrök küzdelme, Latour meggyilkoltatása. Évtizedek eseményei egy napon! Pulszkyt állásától «saját kérelmére» felmentik és gyanúba fogják Latour meggyilkoltatásáért; visszatér Pestre, hogy újból megjelenjék, a bécsiek és a magyarok közt szövetséget létesítsen, őket a magyar seregnek formálisan is segítségül hívására és erélyes forradalmi tevékenységre késztesse. De a bécsiek is olyan idealis forradalmárok voltak, a kik folytonos aggályokkal küzködtek: nem akartak a császár ellen küzdeni; majd a szükséges rombolásokat nem merték elrendelni, óvakodva a tulajdon szentségének megsértésétől. Pulszky még néhány kísérletet tesz, hogy a tüzet felszítsa, de hiába. A tépelődések közt elmult a sikeres cselekvés ideje; Bécs körül volt zárva.

Az udvari cancelláriában gyűlnek össze a magyarok, kik Bécsben vendégszerepeltek, Pulszky búcsúzik tőlük és egy személyt magával akar vinni, azt, a ki legjobban kompromittálva van. Erre a félénk Gorove ajánlkozik, ki inasa nélkül azonban nem képes útrakelni. Komikus episod a tragoediában.

Az utolsó felvonás hamar játszódik le : a bécsiek capitulatiója, a schwechati csata, az izgatott hangulat következtében a fegyverszünetet megszegő nemzetőrség támadása, a császári seregek rohama. Még egy episod : a magyar cancelláriába Messenhauser belép és magával hozza a sebesült Bem tábornokot, kérvén a jelenlevőket, hogy mentsék meg. Erre Szontagh ajánlkozott, kinek Henszlmann segédkezett. Vállalatuk sikerrel járt : a tábornok Magyarországba szökhetett. Ezután a reactio birtokába veszi a legyőzött Bécset ; az utczákon horvátok és szerezsánok garázdálkodnak, elfogván az előttük gyanús egyéneket, azután beáll az ostromállapot halálos csendje.

A mindenszentek és halottak napja után következnek : a halottak napjai, a rögtönítélő haditörvényszékek működése, sortüzek dörrenése, lánczcsörgés, akasztófák ácsolása a glacisn ; az utczákon mindenütt a «Trapp Trapp», a hogy' a keserűvé vált bécsi humor felhangzó lépésükről a szakadatlanul czirkáló csendőr, rendőr és katonai őrjáratokat elnevezte. A denevérekhez hasonlóan suhannak végig a szerencsétlen városon a kémek és feladók. Szontagh és Henszlmann sem kerülhették ki sorsukat : az elsőt várfogságra viszik, Henszlmannt pedig letartóztatják.

Henszlmann még aránylag szerencsésen, nyolcz havi vizsgálati fogság után hazatérhetett. Bizonyára tévednek életírói, midőn azt állítják, hogy már 1850-ben távozott külföldre. Mint látni fogjuk, még a következő évben is Pesten tartózkodott ; külföldre utazási engedélyt főleg kompromittált egyéneknek, minő szemükben Henszlmann is volt, nem adták ; hiszen a monarchia határán belül teendő rövid utazásokra is «Passierschein»-t kellett váltani, mi tulajdonosát épen nem mentesítette a kellemetlen zaklatásoktól.

Ha Bécset 1848/49-ben oly despotismus tartotta féken, melyhez képest a Metternich-féle rendőrállam idyll gyanánt tünt fel, ezt még fokozottabb mértékben állíthatjuk a hazai állapotokról Haynau uralma alatt. De a katonai dictatura megszünése után is a csendőrség, rendőrség, az idegen hivatalnokok elnyomatása alatt nyögött az ország. A hallatlanul korlátolt eszű és gonosz zaklatásoknak jellemző példája, hogy művész vagy tudós haj- és szakál-viselet lenyírásra és leborotválásra, a puha calabriai kalapok letartóztatásra adtak alkalmat, mint ezt Bécsben és Kassán is a rendőrség elrendelte. Ily körülmények között

az úgyis a «gyanúsak» lajstromában szereplő Henszlmannak helyzete szinte tűrhetetlenné vált: már külseje is magára vonta a hatóság közegeinek és a feladóknak figyelmét. Őszinte természete csak nehezen tudta magába fojtani felháborodását a naponként ismétlődő szörnyű vagy kicsinyes, de bosszankodást keltő események felett. Úgy látszott, hogy a mit Rezik a *Laniena Eperjesiensis*-ben vagy Bahil Önéletrajzában a protestánsok üldözéséről megírt, sokszorosan ismétlődni fog, csakhogy most minden igaz magyart protestánsként üldöztek és az egész ország fölött mondott ki vérítéleteket egy új Caraffa.

Ha a tudományos foglalkozáshoz a csend egymagában elég, ez a feltétel akkor megvolt Pesten. A polgári kötelességeknek elseje, — Schulemburg gróf értelmezése szerint — sajnos, a belső nyugalommal nem volt összeegyeztethető. A politikai, irodalmi, vagy tudományos élet megszüntét jelzi az 1848. évvel szemben roppantúl megcsappant száma a hirlapoknak és egyéb irodalmi termékeknek. Henszlmann barátai és ismerősei is szétszóródtak, ki elhalt, kit számkivetésbe vagy börtönbe hajtott a zsarnokság; a kik még itt maradtak, azok is kedvetlenül vagy óvatosan visszahúzódtak. Vígaszul szolgált, hogy atyai barátja és mestere, Fejérváry, Pestre költözvén, az ő közelében és társaságában folytathatta félbeszakadt tanulmányait. Együtt újíthatták fel az eperjesi napok emlékét és emlegették gyakran a számüzetésben élő Pulszky Ferenczet. Sajnos, ez a szép benső baráti viszony is megszakadt, midőn 1851 november 2-án Fejérváry meghalt. A hálás tanítványt az a tudat nyugtathatta meg, hogy nejével együtt híven ápolta igazi bölcsként nyugodtan, öcscse nevével ajkán kimúlt mesterét.

Már előbb is, midőn a középkori építészet tanulmányába merült, melyben az arányozás problemája kezdte őt mindjobban érdekelni, érezte a tudományos kutatás segédeszközeinek, az őt megértő kartársaknak hiányát; ez a körülmény, kapcsolatban a tűrhetetlen hazai állapotokkal, bírja őt arra, hogy hosszabb időre emigráljon.

Nyolcz évet tölt Angol-, Német- és Franczia országban, tanulmányozva közvetlenül a műemlékeket, összeköttetésbe lépve a szakmáját mívelő tudósokkal, közben pedig theoriája kifejtésén dolgozva. 1853-ban Londonban találjuk Henszlmannt, Pulszky nagybátyjának gyűjteményét itt állítja ki az angol régészeti társulat helyiségeiben. Henszlmann rendezi a gyűjteményt és ír hozzá catalogue raisonnét. Alkalmat lelvén az angol építészekkel és régészekkel való megismerkedésre, a *British Architects* társaságában felolvasást tart az építészeti arányozásról. A figyelmet és tetszést keltő előadás után a társulat elnöke, Donaldson, ajánlja Henszlmannak, hogy folytassa Franciaországban a theoriájának bővebb igazolására szükséges vizsgálódásokat. Henszlmann Párizs-

ban telepszik meg. Igazi tudós remeteként dolgozik ott, teljesen visszavonulva az őt körülvevő élettől; toronyszerűen fekvő lakásában kell őt barátainak felkeresni, ha vele találkozni kívánnak.

A gót építészettel oly tüzetesen foglalkozik, hogy 1856-ban és a reá következő évben templompályázatokon franczia építész ismerősei társaságában résztvesz és egy ízben az első díjat elnyeri. E tárgygyal kapcsolatban meg kell emlékeznünk arról, hogy mesterünk 1861-ben Gerster és Frey pesti építészek társaságában résztvett a M. Tud. Akadémia épületére kiírt pályázaton. Tervük, gótstilű palota, bár a kikötött tiszteletdíjon kívül a legjobb pályamunkára kitűzött 150 aranyat is elnyerte, kivitelre nem került. Henszlmann váltig sajnálta, hogy a M. Tud. Akadémia palotáját idegen művész renaissance stilusban építtette.[1]

Az építészeti arányozás elméletét egy nagy műben feldolgozva, annak alkalmazását az ó- és középkor egyes épületein kimutatva, e munkáját a franczia szépművészetek akadémiájához nyújtja be. Az akadémia Lenoirnak, a hírneves régésznek adja azt ki véleményadás végett. Lenoir bírálatában elismerőleg nyilatkozott Henszlmann művéről és kiadatását ajánlotta. Az idegen tudós felfedezése feltűnést keltett nemcsak az oly szakemberek között, mint Viollet-le-Duc, Gailhabaud stb., hanem maga III. Napoleon császár is a szerzőt magához kéretvén, theoriáját elmagyaráztatta. Napoleon ez időben Viollet-le-Duc-kel Pierrfonds kastély restaurálását akarta megkezdetni s így a középkori építészet felé érdeklődéssel fordult. Bizonyára ennek a körülménynek volt köszönhető, hogy a mű 1860-ban 10,000 franc államsegélylyel, fényes kiadásban megjelenhetett. Sajnos, annak II. kötete, mely 1863-ban készült el, a kiadó túlkövetelései miatt sajtó alá nem került; kéziratban maradt, mert itthon nem akadtake czélra áldozó maecenások vagy egyesületek.

Érdekes ellentét mutatkozik abban a körülményben, hogy Henszlmann e művének megjelenését francziák mozdítják elő s az franczia nyelven, Franciaországban jelenik meg, holott szerzője a negyvenes években éles harczot folytatott a franczia drámák ellen és az ó-német stilű templomokról írt könyvet. Csak Henszlmann tudományos belátását

[1] Egyébként a berlini Stüler kétségtelenül nagyobb építészeti tehetséggel és gyakorlattal rendelkezett, mint hazai pályázóink. Sajátságos körülmény, hogy fejletlen művészi culturánkkal ellentétben a gót és a renaissance stil barátainak harcza még két középületünk terveinél újul meg: a pesti új városháza és az Országház építkezéseinél. Ez utóbbi alkalommal Henszlmann a hazai lapokban meggyőző szóval hirdette a csúcsíves stilus előnyeit.

dicséri ez a körülmény; a franczia drámákra vonatkozó nézetét később is fenntartotta, míg részletes és helyszíni tanulmányai alapján véleményét a gótika eredetéről helyesbítette. Felemelő tudat, hogy hazánknak egy tudós fia ott távol nyugaton, hol Magyarországot névből is alig ismerik, számüzetve önállóságát vesztett honából, a tudósok nagy köztársaságában becsülést szerez a maga és nemzete nevének. Sajnos, épen saját példájával kell igazolnia régebben kifejtett elméletét, hogy tudományukban és művészetükben fennmaradnak a nemzetek politikai megsemmisülésük után is.

Jellemző hazafias hűségére az a körülmény, hogy nem felejti el szülőföldjének régi dómját, mely szerény műemlék gyanánt tünik fel Párizs, Rouen, Reims, Amiens stb. hatalmas székesegyházai mellett. Montlembert-nek Szt. Erzsébetről szóló művében (1854) ismertetését közli és három évvel később iparkodik egy értekezésben a braini templommal feltetsző hasonlóság alapján bebizonyítani, hogy a kassai dómot Villard de Honnecurt tervezte.

Miután Henszlmann az 1858. év őszén rövid ideig itthon tartózkodott, két év mulva, midőn az alkotmányos élet helyreállítását remélni lehetett, végleg hazatért és letelepedett Pesten, bár a külföldön tudott volna magának állandó positiót szerezni; de midőn «kilebbent a négy folyó és a három bércz honában a tavasz lehellete», ő is hazatért, hogy betöltse azt a szerepét, melyet a szabadságharcz félbe hagyatott vele. Mint javakorbeli férfiú tér vissza hazájába, a ki nem törekszik többé universalitásra: széles tudását egy tudományágra összpontosítva iparkodik érvényre juttatni.

Az ország figyelmét, már 1848 előtt is, épen Henszlmann törekedett a műemlékek és régiségek megbecsülésére ráirányozni. Azóta többen buzgólkodtak ez irányban, hogy a hatvanas években fellendült nemzeti érzést ez ügy szolgálatába állítsák. A politika nem áll ellentétben e törekvésekkel, sőt a nemzeti érzés fellendítésének a régiség-tudomány is egyik eszközévé válik.

A tudományos Akadémia már 1858-ban szervezte archæologiai bizottságát. A bécsi Centralcommission működésének hazánkra is kiterjesztése csak tettvágyra sarkalt. «Henszlmann lett körünkben a tudományos régészet és műtörténelem megalapítója», — mondja róla Pulszky. Ipolyinak elegáns stílű, szakszerű és a nagyközönségnek szánt ismertetései, Rómernek lelkes és kedves modorú agitatiója, népszerű *Archaeologiai Levelei* nevelték az érdeklődők számát. A vidéken is megindul valamelyes mozgalom, régészeti egyesületeket, muzeumokat alapítanak, hallgatják a vándorgyűléseken, kirándulások alkalmával tartott régészeti előadásokat. Kézikönyvet kell adni a buzgólkodó dilettansok

kezébe! Az Akadémia kiadja a *Műrégészeti Kalauzt*; ennek I. kötetét, az őskori és római régiségekről Römer, a II.-at, a középkoriakról Henszlmann írja. Néhány nagysikerű ásatás az egész ország figyelmét, sőt áldozatkészségét is felkelti, így a székesfehérvári királyi templomé, 1862. év szeptember és október havában és a visegrádi váré, 1871. év nyarán. Ez utóbbi két ásatást Henszlmann vezeti. Az elsőnek költségeit közadakozásból fedezték, a másodiknál az ő beszédének és agitatiójának hatása alatt az országgyűlés is szavaz meg 15,000 frtot. Később több országos műemlék restauratióját határozza el a kormány.

A régészet szinte divatba kezd jönni, mint úri passio. A napi és képeslapok állandó rovatban ismertetik az idevonatkozó híreket, sőt az élczlapok némelyike is felkapja ezt a themát. Később Csiky a *Proletárok*-ban örökíti meg Bankó Béni alakjában a kevéssé kívánatos, úri dilettans alakját. A Nemzeti Muzeum számára való gyűjtéssel visszaélés is kapcsolatos; egy a maga idején híres hangversenyzőt leplez le az *Archaeologiai Értesítő*. 1872-ben a kormány felállítja a műemlékek országos bizottságát, melybe előadóvá épen Henszlmannt, építészszé pedig Schulek Frigyest nevezi ki. A bizottság körültekintéssel fogalmazott szabályzata kiterjeszkedik a műemlékek lajstromba-szedésére, leírására, restaurationális munkálataira és rendszeres felvételére, mely utóbbi munka Schulek bizottsági építészre és tanítványaira hárulna. A felvételezést tényleg nemcsak Schulek, hanem talán még nagyobb mértékben Steindl és Czigler a bécsi *Bauhütte* mintájára megkezdték, de ezek a munkálatok idővel megszüntek és pedig jórészt költség hiánya miatt.

Ha elmondjuk, hogy Henszlmann az Akadémia archæologiai bizottságának is előadója volt s lelkiismeretesen eljárva kettős tisztében, mely őt utazásokra, épületek és tervek átvizsgálására, ásatások vezetésére, jelentések írására kötelezte, mindemellett még élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki, akkor fogalmat nyerünk arról a nagy munkáról, melyet végzett. Az Akadémiának mind a három régészeti kiadványában közreműködött: számos, saját felvételeivel illusztrált apróbb monographiát írt az *Archaeologiai Közlemények*be, tőle ered a *Magyarországi Régészeti Emlékek* néhány kötete, szerkesztője volt egy ideig s munkatársa maradt mindvégig az *Archaeologiai Értesítő*-nek. Két kötetben ismertette a hazai ó-keresztyén, román- és gótkori műemlékeket és ugyanezt az anyagot a német, illetőleg osztrák szaklapokban is közreadta.

Még felemlítjük, hogy 1862-ben Kubinyi Ferenczczel és Ipolyi Arnolddal Konstantinápolyban volt, hogy a Corvina-könyvtár maradványait felkutassák, 1867-ben pedig a párizsi világkiállításon magyar kiállítási biztosként szerepelt. Sajátságos körülmény, hogy három kötet-

ben megírt jelentését a tárlatról, mely munka bennünket annál inkább érdekelt, mert ez alkalommal szerepelt a magyar művészet mint olyan először a külföld színe előtt, sem a kereskedelmi, sem a közoktatási ministerium kiadásra nem méltatta, noha erre az Akadémia, a mérnök- és építész-egylet stb. részéről felszólíttattak. Így Henszlmann kénytelen volt jelentését, egy-két töredéket leszámítva, az ausztriai hivatalos kiadványban és a *Gazette des beaux arts*-ban közzétenni.

1869-ben mind ő, mind barátja, Pulszky, ismét érdeklődéssel fordultak a politikai élet felé, mindketten képviselői mandátumot vállaltak, Henszlmann a mohácsi kerületet képviselte. Képviselői tevékenységét főleg a műemlékek érdekében hasznosította és pedig sikerrel. 1871-ben ásatta ki a visegrádi várat is. A lelkes visegrádi plébános, Viktorin kezdeményezte munka iránt Henszlmann keltett szélesebb körben érdeklődést a képviselőházban, a lapokban és a főváros közönségében. Ő maga több ízben lelkes papként állott a népes kiránduló társaságok élére és vezette a romokhoz zarándoklókat. Még évek mulva, egyetemi tanár korában is szívesen kalauzolta hol tanítványait, hol ismerőseiből alakult csoportokat a korona régi őrző helyére, mely az ő fáradozásai következtében vált kényelmesen hozzáférhető kegyhelyivé. Kedvesen emlékezett vissza az ő sikeres tevékenységének színhelyére: sajnálta, hogy a nagy toronynak helyreállítási munkái félbemaradtak, biztatta tanítványait, hogy foglalkozzanak e műemlékkel.

Ime csak néhány példa a sok közül, miként vett részt mesterünk kiállítások szervezésében, ásatások vezetésében, műemlékek feltárásában, ismertetésében; csak egyszerűen megemlékezve számos hazai és külföldi tanulmányútjáról, bizottsági munkálatokban való részvételéről. Valóban bámulva kell fontolgatnunk, hogy hány ember munkáját végezte, ép oly lelkesedéssel, mint lelkiismeretes komolysággal.

1873-ban egy újabb munkakör nyílt meg előtte: a budapesti egyetemen az archæologia és a műtörténelem ny. r. tanárává nevezték ki. 15 éven át adta elő a műtörténelmet, mely szakmának ő volt az első tanára. Tanítványainak jórésze néhány bölcsészethallgatón kívül érdeklődő jogászokból és egyetlen képzőművészeti iskolánk növendékeiből telt ki; az utóbbi években ebben az intézetben tartotta meg óráinak nagyobb részét. Elődökre nem hivatkozhatott, de traditiók nélkül is tudta biztosítani komolyabb hallgatóinak érdeklődését. Oly sokoldalú és mély tudással telített elméjű, szakmája iránt való lelkesedéstől áthatott, szeretetreméltó férfiú volt, hogy tanítása hatás nélkül nem maradhatott. Iparkodott tantárgya egész körét előadni, különösen nagy súlyt vetve a szemléltető bemutatásokra; tanítványait a kiszabott órák felében művek, metszetek, fényképek stb. átnézésével, vázolásával — sokszor

lakásán vagy a gyűjteményekben — foglalkoztatta. Nem hanyagolták el a Műcsarnok látogatását sem és a költséghez mérten részt vettek kisebb tanulmányútakban is.

E szemléltető bemutatások szükségesek ma is, de ezeket akkor gyűjteményeink szerény terjedelme és az illusztrált művek ritkasága s a kellő sokszorosítási eljárások híjján drágasága még nélkülözhetetlenebbé tették. Az ily alkalmakkor való fesztelenebb együttlét és együttdolgozás kellemes emlékét, azt hiszszük, nem egy tanítványa még ma is örömme idézi fel.

Előadása, jórészt kéziratból való felolvasás, kissé nehézkes és szakadozott volt és apró nyelvbotlásoktól sem ment s néha kiejtésén is megérzett felvidéki származása, de a tanítványokkal ezen apró fogyatékosságokat elfeledtette az a lelkes buzgóság, mely egész valóját áthatotta, az a jóindulat, melylyel az ifjúság iránt viseltetett. Felolvasásai közben, vagy a szombati bemutatások alkalmával közbeszőtt szabad előadása, magyarázó kitérései, melyek ugyan néha a tárgytól eltérő részleteket, de érdekes multjába nyúló visszaemlékezéseket, anekdotákat tartalmaztak, közvetlenebbül jellemezték az époly tudós, mint szellemes férfiút, mint felolvasásai, melyek minden gondolatbőségük és magvasságuk mellett is ott a helyszínén kevésbbé kötötték le a hallgatók érdeklődését, mint utólagos elolvasás közben.

Mint tanár sohase vette fel a tekintély álarczát és sohasem akarta olympusi magasságra hágva ledörögni hallgatóit, őket rejtélyes, vagy roppant tudományát fitogtató részletek kérdezésével megfélemlíteni. A legkisebb érdeklődést is bőven kielégítette, a buzgó tanítványokkal hosszasabban foglalkozott, őket utasításokkal, könyvekkel látta el, sőt nem egy esetben túlságos optimismusa a tettetett érdeklődést is komolyan vette és érdemtelenre pazarolta magyarázatait. Csak a hanyagságot, a lelketlen kötelességmulasztást, a léhaságot szokta erősen megróni, nem különben az előadásait sokszorosító tanítványok késedelmességét, melyet gyakran volt alkalma korholni. Egyébként gyönyörködött az ifjúságban; nem az irígy, mogorva öreg szemével nézte, hanem derült homlokú bölcsként szemlélte azt; örült, ha buzgónak, elevennek látta s elnéző mosolylyal hunyt szemet a korral járó hibák felett.

Alig volt előadás, mely után egy vagy két kedvesebb tanítványa ne kísérte volna őt haza Zerge- majd utóbb Vas-utczai lakására. Élvezettel és tanulsággal jártak a tanítványokra e séták; Faust famulusával elmondhattuk: «Mit euch Herr Doktor zu spazieren ist ehrenvoll und bringt Gewinn». Nemcsak a művészet és a tudomány, nemcsak az életbölcsesség voltak e beszélgetések tárgyai, hanem vidám anekdoták, érdekes élmények. A *Pulszky-Album*ban mesteréről, Fejérváryról írt

emlékezésének olvasása ad némi fogalmat arról a szellemes és közvetlen tónusról, melyben tanítványaival ily alkalmakkor közlekedett. Ha útközben a tanítványok visszás dolgokat állítottak, akkor szokása szerint hirtelen megállott, mankónyelű botjával a kövezetre dobbántva, az illetőnek erősen szemébe nézve, helytelenítő «Hach» kiáltásban tört ki. Az utcza közönsége néha visszafordult, hogy szemügyre vegye a tanítványai körében haladó érdekes és jellemző tudós alakot. Mert nem mindennapi volt öreg mesterünk megjelenése. Az a typikus német arcz, melyet fehér, vállig érő haj és szakál körített, melyből két szellemtől sugárzó szem tekintett a nézőre. «Korán megőszült fürtei, melyek éles ellentétben voltak sima, piros arczával, épen mint elmélkedő tudományossága szikrázó elmésségével». Öltözetének puritán egyszerűsége mellett tiszta csinossága, a fekete calabriai kalap, a puha kihajtott gallér, az egyszerű fekete nyakkendő a 48. előtti demokratának és tudósnak külső felszereléséhez tartozott ugyan, de nála ez nem volt kölcsönzött costume, felvett pose, fitogtatás, hanem mintegy szervesen egészítette ki tulajdonosának jellemét. Nem követte a divatot sem ruházatában, sem elveiben: idealis és következetes politikus volt és 1869-től 1872-ig tartó utolsó szereplése alatt is a 48-as párt híve maradt.

«Az életben szerény volt», — így jellemzi őt gyermekkori barátja, Pulszky Ferencz — utálta a reklámot, melegen ragaszkodott barátaihoz és családjához. Soha sem kereste sem a hatalmasok kegyét, sem a népszerűséget[1]. Rendíthetetlen bátorsággal szállt sikra az igazság mellett, saját érdekét nem tekintve. Nem járt soha kitüntetés után, még az előtte talán legnagyobb elismerést, az akadémiai rendes tagságot, harmincz évi várakozás után érte el; egyetemi tanárrá pedig hatvan éves korában lőn kinevezve. A hetvenes években kitüntették a királyi tanácsosi czímmel, melynek akkor még több értéket tulajdonítottak. E czím, melyet visszautasítania nem lehetett, bizonyára ellentétben állott Henszlmann demokratikus nézeteivel és alkalmat nyujtott bizalmas barátainak tréfás gúnyolódásokra.

Láttuk, mint kíséri el barátját, Pulszkyt az 1839. évi országgyűlésre, mint követi Bécsbe a külügyministeriumba és mint keresi fel a számkivetettet Londonban. Épen e barátja emlékezett meg róla, hogy a családtagokkal felváltva miként virrasztott Pulszky nővérének, Radvánszkynénak

[1] A Kassa műemlékeiről írt és 1846-ban megjelent műve előszavában nemcsak azoknak fejezi ki köszönetét, a kik őt munkájában segítették, hanem Novák Istvánnak, az egyszerű ácslegénynek is, a ki az 1846. évi tűzvész alkalmával életveszedelemmel megmentette a dóm tetőzetét és vele együtt e dicső épületet.

halálos ágyánál. Ő maga beszélte el, hű tanítványként miként ápolta és gondozta mesterét, Fejérváryt és fogta be a haldokló szemét. Másik mesterének, Boehmnek emlékét is ő újítja meg a magyar Akadémia és az osztrák tudós világ előtt és agitál lelkesen gyüjteményeinek hazája részére való biztosítása, megvétele érdekében. Végül szülővárosához való hű ragaszkodása jeléül, egész életén át gyüjtött és kedvelt műtárgyait, könyveit, kéziratait: a tudós igazi vagyonát, a Felső-Magyarországi Múzeumnak hagyja örökül. Negyvenkilencz éves házassága gyermektelen maradt ugyan, de szellemes nénjének utódjai: Doby Jenő rézmetsző művész és Myskovszky Viktor családja [1] pótolta a gyermekek hiányát. Feleségének elvesztése,[2] ki az aranylakodalom előtt egy félévvel halt meg, megrendítette a még mindig erős öreg úr idegeit, úgy hogy ez időtől fogva nem volt többé egészséges pillanata. A nyarat Lublón töltötte és látszólag felfrissülve tért haza Budapestre.

Tanítványai, kik fölkeresték, örömmel tapasztalták, hogy a róla elterjedt hírekkel ellentétben jó színben van és munkálkodva találták. A kassai műemlékekkel foglalkozott újból és szülővárosa iránt érzett kegyeletét akarta most már nagy készültsége alapján, tökéletesebben leróni, mint, saját ítélete szerint, első, 1846-ban megjelent nagyobb művével tehette. Munkáját folytatta és a szomszéd szobában felhalmozott művek, rajzok átnézésére utalt bennünket, majd dolgát végezve átjött hozzánk, kérdéseket intézve az általunk átnézett rajzok felől. Feleleteinkkel meg lévén elégedve, a szobájában lévő műtárgyakat sorra megszemléltette, mert azokban nemcsak maga gyönyörködött, hanem szerette, ha mások is élvezettel nézik. Bevezetett hálószobájába is, hol kissé spártainak ítélt, de általa kényelmesnek mondott nyugvóágya és mestere, Fejérváry hagyatékából reámaradt különös alakú karszékek állottak. Bár nem kedvelte a fényképeket, mégis az eperjesi Divaldnak róla készült arczképét jellemző voltáért becsülte. Ennek egy-egy példányával ajándékozott meg bennünket.

Nyájasságától elragadtatva váltunk el tőle. «Keressenek fel máskor is!» — mondá búcsúzóul s midőn szabadkoztunk, azzal bocsájtott el: «Önöket szívesen látom, érdeklődnek, nem üres tudakozódók»... Sajnos, látogatásunkat többé meg nem ismételhettük. Értesültünk, hogy betegeskedése komoly betegséggé súlyosbodott, majd arról, mi elkövetkezett deczember 5-én. Ennek a korán alkonyodó téli napnak délutánján felneszelt a beteg és kérdezi: «Hány óra?» Feleltek az ápoló

[1] Az első a kir. iparművészeti iskolának, a második (építész és archæologus) a kassai főreáliskolának volt tanára.

[2] Róse Mária, meghalt 1888 febr. 14-én.

családtagok: «Négy». Mint orvos megállapítja a diagnosist és kimondja önmagára az ítéletet: «Négy óra mulva nem leszek az élők között». A négyből eltelik három óra: ez az esti harangszó ideje. Hetvenöt év előtt a szülei ház mellett, a régi dóm harangjai megszólalnak: a gyermekeknek itt az alvás, a lefekvés órája. A ködbe vesző földi öntudat visszaszáll a gyermekkori emlékekre. Talán előtte is feltünt a régi egyház képe s elszálló lelke, mint a galamb, elidőzött fölötte, mintegy utolsó földi állomásán, mielőtt eloszlott volna az örökkévalóságba.

Hányatott volt élete, viszontagsággal és munkával tele, halála nyugodt, igazi bölcshöz méltó. «Az a meggyőződés adta meg neki a nyugalmat, — mondja róla barátja, Pulszky Ferencz — hogy teljes életében megtette kötelességét. Élete boldog volt, halála irigylendő».

V.

Henszlmann egyénisége. — A romantikus kor hatása Henszlmannra. — Tudásvágya, sokoldalúsága, mozgékonysága stb.: a romantikával közös vonások. — A romantikától eltérő vonások egyéniségében. — A mult és a jövő. — Az író és a kritikus.

Mind az egyénekre, mind a nemzetekre kettős feladat megoldása hárul: felösmerni önmagukat, kifejteni, lehetőleg teljesen, a bennük rejlő tehetségeket és megtalálni helyüket abban a környezetben, melybe őket a sors helyezte. E két czélnak szem elől tévesztése, vagy szilárd követése és helyes összeegyeztetése hozza meg az egyének, vagy a nemzetek életében a balsikert vagy a győzedelmet.

A magyar nemzet ezredéves multjában is nemzeti jellemének kifejtése, másrészt csatlakozása az európai környezethez volt a kettős életczél: ezeknek harmonikus és hű követése a sikernek, egészben vagy részben való elhanyagolásuk a nemzeti tespedésnek, a katastrophának volt szülőoka. E czélok egyoldalú követése különös veszélyt hozott ránk: a nemzeti elbizakodottság az idegen kulturába való beolvadás révén. Nagy reformátoraink Szent Istvántól Széchenyi Istvánig e veszedelmektől óvni, a helyes összeegyeztetés útján e sikerekben részesíteni akarták nemzetüket. A nagy újjászületés sikerében nemcsak a nagy vezérlő elmék, politikusok, államférfiak, hadvezérek osztozkodnak, hanem annak a negyvenyolcz előtti generatiónak kisebb területeken mozgó, de nem kevésbbé buzgó egyéniségei is, a kik velük együtt e nagy czélok elérésére törekedtek.

Henszlmann Imre is ez utóbbi csoportba tartozó jeleseink közé sorozható. Bár korának tüzes hazafisága egész lényét áthatotta, azért

a tudós tárgyilagosságával kereste a kapcsolatot az európai culturalis fejlődés és a mi különleges fejlődésünk között.

Hirdette azokat az eszméket, melyeket az európai kultura felvetett és a világirodalom ama termékeire utalt, melyeknek behatásától irodalmunk helyes irányú fejlődését várta, viszont szembeszállt nemcsak a hazai, hanem a külföldi irodalom művészetellenes áramlataival is; kimutatta műemlékeink nagy részének külföldi eredetét, de viszont szeretettel kutatta a bennük föllelhető különleges, magyar sajátosságokat; a nemzeti művészet jelszavát hangoztatva, ki akarta fejteni, öntudatossá tenni, melyek a magyar szellem sajátságos jellemvonásai, a népköltészet termékeinek, jeles iróink munkáinak méltatásával, régi művészetünk ismertetésével.

Erre a közvetítő szerepre már származásánál fogva is hivatva volt. Családja a felvidék azon német lakosaihoz tartozott, kik nemes viszonzásul azért a vendégszeretetért, melylyel nekik a magyar nemzet új otthont, politikai és lelkiismereti szabadságot biztosított, résztvettek a szabadságharczokban ép úgy, mint a nemzet kulturmunkájában.

Hazánk újjászületésének nagy alakjai mellett működött, de ezeknek a méretei sem tüntetik el alakját, sőt az a figyelmesebb szemlélő előtt különleges jelleménél fogva is érdeket kelt, bár születésének százados évfordulója alkalmával nevét meg sem említették sem a napilapok, sem szakfolyóirataink. Egy év mult el, míg neve ismét felhangzott tudományos és irodalmi társulatainkban. A kegyelet megfogyatkozását Henszlmannal szemben talán indokolta volna az a körülmény, hogy művei már csak az irodalomtörténet búvárjait érdekelnék s alakját a kiválóbb szakemberek egész sorozata feledségbe borította volna; de a dolog épen fordítva áll: műveit ma is haszonnal forgathatjuk, megállapításait elfogadhatjuk, működésének mind terjedelmét, mind intensitását csodálnunk kell, nem kevésbbé, mint a mily tisztelettel hajlunk meg lelkiismeretessége és erkölcsi bátorsága előtt.

Mesterünk egyéniségét vázolva, kivánatosnak mutatkozik, hogy alakjának hátteréül néhány széles tonussal korának főbb irányait is ecseteljük. Ha ezeket az irányokat Henszlmann működésének különféle nyilatkozásaival összevetjük, meggyőződünk arról, hogy alakját a *romantikus kor* hátterébe kell beállítanunk.

A romantikusok alapjellemhez tartozik az élénk, szinte kielégíthetetlen vágy az ismeretlent, a távollévőt megismerni, a ködöt, a homályt eloszlatni, titkokat kifürkészni: szóval a mindenséget egészében és részeiben megragadni. A romantikus leszáll a mélységek mélyére, ebből a kimeríthetetlen aknából felszínre hozza azokat a csodálatos combinatiókat, melyekkel a természet a jelenségeket egy egészszé

olvasztja. Azt találja, hogy a rész az egészben, az egész a részben nyilvánul meg.

Henszlmannt is betölti a romantikusoknak élénk, az egyetemességre törekvő tudásvágya. Már gyermekkorában érdeklődik a mult emlékei iránt. A deákot, ki sok helyütt megfordul, sokra figyel, sokat olvas és tanul, vonzza a mult, a jelen és a jövő. Az egyetemen orvosi tudományokat hallgat, de egyidejüleg foglalkozik műtörténelemmel és archæologiával, drámát ír, fest és rajzol. Pályáját mint aesthetikus és műkritikus kezdi, majd műtörténelmi és régészeti munkáival lép föl, építészeti ismereteit gyakorlatilag érvényesíti, közben foglalkozik politikával és publicistikával.

A 40-es években egy kortársa így jellemzi Henszlmannt: «Sokoldalú műveltségű író, fáradhatatlan fürkész szellemmel», tegyük hozzá eredeti, önálló szellemmel. Később, érett férfikorában szaktudományára összpontosítja szellemét, még a szűkebb határok között is nagy sokoldalúságot tanusít, de viszont törekszik a sokféleséget nagy egységekbe foglalni, a távollevőket összekapcsolni, a hézagokat merész hypothesisekkel áthidalni.

Oly sokoldalú, mint hirneves kortársai közül számosan, kezdve a legnagyobb magyaron, ki — Naplói tanusága szerint — egyaránt szeretne híres katona, író nemzetgazda, politikus, lótenyésztő lenni és az első kivételével lesz is, — egészen Pulszky Ferenczig és Brassai Sámuelig, a sokoldalúság e két jellemző tudós képviselőjéig, kik időnként az Akadémia más-más osztályába lépnek át, noha több osztályban vannak otthon. Olyan külföldi Proteusokat, mint az «Ördöngös Hoffmann», ki költő, zenész, rajzoló és ügyes jogász is egy személyben, csak mint szélsőségeket említve, legyen szabad mesterünkhöz közelebbi vonatkozásban álló két műtörténészre hivatkoznom: Rumohr-ra[1] és Stieglitz-re,[2] kiknek műveit ő szorgalmasan olvasta. Az első író, költő, nemzetgazda és műgyüjtő, szerzője a *Schule der Höflichkeit*-nek és kiadója a *Szakácsművészet szelleméről* írt könyvnek. A második jogot tanul, majd képzőművészetekkel, főleg építészettel foglalkozik, költeményeket ír, Lipcsében polgármesterré lesz, végül archæologiai és műtörténelmi munkáival nagy sikert ér el.

[1] Rumohr, Karl Friedrich von (1785—1843) műtörténeti munkái között legjelentékenyebb: *Italienische Forschungen.*

[2] Stieglitz Christian Ludwig (1756—1836) számos építészet-történeti munka szerzője, főműve: *Geschichte d. Baukunst*, etc. (1827). Több kötet költeményt adott ki. Terjedelmes műve: *Wartburg*, Gedicht in 8 Gesängen (1801).

A romantikust nyugtalan vágya nem engedi, hogy philisterszerűleg, egy helyen telepedjék meg, térben és időben egyaránt messze szárnyal. Felsoroljuk-e ismét Széchenyin és Pulszkyn kezdve a mult század mozgékony és sokat utazott kitünőségeit? Csak azt említjük fel, a ki legmesszebb jutott, Kőrösi Csoma Sándort. Henszlmann is beutazta Közép-Európát, Angliát, meglakta Bécset, Londont, Párizst és járt Konstantinápolyban, Athénben, végül műemlékeket kutatva bejárja hazánk összes vármegyéit és mint a tudomány kincsásója, föltárja a székesfehérvári, kalocsai, szentlőrinczi, visegrádi stb. romokat a föld alól, vagy a feledés homályából.

A romantikus nemcsak térben mozog nagy területeken, hanem időben is. Bár az összes korok érdeklik, mégis legszivesebben időzik a mystikus középkorban, ennek homályát iparkodik felderíteni, képzeletével újrakelteni, megaranyozni. A német romantikusokat ide vonzza a nagy nemzeti mult emléke, az «ó-német» költészet és művészet tanulmánya, melyben föllelik nemzetük jellemét. Úgy érzik, hogy a német jellemben lévő nagyszerű és kicsinyes vonásokat a gót építészet, melyet már Goethe is ó-németnek szeretne elnevezni, híven visszatükrözi, egyéni, hatalmas össz-compositiójával, gazdag és sokszor formátlan részleteivel, anyagának kevéssé finom voltával. Ezt a művészetet szembeállítják az antik építészet és művészet egyöntetű, tiszta, egyszerű, kevés, finomított részletű, nemes anyagot feltételező szerkezetével. Indokolni akarják vonzódásukat, összehasonlítják az ó-kor és a keresztyén népek irodalmát és művészetét; megállapítják az utóbbinak haladását, fölényét az elsővel szemben. A görög-latin kultura eredetileg szintén nemzeti volt, de általánosítva nem fejezheti ki más népek szellemét, — forduljunk el tőle és keressük az egyénit, mely egyes népeknél, a nemzeti jellemben nyilvánul.

A nemzeti jellem napjainkban nem a művelt osztályoknál maradt fenn teljes tisztaságában, hanem a népnél, melynek conservativismusa visszautasíthatja az általánosító kultura behatását; tanulmányoznunk kell tehát a népköltészetet, legyen az az új nemzeti cultura egyik forrása. Mind oly jellemvonások, melyek Henszlmann tevékenységében tükröződnek. E hatások magyarázatot lelnek Henszlmann olvasmányaiban és főleg mesterének, Boehmnek tanításában, ki viszont Rómában a német romantika kitünő képviselőitől nyert irányítást.

Első nagyobb munkái, a *Párhuzam* és a *Hellen tragédia*, az antik és a keresztyén művészetnek és irodalomnak egymással való szembeállításával foglalkoznak.

Az első egyúttal aesthetikai hitvallását is tartalmazza, a jellemző (egyéni és nemzeti), eleven és czélszerű alapul-vételével. Ennek forrá-

saira majd később akarunk rámutatni. A második themát irodalmilag több izben tárgyalta Schlegel Frigyes *Vom Wert des Studiums der Griechen und Römer* című értekezésében. Mesterünk Schlegellel lényegben egyező megállapodásokra jutott: mindketten a keresztyén költészetben az ókorival szemben a természetszerű haladást állapítják meg. A középkor művészete Henszlmann tanulmányainak is főtárgya, ebben látja művészi hitvallásának megtestesülését. 1843-ban lefordítja német nyelvre Bloxam *The principles of gothic ecclesiast. architecture* című könyvét, mintegy előtanulmányul első építészettörténeti művéhez, melyet a kassai dómról írt. Ugyanezen évben Dürer méltánylásáról ad közre több czikket a *Tudománytár*ban. Tudjuk a német romantikusok, jelesen az ifjú Goethe és Wackenroder irataiból, hogy ők Dürerben látják a német művészet egyik legtypikusabb alakját. Henszlmann nemcsak a nemzeti jellemnek hű kifejezőjét becsüli Dürerben, hanem az anyagához híven alkotó graphikust is; szorgalmasan gyüjti metszeteit. Ugyane kettős okból kedveli Rembrandtot és a hollandokat, Rubenst és iskolájának metszőit, miben azután a romantikusoktól eltér.

Henszlmann józan, protestáns felfogása ment maradt a romantikus kor számos fiának azon törekvésétől, hogy a vallást, illetőleg a katholikus vallást tekintsék a művészet egyedüli tényezőjéül. Tudjuk, hogy közülük több kiváló író, művész és tudós, mint atyamesterük, Schlegel Frigyes, továbbá Rumohr, Boehm stb. elragadtatva a katholikus vallásban rejlő, mély symbolismustól és «a vágytól, hogy az istenség nagy egységébe olvadhassanak», áttértek a katholikus hitre.

Érintettük már, hogy Henszlmann mesterének meggyőződését ez irányban nem fogadta el. Nem tagadta ugyan a vallás fontos szerepét a művészet fejlődésében, de azt is kijelentette, hogy «az érett művészet sok ágának semmi köze sincsen a valláshoz». Egyébként ő is, mint számos hazai kortársa, nem egy positiv vallásnak, hanem a fölöttük lévő universalis vallásnak volt hive.

Bár Henszlmannt kortársai, közöttük irodalmi ellenfele Bajza, merész elméletei miatt «aesthetikai különcz» és «paradox-vadásznak» nevezték, mindazonáltal magyar józanságánál fogva egyénisége távol maradt a romantikusok egy részének különczködéseitől, phantastikus, mystikus, beteges felfogásától.

Bár a romantikusok tekintete a középkorra irányul, közben mégis visszatér az életadó jelenbe, sőt az írók és költők mutatnak rá, hogy a «mult csak példa legyen». Schlegel mondása: An dem Urbilde der Deutschheit... lässt sich nichts tadeln, als die Falsche Stellung. Diese Deutschheit liegt nicht hinter uns, sondern vor uns». Másik kortársa a kiskorú német nemzetnek nagy jövőt jósol: Németország hivatva

van Európa szellemi vezetésére stb. Socialis problemákkal foglalkoznak a bölcsészek és írók is. Széchenyi *Hitelében* és egyéb műveiben is hasonló hangon szólal meg, midőn a multat kicsinyli és a jövőbe utal. «A mi hazánk, melyet siratni kellene, még nem volt! S hála az egeknek nem volt! Mert így még lehet! Legyünk bizonyosak, hogy felemelkedésünk ideje még hátra van.» «A magyar még egy ifjú legény stb.»

Henszlmannt is ez a felfogás hatja át, részt akar venni a nagy jövőért való küzdelemben. 1839-ben és 1843-ban ott van az országgyűlésen, hogy tanuljon, később a publicista tollával küzd nemzete igazáért, majd a képviselőházban szólal fel a magyar kultura kérdéseiben.

Talán ősei példája is serkenti, kik tevékeny részt vettek szülőföldjük, városuk közügyeiben. Lelkesedését és szabadságszeretetét sem a férfikor, sem az öregkor nem csökkentette; politikai álláspontját sem változtatja meg, nem lesz opportunista, mint számos kortársa, reactionarius még kevésbbé, mint a német romantikusok.

*

A romantikus egyesíti magában a költői képzeletet a kritizáló, bonczoló elmével. A kritikát saját énjén kezdi, majd barátain folytatja és ellenfelein fejezi be. Bátran és kiméletlenül analyzálja az állapotokat, ráutalva a hibás, korhadt részekre. Ő az egésznek fejlődését tartja szem előtt, bántják, felháborítják a gátló akadályok, melyek az egész harmoniáját zavarják mind aesthetikai, mind erkölcsi szempontból. A közélet, az irodalom és művészet mélyreható kritikáiknak tárgya.

Henszlmannban is a költői, művészi képzelet egyesül a taglaló értelemmel. Az előbbi nyilatkozik költői, nevezetesen drámai kísérleteiben s építészeti és restaurationalis tervezeteiben. Három német nyelvű történelmi drámát írt, a legutolsót, a *Nibelungen* czíműt, a 80-as években Hans Melzn álnév alatt bocsájtotta közre. Egy magyar nyelvű vígjátékáról is tudunk, melyet 1841-ben (*Kié a koncz?* czím alatt) a Nemzeti Szinházban előadtak, de a kortársak szerint sikert nem aratott. Drámái a romantikusok könyvdrámái közé sorolhatók, főleg nyelvükben Shakespeare követése nyilatkozik.

Bizonyára ellentét nyilvánul abban a körülményben, hogy a nemzeti jellemet hirdető író, a hazája irodalmának fejlesztésében buzgolkodó kritikus, idegen nyelven ír költői műveket. Henszlmann érzi ezt a viszásságot és német nyelvű drámáit incognito adja közre, vagy kiadatlanul heverteti iratai között. Első drámájának czímlapján csak nevének kezdőbetűi olvashatók, az utolsóén a Henszlmann név anagammja. Talán így akart kitérni a németül író kortársainak kijutott szemrehányások és megrovások elől, bár ezeket ily módon sem kerül-

hette el. Henszlmann német nyelvű költői kísérletei és hazafiúi meggyőződése közt az ellentétet megpróbáljuk kimagyarázni. A romantikusok egyetemlegességre való törekvésébe nála is belefoglalódik a művészi alkotás vágya. Ez esetben a művészi hajlamon kívül a kritikust az önérzet is sarkalja, hogy példát mutasson irodalmi ellenfeleinek: ime a szigorú bíró is képes elméleteinek megfelelő műveket alkotni. E törekvésnek útját szegi, hogy Henszlmann még nem bírja tökéletesen a magyar nyelvet; irataiban a magyartalanságokat nemcsak ellenfelei ítélték el, hanem azokra barátja, Pulszky is figyelmezteti, bár Pulszkynak egyébként elevenebb és fordulatos stilusában is akadnak idegenszerűségek. Henszlmann tudatában van e fogyatékosságoknak, bár azt hiszi, hogy irataink formabeli gyarlóságai csak magyar nyelven írt munkáiban nyilatkoznak s a gazdag irodalommal rendelkező német nyelv, melyet gyermekkorától fogva tökéletesen beszél, alkalmasabb eszköz lesz költői eszméi tolmácsolására. Sajátságos, hogy olyan több irányban kiváló művészi érzékkel megáldott s mélyen gondolkodó kritikusnak is elkerülte figyelmét az a körülmény, hogy az irodalmi művekben a formai gyarlóság nem puszta külsőség, hanem az alkotó tehetség fogyatékosságával függ össze, mely hiány megnyilatkozik akkor is, ha az illető anyanyelvét használja. Ezen törvény alól nem kivétel Henszlmann drámairói tényked ése sem.

Henszlmann drámáinak tárgyát, Schlegel W. jelmondata szerint a legméltóbb forrásból, a történelemből meríti. Első darabjának cselekvénye a római világban, a másodiké a magyar lovagkorban, az utolsóé a germán hőskorban játszik. Brutusban hiven követi a történeti forrásokat, csak a főalaknak jellemét iparkodik emberibbé tenni, Lucretiához való szerelmet tulajdonítván neki.[1] E mű nyelvezetében felismerhetőleg Shakespearet választja mintául, mi főleg Brutus alakoskodó mondásaiban és Lucretia holttestе felett tartott beszédében nyilvánul meg.

A Henszlmann-hagyaték iratai közé temetett öt felvonásos és egy előjátékkal megtoldott *Omodeer und König Karl Robert* című drámáját csak megemlítve, térjünk át utolsó drámai művének, a *Nibelungen*nek jellemzésére, melyet öregkori büszkeséggel vallott magáénak. Bár e mű halála előtt két évvel (1886) került anyilvánosság elé, mégis van okunk azt hinni, hogy e tárgygyal már régóta foglalkozott és darabját már jóval előbb megírta. Ezt a kiválóan kedvelt romantikus tárgyat, mint ismeretes, számos kortársa dolgozta fel színművekké: Raupach az

[1] Így alakítja Brutus jellemét Hugó Károly is, egy évtizeddel később a Nemzeti Szinházban előadott darabjában, a *Brutus és Lucrétiá*ban. L. Vértesy: A magy. romantikus dráma, 198. o.

elsőség, majd Hebbel írta meg hatalmas trilogiáját, míg végül Wagner zenedrámái szerezték meg számára az állandó sikert. Henszlmann figyelmét nemcsak irodalmi olvasmányai és kortársainak előadott darabjai, hanem e tárgyat ábrázoló festmények is felkeltették és ébren tartották. Bécsi tanuló évei alatt láthatta Rahl képét: *Hagen Siegfried ravatalánál*, majd később németországi tanulmányútai alkalmával bizonyára megszemlélte Schnorr J.-nek a müncheni Residenzben lévő fresco-cyklusát stb.

Henszlmann, a kritikus és dramaturg, a *Dráma elvei*[1] című, Bajzának válaszul írt czikkében nagyon határozottan állítja fel követelményeit a drámával szemben. Művészi hitvallásánál fogva a jellemekre és az emberi jellemekből következetesen fejlődő cselekvényre veti a fősúlyt. A legpompásabb dictio, az eseményes, meglepő cselekvény sem pótolhatják a «művészi bensőséget», a valódi költészetet. A költői tartalomnak előnyt ad a színi hatás fölött. Lássuk, a költő Henszlmann mit bir megtestesíteni oly logikusan felállított elveiből.

A *Nibelungen* cselekvénye az eposznak abból a részéből van véve, mely Brunhild legyőzetésétől Siegfried haláláig terjed. Az epilog jelzi, hogy Siegfried gyilkosait a bosszú utól fogja érni. A cselekvény menetét, a személyek jellemét nagyjából az eposzból veszi át. Már programmjánál fogva is határozott jellemfestésre törekszik, még a mellék személyeknél is. E törekvése sikeres, midőn Brunhildet, a hősi amazont szembe állítja az asszonyos Krimhilddel. Az izlandi királyleány mellé szintén az ellentét kedvéért helyezi nőiesen gondolkozó udvarhölgyét. Brunhild jellemét emberi vonásokkal ruházza fel, midőn ez Siegfriedben leli fel rég várt ideális hősét, úgy mint Elsa a magáét Lohengrinben. Ezzel a fellobbanó, de viszonzatlanul maradt szerelemmel indokolja még erősebben a megcsalatásáért és nyilvános meggyaláztatásáért bosszút álló királyné elhatározását. Siegfried alakja már kevésbbé domborodik ki, passivabb.

Hagen jellemének megalkotása még kevésbbé sikerült. Az a több izben öntetszelgéssel ismételt mondása: «Én vagyok a zord Hagen», melylyel kegyetlen tetteit indokolja, néha kizökkenti az olvasót a dráma komoly hangulatából. A csodás elem alkalmazása s még inkább a dráma személyeinek az a különössége, hogy sorsukat nemcsak sejtik, hanem ismerik és ezt ki-kimondogatják, a darabot a sors-drámák felé közelíti; bizonyára a szerző szándéka ellenére.[2] Henszlmann a franczia drámákban

[1] Regélő, 1843. évf. I.

[2] Grillparzer *Ahnfrau*jában a személyek hirdetik magukról, hogy ők a balsors kiválasztottjai.

megrója a «hatás, a meglepetés» kiaknázását, de saját darabjában viszont, a személyek korai elszólásai folytán, a sejtésszerűség is a költői hatás rovására kipusztul. A színi hatást és a költőiséget a romantikusok egy része majdnem egymást kizáró ellentétekül tekinti. Henszlmannál is a szinszerűség nagyfoku elhanyagolása nyilvánul abban, hogy az egyes jelenetekhez annyi utasítást sem ad, a mennyi a Shakespeare korabeli szinpadon is elkelt volna s könyvalakban megjelent darabjaiban a szereplők névsorát sem adja. A romantikus színműírók közül számosan a cselekvény biztos irányítását, a jeleneteknek szilárd egymásra építését elejtik a hangulat kedveért, ez a hiány Henszlmannál is megvan, bár meg kell vallanunk, hogy épen e darabja pompás északi hangulatképpel kezdődik. Az izlandi partraszállás becses és költői részlete e drámának. Sajátságos, hogy a tudós archæologus és műtörténész egy sornyi utasítást sem ad, a díszletekre és egyéb requisitumokra nézve; viszont helyes stilérzék nyilatkozik meg abban a körülményben, hogy darabja nyelvében nem shakespeare-i fordulatosságra, gazdagságra, hanem ódon egyszerűségre törekszik, hogy az építész nyelvén fejezzük ki ugyanazt: ó-román stylusra, mi bizonyára a hangulatkeltésnek hathatós eszköze.

Oly írói tulajdonságok nyilatkoznak a *Nibelungen*-ben, melyek a hivatásos költőnek is becsületére válnának, a tárgynak és a hozzá illő nyelvnek szerencsés megválasztása, a compositio egészének okos elgondolása, jellemzésre törekvés, hangulatkeltés, a részleteknek szeretettel, — igaz inkább a műbarát szeretetével való kidolgozása, de viszont be kell látnunk, hogy nem adatott meg szerzőjének az alkotó tehetség magasabb foka, mely őt képesítené, hogy a theoriákkal nem törődve, kegyetlen erővel formázza tárgyát és művének egészét, hibáit és előnyeit a költőiség zománczával tudná egyesíteni. Ezért nem véljük kisebbíteni Henszlmann emlékét, ha az erre hivatott bíráktól drámai műveinek csak az érdekes irodalmi kísérletek sorában kérünk helyet, hiszen nevét ők a magyar irodalomtörténet más lapjain az elsők közé írták be.

Schlegel A. W.-ről kortársai azt állítják, hogy valódi Heródes, kinek számos ártatlan könyv esett áldozatul. Henszlmannról is az egykori lapokban olvashatjuk: «Kemény és zord, sőt igazságtalan» bíráló, követeléseit igen magasra feszíti, a mit kárhoztat, azon egy hajszálnyi épet nem hágy.

Az átmeneti korokban több tere van a kritikának, mint a nyugodt, egyenletes fejlődés korában. A haladni akaró és a maradó pártok küzdelme, folytonos bírálatra és kölcsönös ellenőrzésre készteti azokat. A lelkesedők és az optimisták dicsérete és a pessimisták ócsárlása áll egymással szemben. A gyorsított haladás gyakran fölületességgel,

önállóság hiányával kapcsolatos. Számos egyén szükségből, vagy a fejletlen viszonyoknál fogva, oly állásokba kerül, oly feladatokat vállal, melyeknek megfelelni nem képes. A mi viszonyaink az 1848 előtti két évtizedben ilyenek voltak az irodalomban is, így Henszlmannak, a ki mind aesthetikai, mind erkölcsi léptékkel rendelkezett, bőven akadt kritizálni valója.

A *Párhuzam*ban kifejtett elméletét alkalmazza az irodalomra, a színművészetre is és e téren összeütközik nemcsak az érzékenykedő írókkal, hanem főként a kritikusokkal is. A közelmult emberei benne a «különczöt és paradox-vadászt» látták és nem tudtak a jövőnek szóló eszméivel megbarátkozni. A franczia drámák ellen indított harcza közben az *Athenaeum* körével került szembe, a nélkül, hogy az ifjúságot a maga részére megnyerte volna. A franczia drámák leszólása sértette az ifjú írók többségének franczia rokonszenvét, másrészt Henszlmann komoly, alapos, inkább a német tudományos munkákra emlékeztető stílusa, német nyelvű iróskodása nem volt kedvükre. A régi emberektől elvek, az ifjúságtól külsőségek és sympathiák választották el a jövő kor aesthetikájának hirdetőjét.

VI.

A *Párhuzam* alapeszméje. — E mű jellemzése. — Forrásai és kapcsolata a romanticismussal. — Henszlmann kritikai működésének méltatása. — Régészeti és műtörténeti tevékenysége. — *A képzőművészet törvényei.* — Az építészeti arányok. — E kérdés jelenlegi állása. — Zeising bírálata. — Schulek véleménye. — Zárszó.

Aesthetikai alapelveit, mint már említettük, 1841-ben megjelent *Párhuzam az ó- és újkor nézetek és nevelések* című munkájában fejti ki először s utóbb számos apróbb czikkben, bírálatban iparkodik azoknak érvényt szerezni. Pulszky a műről írt bírálatában megjegyzi, hogy bármily tanulságos e munka studiuma, nyelve miatt époly fárasztó. Henszlmann törekedett, mint annyi kezdő, lehetőleg sokat nyujtani, de a gazdag tartalom nem nyert művészi formát; néhol a szerkezetet szinte dispositio-szerűen jelzi, máshelyt túlbőven részletez, e mellett még láthatólag küzd a magyar nyelvvel. Ez okból valószínű, hogy e művet kevesen olvasták, inkább Pulszky bírálatából és a később közreadott népszerűsítő czikkekből ismerték meg tartalmát. Legalább Bajza és az *Athenaeum* Pulszky bírálatának szavait idézgetik.

Henszlmann, az eddigi theoriáktól eltérőleg, a művészetek valódi feladatául «az elevennek, a jellemesnek és a czélirányosnak anyagához

alkalmazott előadásá»-t jelöli meg (5. old.). Így tehát a művészetben és az æsthetikában uralkodó szép és ideális helyébe a *művészeti*-t állítja, mely fogalom nem egységes qualitas, hanem a jellemzetesnek, az elevennek és célirányosnak szerves, de nem mindig egyenrangú kapcsolatából áll.

Winckelmann és Lessing a «maga mélységében» megfejthetlennek nyilatkoztatott szépet egyes tulajdonságaira osztották fel: a fölséges, az ideal; a «nemesített természet» eszméire. Midőn a «nemesített természetet» tekintik a művészet czéljának és a klasszikus ó-kor művéből vont léptéket alkalmazták a keresztyén művészetre, azt alábecsülték, sőt az antik művészet egyes alkotásait is félreismerték. Így Winckelmann, ki az újabbkori művészek közül ugyan elismerte Rafael kitünőségét, de őt Mengs mögé helyezte, vagy Lessing, ki a Laokoon-szobron a testi kínnak kifejezését nem akarta meglátni (2. és 3. o.), mert ezzel a szépről alkotott theoriájának ellentmondott volna. Henszlmann jellemzi a Winckelmann és Lessing után keletkezett nézetcsoportokat. Az *akadémikusokét*, mely az antik művészetből vett mértéket fenntartja és főleg a franczia akadémiákban keletkezett és innenterjedt el a többi nemzetek művészetébe. *A romantikusokét*, mely csoport főleg a Boisserée testvérek középkori művészeti gyüjteményei és más műemlékek, Goethe és Schlegel ítéletei alapján alkot nézetet a művészetről. Ezeknek egy mellék iránya, a *nazárenusok*, a régi olaszokat és németeket vevén például, csak a vallásos tárgyak ábrázolására akarnak szorítkozni. Végül a *materialisták* csoportja, mely a természet egyoldalú és szigorú utánzását hirdeti.

Henszlmann az akadémikusokat elítéli, mert nem merítenek közvetlen a természetből, holott «elevenet csak az eleven» szülhet és csak a nemzeti állíényünkkel organikus kapcsolatban. Elítéli a nazarenusokat is, mert ezek ismét Olaszországban, a Rafael előtti művészettől tanulnak. A materialistikusokat is kárhoztatja, mint a kik majmolni akarják a természetet, tehát lehetetlenre törekszenek.

A gyakorlati művészek nézetei mellett ott vannak a tőlük jórészt távol álló tudósoké, ott a legnevezetesebb Hirt-é, a ki a jellemzetest helyezi theoriája alapjául.

Henszlmann szerint e theoriák főhiánya, hogy a művészi gyakorlatot igen szük tárgykörre szorítják s így nem terjeszthetők ki az összes korok művészetére s végül a művészet technikáját nem veszik figyelembe, a materialisták pedig épen a művészet szellemi részéről nem akarnak tudni. Ezek a hiányok indokolják az új, egyetemleges érvényű elmélet felállítását, mely nem dolgozik érthetetlen phrasisokkal: reális alapon nyugszik.

A «művészetinek» Henszlmann elméletébe foglalt három tényezője közül a *jellemzetes* ismét lehet *tárgyilagos; alanyi*, ha a művész egyéniségének, *nemzeti*, ha annak a nemzetnek sajátszerű vonásait tárja elénk, melyhez a művész tartozik. A «művészeti»-nek második tényezője az *eleven*, melynek «szigorú» meghatározását szerzője nem adhatja, miután ezzel a természettudományok is adósak maradtak. Az elevenség a művészetben Henszlmann szerint a természet gyors és közvetlen megfigyelésének visszaadásában nyilvánul; annak ellenségei az «ideálok», az akadémiai kánonok, a modellek hibás alkalmazása, a «színpadiasság», az átvett modor stb.

Harmadsorban jő tekintetbe a *célirányos*, mint a «művészeti»-nek eleme. A célirányost két szempontból foghatni fel, miután az a térben, vagy az előadástól megkivánt eszközben nyilatkozik. Az első a compositióra vonatkozik, a második a művészi technikának és anyagnak helyes kezelését kívánja.

A mű első fejezetének kiegészítő része a kilenczedik, mely a szépről való definitiókat ismerteti és czáfolja. A többi fejezetek részben a művészek képzésével, részben a közönség művészi ízlésének fejlesztésére vonatkozó javaslatokkal és a fennálló iskolák és intézmények kritikájával foglalkoznak.

Henszlmann könyvének előszavában hálával emlékezik meg Boehmről, kitől «nézeteinek nagy részét» kölcsönözte. Ez bizonyára igaz, de viszont Boehm, főleg Rómában való tartózkodása alatt, romantikus írókkal, műtörténészekkel és művészekkel állott összeköttetésben, tőlük is véve át eszméket, azokat önálló gondolkodással a saját gyüjteményei és Bécs egyéb műkincsei előtt magyarázta. Így nem csoda, hogy Henszlmannt a Winckelmann és Lessing-féle elméletektől eltérítette.

De nemcsak ezen tények alapján, hanem azoktól elvonatkozva is, szembetünő a theoriának romantikus eredete. E helyt csak röviden lehet egyes gyökérszálaira ráutalnunk. A romantikusok egyetemleges művészi programmjában a középkori művészet a főhelyet foglalja el, így ellentétbe jut Winckelmannak az antikra szorítkozó, egyoldalú irányával, mely azt kizárja. Herder tanítványa, Wackenroder, a régi német költés és művészet lelkes hirdetője, mondja, hogy «nemcsak az olasz ég alatt, méltóságos kupolák- és korinthusi oszlopokból, hanem a csúcsíves épületekből, kanyargós ékítményeiből és a gót tornyokból nő ki a valódi művészet». Mesterével, Herderrel együtt a *nemzeti* és *egyéni* jellemet megérti és becsüli. Az ő útmutatására tanulmányozzák a nazarénusok, Boehm római barátai, a Rafael előtti olasz festőket. Goethének strassburgi tartózkodása alatt készült lelkes hangú értekezé-

séből már a középkori művészet nagyrabecsülése világlik ki. A strassburgi dóm szemlélete és tanulmányozása közben dicsőíti építőjét, Ervin von Steinbachot, és az «ó-német» építészetet. «Ez az igazi, *jellemző* művészet. Ha belső, egységes, sajátos, önálló érzésből fakad, nem törődve, nem ismerve az idegent; akár nyers vadságból, akár kiképzett érzékből születik, fog egész és *eleven* lenni».

Schlegel Fr., midőn az antikot és modernet összehasonlítja, arra a következtetésre jut, hogy a modern költészetben az *egyéni*, a *jellemző* és a philosophiai van túlsúlyban és ez az érdekesre, meglepőre törekszik. Miután az *érdekes* a modern költészet legkitünőbb tulajdonsága, így, hivatkozva Kant *Kritik der Urtheilskraft*-jára, kijelenti, hogy a modern költészetnek *a széphez semmi köze*, mert a szép, Kant szerint, érdeklődés nélküli gyönyört kelt.

Ime ezekben nyilatkoznék meg a Henszlmann—Boehm-féle elveknek rokonsága a romantikusokéival. De vázlatunk tökéletlen volna, ha a német romantikától eltérő vonásokat mesterünk elméletében ki nem emelnők. Nevezetes, hogy úgy mondjuk, magyar vonás idegenkedése az elvont bölcselkedéstől, elveinek metaphysikai igazságokra való visszavezetésétől. Az általa kimondott igazságok a közvetlen tapasztalat életszínét viselik magukon. Eltér a romantikusok műelméletétől a «czélszerűnek és anyaginak» erős hangsúlyozásában; ez által a theoria már az újabb, realistikus korral kapcsolódik. E tekintetben Boehmnek, a gyakorló művésznek befolyása szembetünően jut érvényre.

Sajnos, hogy az «elevennek» magyarázását Henszlmann csak a műalkotásnak a természethez való viszonyával és ellentétül a holt, a szinészi stb. példáival illusztrálja; az elevennek a czélszerű művészi compositióban, a technikában való nyilvánulását, mi e két qualitást jobban összekötné, nem említi. A 80-as években a *Párhuzam* anyagának átdolgozásából keletkezett *Képzőművészetek fejlődése* című tanulmánya, bár akkor jelent meg, midőn a hazai képzőművészet fellendült és tárgyilagos kritikára lett volna szükség, ez irányban kimutatható hatást nem tett. Hiszszük, ha mindkét műve kellően illusztrálva jelent volna meg, nagyobb és tartós hatásuk nem maradt volna el. Idegen nyelvre fordítva a külföldön is bizonyára méltánylást nyertek volna, miután Sempernek *Der Stil* című, az iparművészetek praktikus æsthetikájával foglalkozó nagy művén kívül a német irodalom sem tud ilyen, kellőképen illusztrált művet felmutatni.

Henszlmann fellépése, mondja Jánosi,[1] a Kazinczytól Bajzáig

[1] Akad. felolvasás H. és Erdélyi J. æsthetikájáról.

irodalmunkban uralkodó idealismussal szemben a realismus gondolatvilágát tárja fel és a classicismustól való elfordulásnak, a szabályok és minták békóiból való felszabadulásnak hirdetője. Ő a realismusnak műelméleti irodalmunkban a leghatározottabb képviselője, ki új korszakot nyit meg æsthetikánk fejlődésében. Henszlmann, tegyük hozzá, azért is eredeti alakja a szakirodalomnak, mert nem philosophiai speculatiók, nem irodalmi tanulmányai, — legalább nem első sorban ezek — hanem a képzőművészetekkel való foglalkozás útján alkotja meg æsthetikai elméletét és alkalmazza az irodalomra. Ebben a tényben is a magyar szellemnek megfelelő, reálisabb vonásra vélünk ráismerni.

Henszlmann kritikai működéséről Salamon Ferencz, majd Gyulai Pál nagy elismeréssel nyilatkoznak[1] s véleményük ma, hatvan, illetőleg harmincz év mulva is igazságul fogadható el. A politikai, az irodalmi, a művészi bírálónak a helyzete (a mennyiben a 40-es években erre volt alkalom) akkor sem volt, ma sem kedvező. Akkor egyrészt a czenzura külső korlátai, másrészt pedig a hazafias közönség, nevezetesen az írók és a költők közvéleménye állták útját a szabad, objectiv véleménynyilvánításnak. Ma ugyan nincsen czenzura, de az egyes érdekközösségeket képviselő napilapok, folyóiratok talán még jobban korlátozzák a bírálat szabad nyilatkozását, mint egykor; ma az erkölcsi értékek mellett nagyobb anyagi érdekeket sérthet az elvi magaslatra helyezkedő bíráló, ki nemcsak a közvélemény önkéntes képviselőivel, hanem az egyes érdekcsoportok harczedzett zsoldosaival áll szemben s nem egyszer kerül összeütközésbe a saját pártjának nyügöző fegyelmével is.

Mesterünk szerepének nehézségét és érdemét méltányolandó, néhány szóval jellemeznünk kell az akkori irodalmi állapotokat.

A hazaszeretet volt nálunk az irodalomban az uralkodó eszme, melyet csak táplált és erősített az Európaszerte fellobbant nemzetiségi eszme, mely a politikailag szétválasztott nemzeteket: a németeket, az olaszokat, a szlávokat nagyobb egységekbe akarta összefoglalni, másokat pedig az idegen uralom alól felszabadítani. E törekvések külső nyilvánulásai, a görög, a belga, a lengyel, az olasz forradalmak, hazánk közvéleményét is állandóan foglalkoztatták és időről-időre hatalmasan felizgatták. A szabadság és nemzetiség eszméinek közössége rokonszenvet keltett a népekben és költőikben egymás iránt. Elég Byron, Platen, Müller stb. költeményeire[2] és hazai költőink ismert műveire hivatkoznunk.

Nálunk a nemzetiségi eszme fellángolása már régibb keletű;

[1] Salamon F. *Irod. Tanulmányai*, I. k., 14—29. old.

[2] *Don Juan*-ban az *Uj görög dalnok*, *Polenlieder*, *Lieder d. Griechen* stb.

visszavihető a II. József császár reformjait követő visszahatásra. Ekkor vette fel a tollat a tudós piarista: Dugonics, hogy megírja az *Etelkát*, megtámadva jámbor ravaszsággal az ódon tárgy leple alatt a császár reformjait, rossz tanácsosait és a «pannónokat»; ez szólaltatja meg Berzsenyi és Vörösmarty lantját; ez készteti politikusainkat: Széchenyit és kortársait, hogy írjanak. A nemzeti eszmének a képzőművészet terén való első, szerény nyilvánulásaként fölemlíthető Schauff pozsonyi tanárnak a *Magyar oszloprendről* írt és 1790-ben kiadott, német nyelvű könyve.

Ennek az eszmének hatalmas befolyása alatt nemcsak nálunk, hanem másutt is a költők a próféták, majd a politikusok, a harczcsok szerepére is hivatva érzik magukat. Viszont nálunk a politikusok tevékenysége a hatalom külső korlátozása s talán a keleti eredet jellemvonása folytán inkább a szónoklásban merül ki, mint az erőteljes cselekvésben.

Sajátságos ellentét és visszásság állt elő: a költők, az írók: a szó művészei cselekvésre bírni, sőt vezetni akarják a nemzetet, míg a politikusok: a tettek emberei, gyakorlati tevékenységükben korlátozva, vagy attól eltiltva, az irodalom és a szónoklat terén fejtenek ki szerkezet és külső forma tekintetében művészi értékű tevékenységet.

Az irányeszméknek a költészetbe vitele folytán előálló ellentétet még oly nagy költők, mint Petőfi, Hugo Victor sem tudják mindig szerencsésen kiegyenlíteni; valamint a költői képzeletnek a politikába belejátszása a gyakorlat nélküli államférfiak révén csak a politikai realitás rovására történhetik meg, mire a történelem számos példát szolgáltat, a mi jórészt oka volt politikai balsikereinknek.

Jól mondja Salamon Ferencz,[1] «hogy nálunk a Vörösmarty fellépte re következő korban az irányeszme, az uralkodó érzelem, mely az egész közönségnél visszhangra talált, háttérbe szorította a valódi költészetet. Az a költemény, legyen az eposz, ballada vagy dal, melyben hazafias érzelmek voltak megénekelve, bármi gyönge volt is kül- és belforma tekintetében, mintegy sérthetetlenné lett. Minél kihívóbban s így többnyire kevesebb költőiséggel lőn zengve az, annál jobban lelkesített s annál jobban szerették».

Petőfi felléptekor, ki bár maga «sem volt ment attól, hogy a költőt prófétának, legelső sorban járó buzdítónak higyje», már a közönség reá kezdett unni arra a szónoki modorra, melybe hazafias dalaink, balladáink öltöztetve voltak s talán azért is, mert e hang kevéssé volt őszinte.

[1] A kinek fejtegetéseit, mint egykori szemlélőét, nagyjából követjük. S. F. *Irodalmi tanulmányok*. I. 14—21.

Petőfi költészetének természetessége, műveiben a forma és hang ujsága mindenkit meglepett, az írókat és a bírálókat egyaránt, úgy, hogy ezek is elvesztették a tájékozódást és irodalmi anarchia állott be.

Henszlmann és Erdélyi János voltak azok, a kik az *Athenaeum*ban, a *Regélő*ben, a *Szépirodalmi Szemlé*ben síkra szálltak az irányeszmének a költészetbe vonása és a szónoki hang, az álpathos, a dagály ellen, másfelől a művészi compositio mellett. Ép annyi erkölcsi bátorság és előrelátás, mint a művészet nagy elveinek ismerete nyilatkozik meg e ténykedésükben.

Legyen szabad mint egyes példákat felsorolnunk Henszlmannak a franczia drámák elleni küzdelme[1] alatt írt több tanulmányát (*A franczia drámáról és annak káros hatásáról a magyar költészetre*, 1841. *Dráma alapelvei*, 1842 stb.), Teleki gróf *Kegyenczéről*, Eötvös *Falu jegyzőjéről* szóló bírálatait, a bécsi és pesti műkiállításokról, a modern pesti épületekről szóló kritikáit; a *Szépirodalmi Szemlé*ben megjelent terjedelmes értekezéseit: *Mit tartunk az irányköltészetről*, *Egyéni és eszményi*,[2] *A népmese Magyarországon*.

Meg kell emlékeznünk még Henszlmannak Shakespeare ismertetése és meghonosítása érdekében való lelkes agitatiójáról is.

Sajnos, e helyt nincsen alkalmunk arra, hogy ez irányban mesterünk működését részletesen tárgyaljuk, itt csak röviden megállapíthatjuk, hogy Henszlmann nagy elvi alapra helyezkedve, új útat mutatott kritikánknak: «a szép ellenében a jellemző és eleven fogalmát állította, az eszményi ellenében az egyénit és nemzetit». A klasszikus ideálokkal szemben kiemelte, hogy a keresztyén művészetnek előnyt ad felettük, mert haladást lát ez utóbbinak alkotásaiban. Nagy művészi elveket hirdetett; a compositiót és a művészi formát helyezve első sorba, küzdött a művészetellenes irányeszmék divat- és időszerű uralma ellen; így iparkodott irodalmunk fejlődését a nagy fejlődés útjaira visszaterelni. Bár illusiókat semmisített meg s elítélte nemzete gyöngéit, a lármás szónoki hangot, a naiv politikai lelkesedést költőink műveiben, de kiemelte mindazt, a mi irodalmunknak igazán örök díszére válik és figyelmeztetett a néplélek termelésében rejlő nagy értékekre.

Elveinek befolyása irodalmi és színi kritikánkra a *Szépirodalmi Szemle* megjelenése idejében tetőződik, midőn barátja, Erdélyi János azokat elfogadta és alkalmazta. Bár Erdélyi később Hegel bölcsészeté-

[1] Bajzával való vitája, mint érdekes irodalomtörténeti epizód, még külön, az eddigi felfogástól eltérő tárgyalást érdemelne.

[2] E czikket H. is felvette művei jegyzékébe (Akad. Almanach 1873), Erdélyi is.

vel foglalkozva, felfogását ez irányban módosította, azért Henszlmann eszméit el nem ejtette. Az ifjabb nemzedékre Henszlmann elveinek befolyása megszakadt, miután ő teljesen a műtörténelem tanulmányának szánta idejét, Erdélyi pedig távol a fővárostól, a vidéken tartózkodott, így közvetlenebb befolyást kritikáival nem gyakorolt. Az ötvenes években Gyulai Pál és Salamon Ferencz töltötték be kritikánkban méltón a félrevonult, kitünő elődök helyét.

Mesterünk a szabadságharcz leveretése után megszünt a szépirodalmi kritika és az æsthetika terén működni és teljesen az archæologia és a műtörténelem tanulmányának és e szakirodalomnak szentelte minden erejét és idejét. Életrajzából tudjuk, hogy már kora ifjúsága óta mily alapossággal foglalkozott e tudományokkal, önképzés, külföldi utazások s végül a képzőművészetek gyakorlásában szerzett nem közönséges készültsége alapján. Nemcsak tudományos készültsége, hanem lelkének művészi hajlama, sőt mondhatjuk: tehetsége tette őt kiválóan alkalmassá arra, hogy megalapítsa a tudományos magyar műtörténelmet.

E szakmában 1846-ban adta ki első művét: *Kassa ó-német*[1] *stylü templomai* czímen, mely egyszersmind az első magyar műtörténelmi munka. Később, helyszíni tanulmányai alapján meggyőződött arról, hogy a gótika franczia eredetű, ezt ő hirdette legjobban, kimutatva, hogy ezt a franczia ciszterciek hozták hazánkba, sőt a kassai dóm eredeti tervének előképét is Franciaországban vélte feltalálni.[2] Műve e tévedés mellett is első volt e nemben; tudományos kutatás eredménye. A mű ívrétben jelent meg, jórészt a szerző rajzai és felvételei után készült rézmetszetekkel díszítve, külalakja és tartalma tekintetében egyaránt kiváló: szerzője igyekezett, a mennyire tőle telt, az akkor még szükkeblüen elzárt történelmi forrásokat felhasználni és tárgyát szakszerűen és tüzetesen, számos ábra kíséretében leírni.

Hasonló mű addig nem jelent meg irodalmunkban; a melyek némileg hozzá hasonlíthatók, azok inkább archæologiai, topographiai, földrajzi művek; itt legfölebb megemlíthetjük, mint magyar ember dolgozatát, Góró Lajos osztrák-magyar mérnökkari kapitány német nyelvű illusztrált könyvét Pompeiről, továbbá Mednyánszkynak és másoknak a *Tudományos Gyüjtemény*ben megjelent s hazai várainkat tárgyaló leírásait és Teschedik Ferencznek az Akadémia *Évkönyvei* II. kötetében közölt értekezését *Az ócsai és demzsi régi egyházakról.*

[1] E kifejezést Stieglitznek *Altdeutsche Baukunst* cz. könyvéből vette, ki viszont Goethe műveiből kölcsönözte azt.

[2] A braini templomban

Ugyancsak a negyvenes évek végén Henszlmann volt az első, ki hazai műemlékeink elpusztítását, elhanyagolását megelőzendő, hírlapi czikkekben, tudományos társulatok értekezletein és gyűlésein azok megmentésére, leírására, felvételére és kiadására a hatósági intézkedések megtételét fáradhatatlanul szorgalmazta. Évtizedek múlva megvolt az az elégtétele, hogy több sikerrel valósíthatta meg mint az archæologiai bizottság tagja, a műemlékeket gondozó bizottság előadója és mint országgyűlési képviselő is ifjúkori terveit.

A hatvanas években hazatérve, Ipolyi Arnolddal, Römer Flórissal és Pulszky Ferenczczel ők voltak tudományos archæologiánk megalapítói; elődeik, bár főuraink és gyűjtőink bőkezűségéből hazánk nem egy kiváló műgyűjteménynyel dicsekedett, e tudományágnak művelői inkább műismerők, műkedvelők voltak, mint tudósok. Az akkori kezdetleges állapotok találó jellemzését maga Henszlmann sok humorral írja le a *Pulszky-Album*ban.

A hatvanas évektől kezdve alig egy negyedszázad alatt mesterünk fejtette ki társai közül a legterjedelmesebb és mélyrehatóbb tevékenységet. A bécsi *Central-Comission* is már kezdte műemlékeinket ismertetni és számba venni, de ez csak kezdet volt, csak buzdítás mesterünk számára, ki az egész országot beutazta, felkutatta, ismertette, felásatta, felvételezte főleg építészeti emlékeinket. Itt elég a székesfehérvári bazilika (1864 és 1883), a visegrádi és pécsi várak stb. felásatását említenünk, melyek közül az első kettő az ország érdeklődése között folyt le. Rövidebb időszerű czikkeinek száma legió, melyekben ilynemű tevékenységéről és utazásairól beszámol. Nagyobb önálló művei is kötetekre rugnak. A *Régészeti Emlékek*ben jelentek meg *Pécs középkori régiségei* két, *Lőcsének régiségei* és a *Székesfehérvári ásatások* egy-egy vaskos folió kötetben.

Hazánk román- és csúcsives emlékeit is ő ismertette két kötetben. A kis-bényi, a bélháromkúti templomokról, a visegrádi koronaboltról írt kisebb monographiákat stb. Közben az összegyűlt anyagot kiállításokban tárta a szakemberek és a nagyközönség elé. A külföldi tudományos mozgalmak eredményeit is jórészt ő közölte a szakközönséggel s időről-időre ebből és a hazai műemlékek szakadatlan tanulmányából levezetett tanulságokat összefoglaló értekezésekben tette közé. Ilyenek a *Közép-Syria építészete*, *Tanulmányok a középkori román építészeti chronologia köréből tekintettel hazai műemlékeinkre*, *Az ó-egyiptomi művészetről*, *Schliemann ásatásai Mykénaeban* stb. Viszont a külföld is az ő idegen nyelven írt ismertetéseiből szerzett tudomást a hazai műemlékekről és tudományos felfedezésekről. Ezenkívül tanárkodása másfél évtizede alatt egyetemi előadásaiban tanítványai számára a

műtörténet egész körét feldolgozta, miután már a 60-as években szintén tanító és népszerűsítő czélzattal közreadott *Régészeti Kalauz* II. kötetét a középkori építészetről megírta.

Henszlmann nagyfokú és sokoldalú elfoglaltsága mellett nem csoda, hogy több munkáját nem fejezhette be, vagy több, kéziratban levő dolgozatát nem ért rá kiadni. Ilyenek a budai Hárshegy aljában levő pálos templom romjainak leírása és fölvételei, a kassai dóm főoltáráról készített rajzai, *Heraldikai kis kátéja* stb. Az arányozásról szóló művének kész III. kötete és más érdekes dolgozatai, mint említettük, költség hiánya miatt nem jelenhettek meg.

A különböző műemlékek helyreállításának munkájához, mint az illető építőbizottságok tagja, buzgón hozzájárult. Nem egy esetben megrótta a restauratióknál elkövetett hibákat, de sajnos, nem akadályozhatta meg több műemlékünknek erőszakos, vagy könnyelmű vezetett átépítését.

Mint írót így jellemzi barátja, Pulszky Ferencz: «Nem keresett népszerűséget, irálya nélkülözte a választékosságot, de a mit írt, az magvas volt és átgondolt». Elismerve e jellemzés találó voltát mesterünk tudományos műveire vonatkozólag, megokolhatjuk azt a körülményt is, miért nem nyertek e művei nagyobb elterjedést. Magyar kézikönyveknek még ma sem pótolt hiánya, a külföldi nagy szakműveknek nehezen hozzáférhető volta miatt Henszlmann mintegy kötelezve érezte magát, hogy elemi kérdésekre és a külföldi szakirodalom ide vonatkozó megállapításaira kitérjen, minek folytán munkái terjengősekké, kevéssé áttekinthetőkké válnak. Ezeket a fogyatkozásokat növeli az a körülmény, hogy építészeti emlékekről szóló műveiben az æsthetikai méltatás csaknem kizárólag az épület arányainak saját rendszere szerint való kifejtését tartalmazza és pedig eléggé széles mederben. Tudományos művei legtöbbjének tökéletesebb alakba öntését gátolta nagy elfoglaltsága és türelmetlen buzgósága, hogy hazai műemlékeink leírása minél előbb közreadassék. Kár, hogy mesterünk élményekben és tanulságokban gazdag életpályáját, mémoire-ok, vagy legalább feljegyzések alakjában nem örökítette meg, mert e mű, azt hiszszük, nemcsak tartalmánál, hanem eleven stiljénél fogva is párja lehetett volna Pulszky önéletrajzának. Erre a feltevésre feljogosít bennünket a hivatkozás az ő ismert szellemes és eleven társalgási modorára és a mesteréről, Fejérváryról a *Pulszky-Album*ban közölt néhány lapnyi jellemzés stilusára.

Tudományának nemcsak gyüjtő és osztályozó fokozatain volt otthonos, hanem annak legmagasabb bölcselmi fokán is. Két művét kell idevonatkozólag megemlítenünk: *A képzőművészet fejlődése* czímű

tanulmányát, melyben a *Párhuzam* eszméit még egyszer, tisztultabban és történelmi módszerrel fejti ki és nagy munkáját az építészeti arányokról.

Az elsőt élte utolsó éveiben a Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban adta közre és egyetemi előadásainak is többizben tárgyául választotta.[1] Nyolcz törvénybe iparkodik befoglalni a képzőművészetek fejlődését, a többi művészetekkel való rokon fejlődésre is a teljesség és magyarázat kedveért hivatkozva.

Mesterünk főképen Winckelmann és Otfried Müller kutatásait használja föl, de ezeknek felfogásával szemben is a magáét juttatja érvényre; ez jelesen a keresztyén művészetnek az antikkal való egyenrangú szembeállításában, sőt többre becsülésében és a realisztikus felfogásban nyilvánul.[2]

A művészet törvényeit a következőkben állapítja meg: I. A képzőművészet gyakorlata, azaz fejlődése a jelképen kezdődik, haladva a typikainak felfogására, folyton közeledvén a természethez az egyéniséghez ér és a történeti ábrázolást tűzi ki czéljául. II. A művészet egyik főtényezője a jellem, a művészet fejlődésével fokozódik, hanyatlásával gyengül. A nemzeti jellem a fejlődéssel fokozódik, a hanyatlással gyengül. A nemzeti művészet a fejlődés tetőpontja. III. A művészi felfogás és a technika viszonya. A jelképes korban mindkettő kezdetleges, a typikai korban a technika némi előnyben van, majd a fénykorban beáll a teljes összhang, a hanyatlásban a bravur kerül elő, végül a technika is elhal. IV. Az emberi élet és a művészet fejlődésének analogiájára ennek is van gyermek-, ifjú-, férfi- és aggkora. Ha külső vagy belső akadályok nem zavarják meg, akkor mind a négy korszakot átéli. V. A művészet külön nemei egymásból fejlődnek: első-, másod-, harmadszületésüek. A képzőművészetben első az építészet, ezt követi a képfaragás, ezt a festés. VI. Az építészet és a szobrászat már a klasszikus, a festés csak a keresztyén korban éri el virágkorát. VII. A művészet, a természethez hasonlóan, szervi szükségességgel alkot, de mindenik a maga módja szerint, az első valóságos, a második színleges életet teremt. A valóság tehát csak oly mintája a művésznek, melyet a maga felfogása, czélja, eszközei, anyaga szerint újra teremt. VIII. A természet és a művészet szervileg munkálkodik, ezért a természet valamennyi tárgya művészi tárgygyá válhatik.

[1] 1906-ban újból megjelent az *Olcsó Könyvtár*-ban 1423—1426. sz. alatt.

[2] L. egyebekben a mester kritikai és aesthetikai működését jellemző sorainkat. A realisztikus felfogás és talán germán eredetére való sympathia vonzották őt Dürer és Rembrandt műveihez is, nem pusztán a kor iránya.

Mesterünk szinte őseitől öröklött kereskedői rendszeretettel nemcsak gyűjteményeiről és iratairól végrendelkezett, hanem a képzőművészetek fejlődésének törvényekbe foglalásával tudományos működésének is mintegy mérlegét kívánta adni. Érezte, hogy e munkával még adós maradt s érezte azt is, hogy a művészettörténelem csak akkor válik művészettudománynyá, ha az általa felismert tényeket képes egymással szerves kapcsolatba hozni. Viszont ezúttal is távol maradt a magas philosophiától, eszméit a művészet fejlődésével kapcsolatban tárgyalja. Ha idegenkedett is az elvont speculatióktól, mégis a mű anyagának terjedelme megkívánta volna egységes alapeszme szerint való csoportosítását és részletezését, mert így a *Képzőművészetek fejlődését* nem egységes palotához, hanem egy részeiben méret és stilus szerint változatos épületcsoporthoz hasonlíthatjuk, melyet mindig érdeklődéssel szemlélünk, de melyben időről-időre körül kell tekintenünk, hogy helyes irányban tájékozódjunk.

Mint említettük, régi műveiben vallott elveit is értékesíti e törvények keretében és pedig lényegileg változatlanul. Az első három törvényben a «művészi»-nek elemeiről, az *egyéniről*, a *jellemzetesről* s a czélszerűről szól ismét; az elevenről a hetedikben ad magyarázatot; az utolsóban a szépről szóló theoriákkal szemben véleménye most is elutasító. A nemzeti jellem érvényesítését most is oly határozottsággal kívánja, mint egykor. Az V—VI. törvény keretében az antik és a keresztyén művészet egymáshoz való viszonyáról nézeteit úgy nyerjük, mint előző műveiben.

Mindezekből már előre kitünnek azok a nézőpontok, melyekből Henszlmann a művészeti fejlődés fokozatait értékelni fogja. A legalacsonyabb fok a jel, a jelkép, jelvény, a következő a typikai felfogás, mely dővel egyéni felfogáshoz közeledvén, azt végre eléri. A művész képes a természetből és képzeletéből vett elemeket szerves módon új alkotássá egyesíteni, melynél az anyagon átsugárzik a szellem. A jelképes művészetre példák az egyiptomi és az ó-keresztyén, a typikaira az antik művészet. A legmagasabb fokon a festészetben és szobrászatban a történeti cselekvények ábrázolása és ezzel párhuzamban az emlékszerű épületek csoportjai foglalkoztatják a művészeket.

A művészet midőn hanyatlásnak indul, akkor az egyéni vonások túlzása folytán torzképek származnak, vagy a természettől való eltávolodás folytán kifejezéstelen művek létesülnek. A művészi fejlődés első lépcsőfokán van a jel, mely lehet hieroglyphszerű, vagy geometriai és egyéb ornament is, de e stilizáló ábrázolás mellett ott van már a naturalistikus is, mint ezt az újabb kutatók kiderítettek (Hoernes). Valóban a természet sokszor kevés átalakítást igénylő formákat nyújt a primi-

tiv embernek, melyek ily módon meglepőn találó ábrázolásokká válnak. (Gyökérbunkóból faragott emberi, állati alakok, fejek stb.). A naturalistikus és a stilistikus irányok parallel haladása s a művészetnek hol egyik, hol másik irányhoz való közeledése vagy távolodása megvan mind a művészet összes, mind az egyes korok különleges fejlődésében. Ezt az igazságot mesterünk jelzi ugyan, de csak a fejlődés és a hanyatlás idejére vonatkoztatja.

A második törvényben, mely a *Párhuzam*ból veszi át anyagát, kevés újat lelünk, csak némi módosulását a régi eszméknek. A jellem és a nemzeti jellem kialakulásának, illetőleg elhalványodásának okozóiúl Henszlmann már nem az eszményit, a neoclassikus felfogást és ezeknek terjesztőit, az akadémiákat tekinti, hanem a világforgalom folytán keletkezett világipart és az ú. n. jó társaságnak mind a külső, mind a belső egyéniséget conventionalis keretekbe szorító törekvéseit.

A nemzeti jellemről ez alkalommal is számos példával illusztráltan értekezik. Felemlíti a hazai építészetünkben megállapítható nemzeti vonásokat, midőn négytornyú székesegyházainkról és az erdélyi vártemplomokról szól. Ráutal arra a paradoxnak látszó tényre, hogy a tőről metszett nemzeti jellegű műveket az emberiség összessége jobban megérti, mint a nemzetközi ízüeket. A harmadik törvény a mű eszmei részének és kivitelének viszonyát fejtegeti. E kettő egyaránt kezdetleges a jelképes korban, majd a typikai korban a technika fejlődik túlnyomóan, de később e kettő egyensúlyba jut: ez a stilus. A hanyatlás idejében túlteng a technika, mi ennek fitogtatásával jár. Végül a technika is kivész. A negyedik törvényben Henszlmann Winckelmanntól átvett analogiával kívánja a művészetek fokozatos fejlődését szemléltetni: a művészet életét is, mint az emberét négy szakaszra: gyermek, ifjú, férfi és aggkorra osztva. E fejlődési mozzanatokba belevon egy másik hasonlatot is, melylyel az egyes mozzanatokban megnyilatkozó erőt, vagy ékességet a férfias vagy nőies jellemmel hozza kapcsolatba: így lehet a dór művészet férfiasságáról és a jón nőiességéről beszélni. Igaz, hogy a kezdet és a vég minden fejlődési folyamatnál megállapítható, de a közbeeső fokozatok az emberi élet szabályosságát nem tartják meg.

A fejlődés egymásutánját az ötödik törvény az előbbitől eltérő alapra helyezkedve magyarázza. «A művészet külön nemei egymásból fejlődnek; vannak első-, másod- és harmadszületésűek. Így a költészetben az epika, a lyra és a dráma következnek egymásra. A zenében a rhythmus, a melodia és a harmonia. A képzőművészetekben az építészet, a szobrászat és a festészet. Elsőszületésű művészet az, mely az ember legközelebbi szükségleteinek megfelel, de azért a másod- és harmad-

születésű sem késhetik sokáig, mert az emberiség ifjú nemzedéke teljesség után vágyódik. Így az építészet mielőbb felhasználja a szobrászatot és a festést saját czéljaira, de idővel a viszony megváltozhatik és a szobrászat vagy a festészet a másik kettőt hívja fel szolgálatára. Mindenesetre a törvények egyik érdekes fejezete. A művészetek fejlődésének ilynemű összehasonlítása, sőt összművészetté összefoglalása a romantikus kor egyik törekvését jellemzi.

Az egymásutánra nézve meg kell jegyeznünk, hogy a primitív ember «legközelebbi szükséglete» még nem elég magyarázat, nem a rationalisták, hanem a primitív emberek szempontjából. Ethnographusok kimutatták, hogy a vademberek a nekik ajándékozott meleg szöveteket nem testük védelmére, hanem azokat darabokra tépve, díszítésére használták fel. Még ott is, a hol az ősállapotban élő ember, a «legközelebbi szükségletekkel» sem volt ellátva, testét gazdag díszítéssel látta el. Már Semper nagy művében *(Der Stil)* iparkodott bebizonyítani, hogy a decoratio és az iparművészet megelőzték a képzőművészet fejlődését.

Az építészet számára az iparművészet nyújt kész formákat és fejleszti ki a saját használatára mind a plasztikát, mind a festést. Henszlmann ezen törvényének a képzőművészetre vonatkozó részlete csak a monumentális építészet korától nyer érvényt. A költészetre megállapított egymásutánra nézve Henszlmannak is kételyei voltak, melyeket az ethnographia napjainkban indokoltaknak igazolt, a lyrát helyezvén a fejlődés első fokára.[1]

A következő törvényben Henszlmann megállapítja, hogy az első- és másodszületésű művészet már az antik világban, a harmadszületésű, a festészet csak a keresztyén korban éri el virágzását. Az építészet mindkét korban a fejlődés legmagasabb fokára jut, a festészet az ó-korban maradt hátra, a szobrászat meg a modern korban nem érte utól az antik műalkotásokat. Ezen jellemvonást mindkét korra, mint különlegeseket, már rég megfigyelték; már Schlegel W. hangoztatja, hogy «a modern művészet a festőihez, az antik a plasztikához vonzódik». Henszlmann e törvény keretében megismétli a keresztyén művészetnek az antik fölé helyezéséről vallott nézetét, kimondván, hogy a harmadszületésű művészetek: a harmonia, a dráma és a festészet a keresztyén korban érték el a fejlődés legfelső magaslatait s ha a szobrászat nem nyeri el az ókorinak idom-báját, mégsem állott meg, viszont a csúcsíves építészet nemcsak egyenrangú párja az antiknak, hanem azt túlhaladja változatosságban, a constructio merészségében és a szellemiségben.

[1] L. Grosse: *Anfänge d. Kunst* cz. művében a *Poesie* fejezetet, 222—264. o.

A két utolsó törvényben (VII., VIII.) a művészi alkotásnak viszonyát vizsgálja a *természethez*, megállapítván, hogy a természet a művészetnek csak egyik forrása. A *természet* és a *művészet* szervi szükségességgel hozza létre teremtményeit, de más módon : az első valóságos, a második színleges életet létesít és pedig színleges szervesség és mozgás útján. A mű nem másolata, hanem a művész egyéniségéhez, a mű czéljához, anyagához, a rendelkezésre álló eszközeihez szabott átteremtése a valóságnak. A compositio taglalásánál újból alkalmazást nyer az elevenről és a célszerűről szóló tan, kiegészítve a harmóniának követelményével. Az ideális, a reális és a naturalis felfogás összehasonlításánál a realistikus nyer elsőséget. Ennek szempontjából intézi zárszavait olvasójához s fennen hirdeti az emberi nem folytonos haladását, nemcsak a tudományban, iparban, a humanismusban, hanem a művészetben is. E két törvényben a többihez képest az eredetiség csekélyebb fokban érvényesül : tartalmuk az egykorú tudomány megállapításainak Henszlmann nézeteivel való összeegyeztetéséből telik ki.

Ezek a törvények alkotják mesterünk tudományos hitvallását, mely a tudomány akkori állásának megfelelő volt. Lehet, hogy ma már a tudomány haladása folytán e törvénysorozat némely részeit ő is másképp fogalmazná, de azért ennek az összefoglalásnak tartalmából nem egy tétel ma is, csaknem negyven év mulva, igaz maradt. Akkor is, de ma még fokozottabb mértékben szüksége volna mind a műkritikusnak és az æsthetikusnak, mind a műtörténelem buvárának, ha becsületesen akarja teljesíteni hivatását, ilyen tudását összesítő hitvallásra.

Legyen szabad még a *Képzőművészetek Fejlődését* a kortársak hasonló tartalmú műveivel futólag összevetnünk. Itt Taine, Ruskin, Semper műveiről szólhatunk. A franczia művészetbölcselő külső előnyökkel vesztegeti meg olvasóját, de a szép, tiszta forma nála, mint bírálói állítják, csak a tartalom zavaros voltát, rendszere tarthatatlanságát leplezi. E törvények egyébként csak az európai népek művészetére szorítkoznak és az író egyoldalú görög rajongásáról tanuskodnak. Taine így előnyeiben és fogyatkozásaiban ellenlábasa Henszlmannak, az írónak és tudósnak. Semper a neorenaissance nagy építésze, kiváló művész és tudós. Realistikus felfogású æsthetikus, ki a műformákat jórészt a technikákból akarja levezetni. Nagy műve *(Der Stil)* a művészetnek kisebb körével foglalkozik, az iparművészetre szorítkozván. Egységes alapeszme szerint tervezett könyvében a fejlődés törvényeinek tiszta alakban való levonását nem kapjuk, azokat úgyszólván aláhúzással kell kiemelnünk.

Legközelebb áll Henszlmannhoz Ruskin. Ő is kiváló hajlammal és ügyességgel gyakorolja a művészet egy ágát ; műveihez számos tanul-

mányt fest és rajzol. Felfogására nézve ő is realista, bár a természet finom és apró szépségeinek bámulója. A nemzeti művészetet ő is a fejlődéstörvényeknek megállapítását czélzó czikkében a legmagasabb fokra helyezi. Megjegyezhetjük, hogy e kísérletében csak három fejlődési fokozatról szól. Mily szegényes eredmény Henszlmann sorozata mellett! Ruskin is nagy becsüléssel viseltetika csúcsíves építészet iránt. Viszont a görög művészetnek, bár elismeri előnyeit, hiányait is felsorolja, végül kimondván, hogy az idegen az angol felfogásnak. Merész hasonlata, hogy a Milói Venus szépsége egy egyszerű, tiszta származású, jószívű angol leány mellett szóba se jöhet, jellemzi felfogását, a «jószívű» jelző pedig a moralistát, a világjavítót, ki e czélra a művészetet is fel akarja használni. Henszlmann józan felfogásánál fogva idegenkedett az ily tendentiáknak a művészetbe vitelétől, a művészetnek socialis vonatkozásairól, mint láttuk, határozott nézetekkel rendelkezett. Műve a világirodalom e termékeivel szemben is becsülettel állja meg helyét.

Mesterünknek a külföldön széles körben ismeretessé vált műve: *Méthodes des Proportions dans l'Architecture egyptienne, dorique et du moyen âge.* (Paris, Arthus Bertrand. 1860.) A franczia kormány támogatásával kiadott munka szövege negyed-, atlasza ivrétben jelent meg, mesterünk rajzai után készült 24 aczélmetszetű táblával,[1] melyeken a fennevezett stilekből vett példákon demonstrálja elméletét. Henszlmannak nem adatott meg, hogy főműveinek egyikét magyar fordításban is kiadhassa, de megragadott minden alkalmat, hogy elméletét ismertesse és a hazai műemlékekben annak érvényét igazolja.

Stieglitz német műtörténésznek munkájából nyert Henszlmann indítékot arra, hogy az építészeti arányokkal foglalkozzék s a kassai és zsámbéki egyházak tanulmányozása közben ismerte meg, födözte fel «a középkor rendszeres eljárását». Mint egyik könyvében[2] írja: «Fromberg Károly építész hazánkfia, ki tántoríthatatlan hitével serkentett ... a feledésbe borított rendszer kifürkészésére». 1846-ban a kassai dómról megjelent művében már jelzi, hogy a híres szentségház a templom arányai szerint épült s így szervesen függ azzal össze és csakis e helyre illik; hogy miként jutott erre a meggyőződésre, annak kifejtésére «sokkal terjedelmesebb munka kivántatik».

Franciaországban való hosszas tartózkodása alkalmat adott

[1] Három táblán az egyiptomi, tízen a görög, római, hárman a byzantin, kilenczen a középkori építészetből közöl példákat, sok száz igen terjedelmes méretezett rajzot.

[2] *Fehérvári. ásatások.* 1864. 47. oldal.

ennek a munkának elvégzésére. A franczia és német műemlékek tanulmánya, a kellő forrásmunkák használatának alkalma, jeles szakemberek társasága mind előmozdították mesterünk törekvéseit. Elmé-

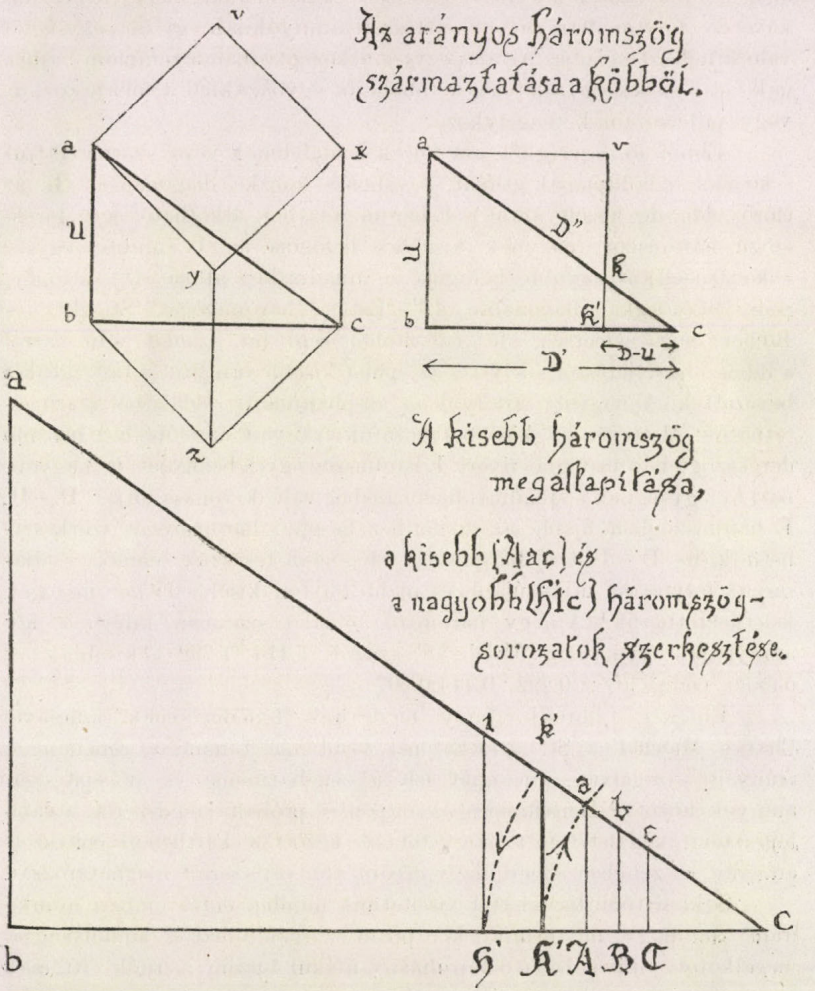

letét, a középkori építészeten kívül most már az ókori, sőt az egyiptomi építészetre is kiterjesztvén, bámulatos szorgalommal és kitartással rendszeresen kidolgozta.

Mesterünk hypothesisét arra a tényre alapítja, hogy az építészeti, első sorban a középkori emlékeknek a részletekben és az egészben

nyilvánuló bámulatos harmoniája nem a véletlennek, hanem az építőmesterek öntudatos eljárásának eredménye. Ezt az eljárást üzleti érdekből és művészi féltékenységből titokban tartották a régiek, azért az a későbbi századokra nézve elveszett. A harmoniát, mely ezen eljárás követése folytán létrejön, az építészeti arányoknak egy alapegységből való kifejlesztése adja. Az alapegység a középkorban a templom hajójának belső szélessége, illetőleg a többhajós egyházaknál a főhajó oszlop- vagy pillérsorainak tengelyköze.

Ebből az egységből, azt koczka oldalélének véve, származtatjuk a koczka oldallapjának átlóját, továbbá a koczka diagonálisát. (L. az előző oldalon közölt ábrát.) E három adatból alkotható egy derékszögű háromszög, melynek kisebbik befogója az U (unitas=egység =koczka-él), a nagyobb befogója a quadratlap átlója D', átfogója pedig a koczka diagonalisa D". Ezt a háromszöget Stieglitz és Rœber már ismerték, de ez utóbbi sem bir számot adni arról a rendszeres eljárásról, melylyel az épület kisebb arányait, a tagozatokét bevezették. A nagyobb arányok az alapháromszög oldalaiból származtathatók. Mesterünk a kisebb tagozatok arányait az előbbihez hasonló derékszögű háromszögből nyeri. E háromszög egyik befogóját (a nagyobbat) az egységnek a quadrat-diagonalisból való kivonása adja : D'—U. E háromszögben újabb, az eredetihez hasonló háromszöget szerkeszthetünk, ha D'—U/-t új háromszög átfogójává teszszük ; ennek az eljárásnak folytatása útján újabb és újabb folyton kisebbedő háromszögek keletkeztethetők.[1] A nagy háromszög oldalai számban kifejezve így aránylanak egymáshoz : U:D' : D" azaz 1 : 1,414 : 1,732, a kisebbiknek oldalai pedig így : 0,292 : 0,414:0.507.

Érdekes tudnunk, hogy mesterünk felfedezésének kulcsával Charles Miechel, a St.-cyri katonai akadémia tanára, a zenehangok arányait vizsgálván, analogiát lelt a zeneharmonia és az építészeti arányok között.[2] Henszlmann ez alapon is próbálta rendszerét tovább fejleszteni, kísérletet tett, hogy többek között a Parthenon építészeti arányait «a zenében ismert nagy accord arányai szerint meghatározza».

Sokkal több tisztelettel viseltetünk minden derék emberi munka iránt, semhogy mesterünknek roppant szorgalommal és komolysággal megalkotott művét beható tanulmány nélkül bírálni mernők ; itt csak egyes megjegyzésekre szorítkozunk.

Az építészeti arányok nagy kérdése már az egyiptomiak óta

[1] Templom-hajók hossza, magassága, az oldalhajóké, tető, torony stb. magasságok ezeknek a háromszög-oldalaknak összeadásából nyerhetők.

[2] *Fehérvári ásatások*, 1864. 47. old.

foglalkoztatta az építőmestereket és a tudósokat. Napjainkban is számos mű, bár nagyon eltérő alapon, foglalkozik e probléma megoldásával, de terjedelemre és részletességre egy sem vetélkedhetik mesterünkével. Legyen szabad itt csak Viollet-le-Duc, Zeising, Dehio és Tiersch műveire utalnom,[1] a kik más-más úton keresik a megoldást. Mesterünk e művét kevesen olvasták s az olvasók közül is kevesen értették meg, vagy félreértették. Mint említettük, ő minden alkalmat megragadott, hogy elméletének helyességét újabb és újabb példákon bemutassa.

Az összes korok jeles építészeti alkotásaiban a harmonia bizonyára az épület arányaitól is függ, de nem egyedül a számokban kifejezhető arányoktól. A formák árnyék-hatása, színe, a környezet építészeti, vagy természeti tárgyai harmonikus, vagy ellentétes voltuknál fogva is befolyásolják az épület hatását. Az ókori építészet egységes arányai szembetünők a középkori építészeti alkotások változatos méreteivel szemben. A nagy gótikus építményeknél a részletformák roppant sokaságát nagyobb csoportok foglalják össze, melyek ismét nagy egységekbe futnak. Minél több a részlet, annál inkább szükséges azoknak nagy, egységes rendszerbe foglalása. Azt is mondhatjuk, minél hiányosabbak az épület formáját visszaadó rajzok, vagy modellek, annál szükségesebb az arányoknak számadatokban való följegyzése. Az arányokról beszélnek a régi írók is, de az arányozás módját tisztán feltüntető rajzok stb. nem maradtak reánk.

Ha újabb, kiváló építőművészeinknél a tervezés egymásutánját megfigyeljük, meggyőződünk arról, hogy a munka (bizonyos alapméretek megtartása mellett) laza, gyors, a képzeleti képek nyomában haladó vázlatokkal kezdődik. Midőn e vázlatok a határozottság bizonyos fokát elérték, következik azoknak pontos mérő- és irányító eszközökkel való megrajzolása, tisztázása, méretezése. E mellett az eljárás mellett öntudatossá válnak az egész tervezet jelleme s arányai. A kisméretű (részletek nélküli) tervek detaillozása közben szükséges a fölismert jellem megtartásáról gondoskodni, mi azoknak nagyobb formákból való levezetése útján történik. A nyers vázlat készítésénél a tervezőt már kipróbált arányok befolyásolhatják; befolyásolhatják a környező épületek, vagy a terrain, a hová alkotását el kell helyeznie, de mindkét esetben az épület egészét kell graphice vagy mintában rögzíteni s úgy

[1] L. Tierschnek bírálatát a *Handbuch d. Architectur* IV/1. kötetének 36—90. old. e munkákról, e rövid bírálat megemlékezik mesterünk művéről is. Tiersch e kérdést az aranymetszés alapján törekszik megfejteni. Viollet-le-Duc *Entretiens sur L'Architecture* cz. művében I. k. 394—5. oldalon szól röviden H. felfedezéséről

az érzés és a mértani rendszer kölcsönös ellenőrzése mellett, a munkát befejezni.

Az építészeti arányok kérdésében azt valljuk, hogy ennek az a lényege, hogy a képzelet homályos összképből halad a határozott részlet felé és művet alkotni tisztán számokból vagy egységekből nem lehet, de viszont a nagyobb terjedelmű munka organisatiót kíván; az építészet jórészt mértani, vagy ezzel rokon formákkal dolgozván, mind egészében, mind részleteiben rászorul a mértani rendszerre. Ennek a rendszernek szinte végtelen sok lehetőségéből, a művészi érzésnek segítségével a szerkezetnek, a mű céljának szemmel tartásával kell a használható megoldásokat kikeresni, melyek eredetüknél fogva harmonikusak lesznek.

Vitruvius az oszloprendeket az ifjú, a nő, a férfi test arányaival hasonlítja össze. Az emberi alak — hiszen az építészeti alkotások általa és az ő használatára készülnek, tágabb értelemben még az idealis céluak is — arányaival befolyásolja az építészeti arányokat. Régibb hosszmértékeink: az öl, láb, hüvelyk, arasz, marok, sing mind róla veszik egységeiket. A ruházat, használati tárgyak, ékszerek, fegyverek, bútorok, az élők tartózkodási, a halottak nyugvó helyei: koporsó, a sirok mind az emberi test arányait, sőt alakját positiv vagy negativ formákban másolják, az ő méreteihez alkalmazkodnak. Nem csoda, ha már az egyiptomi művészet foglalkozott a test arányaival, nemcsak a colossalis szobrok alkotása, hanem az építészeti arányok megnyerhetése kedveért is. Foglalkoztak ezzel a problémával egészen napjainkig.

Mesterünkkel mi is azt hiszszük: e túlságosan materialistikus törekvésből részletileg jogosult annyi, hogy az épület bizonyos részei, a lakóház szobáinak, ajtó-, ablaknyilásainak, a könyöklőknek, parapetfalaknak s általában a korlátoknak, lépcsőknek aránya az emberi alak méreteihez kell hogy alkalmazkodjék. Továbbá az is igaz, hogy az emberi alak, mint czélszerű, tökéletes, szerves alkotás az arányosságnak is mintája s így indirecte, de csak így, szolgálhat például. Emberi alakok építészeti részletül alkalmazva, mint karyatidok, atlantok, építészeti díszek, colossalis szobrok, az építészet czéljaihoz alakulnak arányaikban, tartásukban.

Zeising, Henszlmann e művének egyik legalaposabb bírálója, a ki maga is szakember, e kérdésben a következőket mondja (*Förster's Bauzeitung*, 1863. évi folyamában): Henszlmann az által, hogy a köbháromszögből alkotott léptékének egyes fokait osztja ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ részekre) és sokszorozza (kétszer veszi), skáláját tetemesen kibővíti, oly apró fokozatokat nyer, melyekben az épületek összes méretszámai bizonyára bennfoglaltatnak. Ez nagy előny, de egyszersmind fogyatkozás is, mert

az ily minutiosus osztású lépték csak azt adja, mint bármely más és a köbháromszögből származó rendszernek feladását jelenti.

Az alkalmazásban, nem tekintve az épületek részeinek pontatlanságát, az a körülmény szembeötlő, hogy gyakran oly részek és dimensiók arányán állapítja meg a szerző a skálája fokozataival való egyezést, melyeket sem az építész a tervezésnél, sem a néző nem hoznak egymással vonatkozásba. Így például a Parthenon összmagasságának és szélességének arányát a néző szeme is mérlegeli, de az összmagasság felét és az echinusig való magasságot már alig. (Ez az összes ilyen rendszerek fogyatkozása.) Zeising elfogadja a zenei és a Henszlmann-féle skála között fennálló egyezéseket, bár ezek csak az alsóbb osztásokból, de nem az eredeti egységekből erednek. «Szerzőnek részlegesen igaza van a zenei és az építészeti arányok analogiáját illetőleg, mert a két legtökéletesebb kettős hang az aranymetszés törvényével correspondeál». Zeising, épen a Henszlmann-féle skálának az aranymetszés révén levezetett sorokkal való egyezésében ismeri fel annak jelentőségét. Kitünő mesterünk, Schulek Frigyes, e tárgyról így nyilatkozik: «Nézetünk szerint a szükség szoríthatta a középkori mestereket műveik következetes mértani szervezésére. Azután a művészetben a szervezés alkalmával nyert tapasztalat szerint a szervezet és a művészileg kedvező eredmény eszméi egymást födték, lassankint megrögzött a mértani szervezet gyakorlata bizonyos határozott formákban, melyek a művészi eszme elpárolgása után száraz chablonokká válva, elvesztették eredeti fontos jelentőségüket és a művészi alkotás nyűgévé váltak. Alig lehet építészeti alkotást képzelni, legyen bármily egyszerű, melyben valamely mértani módszert találni ne lehetne. A köznapi gyakorlat nagyon egyszerű rendszereket szokott előállítani (deréklő vonal vagy egyszerű rhythmikus osztás). Csak ritka esetekben látunk összetettebb mértani rendszert és azt teljes következetességgel alkalmazva; a következetesség szüksége fölött eltérők lehetnek a nézetek, de tény, hogy a középkori művészetben azt bámulatos részletességig kifejtve látjuk. Öntudatos számítással készült-e, vagy úgy állott elő, mint a természet alkotása?»... «A középkor a négyzetet választotta alapidomul, de nem idegenkedett más alaktól sem; szerette a kötött háromszögeket, melyekből következetesen lehet kifejteni minden részletet.» Schulek Frigyes ez utóbbira nevezetes példával szolgál, jeles alkotásában, a szegedi ref. templomban.[1]

Ime egy kiváló művésznek a tanubizonysága, hogy mesterünk helyes nyomon indult, olyan nyomon, melyben épen Schulek Frigyes egyik jeles alkotásához is keresett és talált megoldást, természetesen

[1] *Építő ipar.* 1885. évf. 11/12. és 21. old.

úgy, hogy a művészi eszme födte a mértani szervezetet. Más kérdés, hogy elérte-e célját mesterünk e művével.

Két merész hypothesise közül az egyik az építészeti arányoké; ebből sikerült bebizonyítania annyit, hogy a jeles építészeti alkotásokban a harmonia az arányok törvényszerű ismétlődésén alapul, ezen túlmenő törekvése, hogy egy universalis építészeti skálát alkalmazzon, meddő maradt. A másik még merészebb, a zenei és az építészeti harmoniának egy közös törvény alá vonása még részletes igazolásra szorul.

Az arányozásnak a festői compositióban való alkalmazásáról mint ötletről beszélhetünk, mert ezt mesterünk is csak néhány esetben kisérlette meg. A tudomány nagy problémáihoz nem egyszerre jutunk el, sokszor hypothesisek romjain, de ezeknek az anyaga sokszor szükséges előzmény új, sikeresebb felfedezésekhez.

Midőn Henszlmann Imréről szóló értekezésünket befejezve, azt végig lapozzuk, bizonyos lemondással állapítjuk meg munkánk tökéletlen voltát, de legyen szabad azzal vigasztalódnunk, hogy ezek a sorok is, melyeket a régi tanítványnak a kegyelet mondott tollba, talán méltóbb kéznek adnak indítékot, hogy e helyett az ellobbanó kis gyertyaszál helyett tartósabb fényű lángot gyujtson a mester emlékének.

Henszlmann több művében kifejezte ezt a gondolatot: «A szellemi erő és munkásság nem vész el, hanem elősegíti törekvéseivel a multban a jövőt».

Hiszszük, hogy ez a gondolat érvényre jut az ő munkásságára nézve is. S azt is remélhetjük, hogy annak a tudósnak az emlékét, a ki oly lelkes kegyelettel a mult emlékei fenntartásának szentelte életét, a hálás utókor kegyelettel övezve fogja megőrizni.

Jegyzetek.

I—IV. fejezethez. Henszlmannak alaposan megírt életrajza még ma is hiányzik.[1] Önéletrajzszerű feljegyzései a *Pulszky-Album*-ban közölt, Fejérváryról szóló czikkben foglaltatnak. Becsesek továbbá Pulszky Ferenczneк H.-ra vonatkozó közlései: *Életem és Korom* I. és II. kötetében, több helyütt a napi és képes lapokban, barátjáról írt életrajzaiban (t. k. *Vasárnapi Ujság* 1888. évf.) irodalmi munkásságát a *Magyar Archaeologiá*-ban több ízben (t. k. II. 19., 140.) méltatja. A *F. Magy. orsz. Muzeum egy. Évk.* 1889 Miskovszky emlékbeszéde H.-ról alig tartalmaz újat, értékesebb u. e. kiadványban H. hagyatékának leltára Récseytől. Kerekes Györgynek *A kassai kereske-*

[1] Szinnyei *Magyar írók* című lexikonjában írt czikk ma már kiegészítésre és átdolgozásra szorul.

dők életéből cz. műve H. családjáról és rokonságáról közöl adatokat. Úgyszintén *A Laszgallner-család nemzetségkönyve*, 1908. cz. kiadvány.

H.-ról jellemzések és adatok találhatók az egykorú lapokban: *Athenaeum* 1840—1843. évf., *Regélő* (1842—43), *Honderű* (1847. irod. A. B. C.) *Életképek*, *Szépirodalmi Szemle*, a pesti német lapokban. Részben H.-tól magától eredő adatok foglaltatnak a *Vasárnapi Ujság* 1859, a *Magy. Orsz. és a N. Világ* 1871. évf. közölte arczképéhez írt kísérő czikkekben. A székesfehérvári, visegrádi stb. ásatásai alkalmával írt lapjelentések és a halálakor megjelent nekrologok is egyes, szórványos adatokat tartalmaznak (*Egyetértés*, *Pester-Lloyd* 1888. stb.) A Magy. Tud. Akadémia kiadványaiban (Évkönyv, Értesítő, Almanach). Egyébként felhasználtam régi feljegyzéseket, melyek Henszlmanntól magától, barátaitól s a Boehm-családtól hallottakat rögzítettek meg.

Boehm I. D.-ről a Henszlmanntól eredő emlékezések (*Budapesti Szemle* 1865., *Vasárnapi Ujság* 1865., *Oesterr. Revue.* 1866.), Wurzbach *Lexiconja*, Pulszky *Életem és korom* (I. köt.) stb. voltak felhasználhatók.

V—VI. A magyar romanticismusról Bánóczi Kisfaludy K. életrajzában nyújt áttekintést. Az utolsó évtizedben a német romantikáról megjelent művek közül Huch R., Walzel O. F., Rüdiger G. művei tartalmaznak érdekes vonatkozásokat. A régi irodalomból Goethe önéletrajza, E. v. Steinbachról írt ifjúkori értekezése és a Henszlmann olvasmányait tevő irodalmi, æsthetikai, műtörténelmi munkák nyujtanak támpontokat.

Salamon, Erdélyi tanulmányai, Gyulai nekrologja, Pulszky különböző czikkei méltatják egy és más irányban Henszlmann működését. Vértesy *A. m. rom. dráma*, Farkas Z. és Szücsi Bajza-monographiái megemlékeznek Henszlmannról, az Athenæummal és Bajzával való polémiával kapcsolatban, de csak általános jellemzést nyújtanak, Szücsié pedig elfogultan egyoldalút. Nagyobb emlékbeszéd Henszlmannról még nem lőn megtartva. Jánosi Bélának Henszlmann I. és Erdélyi J. æsthetikájáról szóló akadémiai felolvasása (1914.) alaposan és elismerőleg méltatja Henszlmann ezirányú tevékenységét. Ugyane tárgygyal foglalkozik Kelecsényi J., az Athenæum 1910. évf. megjelent érdekes tanulmányában.

A JÁNOS.

A Széher Árpád-díjjal jutalmazott elbeszélő költemény.

Csép Leótól.

I.

A János háza olyan volt egészen,
— Piros tetejű, hófehér falu —
Mint a czukorház a tündérmesében.
Elől bámúlón nyilt száj : a kapu,
Körűl kicsiny kertudvar, keskeny ut,
Oldalt a falu kis patakja fut,
Mint süppedt sírok : pár zöldséges ágy
S a kertsarokban görbe szilvafák.

Halkan nézték, hogy jő a nyárra tél,
Az ablakokból jószagú virágok ;
Az udvaron egy kékszemű, kövér,
Nagyfejű, szőke kis fiucska játszott.
Bent ifju asszony dalolgatva járt
S a János ütötte a kaptafát.
Arczuk mosolygós, nézésük derült :
A boldogság is ott lakott velük.

Ide a világjáró szél se tévedt,
Nem hallottak vésztjósló semmi zajt.
Szép csöndesen csak éltek-éldegéltek,
Mig a világ forgott, a hogy' akart.
Üstökös sem járt. Nem mutatta semmi
S megjött a parancs : háborúba menni.
Sírt az asszony, hogy beteg lett belé —
János csak állt, mintha nem értené.

Készülnek immár. Friss ruha, szalonna, —
Este megy a gőzös. Indulni kell.
A János, mintha álomban mozogna,
Még kint, a csöppnyi udvaron seper.

Aztán öltözteti a kisfiát,
Reáadja az új czipőt, ruhát
S két nehéz könny a pillája alatt:
— Hozz vissza, Isten, mire elszakad!

Szerszámot, holmit a műhelysarokba,
Háromlábú székét az ágy alá.
Vajon lesz-é, hogy újra kézbefogja?
Víg munkakedvvel űl-e még reá?...
Végsőt pillant a kis lakásba szerte,
Könnyes csókkal borúl a feszületre
S az ágyra, hol a fiával aludt —
Aztán hátára veszi a batyut.

Az országúton itt-ott egy szekér,
Zörgése, nyikorgása mind panasz.
Közbül nehány kis csapat mendegél —
Az útja mindeniknek ugyanaz.
Egy-egy duhaj legényke énekel,
De meglett férfi könnyezve megy el.
Oh, nehéz út! Sir asszony és gyerek
S a halál hajtja a porfelleget.

Ott megy a János meg a felesége,
Közbül nyeli a port a kisfiu.
Majd felkéredzik az apja ölébe.
Tetszik neki a kékcsikos batyu.
Aztán álomra billen a feje —
S a János egy szó nélkül megy vele.
Mintha részeg volna. Utat se lát.
Csak nézi, nézi, nézi a fiát...

Az erdőszélen tétován megáll,
Körültekint, — s most az asszonyra néz;
A pillantása rajt' remegve jár, —
Sírni nem szabad. Beszélni nehéz.
«Este van már... A gyerek elaludt
És visszafelé hegynek visz az út.
Ne találjon itt künn az éjszaka, —
Már mostan, Julcsám, menjetek... haza...»

Bucsúzó csókkal János most lehajlik
— Az asszony búgó jajjal fogja át —
A szája némán, fájón megvonaglik,
Nyujtja a fiát, édes egy fiát.
A vonat már közel. Zihálva fut
S a János fordul ... fogja a batyut.
Lehajtott fejjel megy ... Már szót se szól.
Vissza az asszony sirva bandukol.

A nap lehull. És elsápad az ég,
Gyászos fátyolban állnak a hegyek.
Az est elhagyja titkos rejtekét
S lassan lopózik egyre közelebb.
A tó csak hallgat néma szédülettel.
Hüvös lehelletű árnyék terül el
Bágyadt kerteken, porló útakon
S a holt mezőn .... nehéz árnyék nagyon!

Mint édesanyja óvó, lágy ölében
Sok inges, álmos apró gyermek ül,
Úgy meghúzódik a hegyek tövében
A sok kis fehér ház köröskörül.
Elhalt az útnak harsány éneke.
Csak messzi hang kél. Édes, halk zene.
Csengő, gyémántos gyöngy peregve hull:
Zongorázik a kastélyban az úr.

Leemeli a kalapját a János.
Bach-fuga-e, vagy bús Chopin-darab? ...
Nem tudja, de a halk melódiához
Lelkéből nőnek az imás szavak:
»— Jó Isten, ha már baj van a világban,
Viseljem én. Elég erős a vállam.
Csak az asszony s a gyermek ne legyen
Részes a bajban, édes Istenem!«

... János lassan, levett kalappal ballag, —
Előtte már a nyüzsgő állomás.
Selymes nagyságák szivart osztogatnak.
Ablakokban zászlók. Szemekbe' láz.

«— Fel, fel vitézek!» ... Harsog messzire
S csillogni kezd a János kék szeme.
Már nótáz. Felejt gyötrő gondokat—
S megindul véle lassan a vonat ...

II.

«— Már mi, pajtás, örökre itt ülünk.
Közeledik a második karácsony.»
«— Csak le ne fagyjon addig a fülünk.»
«— Hagyd el. Én nékem jobb itt telet látnom.
Máskor a lelkem, hej, csak hazajár:
A földdel hogy mi van. Vetnek-e már?
Aztán hogy nő-e? Szép-e a vetés?
Szökken-e magba? ... Az nagyon nehéz!»

«— Mindegy az, pajtás! Még Isten neki,
Ha egy kis dolgunk néhanap akad.
Míg az ember a muszkát kergeti
Gondolja: segit, aztán hamarabb
Vége a háborúnak, — és mehet.
De így, pajtás, igy soká nem lehet!
Na, mit szólsz hozzá, testvér? Frájter ur?
Hallja-e kend? ... Beszéljen! Mit busul? ...»

A többiek pipázva üldögélnek,
— Piros vaskályha mérges lángja ég —
A János külön. Maga elé réved,
Homlokán tartja két nehéz kezét.
Pipa a földön, étel a padon,
Bámul egy papirra hallgatagon.
Megszólal végre és a hangja reszket:
«— Nincsen czipője télre a gyereknek.»

Földre néz s hallgat perczre mindenik.
Rájuk nehézkedik a sorsnak súlya.
Ám egyiküknek vidám dudát kerit,
Szomoru szívvel víg ütemre fújja.

A bánat egy sohajjal elrepül
S már mindeniknek arcza földerül.
Elszáll az otthon délibábos álma ...
Csak a Jánosnak muzsikál hiába.

Hajh, mert mióta jött az a levél,
Ha kérdik is, csak sóhajt vagy morog.
Ha egyedül van, magában beszél,
Hallgatja őt a fedezéksarok.
Ott, a sötétben, halvány árnyak kelnek:
Szomoru asszony, mezitlábas gyermek ...
Álmában száz pár czipőt varr neki,
Fázni a hóban, jaj, nem engedi!

Kinzó vágyból száz gondolat ered.
«— Lám itt ülök csak, semmit sem csinálok.»
S János másnap reggel rapportra megy.
«Adjon valami rövid szabadságot,
Főhadnagy urnak alásan jelentem.
A többiek majd vigyáznak helyettem.
Pihen a muszka. S visszajövök, ha kéne: —
Nincsen a fiamnak czipője télre!»

Főhadnagy úr aranyos jó gyerek,
De hiába, mindig nagyúr marad
S a bakához, a kit szivből szeret
Nem talál szivhez símuló szavat.
«Jól van, János, de várni kell kicsit.
Hazautazni ... Az nem megy csak igy.»
— Tárczáját veszi, válogat belőle —
«Addig is, fogja, jó lesz a czipőre!»

János haptákban áll és tiszteleg,
Nem mozdul. De a szemén könny ragyog
S az orczáján lassan végigpereg.
«Főhadnagy úr, én koldus nem vagyok!
Köszönöm szépen.» Mást is mondana,
De reszketősen fúl el a szava.
Csak később szól még, mert a tiszt is hallgat:
«Minden czipőt én varrtam a fiamnak! ...»

Főhadnagy úr bólint. «Jól van, mehet.
Beszélünk róla nemsokára. Várjon.»
S a János vár. Napokat. Heteket.
Közeledik a második karácsony.
Már hó esik. A fedezékbe hull.
A János nézi, nézi szótlanul...
Egyszer parancs jön. Utazik a század!
«— Na, frájter ur! Most fuccs a szabadságnak!...»

III.

...És János újra a vonatra ül.
Két nap, két éjjel — zúg már a feje —
Ott gubbaszt egy sarokban egyedül.
A többi nézi. Tréfálnak vele.
Kedves szó éri és durva beszéd.
Ő nem szól. Ki se nyitja a szemét.
Beteg talán. Az arcza sárga, ránczos...
«— Esik a hó. Fázik a fiad, János!»

Fut a vonat. Ki gondol rája, merre?...
Mindegy az nekik: csak halál elébe.
Négy világtájra, nagy csataterekre
Ömlik az ember. Oh, mikor lesz vége!
Kis állomás. Körül komoly hegyek.
Füttyszó. János bágyadtan nyit szemet.
Jézus!... Kirántja azt az ablakot!...
Hegyek közt falu... Az övé az ott!...

Szédült fejjel hanyatlik perczre hátra,
Aztán csikorgó foggal ugrik... lódul...
Utána kapnak mind... De már hiába!
Prüszkölve mászik ki a magas hóbul,
Mint űzött állat, néz körül — s neki! —
«Szökik! Szökik!» — Száz ember kergeti.
Törpe bokrok közt feketül a bánya...
Eltünt. Szülőföldje rejti magába.

Lélekzetfojtva ül meg a melegben.
A lárma elhal. «Nincs itt. Hova lett?»
Csönd. Majd füttyszó. És János összerezzen:
Vonat zakatol a feje felett.
Mintha halott volna, fölötte járnak...
S jobbról-balról jönnek megint az árnyak:
Szomoru asszony, mezitlábas gyermek...
«— Ne sirjatok! Közel vagyok már. Jertek.»

Futnának már. De János int nekik.
«— Csitt, csendesen! Katonák lépte dobban...»
S a kedves két arcz nyomban eltünik.
Kék éji fényben, az ároksarokban,
Siri csatáknak sírlámpája mellett
Áll a főhadnagy. Fogja a keresztet.
Kemény a szeme. Szúrón néz reája:
«Megszökött. Meghal. Pusztuljon a gyáva!»

«—Főhadnagy ur! Már vélem mit akarnak?
Én visszajövök pár rövid nap múlva,
Csak a czipőt varrom meg a fiamnak!»
Már a hóhér a nagy kötelet húzza.
(Látta azt János egyszer s nem felejti.)
«— Nem vagyok gyáva! Haza kellett menni!»
Jön, jön a hóhér. «Na fiam, gyere!»
Mint sintérdrót, hurkos a kötele.

Felordít János, kitépi magát
És fut, rohan az árok lucskos alján.
Sápadt, ismerős arczokat ha lát,
Elfordul tőlük. Mind halotti halvány.
Micsoda árok ez?... Csupa halott.
«Főhadnagy ur, én gyáva nem vagyok.
Engedjen vissza!» «Gyáva! Megszökött!»
Suhog a kötél a feje fölött.

Fal az utban! Meglapul... Szive üt...
Már jönnek, jönnek... felugrik hamar
S visszaesik... Sötétség mindenütt,
Körösközül a nedves, puszta fal.

Hol van, szent Isten!... Ah! Egyszerre hallja:
Szól ottkint a *kopogó* tompa hangja.
Fakalapács koppan... Munkára int.
János keresztet vet szokás szerint.

Nagyot sohajt és elhelyezkedik,
Mintha puhára vetett ágya lenne.
Lágy agyag az egész táró pedig
S mondják, gonosz lidérczek járnak benne.
János mosolyog most. Már holtrafáradt.
Felejt otthont, háborút, katonákat.
Kint az uton tollas csendőrök mennek —
Ő alszik mélyen, csöndben, mint a gyermek.

IV.

... Ki fájó szivvel álmodol, szegény
S gondolatod vergődve röpdös át
Friss sirkeresztek néma erdején,
Mint bús madár, ki érzi a halált,
Templomba jőjj, hogy zsoltárt énekelj!
Mint illatos füst, szálljon égbe fel
Szent imád... Nyugtalan lélek, te! Hallod?
Kondulnak a karácsonyi harangok.

Most sok kisgyermek boldogan kaczag,
Sok gyászos asszony fuldokolva sír,
Sok kisfiú a fedezék alatt
Az édesanyjának levelet ír.
A vőlegény gyűrűjét csókolgatja,
A lány otthon álmodozik sohajtva
És, átrepülve egy egész világot,
Csókolják egymást lázasan az álmok.

A vén hegyek mély áhitattal állnak.
Imásan csöndes a szent alkonyat.
Ma az erdőben csak angyalok járnak, —
Hozzák a földre a csillagokat,

Oh, fenn az ég mily ékes, mily csodás!
Mint rég, oly gazdag ott a csillogás.
De szegényes, csüggedt a völgybe' lenn ...
... János ballag az úton csöndesen.

Megy, megy sietve, vágyódón — haza.
Körül se pillant: jön-e valaki.
Mély hóban ott a ház s holt udvara.
A kapu zárva. Mitse hallani.
Oly szomorú, olyan nehéz a csend ...
Gyermekével az asszony hova ment?
De ott a kulcs a pincze ablakába'.
Tudja azt János. Rögtön megtalálja.

Oh áldott kis szoba! Be' szép ... be' drága!
Muskátli-illat. Ölelő meleg.
Gyujtó a tüzhelyen ... S már ég a lámpa,
Hunyorgó szemmel Jánosra nevet.
Az beviszi a kis műhelybe. Ott
Mindent megtalál, úgy, a mint hagyott.
Előszedi. És már se hall, se lát:
Szabja a bőrt ... Veri a kaptafát.

... Templomból ömlik ki a havas útra
Feketekendős, bús asszonysereg.
Kezüket fogva, mellükre borulva
Soványka, rongyos, sápadt gyermekek.
Imádkoztak. És most mennek haza.
Oh, oly félős a magányos szoba!
A titkos éjben árnyak jönnek-mennek ...
Tán kedvesüktől búcsuznak a lelkek?

A Julcsa is fázlódva, szívefájva
Öleli át szőke kicsiny fiát.
Meleg rongyba kötve mezitlen lába,
A testén kopott, vékony kis kabát.
Nehéz már. Alig birja el az anyja;
De kendőjével is körülcsavarja,
Úgy czipeli haza, hogy meg ne fázzon ...
Szelid fényt hint útjára a karácsony.

Odahaza a kis szekrénybe rejtve,
Fenyőágacska ... rajt' egy gyertyavég,
Pár dió ... meg két kis czukros pereczke.
Jézuska ... A fiú nem tudja még.
Örülni fog ... de fájó az öröm! ...
Itthon vannak. Mi ez? ... A küszöbön
Nagy, havas lábnyom ... Istenem, ki járt itt? ...
A műhelyablak fényesen világít ...

Ijed az asszony. Most tolvajt kiáltson?
Valami visszatartja. Szólni sem mer.
Ma nem jár tolvaj. Ünnep van. Karácsony.
Imát visel szivében minden ember.
Remegve oson el az ablakig ...
Jézus ... ottbenn a János dolgozik!
Keresztet vet az asszony felsikoltva:
Halvány, mintha kisértő lélek volna.

Most feltekint ... reszketve, lám, megindul,
De a kapuban, előttük, megáll ...
Az asszony még zokog a küszöbön túl,
De kisfia itt fut eléje már.
Aztán piros köd hull a kis szobára:
Karácsonyeste édes, szent varázsa.
De, míg kaczag a drága csöpp legénykén,
Gyászharang kong a János szíve mélyén ...

V.

... A fiú kint játszott a küszöbön,
Fogdosta a szálló hópelyheket.
Egyszerre látja: két katona jön,
Fényes szurony a kakastoll felett.
Kiált. Az anyja csöndben kitekint,
Aztán sápadtan befordul megint,
Remegve fut a műhely ajtajához:
«— Itt vannak! Fuss! — Itt vannak érted, János!»

Csendőrléptektől kong a kis szoba, —
Fordul az asszony. Csillog a szeme.
«Hol az urad?» — «Az uram katona.
Hír jött róla? Mondják, mi van vele?»
«Az urad megszökött. Te jól tudod.
Félre az utból! Lássuk, ki van ott!»
A műhely ajtajához nyúlni sem kell, —
Nyílik. S kilép a János büszke fejjel.

«Itt vagyok. Jövök.» — Ketten rárohannak.
Csörgő béklyókkal lánczolják meg őt.
Kíváncsi szemmel megtelik az ablak,
Ott jajgat az asszony a lába előtt.
A kisfiú csak nézi a sarokból,
Sírva előfut ... csattan a kis ostor.
«Ne bántsd, rossz ember, az én jó apámat!»
A János csöndes. De halotti sápadt.

«Csendőr urak ... Már vélem mit akarnak? ...
Nem szöktem gyáván. Dolgom volt neken.
Megvarrtam a czipőt a kisfiamnak,
Magam megyek már vissza szívesen.
Csak hadd bucsuzzam el a kedvesemtől,
Vegyék le ezt a lánczot a kezemről.
Itt az érmem, ni ... gyáva nem vagyok!»
«Letépik rólad azt a csillagot! ..»

... Az utcza oly békés, oly szép fehér.
Összetaposni kár a szűz havat.
De a szomorú menet utrakél
S utána hosszu, sáros csík szalad.
Az asszony czipeli a kisfiút.
A merre mennek, jajtól cseng az út.
A János, mintha messze volna ... messze ...
Nehéz harczokat vív némán a lelke.

Hol csavargók, meg tolvajok tanyáznak,
Oda csukták be. Szó nélkül bement.
Végsőt intett ájúló asszonyának
S letérdelt imádkozni odabent.

Sietve jött az éj és hazaküldte
A tömeget, mely ácsorgott körülte
S mig gyászfátyollal mindent betakart, —
Megvívta János a nagy viadalt.

Ott találták a földön ülve reggel,
Csodálkozón a szeme tágranyitva.
A hegyes árt fogta merev kezekkel, —
S kusza betűkkel volt a falra írva:
«Nem vagyok gyáva. Tudja a főhadnagy.
Csak a czipőt várrtam meg a fiamnak.»
S a hajnali ártatlan-tiszta fényben
A mellén büszkén csillogott az érem.

A temetőnek árkába temették,
Fényes díszszázad nem tisztelgett néki,
Még csak pap sem szentelte be a testét.
Neki már mindegy. Csak az asszony érzi.
Csak ő támolygott zokogva mögötte
S a kisfiú . . . lábán az új czipője . . .
Fehér gyöngy hullt az égből hült szívére —
A Jánosnak immár megjött a béke . . .

* * *

. . . A kisfiúk ma katonásdit játsztak.
Nekem mindig a lelkem fáj belé.
Minek irigylik ők a katonákat?
Minek mennek a bús végzet elé? . . .
Mint a hogy' mi, bús öreg katonák
Masirozunk nagy temetőkön át
És verekedünk s meghalunk, ha kell,
S ha lelkünk kérdez, senki sem felel . . .

«Merre megyünk? . . . S hová megyünk, hová? . . .»
Igézve néz előre a szemünk.
«Miért? . . . Minek? . . . És tart-e még soká? . . .»
A sors trombitál és mi csak megyünk.

Oh, végtelen menet! Rossz útra térsz!
Testvérvérben járni nehéz ... nehéz ...
Fojtó köd ül beteg szivek felett:
Kit golyó kerül, a gond öli meg.

Láttam játszani a János fiát.
Sápadt arczával némán jött felém.
Maszatos kis kezével szalutált,
Fájó bölcsesség két komoly szemén.
A lábán rongyos már az új czipő, —
Mi lesz? A tél jeges szélt fújva jő.
Szegény árva ... A tavalyi helyett
Új czipőt vajjon ki varr majd neked? ...

Én nem tudom ... sohsem volt ennyi árnyék ....
Nehéz gond alatt roskadó kis házak,
Tán a halott gazdátok visszajár még?
Mit érezhetnek, hogy pusztulni látnak! ...
Meddő tusában hullnak szerte mind,
Hogy sír, a ki a jövőbe tekint.
Szegény hazám! Mi hasznod van belőle?
Annyi sincs, mint egy gyermek új czipője!

Kis katonák ... Csak bennük a remény!
Oh, felneveljük őket ... óva, féltve!
A János kisfiát fogjuk kezén,
Varázsoljunk fényt szomorú szemére.
Ne alamizsnát! Koldus az apa
Nem volt, — a fiú se legyen soha!
Legyen házunk szülői ház neki!
Vigyázzatok az árva gyermekekre,
Omló ház romja őket le ne verje
S legyen erejük majd — építeni!

AZ UTOLSÓ 30 ÉV NÉMET LYRÁJÁBÓL.

A Radó Antal-díjjal jutalmazott műfordítás.

Szabados Edétől.

A párducz.

(Rainer Maria Rilke.)

Szemét a rácsrudak folyton-futása
Úgy megviselte, hogy már mitse lát;
Ezer rácsrúd rögződik dúlt agyába,
Ezer rácsrúd, melyen túl nincs világ.

Hajlékony izmu lába lágy menése,
A mely a legkisebb körben halad,
Erőtánczot lejt, míg a kör-középbe'
Kábultan áll egy nagy vas-akarat.

Csak néha nyíl' halk függöny-lebbenésbe'
A szembogár. — Egy kép suhan bele
S a test feszült csendjén a szívbe térve,
Búsan kialszik élete.

Éjjel a vonaton.

(Gerhart Hauptmann.)

Holdfényes éjbe dübörg a vonat,
Düh zúg őrült kerekében;
Álom ringatja az útasokat,
Őrködve csak én vagyok ébren.
A lámpa lobog, vonagolva remeg,
Kocsimat rázzák a futó kerekek,
És messze, messze kinézve,
Ott látom az alkony szellemeit
S halovány arczom kisértete ring
Az ablaküveg tükörébe'.

A vonattal a mint rohan egyre tovább
S eltünnek a rétek, az erdők
S eltűnik a fal, a sövény, a garád :
Rajt' összeverődnek a felhők.
És most, nem képzelet ez, igazán :
Arczom kisérteti árnyalatán
Könny könnyre ragyogva aláhull.
Daltól visszhangzik egész kebelem,
Lázítva tör át ez a dal szivemen
És csaknem elégek a vágytul.

Hő vágyam a holdfény-honba eped,
Repülő huzalok szelik által,
Bolygatva igézetes éjjelemet
Végnélküli föl- s lebukással.
Kitekintek s tágul egyre szivem
S szendergek a multak üdveiben,
Midőn a villi-leányka
Tóparton a hold sugarán lebegett
S a szerelmi pokolt, a szerelmi eget
Pengette a lanton a párja.

Gyönyörűn pengette a villi-legény,
Hallgatta a kandi füvecske.
Megakadt a patak szakadása helyén,
Morajját feledésbe sülyesztve.
Harmatra fakadt a szép kikelet,
A kéj gyönyörétül a rét remegett,
Fülelt a daloshad a dalra ;
Tanult is a villitül ó, de sokat,
Lantján az illatozó húrokat
Oly égi varázsra felajzva.

Mindegyre röpítnek a gyors ütemek.
Igézet semmi nem ejt meg,
Szédültem a víz zuhatagja felett
S áttörtem ölét a hegyeknek.
Te, világ ere, mit korbácsol a láz ;
Démon, ki karodba ölelve bezársz
S nekisodrasz a messze vidéknek!
Jó volna a hold fényébe' nekem

Hallgatni magamba', csendesen,
Mit a csillagok üdve beszélget!

Fellegzik a füsttömeg álmaimon,
Fehérhabu tánczba fonódva.
De alattam a zaj dübörög szilajon
S nem tér sohasem nyugovóra.
A verejték hull, nyög a fáradalom,
Kyklopshad görgeti tán vonatom
Érczizmu karokkal a sínen.
S aggódva, szorongva, a hang zavarát
Hogy hallgatom, íme, danába csap át,
Borzasztva, megejtve a szívem.

Viszünk tavaszéji illaton át,
Míg hull véres verítékünk,
Nektek mi rakunk aranyos palotát, —
Sasfészek az, miben élünk.
Ruhát mi adunk. Mi sütünk kenyeret.
Nekünk a halál jut a hála helyett.
De majd széttörjük a lánczunk.
Szomjazzuk a jót, a mi mind tietek!
Szomjazva epedjük a véreteket!
Menekedve a bosszura vágyunk!

Vérszomjuhozó, zord nép a fajunk,
Tenyerünk, szivünk csupa kéreg.
Ám létre, halálra just akarunk
S enyhét a kinok terüjének!
Tikkadva a mint rohanón lihegünk,
Könnyülne meg egyszer csak kebelünk,
A villit a hogy' te csodáltad:
Mennydörgve dalolnók néked a dalt,
Mely oly gyönyörű, noha gyászba takart,
Melyet *minekünk* szül a század!

Szived ha megejti ez isteni dal,
Költőcske, figyeld meg a bányát,
Kerüld a tavat botor álmaival
S mit mível a gép: nosza, lásd át;
Nézd, szikrát hogy' visz zengve a drót,

Felhőkbe merülve figyeld a hajót,
Aztán a szegény szivéhez
Hajolj le szánakozón, szeliden
S olvasgatván keserveiben,
Dalold ki zokogva, mit érez!

Holdfényes éjbe dübörg a vonat,
Düh zúg őrült kerekében;
Álom ringatja az útasokat,
Őrködve csak én vagyok ébren.
A lámpa lobog, vonagolva remeg,
Kocsimat rázzák a futó kerekek
S a mélység zürzavarából
Gyöngyözve buzog fel a himnuszi dal
S szivem úgy megigézi hangjaival,
Hogy az üdvök üdvibe ájul.

S halkan dagadoz s elenyészve apad
A vas harsány zörejében.
Ébredve lebírja megint a zavart
S az egekbe tör ki merészen.
Alá, fel imígy száll szüntelenül
S végtére a zajba kihalva merül,
Hő vágyra gyulasztva a lelkem,
Hogy a dalt, mely mámorítva zeneg
Egy égi tavaszrul a földi felett,
Végig magamba leheljem.

Az összetaposott szív.

(Karl Bulcke.)

Egész nap oly bús volt a szivem,
Most búja növekszik egyre,
A hangos tánez-zene zengzetiben
Tovaszállsz a terembe' nevetve.

Ujjong a flóta, rikolt a síp,
Te nevetve úszol az égben!
Szivem a síma parkettre esik
S a lábad alá gurul épen.

Mint gyermeklabda szökell pirosán,
Nem fékezi gát a szökellőt,
Szünetlenül erre, amarra rohan,
Követve parányi czipellőd.

Hahotába tör ki a hölgyek, urak
Jókedve ; megannyi de boldog!
Meggörnyeszt engem a mély borulat
S magam is kinomba' mosolygok.

Megszánod nyomba' keservemet
S hallgatlak meghatottan :
Bocsánat, — nem szándék vezetett!
A szívét összetapostam ...

A holt tenger.

(Detlev von Liliencron.)

Fenékig dúlta föl a fergeteg
A tengerárt,
Csapásitól a hullámzó sereg
A mennybe' járt.

Az óriás vihar másnapra már
Eltörpedett.
Hullámhegyül az ostorcsapta ár
Folyton remeg.

Vaj' üdv okozta önkivületét?
Vagy fájdalom?
A hajósnak »holt tenger« régesrég
E vízhalom.

Költő! ha szíved dúló szenvedély
Töltötte bé,
Kéj, kín, szerelem, bánat, szégyen-éj :
Őrjöngsz belé.

Dühöd, tüzed ám elhal: érezed
Remegve még
S beáll, ha láz nem hajtja véredet,
A békeség.

Majd kertészként rózsát szedsz a magány
Meghitt ölén,
S koszorúid, miket kötsz, mindahány
Egy költemény.

Éj.

(Jakob Julius David.)

Már árnyékkal borítja szárnyad
A nap fényét. Erőre kél.
Azon szállasz le mind továbbad,
Meghitt anyám, te büszke Éj!
Varázslatod megnyitja lelkem
Imént még elzárt ajtaját,
S a szó, mit búm készt elrebegnem,
Kegyed' hódítva hatja át.
Búsak, kihaltak most az utczák
S mint örök éber fájdalom,
Halk suttogásba halva búg át
A szélsóhaj magányodon.
Mi apró: eltün' egy redődben —
Pedig imént még áltatott —
De órjás szörnyetegre nőtten
Tárod fel az igaz-nagyot.
Szerelmedet érzem magamban,
A léha nappal ellenem;
Ha mi kevés sikert arattam,
Te áldtad véle szellemem;
Lehelleted éleszti lángra
Pislogva tengő lelkemet —
Kit úgy epedek várva, vágyva,
Fenséges Éj, köszöntelek!

Esős alkonyat.

(Leo Greiner.)

Mikor hideg eső hull szüntelen',
Köd ballag a hegyen át tántorogva,
Mely bús árnyékkal gunnyaszt rétemen,
Érzem: e sok, sok szürke-álmos óra
Mint búcsúztatja annyi kedvesem.
A vándorhangokat nem ismerem fel,
Mik szóhomályt dadognak a mezőn
S világomat mely járja gyászlepellel,
A halált megnevezni nincs erőm.
Csak azt tudom: szűz fénybe' valahol
Egy drága fő a bűnnek meghajol,
Egy szív kihül, a szélben egy fa eldől,
Kihervadoz a hűs bor a kehelyből — —
S minden megy s int s eltűn', így tűn' el épen
A végső csillag is a szürkeségben.

A költők.

(Franz Evers.)

Családunk ősi, mint a föld golyója.
Az óvilági tengeráradat
Kéjjel, keservvel, nyüggel ostromolja.

Sínylőn bilincsbe záró tűzhadat,
Nap tükreül, zord éj zsákmányaképen
Tűrjük telt szívvel, pajzán-álmatag'.

Így bujdosunk a földi lét körében,
Tanyát sehol se váró vándorok,
Mint tegnapunk, úgy oszlik mánk is épen.

Világunk csak a holnapban forog,
Örök forrásnál kelyhet nyújt az ihlet
S megejtenek a nagy, szent mámorok.

Igérete vajudó tetteinknek,
Ezernyi késztő vágyunk végzete
Áld aggó alkotó-gyönyörbe' minket.

Az élet szép s barátkozunk vele,
Mi neveljük, mi alkotjuk továbbad,
Történetét szavunk jegyezte le.

Fittyet hányunk idő s ember korának,
Költő nekűl meg egy nép sem marad,
Eget a földnek a mi koronánk ad.

A hősi dacz s világ bár megszakad,
Kicsiny s nagy végzetét csak mi jelezzük
S szemünkkel lát az ember-áradat.

Mi döntöttünk, ha sors dőlt, trón ha eltünt,
Az életnek értelmet mi adunk
S a tettek ébredése a mi tettünk.

Bolygó koldust meggyógyít balzsamunk,
Egek kincsét nyeri a legszegényebb,
A méltatlan méltó lesz általunk.

Éles szavunk, mely sav módjára étet,
Erőszakot, hiúságot ledönt
S belső törvénynyel ád jogot az épnek.

Ha szent tüzünk felgyújt idő előtt,
Szavunk hódít szárnyán a lángolásnak
S ezernyi szív szűkébe önt erőt.

Mily üdv a győzelemben, mit halál ad
S létittasultan tudni a halálban,
Hogy kincseink egy egész népre szállnak.

Alkonyathomályban.

(Hans Benzmann.)

Szerettük egymást alkonyathomályba',
Nyáresőben fürdött a hold világa:
Mint boldogság a messze mult ölén,
Mint titkon átélt édes költemény,
Úgy ringott a zöld tóban arcza mása —
Szerettük egymást alkonyathomályba'...

A cserjékről halk eső hullt szitálva,
Reánk lehelt a bodzaillat árja,
Lábunk nyomán visszhangzott a berek
S elnémított piros ernyőd megett
Bennünket az édes szerelmi mámor...

Mohó kezem nyomán a barna fátyol
Harmatáztatta szádról szétszakadt,
Véresre szívta csókom ajkadat:
Kebledre a nyáresti tikkadásba'
Így széditett a boldogság varázsa...

A külső élet balladája.

(Hugo von Hofmannsthal.)

És fölserdül sok gyermek mélyszeműen,
Miről se tudva serdül fel halálra
S a maga útját járja minden ember.

És a fanyar gyümölcs, édesre válva,
Halott madárként hull le éjjelente
S pár nap multán megrontja rothadása.

És mindig fú a szél és egyre, egyre
Hallunk és mondunk sokszavú beszédet
S érzést szül testünk fáradtsága s kedve.

És út szalad a füvön át temérdek
S van sok hely, dús, fáklyába', fába', tóba',
S fenyegető s elaszott, mint kisértet...

Mit is akart mind ennek alkotója?
Miért oly más mind? s annyi mért a száma?
Derű, ború egymást mért ostromolja?

Van-é hasznunk e játékok sorába'?
Nagyságunkhoz örök magány tapad
És ballagunk, biztos czélt sose vágyva.

Mit ér, szemünk hogy ebbe beleszédül? . . .
S mégis nagy szó ember ajkán az «est»,
Szó, melyből gyász s mély értelem fakad,
Mint sűrű méz a lépnek üregébül.

A beteg leány.

(Albert Geiger.)

1.

Drága jó anyám, a napsugár
Egyre, egyre illan vánkosomtul.
Nemsokára — szívem sejti már
S félve dobban — látatlanba fordul.
Rendre hull a vadszőlő-levél;
Így hullatja zöld lombját reményem.
Kertünk dísze már csak tengve él,
Őszi dértől, mint én, szíven érten.
Mielőtt a fény, a kései
Eltűn' s mind, mint én, halottra válik,
Egyszer még erdőbe, rétre ki!
De ne várjak, ne várjak sokáig . . .

Most oly édes-búsak a napok
És a színek oly tiszták, csodásak!
Az arany nap mélabúba fogy
Lágy ölén berkeknek s rónaságnak.
Fáradt testem úgy nyugodna ott,
Hol végbúcsút int a rét virága,
S az eget, mely őszbe sápadott,
Úgy belopnám alkonyos szobámba! . . .

Mielőtt a fény, a kései
Eltűn' s mind, mint én, halottra válik,
Egyszer még erdőbe, rétre ki!
De, anyám, ne várass ... ne várass sokáig ...

2.

Fonnyadt a kezem, térdem nehéz,
Szivembe', fejembe' a vágy elenyész'.
Nincs vágyam már, csak egyetlenegy:
Hűs sír ölébe tegyetek ...
Sírásó, csak ássad!

Már vár is ágyacskám amott.
Hisz egész éjjel havazott.
Leküldte finom, fehér lepelem
Az ég titokba', csendesen.
Sírásó, csak ássad!

Ti, piros koszorús testvéreim,
Nem sejtitek, meghalni mi kín.
Lesz majd fejemen halvány koszorú,
Anyakönnyel öntözi majd a ború ...
Sírásó, csak ássad!

Ugye nem gondoltad, édesapám,
A mikor megjött örömödre a lány,
Hogy oly korán föléje teszed
A könyörtelen koporsó-fedelet?
Sírásó, csak ássad!

Lelkem szüleim, im itt a kezem!
Most fal fele dőlök csendesen.
Távolból mintha táncz-zene szólna,
Élet kaczag ott, csupa üdv az a nóta ...
Sírásó, csak ássad!

V.

BIRÁLATOK ÉS PÁLYÁZATOK

JELENTÉS AZ 1917. ÉVI GREGUSS-JUTALOM TÁRGYÁBAN.

Első Zenészeti Évkör (1911—1916).

KERN AURÉLTÓL.

A Kisfaludy-Társaság ezúttal először ítéli oda a Greguss-alapítvány jutalmát zenei alkotásnak. Visszapillantva a magyar zeneművészet közelebbi és távolabbi multjára, alig találhatnánk e díj kiosztására a mainál szerencsésebb időpontot. Ha egy vagy két évtizeddel korábban kellett volna felállítanunk az ország zenei termelésének mérlegét, mindenesetre akadt volna már akkor is egy-egy munka, melynek megjutalmazása az alapítvány intentióinak megfelel. De akkor magukban álló, szórványos jelenségekkel állottunk volna szemben. Ma ellenben, végigtekintve a megjelölt évkör magyar muzsikáján, csodás gazdagságú, bőséges termés, egy olyan hirtelen kialakult nagyszerű cultura tárul elibénk, a minőről még rövid idővel ezelőtt is csak az optimisták mertek álmodni, azok, a kik fajunk tehetségében való fanatikus hittel bizakodtak benne, hogy a magyar symphonikus zene kibontakozásának el kell következnie, még pedig csakhamar el kell következnie. Az eredmény az optimisták reményeit is felülmulta. A zenetörténetben szinte páratlanul álló fordulattal, máról-holnapra, évszázados elmaradottság, bátortalan és tapogatózó nekilendülések, elszórtan felvillanó, de magukra maradt genialis kísérletek után egyszerre készen, felvértezve, a modern kor legteljesebb technikai fegyverzetében pattant ki az új magyar zeneirodalom, alig két évtized terméke. Irodalom, vezérlő egyéniségekkel, a kik közül mindegyik más-más irányt képvisel. Mellettük egész sora a kisebb, szorgalommal és készséggel munkálkodó tehetségeknek, a minőkre minden művészetnek szüksége van, hogy a tört utakat egyengessék, a tömeg szükségleteit kielégítő termelést szolgáltassák. És az alkotók mellett elsőrendű előadó művészgárda, s mindkettővel szemben megértő, a zenét valósággal szomjuhozó közönség, melynek folytonos növekedése, műveltségben való gyarapodása éltető talajt, erőforrást biztosít ennek a hirtelen, szinte varázsütésre kivirágzott zenei culturának. Szerencsés véletlennek kell tehát mondanunk, hogy az első zenei Greguss-díj kiosztásának időpontja

összeesik zeneművészetünk első nagy fellendülésével és szerencsésnek tartom magamat, hogy a Kisfaludy-Társaság megtisztelő bizalmából nekem jutott a feladat, hogy e művészettörténeti szempontból is nagyfontosságú időszakról e jelentés kapcsán beszámolhassak.

Zeneirodalmunk e váratlan és meglepő kibontakozásában legnagyobb része van természetesen a magyar genius csodás termőképességének, elősegítette zenei főiskolánk, a Zeneakadémia kitűnő és következetes oktató módszere, de abban, hogy symphonikus művészetünk a legjobb úton van, hogy európaivá s e mellett sajátosan magyarrá váljék, egy zenetörténeti világáramlat hatását is látom. A tizenkilenczedik század vége érlelte meg a kisebb nemzetek művészi zenéjében a faji öntudatot. Sajátos, különváló culturák keletkeztek ottan, a hol a cultura régebben feltétlenül a legközelebbi nagyobb nemzetéhez símult. Művészeti particularismus állott be; ezt, mint tudatos törekvést, a zenetörténet jó ideig nem ismerte. Valamikor a nagy, vezető irányokban sem volt lényegbevágó a faji eltérés. A középkor contrapuncticájában nehéz volna feltalálni a megkülönböztető vonásokat. Még Mozart művészetében is összefolyik a határ az olasz és német stilus között, ugyanígy találkozik a franczia és német elem Glucknál, a franczia és olasz elem Cherubininél. Beethoven úgy tetszik, mintha a maga transcendentalis nagyságában a fajok fölött állana, de vele véget is ér ez a zenei egyetemesség: utána egyre élesebben ágazódnak szét az irányok és kialakul, mint a zene három modern nagyhatalma, a német, franczia és olasz irányzat. Ezt azonban a XIX. század vége felé északról és keletről invasiók érik; ébredő művészetek fiatalsága nyomul győzelmesen előre s hozza magával erejét, színeit, sajátosságait. A fajok kutatni kezdték, értékesítették, kimüvelték művészi egyéniségüket, zenéjük ethnikai és folkloristikus elemeit felsőbbrendű művészi anyaggá finomították s ezzel új tartalmat öntöttek a nyugateurópai formákba. Az elsők voltak az oroszok, követték őket a skandinávok s most lép a porondra, mint egyenrangú versenytárs, a magyarság. Három nagyszerű művészi typus. Az oroszok, a kik a talentum fékezetlen őserejével törik széjjel és alakítják át, tágítják, szinte gigási méretekben, a symphonikus kereteket. Impressiókra fogékony, friss coloristikus érzékkel új, ragyogó színeket adnak az orchesternek. A skandinávok, kiknek éles harmoniáiban, pattogó rhythmusaiban érzik a fjordok metsző szele, az edzett, erős faj határozottsága, akarni tudása. S végül a magyarok rhapsodikus, szilaj, a végletekben csapongó muzsikája, mely temperamentumával, szertelenségével annyira bírja a modern művészet túlhevített affectusait.

Hogy a magyar népzene, ez az eredetiségénél, kifejezésbeli erejénél, érzelmi mélységénél fogva rendkívül értékes anyag csak most kezd kibontakozni a nyugati művészet constructiv formáiban, annak főképen két oka van: az egyik a történelmi mulasztás, melynek következtében három évszázad mult el a nélkül, hogy a homophon magyar népdal belekapcsolódott volna az illető korszakok polyphon művészetébe; a másik az újabb magyar zenetudomány sajnálatos elfogultsága, mely úgyszólván a mai napig elfojtotta, megnyirbálta a magyar dal merészebb, szélesebb, symphonikus fejlődését. Jóhiszemű, zeneileg eléggé nem képzett emberek kicsinyes, orthodox szabályokkal sánczolták körül a magyar muzsikát. Tőlük származik az a legújabb időkig fennállott tévhit, hogy a magyar zene egészen más megítélés alá tartozik, mint a többi európai zene, a mi bennünket jóformán kirekesztett a zenei culturnépek nagy közösségéből és megfosztott attól a rengeteg formagazdagságtól, melylyel a fejlett nyugati zene kínálkozott. Az elfogult zenetudomány, mely egyrészt a mult század elejének üres formalismusokba merevedő, művészetileg nagyrészt jelentéktelen tömegproductióiból, az úgynevezett palotás-zenéből vonta le analogiáit, másrészt a nyelvtörvényeken alapuló, tehát vocalis rhythmusképleteknek — melyek a hangszeres zenébe nem vihetők át absolut következetességgel — tulajdonított túlságos jelentőséget. Egy zenetudomány, melynek néhány szemeöltő, specifikus magyarosság volt a vesszőparipája, mely azonban nem tudott behatolni az ősi népdalban nyilatkozó rejtett, mélységes sajátságokba, a magyar zene szigorú codexét dolgozta ki s hirdette oly meggyőződéssel, hogy legkitűnőbb zenészeinket is megtévesztette. Vizsgálódásának anyagából — mint említettem, főkép a magyar Biedermayer-kor palotás-, csárdás- és népdal-zenéjéből — néhány szabályt és két ominosus tilalmat vont le. A szabályok közt a főbbek: hogy a choriambus a magyar zene jellemző ősi rhythmusa, hogy az ütem elején való súlyos rövid hang a leglényegesebb magyar rhythmikai képlet, hogy csak némely meghatározott harmonia magyaros s a magyar dallam-rendszernek az úgynevezett magyar hangsor az alapja. A tilalmak pedig a következők: rossz és kerülendő a magyar zenében a súlytalan kezdet, az úgynevezett felütés és ugyancsak kerülendő a páratlan ütem. A modern magyar zene mindezekre a tételekre megfelelt. A choriambus és a súlyos rövid rhythmusképlet prosodikus, nyelvi elem, mely a vocalis zenéből kerül a hangszeres zenébe, abban okkal-móddal használható, de tagoltságánál, szakadozottságánál fogva széles dallamfűzésre nem alkalmas. A súlytalan, felütéses kezdet még a vocalis zenében is használható, ha értelmi

hangsúly nélkül való szó esik a mondat elejére. Az úgynevezett magyaros harmoniák és a magyar hangsor elmélete pedig teljesen megdőlt a legmodernebb zenében, mely merőben új scalákat, hangrendszereket alkotott s még a kijegeczesedett nyugati összhang-kapcsolásokon is a végletekig menő radicalismussal felülhelyezkedik. A páratlan ütem tilalma tárgytalanná vált, a mint az új folkloristikus gyűjtés éppen a legrégibb magyar népdalainkban a legváltozatosabb háromnegyedes, ötnegyedes rhythmusokat mutatta ki hitelesen. Egyáltalán egészen más eredményre jutottak volna az ötvenes és hatvanas évek codificatorai, ha a XVI. és XVII. század világi és egyházi zenéjében s népdalkincsünk ősi, évszázados motivumai közt kutattak volna, melyek a conventionalis sallangtól teljesen elütő képét adják a magyar zenének s a mellett rhythmusban, dallamfűzésben, harmoniában oly változatosak s oly lehetőségeket tárnak fel, melyek mindenképen összeegyeztethetők a nyugati értelemben vett symphonikus stilus követelményeivel. A magyarosság félreértése évtizedekkel vetette vissza felsőbbrendű zeneművészetünk kibontakozását. S e félreértést még tetézte a magyar zene egy tényezője, melynek szerepléséről és jelentőségéről szintén érdemes néhány szót mondanunk: a czigánymuzsika.

A magyar zene és a czigányzene fogalma kivált a külföld előtt, de még a magyar közönség nagy része előtt is congruens. Liszt Ferencz tetézte a zavart azzal, hogy a magyar zenét egyenesen czigánynak mondotta. A zenetörténet rég megczáfolta a kitűnő művésznek ezt a jóhiszeműen téves véleményét. A czigányok térfoglalását a magyar zenében igen könnyű megmagyaráznunk. Tudjuk, hogy a magyar ember mindenkor bizonyos idegenkedést tanusított, sőt tanusít még most is a mesterségszerű zenéléssel, kivált a hangszeren való játékkal szemben. Nem a magyar faj tehetségén múlik ez. Talán valamelyes hamis büszkeség az oka. A magyar szerette a muzsikát, de lehetőleg másokkal muzsikáltatott magának. A középkorban német sípossal és orgonással, olasz gitárossal, majd zsidó, végül czigány zenészekkel. A nomád, hazátlan, acclimatisalódó czigánynép élte bele magát legjobban a magyar zene szellemébe. Felszívta, sajátjává tette, a legutóbbi két évszázadban valóságos letéteményese volt a magyar dalnak. A czigányok ez érdemét nem lehet letagadnunk s nem is szabad lekicsinyelnünk. Ép oly kevéssé lehet elvitatni bámulatos zenei tehetségüket és művészi intelligentiájukat. A czigány kétségkívül a világ legkitűnőbb zenei naturalistája, ritka magábafogadó és reprodukáló, de meglepően csekély alkotó erővel. A sok ezer czigányzenész közül alig akadt egy-két eredeti zeneszerző-tehetség.

Így tehát szinte bizonyossággal állíthatjuk, hogy a czigányoktól játszott magyar zene thematikája nem lehet czigány eredetű. Ha az volna, akkor az oláh, a spanyol czigány is magyaros zenét muzsikálna, holott tudjuk, hogy más országba vetődve, ugyanazzal a felszívóképességgel az illető ország zenei sajátságait tette magáévá. A kölcsönvett thematikus tartalom feldolgozásában, előadó modorában viszont már nagy része van a czigány zenei megérzésének. A czigányzene síránkozó chromatikája, czifrázata, önkényes rhythmusa, fegyelmetlen rubató-ja nem a magyar faj ural-altáji eredetére, hanem sokkal távolabbi keletre mutat. Sajnos, a thematika és a feldolgozás az idők folyamán annyira egybeolvadt, hogy csak a legújabb ethnographiai megállapítások kezdik széjjelválasztani és kimutatni, hogy népzenénkben mi a faji őselem s mi a czigány járulék. Nem csodálkozhatunk rajta, hogy a közvélemény a czigányos muzsika csapongását, örökös moll-hangnemeit, keleti hangközeit, graphikailag szinte meg nem rögzíthető szabad rhythmusait tartja magyarosnak. Hisz akkora a kölcsönhatás, hogy már parasztjaink is czigányosan énekelnek. A legújabb, szigorúan tudományos népdalgyűjtés, főkép Bartók, Kodály és Vikár kitűnő munkássága, kezdi megjelölni a határvonalakat, világít bele a tiszta magyar dallamalkotás szövedékébe, mutatja ki a czigányos eltérések mellett a többi faji behatásokat, az oláh, tót, lengyel, horvát, szerb elemek beszűrődését a magyar nóta rhythmikus és melodikus kialakulásába. Nem vagyunk hálátlanok a czigányokkal szemben. Elismerjük, hogy a magyar zene az ő vonójukon élt tovább, a míg nem volt összegyűjtve, leírva. Ha népdalaink nem is, de hangszeres emlékeink elvesztek volna nélkülök. De most már dallamfentartó hivatásuk véget ért. Nem fogadhatjuk el dogmának többé a czigányzene érdekes kezdetlegességét. A czigányzene művészetünkben azt a helyet fogja elfoglalni, mely érdeme szerint megilleti: idealis népzene lesz.

E tények felsorolását szükségesnek láttam, hogy megmagyarázzam a magyar művészi zenének napjainkig való csekély productivitását, viszonyítva az irodalomhoz, a színészethez és a képzőművészetekhez. A productivitas csekély volt, de azért értékekben épenséggel nem szegény. Egyes kimagasló tehetségek ösztönös erővel legyőzték a nehézségeket, megtalálták a helyes utat s azon haladva jelentősen előbbre vitték a magyar muzsika ügyét. Ilyen lángelme volt Erkel Ferencz, a ki őseredeti, erősen faji alkotóerejével elsőnek találta meg az igazi magyar hangot a zene legnagyobb műformájában, a dalműben. Mosonyi Mihály inkább doctrinair volt, őt viszont fényes készültsége tette hivatottá arra, hogy zenénk

faji sajátságait minél teljesebben beolvaszsza korának zenei technikájába. Sajnos, észrevehetően korlátozta őt az az orthodox felfogás a magyar zenéről, melyet az előbbiekben szóvá tettem. Kétségtelen érdemei voltak az indigena Volkmann Róbertnek is, s a nagy úttörők közt méltó helyet fog biztosítani a műtörténelem Mihalovich Ödönnek, kinek alkotásai a nyugati művészet legelőkelőbb tonusát szólaltatták meg s a ki magyar zenedrámájában, a *Toldi*ban az énekes szaváló-stilus legnehezebb problemáit oldotta meg monumentalis keretek közt. Nem folyt le az elmult félszázad jelentős események nélkül, de mindazt, a mi történt, mint már e sorok elején megjegyeztem, elszórt, sporadikus jelenségeknek kell tekintenünk. Hogy önálló magyar zenei irány, zenei irodalom keletkezhessék, arra egy általános, egyetemes áramlatnak kellett megindulnia, közös czél felé haladó egyéniségekkel, a kik más-más kifejező eszközök mellett körülbelül egy szinten álló dologbeli készséggel rendelkeznek, egymásra kölcsönhatással vannak, s a kiket egy felsőbbrendű összetartozás kapcsol egybe.

Ennek elkövetkezése a legutóbbi két évtized eredménye. A magyar zeneszerzők sorából egyszerre egész csomó név válik nemcsak nálunk elismertté, hanem európai hírűvé. Fiatal componistáink — nagyrészt Koessler Jánosnak, a Zeneakadémia kiváló zeneszerző tanárának tanítványai — kifogástalan szakismerettel, a modern sokszólamú szerkesztés és a zenekari technika virtuóz ismeretével hagyják el az iskolát. A zene faji elemeinek mibenlétét a mai tudományos kutatás egyre világosabban mutatja nekik. Érdekes követendő analogiákat látnak főkép a modern oroszok műveiben. Sokoldalú intellectualis képzettségük segíti őket kétséges problemák megoldásánál. Ellentétben a régi zenészek álmatag egyoldalúságával, a mai alkotó zenészeket, talán a modern zene összetett, constructiv voltánál fogva, élesen distinguáló, fegyelmezett, szinte mathematikailag rendszeres gondolkozás jellemzi. A nemzeti művészet jelszava, melyet egyre nyomatékosabban hangoztat a közvélemény, ostromolja fiatal componistáinkat. Ki ösztönösen, meggyőződésből követi, ki józan számításból és önzésből, mert hiszen a faji jelleg eredetiséget, új színt, új művészi lehetőségeket jelent számukra, s művészeink jól tudják, hogy a nyugati zene óriás áradatában nyomtalánul elmerül mindaz, a mi nem viseli magán az erős egyéniség vagy fajiság figyelmet és érdeklődést keltő bélyegét. Nem szabad hinnünk, hogy minden nehézségen túl vagyunk, hogy nem történnek eltévelyedések. Épen a legfejlettebb technikával dolgozó zeneszerzőinknél mutatkozik erősen a Strauss Richard túlzott naturalismusának s a Debussy

impressionismusának hatása. Míg ez átszűrődik, a magyar érzés tüzében megtisztul, elnézőknek kell lennünk az átmeneti stilus hibái iránt. Kétségtelen azonban, hogy végre megszületni látjuk a várva-várt magyar symphonikus művészetet. Eltűnik művészeti culturánk utolsó hézaga. Értékes irodalmunk, világszerte elismert színművészetünk, egyre gazdagabban és érdekesebben kibontakozó festészetünk és szobrászatunk mellett alkotó zeneművészetünk nem foglalt el egyenértékű helyet, s ezt a hiányt még a Liszt és Erkel ragyogó neve sem tudta kellően palástolni. A magyar culturalis erők győzelmes harczában a zene utolsónak sorakozik a többi művészet mellé. De ha azok a tehetségek, kiknek munkáiról e jelentésem következő részében fogok szólni, csak félig beváltják a hozzájuk fűzött reményeket, s ha a mai fejlődés nagyszerű lendületének valami váratlan elernyedés szárnyát nem szegi, akkor kétségtelen, hogy a zeneművészet csakhamar az első csatasorba jut.

*

Néhány szóval említem a módszert, melyet a felsorolandó művek kiválasztásában követtem. A díjazásra alkalmas mű lehet a szabályok értelmében akár teljes dalmű, nagyobb oratorium, akármiféle kisebb szerzemény. Itt csak a kisebb szerzemények átvizsgálása ütközik szinte leküzdhetetlen nehézségekbe. Hisz az ország évenként annyi száz és száz kis dalt, zongora- és hegedűdarabot termel, hogy ezt a tömeget még áttekinteni is a lehetetlenséggel határos feladat. De a legritkább eset is, hogy egy kis compositio olyan zenei műremek legyen, hogy fölvehesse a versenyt egy operával, vagy symphonikus munkával. Ha csakugyan ilyen műremek, majdnem bizonyos, hogy szerzője nem valami ismeretlen, névtelen componista, hanem valamelyik ismert mester, kinek a munkásságát amúgy is figyelemmel kísértem. Fölvettem tehát az 1911-től bezárólag 1916-ig terjedő cyklusba az eközben bemutatásra került magyar dalműveket, balleteket, azokat az új zenekari műveket, melyeket a főváros nagy orchesterei, első sorban a philharmonikusok előadtak, s a nyilvánosan előadott új kamarazene-műveket. Figyelemmel kísértem a komoly dalirodalmat, ellenben mellőztem a couplékat, melyek ép oly kevéssé tarthatnak számot a jutalomra, mint a könnyű fajtájú, ephemer operettek. Az alapítvány szabályzatában említett följegyzéseket nem tehettem, de mivel, mint műbíráló a munkák nagy részéről kritikát írtam, segédeszközül vettem akkori tudósításaimat, s emlékezetem helyesbítésére és kiegészítésére átnéztem a művekről megjelent többi komoly és szakszerű bírálatot is.

*

Az 1911. év egy ízig-vérig magyar, finom, bájos dalművel, Szabados Béla *Bolondjával* ismertetett meg bennünket. Nem pathetikus, széles conceptiójú munka, inkább genrekép, melynek derűjébe érdekesen játszik bele a mű végén a tragikus komorság. A zenének egyszerű, közvetlen, üde s népies alaphangja van, mesteri kézzel megfinomítva, az előkelő operai stílus kereteibe foglalva. Pattogó, eleven magyar rhythmusok, majd gyöngéd, puha melódiák követik egymást, gondosan cisellált formákban. S e formákon belül teljesen szabad, szinte csapongó énekdeclamálás, melyet kevés magyar componista kezelt Szabadosnál helyesebb prosodikus érzéssel, könnyűséggel és folyamatossággal. Az opera egy poetalelkű, kecses talentum műve; elsőnek viszi az operett grotesque komikuma után a finom vigjátéki mosolyt a magyar zene stílusába. Hangszerelése nem nagyigényű, de szervesen nő ki a compositióból, benne van a szerző distingvált ízlése, de egyszersmind hangphantasiájának egész gazdagsága.

Az év zenekari hangversenyeinek műsorán egy csomó ujdonság szerepelt. Nagyon tetszett Herzfeld Viktornak, a Zeneakadémia kitünő tanárának *Fuvószerenádja*. Érdekes hangzásbeli finomságok, aprólékos mesteri kidolgozás jellemzik a munkát. Meszlényi Róbert *Scherzo*-ját pompás magyarságáért, hatásos hangszereléséért dicsérhetjük. Új és érdekes hang szólalt meg Weiner Leo *Farsang* című humoreszkjében. Weiner nevével még többször fogunk találkozni. Egyike legelmésebb muzsikusainknak. Partiturái valóságos filigrán-munkák, tele csillogó thematikai és harmóniai ötletekkel, inventiója ugyan nem mély és hosszúlélegzetű, de sima, gördülékeny, leginkább némely modern tárczaírónkhoz hasonlíthatnám, kiben a stílus csiszoltsága, a forma bravuros könnyedsége, a fordulatok újszerűsége vesztegeti meg a közönséget. Zenéjének jelleméből következik rhythmusgazdagsága; ezek a rhythmusok sokszor magyarosak, néha dallamfűzésében is fel-felbukkan egy érdekes magyarság. Alapjában Weiner mégis kosmopolita, a kiben a fajiság tudatos elem, inkább eszköz bizonyos hatások elérésére. Az esztendő során előadott két munka, Bartók Béla gyönyörű, színmagyar *Első Suite*-je és Buttykay érzéki szépségű *Salambo*-symphoniája régebbi keletű s a jutalomra számot tartó művek közt ennélfogva nem szerepelhet.

A kamaraművek közt mindenesetre első helyen kell említenünk Bartók Béla a-moll vonósnégyesét. A szerző második korszakának alkotása, mikor már teljesen kialakult Bartókban az a sajátos, a tonalitás, sőt az akustika törvényeit halomra döntő hangrendszer, melynek dissonáns, tüskés útvesztőibe oly nehéz ezt a föltétlenül

geniális, lenyügözően erős és eredeti zeneköltőt követni. Érzik a quartett minden ütemén, hogy őszinte, művészi munka, hogy egy fölzaklatott lélek legmélyebb érzéseiből fakadt, van valami benne Beethoven utolsó vonósnégyeseinek sejtelmes, föl nem érhető nagyságából; fájdalmak, feljajdulások, ujjongások, mindez négy ölelkező és szétváló, csudálatosan önálló és mégis szervesen egybefüzött szólamon, igazi prægnans themák nélkül, a különös hangzások özönével: — az egész műmégis rejtelem, melynek tartalmát, szerkezetét, zeneiségét világosan meghatározni, kritikai kategoriába sorozni egyelőre igen nehéz feladat.

A régi értelemben vett absolut zene virágos, derűs ösvényein halad emellett Dohnányi Ernő desz-dur vonósnégyese, melyet szintén ebben az évben hallottunk. Előadásra került még Szendy Árpád c-dur négyese, Rényi Aladár zongoraötöse, Hentschel Károly cellosonátája, Rieger Alfréd és Bródy Miklós egy-egy quartettje.

Az 1912. év kezdetén mutatta be az Operaház ifj. Ábrányi Emil *Paolo és Francesca* című háromfelvonásos dalművét. A széles és pathetikus szöveg bőséges alkalmat ad a zeneszerzőnek nagyvonalú zenei feldolgozásra. Ezzel az alkalommal kitünően élt a fiatal componista. Erő, kifejezés, fokozás van zenéjében, tudatos biztossággal helyezi el az ellentéteket, a színeket, a valeuröket, lyrájában vannak meleg, széles lendületek, sajnos, mégsem éri el az érzéki tűznek, a melodikus erőnek azt a fokát, a melyet ez a darab különlegesen megkövetel. Nagy hibája Ábrányi inventiójának, hogy német, franczia, olasz elemekből szövődik igazi egyéni jelleg nélkül. A fiatal zeneköltőnek akkor lesznek igazi sikerei, ha önállóságra tesz szert, s ha kifejezésmódja világosabbá, egyszerűbbé lesz. Most még ránehezedik, kivált orchesterére a súlyos, nem egészen áttetsző symphonikus technika.

Alig néhány hónappal a *Paolo és Francesca* után gróf Zichy Géza Rákóczi-trilogiájának befejező része: a *Rodostó* című dalmű került bemutatóra az Operaházban. Az újjáébredő nemzet hatalmas szabadságharczának kivánt a szerző a legnagyobb zenei műformában monumentális emléket állítani. Már tömegében is nagyszabású drámai conceptiója számára sajátos zenei formanyelvet kellett alkotnia: ez volt a mű problemája, melynek megoldása az egész trilogiának művészi és műtörténelmi súlyt és jelentőséget kölcsönöz. Zichy gróf nem könnyített feladatán. Került minden compromissumot, mindvégig magyar maradt és csak ott alkalmaz helyi franczias vagy egyéb színezetet, a hol a drámai helyzet azt megokolttá teszi. Dallamfűzése népies alapon indul, de akármeny-

nyire szélesedik is, a zeneköltő magyaros érzése mindig kifejezésre tudja juttatni a nemzeti sajátságot. A mű felépítése szerencsésen összekapcsolja a zenekarral aláfestett, kötetlen énekszavalatot a zárt formákkal. A modern zenedráma stilusát nem fejleszti a végletekig, ugyanezt a helyes conservativismust látjuk a munka egészséges, átlátszó polyphoniájában és keresetlen, de jellemző harmóniájában. Zichy Gézán kívül alig volt eddig egy-két zeneköltőnk, a ki kizáróan magyar motivumokkal dolgozott volna. Abból az anyagból, melyet széthullónak, darabosnak, thematikai szerkesztésre, zenekari súlybírásra alkalmatlannak, a periodikus tagoltságon túl nem fejleszthetőnek mondottak, Zichy három estére való zenei tartalmat merít s vele minden hangulatot kifejez a játszi, könnyed szerelmi daltól Rákóczi gyászindulójának tragikus fenségéig. Ennek az akarása és megvalósítása oly érdem, melyet az elfogulatlan ítélet nem hagyhat elismerés nélkül.

Ugyancsak 1912 októberében Buttykay Ákos mese-operáját, a *Hamupipőkét* hallottuk. Finoman szőtt, könnyed, bájos muzsika, elegáns, hajlékony formákban, melyek minduntalan a szerző virtuóz symphonikus készültségéről tanuskodnak. Az igazi művészre vall, hogy nagyobb feladatokhoz szokott technikájával soha sem él vissza, könnyű kézzel, mosolygó derűvel veti papírra a zenei mesejáték körvonalait s a kidolgozásban is csak ép annyit ad, hogy ezeket a kecses körvonalakat színessé, plastikussá tegye. Sajnáltuk, hogy a mű nem eléggé magyaros ; a mese, a népies tárgy ezt kétszeresen megkívánná. Buttykay *Suite*-jében s az *Ünneprontók* cz. symphoniai költeményében oly fényes megoldásait adta a faji stilus problemájának, hogy valósággal érthetetlen, miért nem öltöztette a *Hamupipőkét* a magyar népies poesis gyönyörű köntösébe.

A zenekari hangversenyek több érdekes ujdonsággal ismertettek meg bennünket. Bloch József *Hegedűhangversenye* a régi romantikus irány szellemében halad, Hubay Jenő hegedűre és zenekarra írott változatai formagazdagságukkal és magyarosságukkal keltettek méltó figyelmet. Dohnányi Ernő nagyszabású D-moll symphoniája után egy *Suite*-tel lépett a közönség elé. Maga a műforma kívánja a népszerűséget, a világosabb, átlátszóbb, közvetlenebb szerkezetet ; a szerző mesteri, souverain készségét bizonyítja, hogy ebben a lazább formában is mennyi komoly művészetet képes produkálni. Dohnányi nem szakít a régi stílusokkal, Schumann és Brahms irányát szövi tovább, az utóbbi német mesternél érzékibb, melegebb leleménynyel, frissebb temperamentummal. Ragyogó a zenekari technikája s kivált az az elképzelése meglepően fejlett, mely

ugyanazt a motivumot más-más rhythmikus, harmonikus és orchestrális színben hallja; innen magyarázható szeretete a variatiós forma iránt, a *Suite*-nek is talán legértékesebb első tétele: a pompás változatok sorozata. Egy Temesvárott élő fiatal magyar componista, Hentschel Károly *Afrodisia* című munkája — körtánczz-nak nevezi a szerző — érdekes utánérzése és felidézése a hellasi zenének, a modern zenekari művészet gazdag kifejező eszközeivel. Öttételes *Suite*-jével ismét új ember, Radnai Miklós mutatkozott be. Ő is, mint collegái úgyszólván valamennyien, kitünően megtanulta a componálás mesterségbeli részét. Ellenpontozati technikája bravúros, harmoniái válogatottak, az új, alterált hangrendszerből izléssel alkalmaz annyit, a mennyit themáinak fajsúlya elbír, kitünően hangszerel. De zenéje kissé halavány, aquarellszerű. Több bátorság, egy-egy eltérés a szigorú formától és a jobban hangsúlyozott magyarság növelné componálásának értékét. Resovszky Sándor zongoraversenye, melyet maga a szerző játszott zenekísérettel, becsületes és jó színvonalú munka, de különösebb jelentősége nincsen. Viszont a symphonikus zenekar szólaltatott meg egy érdekes és sympathikus új tehetséget: Gajáry Istvánt. *Vasárnap* című suite-je friss, eleven genreképet rajzol meglepően eredeti kitalálással és brilláns orchester-kezeléssel. Dicsérnivaló maga a tárgy: a főváros vasárnapját illustrálja a hajnal ébredésétől késő estig, hol meleg poesissel, hol finom realismussal. Városligeti mulatsággal végződik a pompás munka, melynek sikere bizonyította, milyen hálás volt a szerző ötlete s mennyire ügyesen oldotta meg.

Ez az év különösen gazdag kamarazene-ujdonságokban. A Waldbauer-quartett, az akkor alakult Új Magyar Zeneszerzők Egyesülete egymásután mutatta be a magyar szerzők műveit. Jelentésem terjedelme nem engedi, hogy mindegyikről részletesen szóljak, csak lajstromot adhatok. Első előadásra került: Radnai Miklós vonósnégyese és hármasa, Weiner Leo zongora-hegedű sonátája, balladája clarinetre és zongorára, Molnár Antal vonósnégyese és zongoratriója, Kodály Zoltán gordonka-sonátája, Dohnányi Ernő hegedűsonátája, második zongoraötöse, Buttykay Ákos hegedű-sonátája, Zágon Géza zongora-sonátája. Ez a felsorolás sem tart számot teljességre. Mivel pontosan összeállított műsorgyüjteményünk nincsen, az ujdonságok megállapításában is csak a napilapok tudósítására voltam utalva.

Ki kell még terjeszkednem Tarnay Alajos és Lányi Ernő dalestéire. Az úgynevezett magyar műdal irodalma is alig húsz esztendős. Régen szerzőink szinte kizáróan német verseket zené-

sítettek meg, egyrészt, mert a magyar prosodiával küzködtek, másrészt mert a lyrai költemény kis keretébe magyar tartalmat önteni nem tudtak, a német lyrai chablon pedig nem illett a magyar szöveghez. Tarnay az elsők egyike, a ki e műfaj megalkotásán fáradozott s úgyszólván egész tehetségét ennek szentelte. Meleg, egyéni hangja van, dalai érzelmesek, formásak, tetszetősek; gondosan, jól declamál, a magyar lyrában úttörőnek mondható. Érdekes, kissé komolyabb és elvontabb a Lányi Ernő stílusa. Kacsóh Pongrácz, Dienzl Oszkár, Székács Aladár, Csiky János, Molnár Antal, Farkas Ödön, Hubay Jenő, Szendy Árpád dalaival találkoztunk még a hangversenyek műsorain.

Az 1913. év során az Operaházban csak egy magyar ujdonság került bemutatásra: Szegheő Sándor *Báthory Erzsébet*je. Talán a hypermodern Strauss-zene iránt való vonzódás késztette a szerzőt arra, hogy ezt a visszataszító történetet válaszsza első operája tárgyául. El kell azonban ismernünk, hogy a művésznek határozottan van tehetsége és képessége a túlhevített affectusokban izzó, szertelen, betegesen tobzódó szenvedelmeknek kifejezésére. Kitünően ismeri és jól utánozza a *Salome* és *Elektra* hangját, nem azzal a szédületes technikával és tudatossággal, mint mestere és mintaképe, de biztos színpadi érzékkel. Meg tudja ragadni a hangulatot és megérzékítésére kivált az orchesterben hatásos, erős al fresco-színek állnak rendelkezésére. A voltaképeni zenei kitalálás másodrendű Szegheő decorativ tehetsége mellett; itt-ott vannak melódikus nekilendülései, de még nincs ereje ezek továbbfejlesztésére és kiszélesítésére. Leszűrődésre, elmélyedésre és alkalmas szövegre van szüksége Szegheő Sándornak, hogy értékes munkát alkothasson.

A zenekari ujdonságok közt első volt ifj. Toldy László *Szaffó halála* című symphoniai költeménye. Komoly, szép mű, de ép a megállapodottsága, leszűrtsége ellentmond a szerző fiatalságának s további fejlődését illetően kevés reménynyel biztat. Toldy zenéje különben wagneri hagyományokon épül, kissé súlyos, de nobilis és kifejező. Egy alig tizenhat éves kis componista, Horovitz Pál zenekari Scherzo-ja frissen odavetett, ügyes munka. A fiú tehetségét mutatja, hogy oly előkelő művésztestület, mint a Philharmoniai Társaság, első opusát érdemesnek találta arra, hogy a közönség elé vigye. Bartók Béla *Két kép* című munkája ismét probléma elé állította a közönséget. Mindenki érzi ebben a zeneköltőben a nagy tehetséget, de egyre kevésbbé tájékozódik stilusában, szándékaiban. Talán

az a hibája, hogy minden elődjét, sőt saját magát is felül akarja mulni s az az égő becsvágya, hogy egyéniségét megőrizze — s így aztán szélsőségekbe téved. Képzeletét, elmésségét oly raffinált mértékre fokozza, hogy szinte természetellenesnek, betegesnek látszik. A benyomás, melyet Bartók némely újabb munkája kelt, köztük a *Két kép* is, chaotikus és zavaros. Kényes dolog végleges ítéletet mondani róla. Hisz annak idején Beethoven, Wagner műveivel is így állott szemben a közönség, de ezeket a bálványdöntőket, forradalmárokat a művészek egy nagy csoportja mégis megértette. Bartók egyes darabjai a muzsikusokat is tanácstalanul hagyják. Hentschel Károly *Hadak útja* című symphoniai költeménye nem túlságosan eredeti, hatása inkább a fuvódynamikának köszönhető, mint a thematikus tartalomnak. Antalffy-Zsiross Dezső *Suite*je tetszetős, bár ott sem áll arányban a forma és terjedelem az inventio súlyával. Demény Dezső *Algíri képei* exotikus zenekari vázlatok, csillogó színpompájukkal hatottak. Dohnányi Ernőnek *Szimóna néni* című egyfelvonásos operájához írott előjátéka igénytelen, bájos apróság. Inkább illik színházi előadáson a darab elé, mint a hangversenyterem dobogójára.

A kamarazene-művek sorából fölemlítjük Dohnányi Szerenádvonóshármasát, Kodály Zoltán vonósnégyesét (c moll), Weiner Leó es-dur vonósnégyesét, g-moll vonóshármasát, Pejacsevics Dóra grófnő zongorahármasát.

Az 1914. év első felében teljes elevenséggel folyt a színház- és hangverseny-évad, de a véletlen úgy alakult, hogy sem az Operaház, sem a Philharmoniai Társulat magyar ujdonságot nem mutatott be. Csak a kamarazene-társulatok műsorain találkozunk újra Dohnányi, Bartók, Weiner, Radnai egy-egy új munkájával. Külön említjük a finomtehetségű, kiegyensúlyozott izlésű Molnár Antalnak Fuvola-négyesét, mely érdekes hangzás-combinatiókkal kapcsolja a fuvola jellegét a három vonóshangszerhez.

Az őszi idénybe már a világháború vihara zúgott bele és úgy volt, hogy hosszú ideig elhallgat minden művészet. Szerencsére nem így történt. Az emberek egyre erősbödő vágyat éreztek a muzsikára, a fölzaklatott lelkek a harczi zaj elől a zene ábrándvilágába menekültek, a zene lágy, zsongító lyráját keresték a képzelmüket folyvást ostromló idegtépő realitások után. Elsőknek a philharmonikusok szólaltak meg és a rendesnél gyakrabban, hetenkint rendeztek hangversenyt a Népopera óriás nézőtere előtt, mely mindannyiszor zsúfolásig megtelt fogékony, a művészetet valósággal

áhítozó közönséggel. Egész sora az új compositióknak került a nyilvánosság elé. Rieger Alfréd színpompás, érzéki melegségű *Romantikus megnyitója*, Hubay Jenő hatásos *Arabs tánczai* a *Szerelmi éj* című operából, Mihalovich Ödön komor, fenséges gyászzenéje Erzsébet királyasszony emlékezetére, Bloch József átlátszó szerkezetű, lendületes *Magyar ouvertureje*, Herzfeld Viktor *Május* czímű derűs, napsugaras zenekari idyllje. Jóformán minden egyes est programmján más-más magyar ujdonság szerepelt.

Az 1915. év első felében e bemutatók sorozata folytatódott. Hallottuk ifj. Toldy László *Simfonietta romanticáját*, melyben a szerző tehetsége már sokkalta közvetlenebb, derűsebb, frissebb formában nyilatkozik. Közben fiatal symphonikusaink gárdájának már hősi halottja is volt: Radó Aladár. A Philharmóniai Társulat a szerbiai harcztéren elesett szerzőnek *Petőfi* című symphoniai költeményét tűzte kegyelete jeléül a műsorra s a közönség szomorú elfogódottsággal hallgatta a forrongó, de erős tehetségű zeneköltő posthumus munkáját. A következő estén újból a fiatal Horovitz Pál jutott szóhoz. *Ouvertureje* szakadatlan sora a sziporkázó zenekari ötleteknek. Siklós Albert *Találkozás* című, Heine verséhez írott symphoniai költeménye hosszú hallgatás után szólaltatta meg újra ezt a komoly, nagytehetségű fiatal componistát. Új harmoniák, érdekes gondolatokban való gazdagság és mesteri, virtuóz hangszerelés jellemzik a művet. Weiner Leo *Csongor és Tündéhez* írott Suite-jéről csak akkor lehet szólni, a mikor a műnek az Operaházban történt teljes előadásáról beszélhetünk. Szerémy Gusztáv *Ünnepi hymnusa* és Szegheő Sándor *Hódolati indulója* külsőségekkel ható, jelentéktelen compositiók. Radnai Miklós *Mese* című zenekari képe sem áll érték dolgában a szerző többi művének színvonalán.

Mindez a mű semmiféle tartalmi vonatkozásban nem állott a háborúval, akkor keletkezett, mikor alkotójuk lelkét bizonyára nem is érintette még a közelgő idők komor árnyéka. Már-már azt hittük, a zene nem is fog egyhamar visszhangot adni a világtörténet legnagyobb küzdelmének, mikor az első háborús symphonia hírét hallottuk. S a mint a harczi diadalban is a magyar vitézségé volt az első hely, magyar művész ihlete szólaltatta meg a zenében elsőnek korunk megrendítő hőskölteményét. A symphonia szerzője Hubay Jenő, czíme *1914*. Egy hős körül csoportosul a költő gondolatvilága. «A hős, mondja a symphonia programmja, talán egész Európa sorsát döntötte el azzal a *nagy elhatározással*, melylyel hazája és az emberiség védelmére kardot rántott. Erő, büszke öntudat

és hajlíthatatlan akarat jellemzik a hőst; lelki világát vallásosság és humanitás alkotják, természete a melancholia felé hajlik. Ezt az alakot állítja elibénk a mű első tétele. A második tétel a táborba vezet és katonáink tobzódó jókedvét, a harczi élet zajosságát és százszínű, eleven sokadalmát festi. A következő tétel címe: álomképek. Csillagos éjjelen, nagy magányban elpihen a harczos; álmában tarka képek vonulnak el előtte: a házi tűzhely, a család, a jó barátok; de minden egy új ideal fényében s ez a legmagasztosabb czél: a harczi dicsőség. Az utolsó rész az óriási, döntő küzdelem képét adja. Lépésről-lépésre fejlődik a csata, nőttön-nő a mérkőzés heve és ereje. Magunk előtt látjuk küzdő testvéreinket, velük vagyunk a veszély és izgalom perczeiben. Ismerős trombitariadók, nemzeti dalok töredékei ütik meg füleinket, mig végül a chaoson keresztültörve felharsan a győzelmi symphonia, mely az «Isten áldd meg a magyart!» hangjaiban tetőződve jelzi az eszme diadalát és koronázza a gyönyörű alkotást.» Classikus nagyság, a zene legnemesebb hagyományainak tisztelete, a tárgyhoz méltó súlyos thematikus tartalom s a themák mesteri, leszűrt tudásra valló feldolgozása jellemzik a művet. Tiszta, meggyőződéses magyarság él és lüktet minden ütemében. A modern kor vívmányaiból a zenekar tömegeinek nagyszerű dispositióját és kiaknázását, színeinek ragyogó pompáját és kifejező eszközeinek jellemző erejét értékesíti. E tekintetben bizonyos rokonság fűzi Liszt Ferencz symphoniai költeményeihez. Az *1914* című symphonia nemcsak Hubay Jenőnek, hanem egész irodalmunknak maradandó becsű, formájában és tartalmában egyaránt művészi alkotása.

Az 1916. évben már kevesebb jelentős eseményt jegyezhetünk fel. Az Operaház bemutatta Vörösmarty *Csongor és Tündé*jét Weiner Leo kísérő zenéjével. A munka virtuóz, csillogó, izgatóan újszerű és érdekes s kivált a scherzo-szerű részekben egyesíti a szerző bravouros zenekari készségének minden erényét, de mintha túlzásig vitt modernsége, az idegen hatásokkal való csillogása mégsem illenék classikus költőnk csodaszép mesevilágához. Ezt a világot elmésség, ötlet, számító tudás nem nyitja meg előttünk. Vörösmarty verseinek édes melódiája mellett csípős, éles a Weiner muzsikája; át nem hidalható űr választja el attól, a mihez hozzásimulnia, a mit aláfestenie, színeznie, magyaráznia kellene. Még két zenekari műről kell megemlékeznem, Kazacsay Tibor ünnepi indulójáról és Gajáry István *Farsang* című suite-jéről, mely művészi tudatosságban megerősödve mutatja nekünk a fiatal szerzőt, kinek fejlődéséhez már

első műve után a legszebb reményeket fűztük. Előadták még Dohnányi Ernő új gordonka-versenyét, mely nemesveretű komoly symphoniai irányban mutatja be a kitünő művész alkotóerejét.

Az év kamarazene-művei sorában egy nálunk eddig alig művelt műfaj, a fúvós hangszerekre írt kamarazene tűnik fel. Szerzőinket ihlették ezek az új hangszínek: Molnár Antal Fuvós-quintettet, Siklós Albert Sextettet, Strasser István 11 hangszerre írott suitet mutatott be.

Sajnálom, hogy nem terjeszkedhetem ki egy Bécsben élő kitünő honfitársunk, Schmidt Ferencz két kiváló értékű és magyaros művére, a *Notre-Dame* című operára és egy symphoniára, mindkettő mint ujdonság 1916 végén került előadásra. A Szabályzat azonban e műveket a pályázatból kizárja.

A Greguss-díj bizottsága 1917 decz. 27-én ülést tartott, melyen Beöthy Zsolt elnöklete alatt Berzeviczy Albert, Alexander Bernát, Angyal Dávid és Riedl Frigyes bizottsági tagok, továbbá Kern Aurél és Moravcsik Géza felkért szakértők jelentek meg. Kern Aurél előadói jelentésének előterjesztése után felolvasták az Orsz. Magy. kir. Zeneakadémiának a Kisfaludy-Társaság elnökségéhez intézett következő levelét: «A Kisfaludy-Társaság ügyrendje (79. §.) jogot ad az Orsz. M. K. Zeneakadémia tanártestületének, hogy akkor, a midőn a Greguss-díjjal zenei compositiót jutalmaznak, egy művet ajánljon. Mély tisztelettel élünk ezzel a joggal és a Greguss-díjjal való kitüntetésre Hubay Jenőnek az 1915. évi deczember hó 1-én bemutatott symphoniáját («1914») ajánljuk. Ez a nagyvonalú zenei alkotás, mely gondolatmenetét és technikáját tekintve egyaránt előkelő, a művészi képzelemnek és a magyar faji érzésnek olyan nyilvánulása, hogy az utolsó hat év zenei termelésének élére állítható. Kérjük a Zeneakadémia tanártestülete nevében ennek az ajánlásunknak kegyes előterjesztését. Budapest, 1917 november hó 30-án. Kiváló tisztelettel Mihalovich Ödön s. k. igazgató, Moravcsik Géza s. k. titkár.»

A M. kir. Operaház vezetősége, melynek a szabályzat értelmében szintén van ajánlási joga, e jogával nem kívánt élni s ezt levélben tudatta a Kisfaludy-Társaság elnökségével.

A Greguss-díj bizottsága megállapította, hogy az előadói jelentés szerint két olyan munka emelkedik ki az 1911—16. évekre terjedő idő zenei termeléséből, mely a Greguss-díjjal való jutalmazásra számot tarthat: gróf Zichy Géza *Rodostó* című operája, mint a szerző Rákóczi-trilogiájának befejező darabja és Hubay Jenő *1914*

című symphoniája. Az előbbi műben azokat az úttörő érdemeket méltatták a bizottság tagjai, melyeket gróf Zichy Géza a magyar zenei énekstílus s a nemzeti opera irányának továbbfejlesztése körül szerzett, az utóbbi műnél viszont az absolut zenei értéken kívül azt a körülményt vették figyelembe, hogy Hubay symphoniája a mai történelmi idők lelkületéből fakadt s mint ilyen minden időkben érdekes történelmi documentuma marad a magyar művészetnek. A díjat a bizottság megosztani nem kívánta és jutalmazásra Hubay Jenő *1914* című symphoniáját ajánlja a Kisfaludy-Társaságnak.

*

A Társaság a bizottság javaslatához hozzájárulván a Gregussdíjjal Hubay Jenő *1914* című symphoniáját jutalmazta.

A KISFALUDY-TÁRSASÁGNAK 1917 OKTÓBER 31-ÉN LEJÁRT JUTALOMTÉTELEIRE BEÉRKEZETT PÁLYAMŰVEK JEGYZÉKE.

I. Lukács Krisztina jutalom. (A lyra fejlődése a XIX. század második felétől kezdve.)

1. *A lyra fejlődése stb.* J. i. A lantot, a lantot ...

II. Széher Árpád jutalom. (Költői elbeszélés vagy rajz a magyar népéletből, verses formában.)

1. Levél a másvilágról. J. i. Viharban.
2. Búzaföldön. J. i. A föld anyánk.
3. Vakablak. J. i. Mezőváros.
4. Szívek harcza. J. i. Hortobágy.
5. Őszi délután. J. i. Talán még sem szükség világgá bujdosnom.
6. Falusi szerelem. J. i. Ritkán hull le csillag stb.
7. A János. J. i. Rossz időket élünk.
8. Küzdelem. J. i. Gyöngyvirág.
9. Árvácska. J. i. Nők a háborúban.
10. Mesék egy furcsa papválasztásról. J. i. Jó kedvében teremtette Isten a magyart.
11. Hindenburg. J. i. Fordított világ.
12. Határpásztor. J. i. Beatus ille ...
13. Székely hűség. J. i. Csak nem fajult el még a székely vér.
14. Kísértet. J. i. Jóakarat volt gyönge testiben.
15. Király és bíró. J. i. Háború van.

III. Somogyi Dezső jutalom. (Kisebb tanulmány Henszlmann Imréről.)

1. Henszlmann Imre. J. i. Azokkal időzöm, a kik másszor voltak.

IV. Vigyázó jutalom. (Magyar történelmi tárgyú prózában írt kisebb elbeszélés.)

1. Izibov fiainak szép históriája. J. i. Szóljatok regék.
2. Sic transit gloria mundi. J. i. Egy régi levélen ezt írva találtam.

3. Gáspár lovag képei. J. i. Klió, te is asszony voltál.
4. Domine Bogárdi. J. i. Gaudeamus.

V. Radó Antal jutalom. (Rövidebb műfordítás az utolsó 30 év német lyrájából.)

1. A rabszolga. J. i. Samarkand.
2. Bál után. Az első éj. J. i. Andante appassionato.
3. Tavaszi út. J. i. Emlék.
4. Tavasz eleje. J. i. Tavasz.
5. Az első éj. J. i. Örök álom.
6. A muzsikus. J. i. Alt Heidelberg.
7. Halál mester. J. i. Mæstro Tod.
8. Téli éjszakán. J. i. Detlev von Liliencron. In einer Mitternacht.
9. Az utolsó 30 év német lyrájából. J. i. Minden szép, a mi szomorú stb.
10. Zarándok a hóban. J. i. Zarándok a hóban.
11. Rövidebb műfordítás az utolsó 30 év német lyrájából. J. i. Ne maradj földhöz tapadva.
12. Egészen halkan. J. i. O sancta simplicitas.
13. Kik mámorban soha . . . J. i. Apage satanas.
14. Detlev von Liliencron költeményeiből. J. i. 1917. okt. 31.

A pályamunkák jeligés leveleit az elnök és a titkár pályatételenként külön boritékba zárva lepecsételte.

Budapest, 1917 november 7.

Vargha Gyula
titkár.

Beöthy Zsolt
elnök.

BIRÁLÓ JELENTÉS

a Lukács Krisztina-jutalomra beérkezett pályaműről.

Császár Elemértől.

A kitűzött jutalomra *(A lyra fejlődése a XIX. század második felétől kezdve, különös tekintettel a magyar irodalomra)* csak egy pályamű érkezett *A lantot, a lantot... (Arany)* jeligével (címe a pályakérdés), ez is kész munka helyett egy nagyobb, bevezető fejezetet ad, s a pályázó azzal a megokolással, hogy a háború izgalmai nem engedték meg, hogy figyelmét kellően összpontosítsa s a lelkében élő tervet megvalósítva kidolgozott munkát nyujtson be — arra kéri a bíráló-bizottság útján a Kisfaludy-Társaságot, adjon neki megbízást a munka megírására; igéri, hogy ebben az esetben «a következő években lenne ereje és ideje» munkáját befejezni.

Az 55, elég ritkán írt lapra terjedő bevezetés I—III. fejezetében azokat a tényezőket vizsgálja, melyeknek hatása alatt a modern, XIX. századi lyra megalakult és kifejlődött, majd magának a lyrának kapcsolatát a kor viszonyaival és az emberi lélek többi nyilvánulásával, végül megkísérli a lyrát elhatárolni a költészet másik két nagy ágától. A IV. fejezet, mely a bevezetésnek éppen a fele, rövid pillantást vet a lyra fejlődésére a görög lyrától a XX. század lyrájáig, s ez által pótolja az ilyen ajánlkozásoknál rendszerint megkövetelt tervrajzot, s kellőképen tájékoztat az író szempontjairól s megírandó munkája tartalmáról.

A dolgozat határozottan értékes munka. Szerzője nemcsak tanult és olvasott ember, hanem gondolkodó is; nem elégszik meg az egyes jelenségek megfigyelésével és méltatásával, hanem mélyebbre hatolva érdeklődik azon kapcsolatok iránt is, a melyek az egyes műveket összefűzik, s azon erők iránt, melyek létrehozzák. Gondolatvilága gazdag és vannak nagy számmal eredeti elemei; van írói készsége is, s bár néhol kissé tömör vagy zavaros — ezt azonban menti az elméleti tárgy nehézsége — máshol magyarsága nem egészen kifogástalan, általában könynyen és kifejezően ír. Mindamellett a bíráló-bizottság egyértelműen arra a meggyőződésre jutott, hogy a bemutatott részletet még nem tartja

elég alapnak arra, hogy a Társaság a pályázót a munka kidolgozásával megbízza.

Három irányban vannak aggodalmaink a dolgozattal szemben. Először úgy látjuk, hogy az író egyénisége még nem eléggé kifejlett; gondolatai gazdagon áradnak, de még nem kristályosodtak ki, nem hánytak ki magukból minden salakot. Alapos és elhamarkodott nézeteket könnyedén összeolvaszt, szeret gyorsan, fölületes vonások alapján általánosítani, nagy hajlama van a stilizálásra, úgy, hogy az a kép, a melyet a lyra fejlődésének egy-egy phasisáról ad, akárhányszor a jelenségeknek ép oly nagy csoportjára nem illik, mint a mekkorára illik. Minden bírálatnál jobban megvilágítja állításomat egy kis kerek résznek bemutatása. A görög lyrát ekként jellemzi:

«A görög költészet motivumokban és formákban gazdagon kivirágzott, több műfajra bomló lyrát hagyott reánk, a mely mindmáig érezteti hatását. Főjellemvonásai: erős rhythmusú szigorú külső forma, kerek belső forma, melyben az érzés és hangulat egységesen kiéli magát; mérséklet, lelki egyensúly, a képzelet logikus világossága; általános, nemes érzések közérthető módon, tiszta, szabatos nyelven kifejezve. Nem népies költészet, de nem is áll tudatos ellentétben a népiessel. Egy oly kor költészete, a melynek lelke még nem sokrétegű és társadalma a műveltség szempontjából szintén majdnem egyrétegű».

Mindez nagyrészt nem sajátosan a görög lyrára jellemző vagy éppen nem is talál reá, sőt helyenként éppen az ellenkezője volna igaz, s a maga egészében üres, egyéni vonások nélkül szűkölködő jellemzés.

Második, még az előbbinél is komolyabb aggodalmunk, hogy a szerzőnél a tudományos értékelésnek alapja nem ugyanaz, a melyen a magyar irodalomtörténet, legjelesebb művelőit, Gyulai Pált és Beöthy Zsoltot követve, mind máig áll. Hogy az értékelés alapjának eltolódása milyen végzetes tévedésekbe sodorja írónkat, azt megint egy idézettel bizonyítom:

«Az Arany után fellépő költők legjelesebbjei tudatosan szembehelyezkednek a Petőfi-utánzókkal, sőt bizonyos fokig Arany költészetével is és szorosabban kapcsolódnak a külföld irodalmához, még pedig az őket közvetlenül megelőző realismushoz még inkább, mint a régebbi romantikus irányhoz. E közös irodalmi álláspont mellett nagyok közöttük az egyéni különbségek és nem is alkotnak zárt írói csoportot. Irodalmunk e korszakából három magános ember, három szomorú szempár tekint felénk: Vajda, Reviczky és Komjáthy. Élő költőink közül Kiss József jelzi a magyar lyrának e fejlődési fokát. Ha az ő költészetüket behatóbban megvizsgáljuk, találunk benne valamit, a mi, ha formában nem is, de tartalomban már a realismus határain kívül esik, s a mi mutatja, hogy

koruk új európai áramlata is megérintette őket. A 70-es, 80-as éveknek ez új áramlata az, a mit *naturalismus*-nak szoktunk nevezni».

Mennyi tévedés, sőt képtelenség e pár sorban! Hogy az Arany után föllépő költők legjelesebbjei a Petőfi-utánzókkal szembehelyezkedtek, az sem egészen pontos állítás, mert Tóth Kálmán nem tette, a ki pedig sokkal «jelesebb» költő volt, mint a reklám sípjával-dobjával költői lángelmének megtett, hideg, philosophusnak üres, költőnek gyönge Komjáthy. Mily alapon állítja azonban, hogy Gyulai és társai még Aranynyal is *tudatosan* szembehelyezkedtek, azt nem tudom megfogni, valamint azt sem, hogy lehet Vajdát, a kit egy nemzedék távola választ el Reviczkytől és Komjáthytól, egy kalap alá venni velük. Továbbá a szerző, úgy látszik, a szabadságharcz után föllépő költői nemzedék legkiválóbb tagjainak ezt a négy költőt tartja: Vajda, Reviczky, Komjáthy, Kiss József; hol maradnak Gyulai és Lévay? És az ő négy választott költője naturalista volt? Ez már nem is játék a terminussal, hanem teljes kiforgatása az eredeti értelemből.

Végül, bár ez talán már nem olyan fontos, mint az előbbiek, a szerző nem olyan tájékozott a magyar elméleti irodalomban, mint az idegenben; megállapításait, meghatározásait, idézeteit főként a német tudományos irodalomból meríti, a magunk eredményeit akkor sem használja föl, mikor valóban szinte a keze ügyébe akadnának. A dalról szólva p. o. nem tud semmit Gyulai fejtegetéseiről, a forma és a tartalom kapcsolatának kérdésénél nem hivatkozik Aranyra, a kinél világosabban kevés külföldi búvár látta a két elem viszonyát stb. Úgy látom, Négyesy kitűnő poetikáját sem forgatta. Ki becsülje meg a magunk tudományos búvárkodásának eredményeit, ha mi magyarok nem?

A bíráló-bizottság tehát — Négyesy László, Sajó Sándor és alólírt jelentésttevő — azt ajánlja a tek. Társaságnak, hogy az ezidei Lukács Krisztina-jutalmat ne adja ki s megbízást se adjon a pályázónak, de viszont nyujtson neki módot, hogy ismereteit, tehetségét ebben a kérdésben gyümölcsöztesse. Hiszszük, hogy ha óvatosabban fogalmazza gondolatait, s mielőtt szembehelyezkednék a tudományunkban hagyományos értékeléssel, előbb megfontolja, nincs-e igazság benne, ha nem vet el régibb ítéleteket csak azért, mert régibbek, ha figyelemmel kíséri a magyar értelem műveit s a magyar ízlés megállapításait — ismételjük, ebben az esetben van reményünk, hogy nyujt olyan munkát, melyet a Kisfaludy-Társaság méltányolhat koszorújával. Mivel alapszabályaink értelmében e már másodszor hirdetett pályázat újra nem tűzhető ki, azt ajánljuk, hogy némileg módosítva *A magyar lyra fejlődése a XIX. század második felében* cz. alatt tűzessék ki. Ez a szűkebbre szorított

kör megkönnyíti majd a munkát — az előbbi úgy is túlságosan nagy terhet rakott a pályázók vállára — viszont olyan irányú marad, hogy a pályázó eddigi tanulmányai nem vesznek kárba, hiszen a magyar lyra fejlődésének megrajzolásához úgyis meg kell adni keretül a külföldi lyra fejlődésének phasisait és eredményeit.

A határozati javaslathoz hozzájárulunk: *Négyesy László, Sajó Sándor.*

BIRÁLÓ JELENTÉS

a Széher Árpád-jutalomról.

Kéky Lajostól.

A Széher Árpád-jutalomra, mely a magyar népéletből merített tárgyú, verses formájú elbeszélésre vagy rajzra volt hirdetve, tizenöt pályamű érkezett.

A pályázat színvonala egészében igen lehangoló. A pályaművek közül 11 még csak megemlítésre sem érdemes. A tehetségnek és hivatottságnak legcsekélyebb jelentkezése nélkül való próbálkozások ezek, melyek legtöbbjének még csak a kitűzött pályatételhez sincs semmi köze. Egyik közülök *(Hindenburg,* 11. sz.) lapos és együgyű versekben arról elmélkedik, hogy míg a tudomány és technika jeleseit senki sem magasztalja, a tűz, vas és vér emberét, Hindenburgot, mindenki dicsőíti, az emberiség «szobrot emel hóhérának». Egy másik *(Mesék egy furcsa papválasztásról,* 10. sz.) ízetlen és vásott gúnynyal, egészen személyeskedő éllel irottnak tetsző pasquillus XVIII. századvégi csúfondáros és obscœn versek hangján és formájában, a czögleiek papválasztásáról, kik híres papot akarnak s beleválasztanak egy «otromba vízilóba». Nehéz még csak elgondolni is, hogyan képzelhették beküldőik az ilyesmiket «a népéletből merített tárgyú elbeszéléseknek». Hogy pedig a népiességet mikben keresik, arról jobb nem is szólani ; ízelítőül elég megemlíteni, hogy ilyesmikben : «szűrös suba», «titkuk dolmányát más is felgombolta» stb.

De van egypár figyelemre érdemesebb dolgozat is. Egyiküket *(Szívek harcza,* 4. sz.) egy elnyujtott hortobágyi történet, mely valósággal alexandrinusokba szedett népszínmű gyanánt hat ránk. Szinte halmozva vannak benne a conventionalis népszínműi kellékek : a reménytelenül szerelmes, sentimentalis legény s a csapodár asszonybolondító ; a legény után bomló nyalka csárdásné, ki vén férj után maradt özvegyen s fiatal szerető tartásával akarja kikényszeríteni az élettől, a mivel addig adósa maradt ; a vízbe ugró érzelmes leány, az elzüllött, csárdagyujtó vén csavargó, — mind régi jó ismerőseink népszínműveinkből. Egyáltalán a szerző a történetbe mindent igyekszik beletömni, a mit csak megszoktunk népies tárgyú elbeszélések környezetrajzában.

Hőse korán reggel kimegy a pusztára s mivel a puszta képzetéhez mintegy hozzátapadt a köztudatban a délibábé, szerzőnk is leírja e tüneményt, nem vetvén ügyet arra, hogy a délibáb reggel még nem igen szokta ijesztgetni a katonaviselt gulyásbojtárokat. Alakjainak beszéde is sokszor igen keresett, czikornyás és kisallangozott. Az egész történetnek legnagyobb baja, hogy el van nyujtva, előadása többnyire bágyadt és lendület nélkül való s képeiben sincs semmi újszerűség, elkoptatott s szinte banálissá vált képanyagot használ, a mi szürkévé teszi egész előadását. A tíz énekes elbeszélés erősen Arany hatása alatt állónak mutatja szerzőjét, a ki kifogástalanul tiszta, szép magyarsággal ír és soraiban néha fel-felvillan valami kedves egyszerűség és rokonszenves megindultság, egypár szép kifejezés és költői fordulat. Ezek teszik említésre méltóvá.

Egy másik pályamű (*Vakablak*, 3. sz.) egyáltalán nem népies tárgyú «verses regény» s így tárgyválasztása kirekesztené a pályázatból. De valamelyes figyelmet mégis megérdemel. Nem tehetségtelen ember munkája, szerzőjének vannak költői hangulatai, fel-felvillan előtte, a miből lehetne fegyelmezettebb tehetséggel költőit formálni. Itt-ott egypár költőibb kifejezés, színesebb kép is felcsillan, de erőltetett eredetiskedése, mondani valóinak ok és czél nélkül való komplikálása keresett, prózába zökkenő, sokszor ízléstelen kifejezések, zavaros és absurd képek hajszolására csábítja. Verselésében is gyakorlatlan. Meglehetősen nehéz jambusi formát választott, de gyakorlatlanságára vall, hogy csupa olyan neveken nevezi alakjait, melyek a legnagyobb mértékben kényelmetlenek és lehetetlenek jambusos versben (Lenke, János, Ádám stb.). Tárgya is szinte korjellemző. Egy falusi postás-kisasszony a hőse, ki nyugodt lélekkel éli a falusi úri lányok életét s tervezgeti a jövőt üresfejű, mulatós vőlegényével. Egyszer azonban hazatér külföldi egyetemekről apja egyik kortyondi pajtásának fia, Ormy Ádám s ez hangzatos tirádákat szaval a lánynak a falu culturátlanságáról s arról, hogy ő utálja a boldogságot, mely lenyűgöz, s inkább égni szeretne, «feszítő gőzzé» válni. A lányt is meg akarja nyerni eszméinek s ez két hét mulva már túl van Kanton és Spenceren. Természetes, hogy a szegény postás-kisasszony e gyors culturálódásba annyira belekótyagosodik, hogy kiadja az útat vőlegényének, sőt ennél meglepőbbet is tesz. Ádám nevezetesen lassanként kedvet kap a falusi élethez s hajlandó lemondani tudós terveiről Lenkéért. Lenkét azonban, kinek lelkét előbb még teljesen kielégítette a műveletlen falusi segédjegyző is, most egészen kétségbeejti, hogy Ádám «felhők helyett sarat tapos» és kijelentvén, hogy most már ők «kerekes kúton két vödör», melyek a kút közepén találkoztak egy perczre s aztán egyik le, másik föl, — Ádámot is remény nélkül bocsátja el. Magában a

történet csattanójában, a lány felülkerekedésében volna valami kedvesség, ha nem történnék ennyire hihetetlenül s ha valóban lelki felülemelkedés eredménye volna, nem pedig szeszély gyanánt hatna ránk. Így azonban fölötte valószerütlen az egész történet.

Sok kedvesség és elevenség, idylli derű és jóízű magyarosság van az *Őszi délután* cz. (5. sz.) pályaműben. Egy kis falusi idyll az egész, tárgya egy kis szeszély. Egy morczos, szerelmében mindenkinek kellemetlenkedő legényke a hőse, ki sok csör-pör és dohogás után meggyőződik gazdája kis süldő lányának hozzá való vonzalmáról. A történet kissé hamarosan fejeződik be, de ez a vég is valami fiatalos kedvességgel van hozzácsapva. Nagy fogyatkozása azonban, a miért nem javasolhatuk sem díjjal, sem dícsérettel való kitüntetését, rendkívül gyarló verselése, süket rímei.

Az összes pályaművek közül kiemelkedik *A János* című (7. sz.). A cím kissé meghökkent, de szerzője valószínüleg nem fogyatékos magyar nyelvérzék következtében, — magyarossága az egész költeményen át kifogástalan — hanem tudatosan nevezi így hősét, talán mintegy azt akarván éreztetni ezzel, hogy mennyire elvész a mai borzasztó világfelfordulásban az egyéni létnek minden jegye és joga s mennyire csak egy névvé vagy számmá válik az ember. Ezen fordul meg a költemény hősének szerencsétlensége is. Az egész egy halkszavú, csendes kis tragédia a mai nagy világromlásból. Hőse, «a János», falusi csizmadia, ki elégedetten éldegél a maga szegénységében feleségével és fiával, míg a háború vihara el nem ragadja közülök. Zokszó nélkül szenvedi a háború megpróbáltatásait, de mikor arról érkezik hazulról panaszos hír, hogy kis fia czipő nélkül megy neki a télnek, nincs tovább nyugta. Szabadságot kér főhadnagyától, ez pénzzel akar segíteni rajta, de büszkesége nem engedi elfogadni s egyre jobban beleevődik lelkébe, hogy neki magának kell czipőt varrni fia számára. Mikor századát egy másik harcztérre éppen az ő faluja mellett viszik el, kiugrik a vonatból s otthon rejtőzködve megvarrja fiának a czipőt. Csendőrök jönnek érte hamarosan, elfogják s börtönbe vetik, de itt árjával szíven szúrja magát s szörnyet hal. A temető árkába hantolják el a kötelességtudó hőst és apát.

Maga a történet, kissé felületesebben nézve, két ponton is valószinűtlennek látszik: János monomániás ragaszkodásában ahhoz, hogy ő maga varrja meg fiának a czipőt, s öngyilkosságában. De a szerző mindkettőt igyekszik előkészíteni s egypár finomabb vonással valószínűvé tenni, különösen János családi életének idylli bensőségű rajzával. János viselkedéséből és szavaiból egyre világosabban látszik egy, a háború megrázó hatása alatt melancholikussá lett nagyon érzékeny

ember monomániája. Lelki egyensúlyának megbomlása menekülésének rémektől nyugtalanított, zűrzavaros voltában is jelezve van. Becsületérzése és kötelességtudása kerül szomorú harczba rendkívül mélyen és odaadóan meleg apai szeretetével s ez a harcz hamar megőrli az érzékeny és beteg lelket, melyre mind több árny borul.

A költemény nem kifogástalan, van egypár bágyadtabb részlete, egypár döcczenője, szerkezeti egyenetlensége, de van benne sok szépség is. János alakját valami finom és gyöngéd szemérmességgel, valami bensőséges, szomorú büszkeséggel tudja elárasztani. Igaz és mélyen emberi érzéseknek ad hangot, higgadt komolysággal, túlzások nélkül fest, valami férfias lehiggadtsággal éli át ezt a kis tragédiát, egyet a milliók közül s a milliók összességét, ezt a borzalmas csapását az emberiségnek. Egyszerű szavai szívből fakadó sok melegséget hoznak magukkal, különösen János búcsúzkodásának rajzában, a falu karácsonyi hangulatának színezésében s a katona-árvákról szóló befejező szakokban. Hőse tragédiáján túlmenően a magyar falu elkomorodását és gyászát is tudja éreztetni egypár meleg, szép sorban; elvonultatja előttünk a feketekendős, bús asszonysereget, a soványkа, rongyos és sápadt gyermekeket, a nehéz gond alatt roskadozó kis házakat, a félős magános szobákat, a titkos éjfelen otthonuk körül járó s kedveseiktől búcsúzkodó lelkeket.

A költemény egészében szép és szívhez szóló emléke marad ezeknek a borzalmas időknek is. Ez is e szörnyű harcz áldozatát mutatja be, kinek sorsa emberileg van annyira megindító, mint a csatatéren elvérzett hősé. A bíráló-bizottság, tekintetbe vevén háborús elbeszélő költészetünknek általában alacsony színvonalát is, melyből e költemény határozottan kiemelkedik s méltányolva az íróban nyilatkozó komoly törekvést és a költeménynek elismerésre méltó jelességeit, egyhangúan tisztelettel javasolja, méltóztassék a díjat kiadni a 7. számú, «Rosz időket élünk, Rosz csillagok járnak» jeligéjű s *A János* czímű pályaműnek.

Budapest, 1918. febr. 6.

Hozzájárulnak:

Ferenczi Zoltán. *Zempléni Árpád.*

A Társaság a bírálók javaslatához hozzájárult. Mint az ünnepélyes közülésen felbontott jeligés levélből kitűnt, *A János* cz. «Rosz időket élünk, Rosz csillagok járnak» jeligéjű pályaműszerzője Csép Leó, Selmeczbánya.

BIRÁLÓ JELENTÉS

a Somogyi Dezső-jutalomra beérkezett pályaműről.

Riedl Frigyestől.

A Somogyi Dezső jutalomra, melynek tétele: «Kisebb tanulmány Henszlmann Imréről», egy pályamű érkezett be. Jeligéje: Azokkal időzöm. Arany.

Örömmel jelenthetjük, hogy a pályázat nem volt meddő. A Kisfaludy-Társaságnak érdeke, hogy Henszlmann nemes, lelkes alakja ne veszszen a közömbösség és feledés homályába. «Örömest jelent meg — írja volt elnökünk: Gyulai Pál — itt köztünk korán megőszült fürtjeivel, melyek éles ellentétben voltak sima piros arczával, éppen mint elmélkedő tudományossága szikrázó elmésségével.» Azonban nemcsak üléseinkben vett szorgalmasan részt, hanem széptani munkásságunkban is.

Első fontos æsthetikai műve (*A hellén tragédia tekintettel a művészeti fejlődésre Magyarországon*) Társaságunk Évlapjaiban jelent meg úgy, mint utolsó áttekintő nagy tanulmánya: *A képzőművészetek fejlődése*. Általán azt lehet mondani, hogy æsthetikai működése Társaságunk keretében folyt le, míg archaeologiai műveivel az Akadémia kiadványait gazdagította.

Ennek a férfiúnak, kiben nagy lelkesedés nagy tudománynyal párosult, műtörténetünk egyik megalapítójának jellemzését szakértelemmel és szeretettel adja elő a beérkezett pályamű. Szempontjai általában véve helyesek, adatai pontosak. A mű megfelel czéljának.

Nem hibáztatjuk, hogy a szerző nem fejti fel részletesen Henszlmann ásatásainak tudományos jelentőségét: ezzel a szerző tán átlépte volna a «kisebb tanulmány» kereteit. Mindamellett szivesen láttuk volna, ha Henszlmann költői működésével is foglalkozik, mert ezzel egyéniségének rajza is gazdagodott volna. A 40-es években lefolyt széptani vitái is pontosabb megvilágítást érdemelnének.

A pályamű Henszlmann első műveit a romantikus áramlatba állítja be, a mi helyes; csakhogy magát a romanticismus szellemét nem lehet oly különös módon meghatározni, mint azt a szerző teszi (41.). Óhajtandó továbbá, hogy a szerző Henszlmann elméletét a képző-

művészet fejlődéséről világosabban ismertesse: a pályamű előadására e részben befolytak (nem ép előnyösen) Henszlmann rövid fejezetczímei, melyek így vezérszó-stílusban idézve, nem elegendők az elmélet megértésére.

A bíráló bizottság (Beöthy Zsolt, Alexander Bernát, Riedl Frigyes) azt ajánlja, hogy a pályadíj a beérkezett egyetlen pályamű szerzőjének adassék.

1918. január

Hozzájárulnak:

Alexander Bernát. *Beöthy Zsolt.*

A Társaság a bírálói javaslathoz hozzájárult. Szerző a kívánt pótlások végzésére levélben késznek nyilatkozván, a felbontott jeligés levélből kitünt, hogy a pályamű szerzője: Schauschek Árpád, műegyetemi tanár, Budapest.

BIRÁLATI JELENTÉS

az ifj. gróf Vigyázó Sándor nevére tett alapítványból kitűzött pályázatról.

Jakab Ödöntől.

Tekintetes Társaság! Az ifj. gróf Vigyázó Sándor nevére tett alapítvány pályadíja ez évben magyar történelmi tárgyú, prózában irandó, kisebb elbeszélésre volt kitűzve. E pályázatra összesen csak négy mű érkezett be. Igazán szűk termés s még a mellett a kevés kalász sem mondható eresztősnek. A négy pályamű között ugyanis csak egy van, mely komolyabb figyelmet érdemel; a másik három ellenben arra sem érdemes, hogy a bírálat részletesebben foglalkozzék velök. Az 1. és 2. számú pályamű szerzői még azt sem értették meg, hogy a pályázat tulajdonképpen mit kíván: egyik szerző történelmi elbeszélés helyett valami éretlen, gyerekes tündérrege-félét irkált össze, a másik meg *Történelmi elbeszélések* cím alatt három, együvé általában nem tartozó, pongyolán összecsapott, silány történeti adomával próbál a versenyen szerencsét. E két szerzőnek a történelmi elbeszélésről, mint műfajról, bár csak homályos sejtelme sincs. Szerkezetről, korfestésről, jellemzésről s más ilyesféléről meg éppen aligha hallottak valaha valamit. Írói tehetségnek egyiknél sem találni nyomára. A mi erejök van, az csak rosszban nyilatkozik: egyik a hibás helyesírásban, másik az izléstelenségben mutatkozik erősebbnek.

Különben a 3. számú *Gáspár lovag képei* című pályamű is méltán sorakozik két előbbi társához, noha valamicskével kevésbbé bántók amazokéinál a fogyatékai. Egy kis, szegényes szövetű, ősidőktől fogva ismert szerelmi történet az egész, 1350-ből, Nagy Lajos korából. Ebben is minden hiány megvan, a mi egy elbeszélést érdektelenné, rosszá tehet. Meséje az unalomig lapos, szereplői egyéniség nélkül valók, párbeszédei színtelenek és aluszékonyan bágyadtak. Korszerűségről, lélektani indokolásról szó sincs benne. Nyelvéből bántólag rínak ki a késő nyelvújítás új keletű szavai, mint *érv*, *előny*, stb. Ennél is haszontalan fáradság lenne a hosszabb időzés.

Egyedül csak a 4. számú pályaművet lehet komolyabban venni. Ennek a címe: *Domine Bogárdi*, jeligéje pedig: *Gaudeamus*. Ebből az elbeszélésből már némi történeti levegő fuvallata is meg-meglegyinti

olykor az olvasót s a szerkezet, felfogás és előadási készség olyan embert mutat, a ki a tollforgatásban túl van immár a kezdeten s nem éppen járatlan abban a korban sem, melyből meséje tárgyát merítette. Bevezető leírása egészen tetszetős, párbeszédei elég elevenen és természetesen folynak s itt-ott a XVII. század nyelvének zamatából is érzünk egy-egy ízeletnyit bennök. Mert az elbeszélés meséje 1671-ben játszik, mikor II. Rákóczi György özvegye, a katholikus hitre visszatért Báthori Zsófia, a sárospataki ref. kollegiumot a jezsuitáknak adta át s a tanárok és az ifjúság elmenekültek onnan, más otthont keresni. Egy Bogárdi nevű, volt pataki diák éppen akkor vetődik haza Wittenbergából, mikor a jezsuiták el akarják venni a kollégiumot, melynek Szentpéteri János uram a kúrátora. A kollegium is bajban van, de meg a kúrátor uram is, ki az átadási parancsnak kálvinista nyakassággal ellenszegült. A jövevény Bogárdi mindezt nem nézheti összetett kezekkel, már csak azért sem, mert Katókával, a kúrátor uram leányával, titokban rég szeretik egymást. Ellenállásra izgatja tehát a különben is felbolydult diákokat, maga pedig a katonasággal körülzárt kollegiumból furfangos csellel kiszökik s a Bodrog vizében sulykoló asszonynépet hívja segítségül. A feltüzelt asszonyok csakugyan szét is zavarják a gyöngébb nemmel szemben háborúskodni röstellkedő katonákat és a segítségükre rendelt polgárokat. De azért a tanároknak és diákoknak mégis csak távozni kell a később okvetlen bekövetkezendő, nagyobb veszély elől. Ámde Szentpéteri kúrátor uram semmi szín alatt sem hajlandó a menekülőkkel tartani: ő Katókával Budára szándékszik, hogy ott a nádornál megpróbálja a szomorú helyzetet jobbra fordítni valahogy. De Bogárdi sem esett ám a feje lágyára! A diákokat szaporán előre küldi, maga pedig a kúrátor uram kocsisának csap fel a nélkül, hogy a gazda a cselfogást észrevenné. És a Buda felé parancsolt kocsi addig halad, addig halad ismeretlen mezőkön, erdőkön keresztül, mig másnap egyszer csak összetalálkozik az előrevándorolt diákkaravánnal. Szentpéteri uramnak csak most nyílik ki a szeme, hogy őt nem Budára viszik, hanem — Szatmár felé. A kocsisában is csak most ismeri fel a cselszövő Bogárdit s most tudja meg azt is, hogy az álkocsis és Katóka egymásba már rég szerelmesek. Eleinte ugyan zsörtölődik kissé, de okosabbat már nincs mit tennie, mint belenyugodni szépen a helyzetbe s tudomásúl venni az ifjak szerelmét is. Így indulnak aztán tovább Szatmár felé, hol már Apaffy fejedelem ő nagyságának a hatalma parancsol.

A mint látjuk, nem valami körmönfont bonyodalmú, csiklandozó mesével van dolgunk. Nagyon is egyszerű történet az egész, melynek vége némi befejezetlenség benyomását hagyja az olvasó lelkében.

De a tárgynak van bizonyos jóleső zamata, mondhatni: édessége, mint általában azoknak az izgalmas időknek, melyekből a hithűségnek, üldöztetésnek, szenvedésnek és önfeláldozó állhatatosságnak megkapó példái ragyognak felénk. Azok a melegen ragaszkodó, vitézkedő, önfeláldozó diákok, kik üldözött tanáraikkal készek voltak vándorbotot fogni s nekivágni a nélkülözésnek, bizonytalanságnak, mindig rokonszenves, kedves alakjai lesznek a nemesebben érző olvasónak. Ezek az alakok vonzó erejükből épp úgy nem vesztenek soha, mint a népmesék hűséges, öreg cselédei s Aranynak az azok mintájára teremtett vén Benczéje, vagy Gyulai Pálnak a Radnóthy szolgálatában megvénült Istvánja. Ezek az alakok az irodalmi ízlés változó divatját veszteséggel nem fogják soha megérezni.

Csak az a kár, hogy szerzőnk elbeszélésében igazán plasztikus, színes korrajzot nem kapunk. Az akkori Sárospataknak sem az érzés-, sem a gondolatvilágába, sem a polgári, sem a kollegiumi életébe ez elbeszélésen keresztül mélyebben nem pillanthatunk be. A korszerűség inkább csak egyes phrasisaiban s az akkori idők ismert személyeinek s szerepet játszó helyeinek emlegetésében mutatkozik. A XVII. század tősgyökeresen magyar s olykor a nyerseségig erős nyelvét nagyon is szűkösen gazdálkodva használja a szerző. Holott a nyelvben egyik leghathatósabb korfestő erő van.

De meg a mesetárgy is némileg viseltesnek látszik. Alig csalódunk, hogy szerzőnket Jókainak egyik rokon hangulatú s nem egy részletében hasonló tárgyú elbeszélése: *A nagyenyedi két fűzfa* inspirálta. Ez elbeszélés, a mint tudjuk, félszázaddal később játszik szerzőnk elbeszélésénél: 1704-ben, mikor Rabutin parancsára a császári hadak Nagyenyedet felgyujtották s leöldösték a lakosság egy részét. Ez elbeszélésben is a ref. kollegium diáksága viszi a főszerepet. Itt is ellenséges támadásról van szó. Itt is elhatározzák a diákok az ellenállást, a mit szintén éjszaka beszélnek meg titkon. A pataki kúrátor helyett itt ugyan a rektor-professzor szerepel, ki szintén kedvelt ember a kollegiumban és szintén tiltakozik a diákok harczias fellépése ellen. Szintén van lánya is, a kibe épp úgy szerelmes egy diák, mint a pataki leányba. Itt is a diákok mentik meg a rektor-professzort az engedetlenségükkel s a szerelmes pár a végén a lány apja részéről itt is áldásban részesül.

Mindezek daczára azonban eszünk ágában sincs, hogy ezzel a hasonlatossággal holmi plágium-félét akarjunk a pályázó kárára kisütni. Csak felemlítjük az elbeszélés inventiójának pontosabb értéklése végett. Mert ez elbeszélés alapjában véve merőben különbözik a Jókaiétól, de részleteiben sok a hasonló tényező. Tárgyával úgy va-

gyunk, mint — teszem — a macskával, melyről világosan látjuk, hogy se nem oroszlán, se nem tigris, de alakjával, mozdulataival mégis önkénytelenül egyre emlékeztet az előbbiekkel való atyafiságára.

Mindent összevéve, e pályaműben vannak jó tulajdonságok, de — véleményünk szerint — érdemeivel nem áll oly magas szinten, honnan a koszorút el lehet már érni. Azért nekem is, bíráló társaimnak is az a véleményünk, hogy selejtes társai közül buzdító elismeréssel kiemelhető, de Társaságunknak jutalmazásra ajánlani nem lehet.

Budapest, 1918. január 30.

Hozzájárulunk:

Szász Károly *Pekár Gyula.*

BIRÁLÓ JELENTÉS

a Radó Antal adományából kitűzött pályadíjra beérkezett pályaművekről.

Hegedüs Istvántól.

Radó Antal tisztelt tagtársunk nagylelkű adományából 1917-re ismét 200 korona tüzetett ki a legújabb német lyrából készítendő műfordításokra.

A Kisfaludy-Társaság bírálókul kiküldötte Ferenczi Zoltán, Voinovich Géza tagtársakat és e jelentés íróját, kit a bizottság f. é. jan. 26-án tartott ülésében az előadói jelentéssel megbízott.

Beérkezett 14 pályamű, melyek közül egyesek több költemény fordítását küldötték be. Így a 9. sz. az utolsó 30 év német lyrájából 10, a 14. sz. a Liliencron költeményeiből 10 költeményt tartalmaz. Mások is küldtek be egyszerre több költeményt, így a 11. sz. pályamű szerzője hat, a 2. sz. pályamű szerzője két költeményt.

Hogy ez eljárás ne hozza előnybe a buzgó pályázókat azokkal szemben, kik csak egy-egy költeménynyel pályáztak, a bizottság kimondta, hogy kiemelendők azok a költemények, melyek tekintetbe veendők, bár megjegyezzük, hogy a pályázat igazi czélzatát az ily verscyklus még jobban eléri, mert különböző hangú és különböző hangulatú, más-más nehézségekkel járó költemények fordítása csak jobban kitünteti a pályázó képességét.

Jelezni kívánom, hogy az idei pályázat két szempontból mondható eredményesnek. Először a költemények megválasztása, egy-egy költeménytől eltekintve, sikerült. Éppen most jelent meg *Deutsche Lyrik der Neuzeit* cz. alatt egy szép gyüjtemény (kiadta Sallcork). E gyüjteményben a legjobb tiz német lyrikusból van fölvéve néhány költemény. A pályaművek sorában e kiváló költők mondhatni mind előfordulnak, előfordul Liliencron tíz költeménynyel. Másodszor a fordítások közt sok selejtes, tehetségtelen fordítási kisérlet mellett akad egy pályamű, a mely a bírálók egyhangú nézete szerint a jutalomra érdemesnek találtatott. Ez a 9. számú mű, melynek címe: *Az utolsó 30 év német lyrájából.* Mielőtt e pályaműről szólnék, szólanom kell a többi pályaműről, mert igen tanulságos végigkisérni a pályázók műfordítói törekvéseit, küzdelmeit és kudarczát.

Pl. az 1. sz. pályamű szerzője Otto Erichtől: *Die jubelnd nie* cz. rövid két versszakos költeményt oly gyarlón fordítá le, hogy minden sorát mint az eredeti félreértését lehetne például felhozni.

A 2. sz. pályamű tartalmazza Liliencrontól: *Nach dem Balle* és Isolde Kurztól: *Die erste Nacht* értéktelen költeményeit még értéktelenebbé téve.

A 3. sz. pályamű Konrad Ferdinand Meyer: *Lenzfahrt* cz. gyönyörű versét teljesen tönkretette.

A 4. sz. Hoffmannsthaltól: *Vorfrühling*. E vers finomságát, symbolikus hangját homályosan, nehézkesen tolmácsolta.

Elég felhozni a következő versszakot:

Er schüttelte nieder	Az akáczot rázta,
Akazienblüthen	Hogy szirmai estek,
Und kühlt die Glieder	És lihegő lázba
Die athmend glühten.	Hűsített testet.

Az 5. sz. Isolde Kurztól: *Die erste Nacht*.

Die erste Nacht *im Grab*-ot így fordítja: az első éj *sírhalmodon*, holott a következő versszakban arról beszél a költő, hogy az elhúnyt volt nyirkos, átázott a nyoszolyája.

A 6. sz. Adalbert von Hanstein: *Der Musikant*. Bár Hugo Viktor *Guitarre*-jának motivumát dolgozza föl, a vers szép. A refrainben van fokozat és szellem. A fordítás nagy része gyarló, kivált a refrainek szenvednek az ügyetlen rímelés miatt.

A 7. sz. Otto Julius Bierbaum: *Maestro Tod* cz. költeménye, a középkori haláltáncz modern formája. Szépen átgondolt és művészi gonddal átdolgozott költemény.

A fordítás blank versei jobbak lehetnének; adhatott volna szabadabb rhapsodia-formát, mert e költemény rhapsodia. De azért figyelemre méltó és a legjobb reményre jogosít a fordító eljárása.

A 8. sz. Liliencrontól: *In einer Winternacht*. Egy felette homályos symbolikus költemény, mely a fordítással nem lett világosabbá A főbaj, hogy az éjjeli phantastikus jelenet: a dombra gyült nép felett lengő koporsó, a diadalmas sasok megjelenése, a gravelotte-i emlék, a király, ki áttörtet a sűrű tömegen, kinek hódol az egész nép, ki végre a ravatalhoz jut, hogy ott leboruljon, mozgalmas képet alkotnak, melyet csak az eredeti anapaestikus sorokban lehetett volna visszaadni, de ez a fordítónál nem igen sikerült.

Pl. Nyitva a dóm, kiárad az orgonaszó,
Pálmaerdő int ki, hol fagy van és hó.
Aus der offenen Domtür tönt Orgelgebraus,
Ein Palmenwald grüsst in den Winter hinaus.

Egy másik hely:

S hol kínnal a nép elhelyezkedett,
Uszik magasban a fejek felett
Sötét koporsó...
Und wo die Massen zusammengeschoben
Über die Köpfen schwimmt hoch erhoben
Ein dunkler Sarg.

Ismét egy másik hely:

Csupa tavasz, zöld szín, hol máskor szürke fal,
Babérlugas alatt ravatal.
Alles grün, alles Frühling, wo sonst weisser Kalk,
Lorbeer umlaubt den Katafalk.

Ha az idézeteket összevetjük, nem lehet e fordítást jutalomra érdemesnek itélni. De magát e költeményt sem jutalmazná meg elfogulatlan bíráló bizottság.

10. sz. pályamű. Stefan George-tól: *Waller im Schnee.* Zavaros, secessiós képekből összeszőtt symbolikus költemény, mely csupa hang gondolat nélkül, csupa képzavar igazi phantasia nélkül. Szerencsétlen választás. A fordító érthetőbbé tehette volna, de erőltetett, magyartalan szóösszetételeivel csak rontotta. A költemény nem érdemelte meg a verítékes munkát.

Jellemzésére álljon egy pár példa:

«Hálám előtted porba nem borulhat,
A réttől, honnan jöttünk lelkezél te
S elhárítón vonaglok még csak érte,
Ha vígaszom ölelni vágyna búdat.

Vezettél, mondák elátkozta völgyén,
Hol meztelen a fény, sápad az illat
S messzül(!) mutattad, hol sírgödrök földjén
Bús szerelem kíntól dérütve nyillad(!).

Elég ennyi!

11. sz. pályamű. Hat rövid költemény Liliencrontól, Henckell Károlytól, egy névtelentől, Münchhausentől, Greinertől és Hessétől. E versek mind az újabb iránynak hódolnak. Hangulat, puszta hangulat. A képek nem tükrözik a gondolatot, de a gondolatot ködbe burkolja a képzelet.

E fordításokból elég egyet bemutatni, hogy meggyőződjünk arról, mily fölösleges volt lefordítani.

Emlékezés (Liliencrontól).

Piros vérét mély sebeknek,
Befutotta rózsa, vad (vadrózsa!)
Rég felejtett dalok zengtek
Győzedelmet, diadalt.
Éj volt. A falut fölrázta
Tüzzel, zajjal rémület.
«Vizet!» s a kéz fúrta, vájta,
Szomjan a port, a füvet
Jött a reggel. Hant hant mellett
Még egy hörgés itt-amott
Fenn a légben zúgtak-rengtek
Messze vijjogó sasok.

Ki érti ezt meg? Ki képzeli el?

12. sz. pályamű: Erich Langer-tól: *Ganz leise.*

4 versszakos szép kis költemény. Öreg anyó egy tiszta kis szobában meghallja a harangszót, imát mormol, guzsalyához csoszog és mig a madár az ablak párkányán dalol, eregeti a fonalat, melyből az unokának sapkácska készül. Az utolsó versszakot ideigtatom, hogy igazoljam azt a nézetemet, hogy a pályadíj e fordításnak ki nem adható.

«Az *orsó* áll. A nagymama
A mult időn andalog.
Az öröklétnek *bús köde*
A napfényen át imbolyog.
Die *Nadel* ruht. Von älter Zeit
Träumt Mütterchen und schlummert ein
Da zieht ein *Hauch der Ewigkeit*
Durch Sonntagsglück und Sonnenschein.

Félreérti az eredetit. Fontos eltérés az *orsó* és a *tű*, az *öröklét bús köde* és a *Hauch der Ewigkeit*. Kimarad a *Sonntagsglück*, mi öreg hiba, mert a harangszót ez indokolja.

13. sz. pályamű: Erich Hartleben: *Die jubelnd nie* ... Rövid két versszakos költemény. Minden sort aláhúzhattam volna. Az eredetitől eltérnek, tehát tartalmi hűség sincs. A forma éppen gyarló.

14. sz. pályamű: Liliencrontól tiz költemény. Ez eljárást helyeslem, mert ha a fordító egy kedvelt költőt kiválaszt és annak lelkébe behatol és a legjellemzőbb alkotásait adja vissza: a pályázat célzatát megérti. Ködös, de hangulatos, kitünő rhythmus-érzékkel irott költemények.

Hogy a fordító a többnyire 2—3 versszakra terjedő, mélységes

távlatot nyitó verseket nem értette meg, ennek illustrálására elég bemutatnom egy igazán szépen concipiált költeményt, melynek címe: *Schwalbensiciliane*:

«Két *anyak-kar* (sic!), a melyen ring a gyermek —
— Úthosszat fel s alá *száguld* a fecske —
Tavasz napok, meghitt, gyöngéd szerelmek —
— Úthosszat fel s alá száguld a fecske —
Dics vagy kudarcz a *férfi-küzdelemnek*
— Úthosszat fel s alá száguld a fecske —
Néhány maroknyi rög a sírveremnek —
— Úthosszat fel s alá száguld a fecske.

E költemény refrainje németben így hangzik:

«Es jagt die Schwalbe weglang auf und nieder,»

tehát:

«Préda után röpdes a fecske föl s alá —»

«Néhány maroknyi rög a sírveremnek

németben:

Ein Sarg, auf dem *drei* Handvoll Erde fliegen.

A többi költeményben is több hibás helyet jelöltem meg.

A *Heidebilder* = *Pusztai képek* leíró részletekben és pedig hangulatos képekben gazdag költemény fordítása még inkább sikerült, de ebben is előfordulnak ily kifejezések:

«Egy kis nyúl, mit még *létmelcy* hat által.
«A tél minden vizet legyőz»
«Cseperg a köd.

a mit a magyar az összes nyelvek közt legszebben fejez ki:

«hull a köd».
«Alig lehel egy árva hangot a domb körül a messzeség».

Legjobban elrontotta a fordító Liliencronnak egy igazán szép költeményét, melynek címe: *Heimgang in der Frühe.*

Jellemzésül csak a két utolsó sort idézem:

«Und der Tag erwachte
Still aus Liebesträumen.

— «S virradat meteng
Tünt szerelmi álmon».

Térjünk a 9. sz. pályaműre, melyet jutalomra méltónak ítélt a bíráló bizottság. Az utolsó 30 év német lyrájából tiz költemény. E költemények:

1. *Der Panther* von Rainer Maria Rilke.
2. *Im Nachtzug* von Gerhard Hauptmann.
3. *Das zertretene Herz* von Karl Bulcke.
4. *Todte See* von Detlev von Liliencron.
5. *Nacht* von Jacob Julius David.
6. *Regenabend* von Leo Greiner.
7. *Die Dichter* von Franz Evers.
8. *In dämmerdunklen Wegen* von Hans Benzmann.
9. *Ballade des äusseren Lebens* von Hugo von Hofmannsthal.
10. *Die Kranke* von Albert Geiger.

A pályázat czélzatát helyesen fogta föl. Az utolsó 30 év lyrájából ízléssel választott ki tíz költeményt. Nem riadt vissza a nehézségektől és odaadó gonddal oldotta meg feladatát.

A tartalmi hűség tekintetében túlszárnyalja társait. Igaz, hogy ép e tartalmi hűségre való törekvése gátolta a lendületet. Azért sok helyt ügyesen fordít. Kivált az 1. 2. 4. és 7. költemények fordítása okozott sok nehézséget, melyekkel becsülettel megküzdött. Megjelöltem a helyeket, melyek simításra szorulnak. Egy helyet ki is javítottam. Jó lett volna a 9. számú költeményt elhagyni, mert az nem sikerült.

Az utolsó költeményben ez a refrain:

«Aber es muss bald sein, es muss bald sein»
= De ne várjak sokáig....

szintelen.

Érdemes munkát végzett a fordító. A jutalom kiadható. Végül a bizottság nevében is kifejezem köszönetünket Radó Antal társunknak, hogy e pályadíj kitüzésével előmozdította azt az igazán szükséges törekvést, hogy a szövetséges német nép lelkéhez közelebb jussunk; mert hiszen a nemzet lelkének igazi tolmácsai a költők.

Budapest, 1918 jan. 29.

Hozzájárulnak:

Ferenczi Zoltán, *Voinovich Géza.*

A Társaság a bírálók javaslatához hozzájárult. Mint az ünnepélyes közülésen felbontott jeligés levélből kitünt, a 9. számú, «Minden szép, a mi szomorú...» jeligéjű pályaműv szerzője Szabados Ede, ref. főgimn. tanár, Szatmárnémeti.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG JUTALOM-TÉTELEI.

Kihirdettettek az 1918 február 10-iki ünnepélyes közülésen.

I. LUKÁCS KRISZTINA-JUTALOM: Magyar történeti vagy mondai tárgyú költői elbeszélés. (Kitűzetett 1916 febr. 2-án.)

Jutalma a Lukács Móricztól nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 1000 kor.

Benyujtásának határideje 1918 október 31-ike.

II. LUKÁCS KRISZTINA-JUTALOM: A magyar lyra fejlődése a XIX. század második felétől kezdve, tekintettel az európai áramlatokra. (Kitűzetett 1918 febr. 6-án.)

Jutalma a Lukács Móricztól nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 1000 kor.

Benyujtásának határideje 1920 október 31-ike.

III. LUKÁCS KRISZTINA-JUTALOM: Elbeszélés vagy kisebb regény. (Másodszor kitűzetett 1917 február 7-én.)

Jutalma a Lukács Móricztól nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 1000 kor.

Benyujtásának határideje : 1918 október 31-dike.

IV. LUKÁCS KRISZTINA-JUTALOM: A mondai és történeti anyag költői feldolgozása Aranynál. (Kitűzetett 1917 febr. 7-én).

Jutalma a Lukács Móricztól nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 1000 kor.

Benyujtásának határideje : 1919 október 31-dike.

V. BULYOVSZKY GYULÁNÉ SZINMŰVÉSZNŐ JUTALMA: Szavalásra alkalmas lyrai költemény. (Kitűzetett 1917 február 7-én).

Jutalma 400 kor.

Benyujtásának határideje : 1918 október 31-dike.

VI. SZÉHER ÁRPÁD-JUTALOM: Hosszabb elbeszélés vagy kisebb regény. (Kitűzetett 1918 február 6-án).

Jutalma 1000 korona.

Benyujtásának határideje : 1919 október 31-dike.

VII. SOMOGYI DEZSŐ-JUTALOM: Salamon Ferencz kritikai működésének ismertetése. (Kitűzetett 1918 febr. 6-án).

Jutalma 200 frank aranyban.

Benyujtásának határideje: 1919 október 31-dike.

VIII. IFJ. BOJÁRI VIGYÁZÓ SÁNDOR-JUTALOM: Magyar történelmi regény. (Kitűzetett 1918 febr. 6-án).

Jutalma a bojári gróf Vigyázó Josefin által elhunyt testvére Vigyázó Sándor nevére tett alapítványból 1000 korona. A jutalom 1920 április 28-dikán adatik ki.

Benyujtásának határideje: 1919 október 31-dike.

IX. GRÜNWALD VILMOS-JUTALOM: Lyrai költemény. (Kitűzetett 1918 febr. 6-án).

Jutalma 300 korona.

Benyujtásának határideje: 1919 október 31-dike.

X. A Kisfaludy-Társaság, egykori másodelnökének *Greguss Ágost*nak és feleségének, született *Kemény Máriá*nak alapítványából 1918 deczember 29-én, vagyis az alapítók egybekelésének napján 2000 koronával fogja jutalmazni az 1911—1917. évkörben felmerült legjelesebb építészeti művet.

*

A pályamunkák idegen kézzel, tisztán és olvashatólag másolva, bekötve, lapozva, a szerző valódi nevét rejtő lepecsételt, jelmondatos levél kíséretében, a fenn kitett határideig a Társaság titkárához küldendők.

Megjegyzendő, hogy mindegyik pályadíjért versenyző munkák közül csak az nyerhet jutalmat, mely nem csupán aránylag jobb a többinél, hanem a melynek önálló becse is van.

A jutalommal kitüntetett pályamunkák a szerző tulajdona maradnak. A Társaság fenntartja magának, hogy azokat Évlapjaiba díjtalanul fölvehesse, sőt ha szerzőjök egy év lefolyása alatt ki nem adná, külön is, minden díjazás nélkül közrebocsáthassa.

A pályaművek kéziratai a Társaság levéltárában maradnak.

VI.

TÁJÉKOZTATÓ KÖZLÉSEK

A KISFALUDY-TÁRSASÁG SZEMÉLYZETE

1918-IK ÉVI FEBRUÁR 10-ÉN.

Elnökség és tisztviselők:

Elnök ..... BEÖTHY ZSOLT.
Másodelnök ..... BERZEVICZY ALBERT.
Titkár ..... VARGHA GYULA.
Másodtitkár ..... KOZMA ANDOR.
Pénztárnok ..... MAGYAR FÖLDHITELINTÉZET.
Ügyész ..... DR. SZŐCS FERENCZ.

Gazdasági bizottság:

BERCZIK ÁRPÁD. HEGEDÜS ISTVÁN. NÉGYESY LÁSZLÓ.

Könyvkiadó-bizottság:

BEÖTHY ZSOLT, elnök.

ALEXANDER BERNÁT.
ANTAL GÉZA.
FERENCZI ZOLTÁN.
HERCZEG FERENCZ.
KLEBELSBERG KUNÓ GRÓF.
KOZMA ANDOR.
ORMODY VILMOS.
RADÓ ANTAL.
RIEDL FRIGYES.
VADÁSZ LIPÓT.
VARGHA GYULA.
VÉGH ARTÚR.
WODIANER ARTÚR.

A Magyar Népköltési Gyűjtemény szerkesztője:

SEBESTYÉN GYULA.

A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtárának szerkesztői:

BEÖTHY ZSOLT, NÉGYESY LÁSZLÓ és CSÁSZÁR ELEMÉR.

A Társaság Költők és írók című életrajz-vállalatának szerkesztője:

FERENCZI ZOLTÁN.

Shakespeare-bizottság:

Elnök: Berzeviczy Albert.
Igazgató: Alexander Bernát.
Előadó: Radó Antal.
Szerkesztő: Ferenczi Zoltán.
Belső tagok (a fentieken kívül): Ambrus Zoltán, Angyal Dávid, Apponyi Albert gróf, Bayer József, Beöthy Zsolt, Haraszti Gyula, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Kozma Andor, Lévay József, Neugebauer László, Pekár Gyula, Rákosi Jenő, Riedl Frigyes, Vargha Gyula, Váradi Antal, Voinovich Géza, Yolland Artúr.
Külső tagok: Bodrogi Lajos, Gyulai Ágost, Hevesi Sándor, Iványi Jenő, Latzkó Hugó, Rózsa Dezső, Ruszt József, Sebestyén Károly, Tóth Imre.

Rendes tagok:

	Ábrányi Emil	1885 *Budapesten.*
	Alexander Bernát	1899 *Budapesten.*
	Ambrus Zoltán	1899 *Budapesten.*
	Angyal Dávid	1910 *Budapesten.*
5	Apponyi Albert gróf	1893 *Budapesten.*
	Bánffy Miklós gróf	1916 *Budapesten.*
	Bárd Miklós	1905 *Nagykőrösön.*
	Bársony István	1898 *Budapesten.*
	Bayer József	1888 *Budapesten.*
10	Benedek Elek	1900 *Budapesten.*
	Beöthy Zsolt	1876 *Budapesten.*
	Berczik Árpád	1873 *Budapesten.*
	Berzeviczy Albert	1899 *Budapesten.*
	Császár Elemér	1913 *Budapesten.*
15	Csengeri János	1904 *Kolozsvárott.*
	Dóczy Lajos báró	1887 *Budapesten.*
	Endrődi Sándor	1882 *Budapesten.*
	Ferenczi Zoltán	1903 *Budapesten.*
	Fraknói Vilmos	1903 *Budapesten.*
20	Gárdonyi Géza	1903 *Egerben.*
	Haraszti Gyula	1906 *Budapesten.*
	Hegedüs István	1893 *Budapesten.*

	Heinrich Gusztáv	1882	*Budapesten.*
	Herczeg Ferencz	1893	*Budapesten.*
25	Jakab Ödön	1895	*Budapesten.*
	Kéky Lajos	1917	*Budapesten.*
	Kiss József	1914	*Budapesten.*
	Kozma Andor	1893	*Budapesten.*
	Lévay József	1862	*Miskolczon.*
30	Molnár Ferencz	1917	*Budapesten.*
	Négyesy László	1904	*Budapesten.*
	Pekár Gyula	1901	*Budapesten.*
	Radó Antal	1895	*Budapesten.*
35	Rákosi Jenő	1869	*Budapesten.*
	Rákosi Viktor	1897	*Budapesten.*
	Riedl Frigyes	1900	*Budapesten.*
	Sajó Sándor	1917	*Budapesten.*
	Sebestyén Gyula	1909	*Budapesten.*
	Szabolcska Mihály	1899	*Temesvárott.*
40	Szász Károly	1916	*Budapesten.*
	Szávay Gyula	1910	*Budapesten.*
	Szemere György	1917	*Budapesten.*
	Szilády Áron	1867	*Kiskunhalason.*
	Takáts Sándor	1917	*Budapesten.*
45	Tisza István gróf	1918	*Budapesten.*
	Váradi Antal	1889	*Budapesten.*
	Vargha Gyula	1883	*Budapesten.*
	Voinovich Géza	1912	*Budapesten.*
	Zempléni Árpád	1911	*Budapesten.*
50	Zichy Géza gróf	1878	*Budapesten.*

Levelező tagok:

	Brábek Ferencz	1899	*Prágában.*
	Butler Dundas Ede	1879	*Londonban.*
	Genetz Arvéd	1911	*Helsingforsban.*
	Jones Henrik	1893	*Mumby Vicarageben (Alford, Lincolnshire).*
5	Kaluza Miksa	1911	*Königsbergben.*
	Krohn Károly	1913	*Helsingforsban.*
	Madelung Aage	1916	*Berlinben.*
	Moldovány Gergely	1909	*Kolozsvárott.*

	Neugebauer László	1882 *Budapesten.*
10	Norsa Umberto	1913 *Mantovában.*
	Országh Pál	1912 *Alsókubinban.*
	Schnitzer Ignácz	1910 *Bécsben.*
	Schumacher Sándor	1898 *Kopenhágában.*
	Sirola Ferencz	1912 *Fiuméban.*
15	Steinbach József	1912 *Bécsben.*
	Yolland Artur	1909 *Budapesten.*

Az évszám az illetőnek taggá választása idejét jelöli.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG TISZTVISELŐI

a Társaság alapítása óta.[1]

Elnökök:

Jósika Miklós báró (1841 okt. 12—1848 febr. 6.)
Eötvös József báró (1860 máj. 24—1866 febr.)
Kemény Zsigmond báró (1866 febr.—1873 jan. 29.)
Toldy Ferencz (1873 jan. 29—1875 decz. 10.)
Lukács Móricz (1876 jan. 26—1879 febr. 19.)
Gyulai Pál (1879 febr. 19—1899 okt. 18.)
Beöthy Zsolt (1900 febr. 14——)

Másodelnökök:

Schedius Lajos (1841 okt. 12—1847 nov. 12, helytartó elnök néven.)
Toldy Ferencz (1860 aug. 1—1873 jan. 29. 1865-ig alelnök néven.)
Gyulai Pál (1873 jan. 29—1879 febr. 19.)
Greguss Ágost (1879 febr. 19—1882 decz. 13.)
Szász Károly (1883 febr. 7—1900 febr. 14.)
Berzeviczy Albert (1900 febr. 14——.)

[1] A Kisfaludy-Társaság élén első szervezete szerint az igazgató állott, kinek az ügyek intézésében a jegyző volt segítségére. A jegyző egy ideig nem is volt tagja a Társaságnak. 1841 okt. 12-én választja a Társaság, új szervezeti szabályzatának megfelelően, első teljes tisztikarát: elnököt, helytartó elnököt (1860-tól alelnök, 1865-től másodelnök elnevezést nyer), igazgatót (ez a tisztség 1865-ben megszünt), titoknokot (1860-tól titkár néven), segédtitoknokot (1865-től másodtitkár elnevezéssel). A Társaság működése 1848 febr. 6— 1860-ig szünetel; a tisztviselők megbizatása forma szerint ugyan nem szünt meg, de voltaképen ez idő alatt a Társaság ügyeit egyedül Toldy Ferencz vitte. Greguss Ágost első titkári jelentésében (1862 febr. 6) a fent kimutatott tisztviselőkön kívül említi Császár Ferenczet, mint az 1858 febr. 26-iki ülésen elnöklő alelnököt s Hunfalvy Pált, mint az 1860 máj. 24-én tartott ülés titoknokát. Gyulai Pál lemondása után a tisztújító közülésig (1899 okt. 18. — 1900 febr. 14.) Szász Károly alelnök vezette a Társaság ügyeit.

Igazgatók:

Fáy András (1837 febr. 6—1840 febr. 1.)
Jósika Miklós báró (1840 febr. 1.—1841 okt. 12.)
Toldy Ferencz (1841 okt. 12—1860 aug. 1.)
Arany János (1860 aug. 1—1865 jan. 26.)

Titkárok:

Tóth Lőrincz (1841 okt. 12—1843 aug. 1. Ugyanő volt 1837 febr. 6—1841 okt. 12-ig a Társaság jegyzője.)
Erdélyi János (1843 aug. 1—1848 febr. 6.)
Greguss Ágost (1860 aug. 1—1879 febr. 19.)
Beöthy Zsolt (1879 febr. 19—1900 febr. 14.)
Vargha Gyula (1900 febr. 14——.)

Másodtitkárok:

Nagy Ignácz (1842 jan. 23—1844 ápr. 21. segédtitoknok néven s egyszersmind pénztárnok is.)
Garay János (1844 ápr. 21—1848 febr. 6.)
Tóth Kálmán (1860 aug. 1—1876 jan. 26.)
Beöthy Zsolt (1876 jan. 26—1879 febr. 19.)
Csiky Gergely (1879 febr. 19—1891 nov. 19.)
Vargha Gyula (1891 nov. 25—1900 febr. 4.)
Kozma Andor (1900 febr. 14——.)

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ELHUNYT TAGJAI.

AZ 1918-IK ÉVI FEBRUÁR HÓ ZÁRTÁIG.

A Kisfaludy-Társaság tagjai 1866-ig csak egyfélék voltak. 1867-től fogva belsők meg külsők. 1879-től rendesek meg levelezők.

1838 Kölcsey Ferencz aug. 24.
1841 Csató Pál febr. 15.
1842 Dessewffy Aurél gróf febr. 9.
1844 Kisfaludy Sándor okt. 28.
1846 Vajda Péter febr. 10.
Kis János febr. 19.
1847 Schedius Lajos nov. 12.
1849 Péczely József máj. 23.
1851 Hazucha Ferencz (Kelmenfi László) ápr. 21.
1852 Helmeczy Mihály decz. 1.
1853 Garay János nov. 5.
1854 Nagy Ignácz márcz. 19.
1855 Vörösmarty Mihály nov. 19.
1857 Szenvey József jan. 22.
1858 Bajza József márcz. 3.
Bártfay László máj. 12.
Szontágh Gusztáv jun. 7.
Császár Ferencz aug. 17.
1860 Szenczy Imre febr. 2.
1861 Szemere Pál márcz. 18.
Vachott Sándor ápr. 9.
Sárosy Gyula (Lajos) nov. 16.
1864 Kazinczy Gábor ápr. 18.
Szalay László jul. 17.
Fáy András, *a társaság első igazgatója*, jul. 26.
Kuthy Lajos aug. 27.
Madách Imre okt. 5.
1865 Jósika Miklós báró, *a társaság első elnöke*, febr. 27.
1866 Kiss Károly febr. 17.

80 Gaál József febr. 28.
Egressy Gábor jul. 30.
Zádor György aug. 17.
Czuczor Gergely szept. 9.
1867 Pákh Albert *belső tag* febr. 10.
85 Bérczy Károly *belső tag* decz. 11.
1868 Erdélyi János *belső tag* jan. 23.
Tompa Mihály *belső tag* jul. 30.
1869 Greguss Gyula *belső tag* szept. 5.
1871 Eötvös József báró, *a társaság második elnöke*, febr. 2.
1872 40 Sir John Bowring *külső tag* nov. 23.
1875 Kriza János *belső tag* márcz. 26.
Szeberényi Lajos *belső tag* jun. 4.
Toldy ferencz, *a társaság negyedik elnöke*, decz. 10.
Kemény Zsigmond báró, *a társaság harmadik elnöke*, decz. 22.
1876 45 Tóth Ede *belső tag* febr. 26.
Székács József *belső tag* jul. 29.
1877 Dömötör János *belső tag* jan. 8.
Steinacker Gusztáv *külső tag* jun. 7.
Fábián Gábor *belső tag* decz. 10.
1878 50 Szigligeti Ede *belső tag* jan. 19.
Horváth Mihály *belső tag* aug. 19.
1879 Toldy István *belső tag* decz. 6.
1880 Csengery Antal *rendes tag* jul. 13.
1881 Tóth Kálmán *rendes tag* febr. 3.
55 Szemere Miklós *rendes tag* aug. 20.
Lukács Móricz, *a társaság ötödik elnöke*, nov. 5.
Dux Adolf *rendes tag* nov. 20.
1882 Arany János *rendes tag* okt. 22.
Greguss Ágost *rendes tag* decz. 13.
1884 60 Frankenburg Adolf *rendes tag* jul. 3.
Szűcs Dániel *rendes tag* okt. 6.
1885 Germanecz Károly *lev. tag* febr. 1.
Győry Vilmos *rendes tag* ápr. 14.
1886 Tárkányi Béla *rendes tag* febr. 16.
65 Kovács Pál *rendes tag* aug. 13.
Ipolyi Arnold *rendes tag* decz. 2.
1887 Balázs Sándor *rendes tag* aug. 1.
1888 Ring Mihály *lev. tag* okt. 4.
Henszlmann Imre *rendes tag* decz. 5.
1891 70 P. Szathmáry Károly *rendes tag* jan. 15.

Pachler Faust *lev. tag* szept. 5.
Csiky Gergely *rendes tag* nov. 19.
Hunfalvy Pál *rendes tag* nov. 30.
1892 Szabó István *rendes tag* márcz. 24.
75 Salamon Ferencz *rendes tag* okt. 9.
1894 Paulay Ede *rendes tag* márcz. 11.
1895 Stier Teofil *lev. tag.*
Phillips Henrik *lev. tag.*
1896 Gr. Széchsen Antal *rendes tag* aug. 23.
80 Degré Alajos *rendes tag* nov. 1.
1897 Vajda János *rendes tag* jan. 17.
Pulszky Ferencz *rendes tag* szept. 7.
Pálffy Albert *rendes tag* decz. 22.
1898 Sayous Ede *lev. tag* jan. 19.
85 Abonyi Lajos (Márton Fer.) *rendes tag* ápr. 28.
Zichy Antal *rendes tag* máj. 19.
Szász Béla *rendes tag* jul. 7.
Arany László *rendes tag* aug. 1.
Horvát Boldizsár *rendes tag* okt. 28.
1899 90 Bartalus István *rendes tag* febr. 8.
Patterson Artúr *lev. tag* szept. 29.
Péterfy Jenő *rendes tag* nov. 5.
1900 Imre Sándor *rendes tag* decz. 21.
1901 Saissy Amadé *lev. tag* április.
1902 95 Szigeti József *rendes tag* február 26.
Tolnai Lajos *rendes tag* márczius 19.
Dobsa Lajos *rendes tag* julius 8.
Vadnay Károly *rendes tag* julius 27.
Keleti Gusztáv *rendes tag* szeptember 2.
100 Müntz Jenő *lev. tag* deczember.
Bartók Lajos *rendes tag* deczember 31.
1903 Tóth Lőrincz *rendes tag* márczius 17.
1904 Jókai Mór *rendes tag* május 5.
Jovanovics János *lev. tag* junius 13.
105 Öman Viktor Emanuel *lev. tag* augusztus 23.
1905 Szász Károly *rendes tag* október 15.
1906 Bachat Dániel *levelező tag* április 13.
Handmann Adolf *levelező tag* deczember 8.
1907 Vulcanu József *levelező tag* szeptember 9
1908 110 Szana Tamás *rendes tag* február 11.
1909 Sturm Albert *lev. tag* február 14.

Jalava (Almberg) Antal *lev. tag* julius 3.
Szüry Dénes *rendes tag* október 28.
Gyulai Pál, *a társaság hatodik elnöke* november 9.
1910 Hevesi Lajos *lev. tag* február 27.
Mikszáth Kálmán *rendes tag* május 28.
Cassone József *lev. tag* julius 31.
Bigault de Casanove Károly *lev. tag* október 23.
1911 Vértesi Arnold *rendes tag* augusztus 1.
Jánosi Gusztáv *rendes tag* augusztus 15.
1912 Vrchlicky Jaroslav *lev. tag* szeptember 9.
Kont Ignácz *lev. tag* deczember 23.
1913 De Gubernatis Angelo gróf *lev. tag* február 24
Ábrányi Kornél *rendes tag* márczius 11.
1914 Lechner Gyula *lev. tag* junius 10.
1915 Fiók Károly *rendes tag* május 21.
Baksay Sándor *rendes tag* junius 18.
1916 Hadzsics Antal *lev. tag* január 16.
Sebők Zsigmond *rendes tag* junius 4.
Dalmady Győző *rendes tag* junius 30.
Somló Sándor *rendes tag* szeptember 2.
Ágai Adolf *rendes tag* szeptember 22.
1917 Ponori Thewrewk Emil *rendes tag* február 24.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ALAPÍTÓI

AZ 1918-IK ÉVI FEBRUÁR HÓ ZÁRTÁIG.

ACZÉL BÉLA BÁRÓ.
ADLER DÁVID.
ADÓDY ISTVÁN.
ALMÁSSY EDMUND.
ALMÁSSY PÁL.
ANDRÁSSY GYÖRGY GRÓF (1860 előtt).
ANDRÁSSY GYÖRGYNÉ GRÓFNÉ.
ANDRÁSSY DÉNES GRÓF (400 K).
ANTAL GÉZA.
ANTONOVICS KÁLMÁNNÉ.
APÁTHY ISTVÁN (1860 előtt).
ARANY JÁNOS (100 aranynyal).
ARANY JÁNOSNÉ, ERCSEY JULIÁNNA (400 K.)
ARANY JÁNOS SZOBOR-ALAP

Az Arany János budapesti szobrára befolyt összeg feleslegéből 2868 K 27 f.

ARÁNYI MIKSA dr.
ÁCS KÁROLY.
BAGHY IMRE.
BAJAI KATH. FŐGYMNASIUM.
BALABÁN ADOLF.
BALASSA ANTAL BÁRÓ.
BALLAGI MÓR (1860 előtt).
BALOGH ISTVÁN.
BARBÁS JÓZSEF (400 K).
BARCZA SÁNDOR.
BARKASSY GÉZA.
BARKASSY KÁLMÁN.
BARKASSY MARGIT.
BAROS GYULA.
BARTAL GYÖRGY.
BARTHA MIKSA.
BATTHYÁNY FÜLÖP HERCZEG.
BATTHYÁNY GÉZA GRÓF (1860 előtt).
BATTHYÁNY KÁZMÉR GRÓF (1860 előtt).
BATTHYÁNY LAJOSNÉ GRÓFNÉ.
BAUER ANTAL.
BAUMGARTEN FERDINÁND.
BAUMGARTEN FÜLÖP.
BAUMGARTEN IGNÁCZ.
BAUMGARTEN KÁROLY.
BAY ILONA.
BÁRÁNY PÁL ÉS DÉNES.
BÁRON BENEDEK (6000 K).
BEDŐ ALBERT.
BELGRÁD IGNÁCZ.
BENICZKY ÖDÖNNÉ KEGLEVICH STEFÁNIA GRÓFNŐ.
BENKE GYULA.
BERCZIK ÁRPÁDNÉ (400 K).
BEREGSZÁSZY PÁLNÉ.
BERÉNYI FERENCZ GRÓF.
BERNÁTFY IDA BÁRÓNŐ.
BERNÁTH GYULA (400 K).
BERZEVICZY ALBERTNÉ (400 K).

Bethlen Bálint gróf.
Bethlen Józsefné grófné.
Bezerédj Pál (400 K).
Bezerédj Istvánné (2200 K).
Bischitz Mór.
Blaskovich Bertalan.
Boczkó Dániel.
Bohus Jánosné Szögyény Antonia.
Bolza István gróf.
Brázay Kálmán.
Bródy Zsigmond (400 K).
Budai Imre.
Budai népszinház.
Budapesti I. ker. állami főgymnasium Széchenyi-önképzőköre.
Budapesti VI. kerületi állami gymnasium könyvtára.
Budapesti ker. ifjak társulata.
Budapesti nemzeti kaszinó.
Budapesti nemzeti szinház.
Budapesti ref. főgymnasium önképző köre.
Budapesti szinészek (1860 előtt).
Budapesti tanárképző intézet gyakorló főgymnasiumának ifjúsági könyvtára.
Bukovinszky József (400 K).
özvegy Bulyovszky Gyuláné Szilágyi Lilla (4000 K).
Burján Pál.
Buth Károly.
Buzás Elek.
Csabai kaszinó (Békés).
Csanak József.
Csapó Kálmán.
Csapó Vilmos (ifjabb).
Csáky Albin gróf.
Csáky László gróf.
ifj. Csávossy Béláné bárónő (sz. Beöthy klára).
Csengery Antal (1000 K).
Csepely Sándor.
Csurgói ref. gymnasium Csokonai-köre.
Czirbesz Gyula.
Dalmady Ödön
Danielik János.
Daray Imre (1000 K).
Darázsi Albert dr.
Daruváry Géza (400 K).
Deák Ferencz.
Debreczeni h. h. felsőisk. tanulók olvasó egylete.
Debreczeni kereskedő ifjak önképző egylete (1860 előtt).
Debreczeni polgári kaszinó.
Desseőffy Jób. [400 K).
Dessewffy Aurélné grófné
Dessewffy Emil gróf (400 K).
Dessewffy Ödön.
Deutsch Mór (ifjabb) (400 K).
Deville János (600 K).
Dittrich Vilmos dr.
Domokos László.
Ebner Ede (400 K).
Ege Miklós (400 K).
Egressy Galambos Sámuel.
Első Magyar Ált. Biztosító Társaság (Alapítványát évenként 400 K-val megújítja).
Emich Gusztáv.
Emich Gusztávné.
Eördögh Józsefné s Szentiványi Farkasné.
Eötvös Dénes báró.
EötvösJózsef báró(200aranynyal:)
Eötvös József b. alapítvány (4000 K).

ERDEY ANTAL.
ERDÉLYI PÁL, ÉDESANYJA, ERDÉLYI JÁNOSNÉ EMLÉKÉRE.
ERDŐDY KAJETÁN GRÓF (1860 előtt).
FARKAS LÁSZLÓ dr.
FÁY ANDRÁS (1860 előtt).
FENYVESSY ADOLF.
FERENCZY LAJOS.
FIÓK SÁNDOR (ifjabb).
FLESCH TIVADARNÉ.
FLUSS JÓZSEFNÉ.
FOGARASI JÁNOS (1860 előtt).
FORGÓ ISTVÁN (csongrádi).
FORSTER GYULA BÁRÓ.
FŐVÁROSI ORVOS (névtelen, 400 K).
FRANK ANTAL.
FRAKNÓI VILMOS (400 K).
FRANKL-VARGA MARGIT.
FRIDECZKY BARNÁNÉ BARKASSY BEATRIX.
FÜLÖP LAJOSNÉ.
GÉVAY ANTAL (1860 előtt).
GHYCZY FERENCZ (400 K).
GHYCZY KÁLMÁN.
GICZEY SÁMUEL.
GÖNCZY PÁLNÉ GÖNCZY ILONA EMLÉKÉRE.
GÖRGEY GUSZTÁV.
GÖRGEY ISTVÁN.
GREGUSS ÁGOST ÉS GREGUSS ÁGOSTNÉ (45,800 K).
GRUBER JÓZSEF.
GRÜNWALD BÉLA.
GUNDEL JÁNOS.
GYENE GUSZTÁV.
GYENE KÁROLY.
GYENES JÓZSEF.
GYÖRGY ALADÁR.
GYŐRI TAKARÉKPÉNZTÁR.
GYULAI PÁL (2000 K).
HAJDUSKA ALBERT.
HAJDUSKA EMIL.
HAJÓS JÓZSEF.
HALÁSZ GEDEON.
HAMARY DÁNIELNÉ.
HAMVAY RAJSZ IZABELLA.
HANVAY ZOLTÁN.
HARKÁNYI FRIGYES.
HARKÁNYI FÜLÖP (2000 K).
HATVANY-DEUTSCH SÁNDOR.
HECKENAST GUSZTÁV.
HEGEDÜS SÁNDOR (250 K).
HELTAI FERENCZ.
HERTELENDY-KARÁCSONYI MÁRIA.
HOFFMANN ALFRÉD.
HONTMEGYEI KASZINÓ.
HORVÁT BOLDIZSÁR (2000 K).
HORVÁTH DÖME.
HORVÁTH LAJOS.
HORVÁTH MIHÁLY.
HORVÁTH-ROHONCZY ILONA BÁRÓNÉ.
HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI KASZINÓ.
IHÁSZ LAJOS.
ILLYÉS LAJOS (sófalvi).
IPOLYI ARNOLD.
IVÁNYOS LÁSZLÓ.
JÁLICS GÉZA.
JÁNOSI GUSZTÁV.
JÁSZBERÉNYI ÁLLAMI FŐGYMNASIUM.
JEKELFALUSSY LAJOS.
JENEY LAJOS.
JOANNOVICS GYÖRGY.
JÓKAI MÓR (2000 K).
JÓNY TIVADAR.
JÓNÁS KÁROLY (300 K).
JÓSIKA SAMU BÁRÓ (720 K).

Jósika Samu báróné (2000 K).
Just József.
Kacskovics Ignácz.
Kajdacsy István (4000 K).
Kálnoky Dénes gróf.
Kandó Kálmán.
Kaposvári főgymnasium Virág Benedek önképző-köre.
Karap Ferencz (végrend. alap. 4000 K).
Karácsonyi Guidó gróf.
Karczag Béla.
Karczag István.
Karsai Albert (400 K).
Kasselik Jenő (10.000 K).
Kautz Gyula.
Kállay Ákosné.
Kállay Béni.
Károlyi Tibor gróf (400 K).
Kecskeméti kaszinó.
Keglevich Béla gróf.
Keglevich Emma grófnő.
Kemény János báró (8000 K).
Kemény Zsigmond hagyatékából (800 K).
Kenessey Albert.
Kenessey Kálmán.
Kégl György (400 K).
Kégl Julia.
Kéky Lajos.
Királyi Pál.
Kiss Lajosné (1860 előtt).
Kisujszállási ref. főgymnasium ifjúságának önképző-köre.
Klebelsberg Kunó gróf.
Kolozsvári Ferencz József tudományegyetemi könyvtár.
Kolozsvári róm. kath. főgymnasiumi ifjúság önképző-köre.
Kornfeld Zsigmond.
Kovács Aladár.
Kovács Ede (berenczei).
Kovács Ferencz és neje kúry Teréz (400 K).
Kovács kálmán (400 K).
Kovács Lőrincz (400 K).
Kovács Mátyás (1860 előtt).
Kováts Gyula dr.
Kozma ferenczné Domokos Judit.
Kónyi Manó és neje.
König Gyula.
Kralovánszky György.
Kriek Mária (1000 K).
Kubinyi Ferencz (idősb.)
Kun Géza gróf (végrend. alap. 4000 K).
Kún József (400 K).
Kvassay Ede.
Landau Horácz emlékére örökösei (2000 K).
Lányi Gyula.
Lányi Gyula (végrend. alap. 400 K).
Latinovics Illés (400 K).
Lechner Jenő dr.
Lechner Tibor dr.
Lederer Béla.
Lehoczky Tivadar.
Lethenyey Lajosné.
Léber Ignácz.
Lévay Henrik báró (600 K).
Lévai kaszinó.
Lévay József.
Lipcsey Tamás.
Lipótvárosi kaszinó (1000 K).
Lipthay Béla báró.
Lipthay Lajosné.
Lipthay sándor (kisfaludi).
Lónyay Gábor.
Lónyay Menyhért gróf.

Lukács Antal.
Lukács Györgyné s Tar Sámuelné.
Lukács József (400 K).
Lukács Móricz (20,000 K).
Madas Károly.
Madách Imre.
Magyar országos közp. takarékpénztár (400 K).
Mailáth György.
Mailáth József.
Majer Károly.
Markusovszky József.
Marosvásárhelyi Kazinczy-alapítvány (400 K).
Maszák Eleméréné.
May Lajos.
Mármarosszigeti ref. főgymnasium önképző társulata.
Mándy Elek.
Márton Ferencz (Abonyi Lajos).
Mechwarth András.
Mészáros Károly.
Mezőtúri ref. főgymnasium.
Mikó Anna grófnő (400 K).
Mikó Imre gróf.
Miskolczi takarékpénztár.
Molnár György.
Nadányi Albertné (400 K).
Nadányi Ferencz (400 K).
Nagy Elek (káli).
Nagy Gedeon (tolcsvai).
Nagy István dr.
Nagy Ivánné, Csató Mária (400 K).
Nagy Károly (1860 előtt).
Nagybecskereki főgymnasium önképző köre.
Nagymihályi kaszinó.
Nagyváradi takarékpénztár.
Nádasdy Lipót gróf.
Nemzeti színház könyvtára.
Neuwelt Ármin.
Németh Lajos.
Némethy Anna, Imre (400 K).
Névtelen (1860 előtt).
Névtelen (1860 előtt).
Névtelen (400 K).
Névtelen (1904 deczember).
Nőképző egylet fels. leányiskolájának önképző-köre.
Nyirbátori kaszinó.
Orczy Zoltán.
Ordódy István Károly.
Ormody Vilmos.
Országos Nőképző-Egyesület Vörösmarty-Önképzőköre.
Pajor István.
Pallavicini Sándor őrgróf.
Pantocsek-Pereszlényi Irma
Papp Elek.
Papp Géza.
Paulay Ede (400 K).
Pekár Imre (400 K).
Pesti Hazai Első Takarékpénztár (Alapítványát évenként 400 K-val megújítja).
Pesti Napló szerkesztősége.
Pécsi nemzeti kaszinó.
Pécsi takarékpénztár.
Péterffy István.
Pfeffer János (400 K).
Pilaszanovics József.
Pilta Jánosné (1860 előtt).
Piufsics Lajos.
Podmaniczky Ármin báró.
Podmaniczky Árminné bárónő.
Podmaniczky Frigyes báró (1860 előtt).
Podmaniczky Gézáné bárónő.

Poll Imre.
Pompéry János (400 K).
Pongrácz Anna.
Pongrácz Lajos (honti).
Radó Antalné.
Rakovszky István, főszámsz. eln.
Rácz György.
Ránolder János (400 K).
Reményi Ede.
Reviczkyné Bay Sarolta.
Révai Testvérek, irod. intézet.
Rimaszombati kaszinó.
Ritoók Zsigmondné Tormay Mária.
Rosti Pál.
Rottenbiller Lipót.
Rozsnyói premontrei-rendi főgymnasium.
Rökk Szilárd.
Rupp Kornél.
Ruszt József (1000 K).
Ruttkay Márton.
Samarjay Károly.
Sárközy Kázmér (ifjabb).
Schedius Lajos (idősb. 1860 előtt).
Schlichter Izidorné.
Schmidt Mária dr.
Schreiber Ignácz (Kautz Gyula emlékezetére 1000 K).
Schossberger Vilmos (tornyai, 800 K).
Schwanfelder József.
Selmeczi magyar olvasó-kör.
Sigray Fülöp gróf.
Singer Zsigmond.
Somssich Pál.
Sopronmegye (1860 előtt).
Sréter Klára (1000 K).
Stein I. Nátán (2000 K).
Stern Dávid.
Stépán Gábor.
Stiassny Ilona.
Stráda Béla.
Sváb Jakab.
Szabady Ferenczné.
Szabó Dávid.
Szarvasi kaszinó.
Szász Béla.
Szász Gerőné Pap Anna.
Szászvárosi Kún-kollégium.
Szászvárosi ref. Kún-kollégium.
Szathmáry Károly (50 aranynyal.)
Szatmárnémeti r. kath. tanítónőképző-intézet.
Szecskay Kornél.
Szeged város közönsége.
Szegedi Sándor.
Szemere Pál (1860 előtt).
Szende Károly.
Szenger Ede (300 K).
Szentandrássy Lajos.
Szentesi állami főgymnasium (Pálya Ferencz tanár adományából).
Szentgyörgyi Albert.
Szentiványi Károly (300 K).
Szentiványi Márton (ifjabb).
Szentiványi Miklós.
Szentpály Klementina.
Szerb György.
Szécsen Antal gróf.
Széchenyi Gyula gr.
Széchenyi Ödön gr. (400 K.)
Széher Árpád, Szalóki (400 K.)
Széher Mihály, fia, Árpád, emlékére (10,000 K).
Székely Ferencz, takarékpénztári vezérigazgató.
Székesfehérvári kath. főgymnasium önképző-köre.

Szelestey László.
Szigetvári Iván (400 K).
Szigligeti Ede (600 K).
Szijjártó Sámuel.
Szilágyi Dezső.
Szilágy vármegye közönsége.
Szily Kálmán.
Szinnyei József id.
Szinyey-Jekelfalussy Valéria.
Szitányi Adolf.
Szitányi Bernát.
Szitányi Izidor.
Szitányi Vilmos.
Szlávy József (400 K).
Szmrecsányi Jánosné Szmrecsányi Paula.
Szombathy Lajos.
Szontágh Pál (4148 K).
Szontágh Tivadarné.
Szőcs Ferencz (2000 K).
Szőke Lajos.
Szőllősy Etele.
Szőllősy Jánosné (1860 előtt).
Sztankovánszky Imre.
Sztrokay Boldizsárné Edvi Illés Matild.
Sztupa György.
Szücs Lajosné.
Szücs Miklós József.
Tanárky Julia.
Tárkányi Béla (600 K).
Teleki Domokos gróf (idősb).
Teleki Sándor gróf.
Than Károly.
Thanhoffer Pál.
Thótt Rezső.
Tihanyi Ferenczné.
Tisza Kálmán.
Tisza Kálmánné Degenfeld Ilona grófnő (400 K).
Tisza László.
Tisztviselők Országos Egyesülete.
Toldy Ferencz (800 K).
Tomori Anasztáz (10.000 K).
Tordai nőegylet.
Tormay Béla (ifjabb).
Tormay Cecil.
Tormay Géza.
Tóth György.
Tóth Lőrincz.
Tököly Péterné Gyiokó Irma (400 K).
Töltényi Miklós.
Török Elemér (400 K).
Török Sándor.
Töttössy István.
Trefort Ágoston (1860 előtt).
Udvardy Cserna Vincze.
Ullman Károly.
Újvidéki kath. magyar főgymnasium Vörösmarty-Önképzőköre.
Ungvári főgymnasium Dayka-köre.
Vadász Lipót.
Vadnay Andor.
Vadnay Károly hagyatéka (2400 K).
Vajda Ödön zirczi főapát (800 K).
Vajdafy Gusztáv.
Valics Antalné.
Vargha Gyula (400 K).
Vay Ádámné Lónyay Mária grófné.
Vay Károlyné grófné (400 K).
Várady János.
Várady Károly (400 K).
Veszprémi nemzeti kaszinó.

Vécsei Béla.
Végh Artúr.
Végh István (verebi).
Véghelyi Imréné Pázmándy Karolina.
Vérey József.
Vésztői kaszinó.
Vida Károly.
Vigyázó (Bojári) Jozefin grófné, testvére, ifjabb bojári Vigyázó Sándor emlékére (8000 K).
Viktorin József.
Viola József (1860 előtt).
Visontai Soma dr.
Vizaknai Antal dr.
Vojnics Márk.
Vojnics Tivadarné.
Wahrmann Mór (2400 K).
Weisz Bernát Ferencz.
Weisz Manfréd (700 K).
Wellisch Alfréd.
Wenckheim Béla báró.
Wenckheim Krisztina grófné.
Wenzel Gusztáv.
Weninger Vincze (400 K).
Wesselényi József báróné.
Vásárhelyi Wodianer Artur (régebbi rendes alapítványán kívül ujabb 10,000 K).
Wolfner Tivadar.
Zachar István.
Zentai főgymnasium Kossuth önképző-köre.
Zichy Antal (8000 K).
Zichy Domokos gr. (1860 előtt).
Zichy Géza gróf (1000 K).
Zseny József.
Zsilinszky Mihály.
Zsivora György (1800 K).
Ziska Julia, Somogyi Dezső emlékére (1200 K).

Az 1860 előtt tett alapítványok rendes összege 100 korona, az 1860 után tettek 200 koronásak. A nagyobb alapítványok külön meg vannak jegyezve.

KIVONATOK A TÁRSASÁG JEGYZŐKÖNYVEIBŐL.

1917 március 21.

1. Titkár jelenti, hogy Ponori Thewrewk Emil, a Társaság nagyérdemű régi tagja a mult hó 24-én elhunyt. Az elnökség a Társaság nevében koszorút helyezett ravatalára s kifejezte a család előtt a Társaság részvétét. A temetésen a Társaságot a két titkár s több rendes tag képviselte, kik közül Hegedüs István mondott a Társaság nevében is búcsuztató beszédet. A Társaság mély megilletődéssel fogadja a szomorú jelentést, az elnökségnek a gyászeset alkalmával tett intézkedéseit jóváhagyja s a kitünő rendes tag elhunytán érzett őszinte fájdalmának kifejezését a mai ülés jegyzőkönyvébe iktatni rendeli.

2. Titkár jelenti továbbá, hogy *a)* a mult hó 7-én tartott közülésen a Társaság rendes tagjaivá megválasztottak valamennyien levélben jelentették ki, hogy megválasztásukat köszönettel elfogadják s a Társaság munkáiban részt fognak venni. Leveleik felolvastatnak. Tudomásul szolgál.

b) Lévay József r. tag levélben mond meleg köszönetet az üdvözlésért, melyet a Társaság mult hó 11-én tartott ünnepélyes közüléséből intézett hozzá *Arany bölcsője* című költeményének hatása alatt, s melyet József Ferencz kir. herczeg ő fensége s a magyar közélet számos kitünősége szintén aláírt. A Társaság a levelet nagy tetszéssel fogadja.

c) A Társaságot a Petőfi-Társaság meghívta volt f. hó 18-án Arany János emlékezetének szentelt ülésére. A Társaságot az ülésen több tagja képviselte. Tudomásul szolgál.

3. A felolvasások során *a)* Szász Károly székfoglalóul emlékbeszédet olvas fel Fiók Károly elhunyt tagról. A felolvasás végeztével az elnök üdvözlő beszéd kiséretében átnyujtja Szász Károlynak rendes tagsági oklevelét, ki viszont beszédben mond köszönetet az elnöknek és a Társaságnak.

b) Kozma Andor Goethe Faustja II. részének 5. felvonását mutatja be a saját műfordításában. Elnök üdvözli a felolvasót a nagy mű teljes lefordításának befejezése alkalmából.

4. A zárt ülésen elnök az Arany János születése századik év-

fordulójának tervezett megünneplésére vonatkozólag jelenti, hogy Négyesy László ünnepi munkájából 14 ezer példány már szétküldetett az iskoláknak s ezer példány még rendelkezésére van a Társaságnak, hogy még utólagos kéréseknek is eleget tehessen; Arany János két budapesti szobrára f. hó 2-án az elnök, a titkár és Négyesy László r. tag letette a Társaság koszorúit; a tervezett Arany-matinéek nem voltak megvalósíthatók, mert a Nemzeti Muzeum terme más czélra volt elfoglalva s a szénhiány miatt különben is hetekig szünetelnie kellett minden gyülekezésnek; a Szalontára tervezett emlékoszlop a munka, az anyag-beszerzés és szállítás ismeretes nagy nehézségei és meggyőzhetlen költségei miatt egyelőre szintén csak terv maradt s különben a szalontai Arany-emlékünnep is jobb időkre halasztatott el. Tudomásul szolgál.

5. A mult havi közülésen megválasztott r. tagok székfoglalójuk alkalmával egy-egy elhunyt tagról megemlékezni tartozván, a Társaság elhatározza, hogy Molnár Ferencz Sebők Zsigmondról, Kéky Lajos Ágai Adolfról, Sajó Sándor Dalmady Győzőről, Szemere György pedig Somló Sándorról emlékezzék meg. Takáts Sándor olyan helyre választatván, mely előbb nem volt betöltve, székfoglalója alkalmából hasonló megemlékezéssel nem tartozik.

6. Ünnepélyes ülés Tompa Mihály emlékezetére, születése századik évfordulója alkalmából. A Társaság a f. év őszén egyik havi ülését ünnepi jelleggel Tompa Mihály emlékezetének szenteli s felkéri Jakab Ödönt és Sajó Sándort, hogy ezen Tompa Mihályról szóló költemények felolvasásával vegyenek részt.

7. Titkár engedelmet kér rá, hogy a Társaság irnokául a lemondott Jónás Károly helyett Trócsányi Zoltánt alkalmazhassa. A Társaság az engedelmet megadja.

8. Ilosvay Lajos vall. és közokt. államtitkár értesíti a Társaságot, hogy Vajda János elhunyt tag szűkölködő testvérei a vall. és közokt. minisztériumtól, a Társaság ajánlására, 200 K segélyben részesültek. Köszönettel vétetik tudomásul.

1917 április 4.

1. Titkár jelenti, hogy *a)* a Pesti Hazai Első Takarékpénztáregyesület régi alapítványához, mint évenként rendesen, ismét 400 K összegű adományt csatolt. Hálás köszönettel vétetik.

b) Kozma Andor Kisfaludy Károly első fakoporsójából, melyben a budapesti Váczi-temetőbe helyezték (a hol exhumálásáig s a Kerepesi-úti temetőbe történt átszállításáig nyugodott), egy törmelékdarabot ajánlott fel a Társaság ereklyetárának. Ezt a koporsó-darabot

néhai Fésűs György, a pozsonyi egyetem jogi fakultásának elhúnyt dékánja, még mint az exhumálásnál jelen volt ifjú tette el s őrizte meg kegyeletesen haláláig. Ugyancsak Kozma Andor szintén a Társaság ereklyetárának ajánlotta fel Görgei Artúrnak egy füzetét, melybe a tábornok, még mint ifjú gárdista, sajátkezűleg írta volt be mindazokat a hazafias magyar költeményeket, melyek neki különösen megtetszettek. A Társaság a felajánlott ereklyéket köszönettel elfogadja s ereklyetárába helyezni rendeli.

2. Ambrus Zoltán r. tagot, a budapesti Nemzeti Szinház új igazgatóját, a Társaság az ülésben ekkor jelenlévők egyhangulag hozott határozatával a Shakespeare-bizottság tagjává választja.

3. Alexander Bernát bíráló jelentést tesz Hegedüs István költeményeinek gyüjteményéről s azt a Társaságnak az alapítói könyv-illetmény-sorozatban kiadásra ajánlja. Megjegyzi azonban, hogy a gyüjtemény többet tartalmaz, mint a mennyi egy kötetben elfér s hogy a költemények egy része már könyvalakban is megjelent. Minthogy értesülése szerint az alapítói illetmény-sorozatban csupán egy kötet költemény kiadása van tervezve, Hegedüs István felszólítandó lenne, hogy az egész anyagból egy kötetre valót szemeljen ki. Az ügyet a Társaság az elintézésére illetékes könyvkiadó-bizottsághoz teszi át.

1917 május 9.

1. Titkár jelenti, hogy *a)* Lechner Gyula elhunyt lev. tag két fia, dr. Lechner Tibor és dr. Lechner Jenő urak, egyenként 200—200 kor. összeggel, a Társaság alapító tagja óhajt lenni. Szivesen, köszönettel vétetik tudomásul.

b) A M. T. Akadémia nagygyűlésén, mely Arany János emlékezetének volt szentelve, a Társaság kellően volt képviselve. Tudomásul szolgál.

c) Egyéb Arany János-emlékünnepélyekre, így a Szent István Akadémiáéra, a Társaság szintén kapott meghívókat. Köszönettel vétetnek; a tagok a lehetőséghez képest meg fognak az emlékünnepélyeken jelenni.

d) A Társaság ünnepélyes Arany János-közülése alkalmából kiadott, Négyesy László irta Arany-füzetet az ország iskolái lelkes örömmel fogadták s folyton újabb és újabb kérések érkeznek érte a Társasághoz. A zárt ülésen Négyesy László bemutat néhányat ama levelek közül, melyekben az iskolák melegen mondanak köszönetet a Társaságtól kapott Arany János-füzetért. Kiválóan örvendetes ezek közül a nagyszebeni szász gymn., a gyulafehérvári kath. gymn., az

eperjesi angol kisasszonyok nőiskolája s a budapesti mintagymnasium szép köszönőlevele. Elnök úgy ezekből, mint a sok újabb kérésből, melyeket a Társasághoz a füzetért mindennemű iskolák intéznek, szivesen állapítja meg a füzet teljes sikerét; minthogy azonban a füzet, melynek kiadási költségeit részben a m. kir. vall. és közokt.-ügyi kormány fedezte, már a szalontai Arany-ünnep alkalmára tartalékba tett 400 példányon kívül mind szétküldetett s voltakép mindaz az iskola, főképen középiskola, kapott belőle kellő számú példányt, melynek a Társaság e művet szánta volt, — az újabb kérések teljesítésére a Társaság készlettel nem rendelkezik. E kérések nagy része különben olyan iskoláktól ered, melyeknek, ha érdeklődésük dicséretes is, a műre nem tanuló-ifjúságuk érdekében van szükségük. A kiterjesztett jóakarat mellett méltánylást érdemlő újabb kérések is csak az esetben lennének tehát teljesíthetők, ha a vall. és közokt.-ügyi kormány elhatározná, hogy a mennyiben még a mű szedése együtt van, abból még további példányokat nyomat és bocsát a Társaság rendelkezésére. A Társaság felkéri az elnökséget, hogy legyen szives a vall. és közokt.-ügyi minisztert megkeresni további példányok nyomatása iránt. A mennyiben ez sikerrel járna, a leginkább méltánylást érdemlő kérések teljesíthetők lesznek.

2. A felolvasások során Bánffy Miklós gróf megválasztott rendes tag székfoglalóul emlékezést olvas fel Baksay Sándor elhúnyt tag irodalmi egyéniségéről és műveiről; majd felolvassa a saját *A szőnyeg* című elbeszélését. Elnök a széket foglalt rendes tagot beszéddel üdvözli s átnyujtja neki tagsági oklevelét, ki azt köszönettel átveszi.

3. A nagyszalontai Arany-ünnep rendezősége értesíti a Társaságot, hogy Beck Fülöp szobrászművészszel Arany János-plaquetteket készíttetett; ajánlja, hogy azokból a Társaság is rendeljen. A Társaság gyüjteménye részére egy Arany-plaquette-t rendel. Az egyes tagok saját költségükre szintén a Társaság útján rendelhetnek.

4. Berzeviczy Albert másodelnök tudatja a Társasággal, hogy a Muzeumok és könyvtárak országos tanácsa őt, mint a Shakespeare-bizottság elnökét értesítette, hogy a Shakespeare-Tárt csupán a nagyobb városok könyvtárainak ajánlhatja megrendelésre. Ugyancsak Berzeviczy Albert másodelnök közli a Társasággal, hogy Brandl úr, a Weimarban székelő német Shakespeare-társaság elnöke üdvözletet küldött a Shakespeare-bizottságnak és így közvetve a Társaságnak is. A közlés tudomásul szolgál, az üdvözlet köszönettel vétetik.

5. Ferenczi Zoltán előterjesztést tesz a Wallentinyi-féle Tompa Mihály-levélgyüjteményről, melynek átvizsgálására a Társaság őt kérte volt fel. Nagy elismeréssel szólt a gyüjtő végzette lelkiismeretes és

buzgó munkáról; minthogy azonban annak eredménye igen terjedelmes gyüjtemény lenne, melynek kiadási költségei számításai szerint meghaladnák a Társaságnak erre fordítható anyagi erejét, kéri, hogy a Társaság rajta kívül még egy-két tagot kérjen fel a becses gyüjteménynyel való beható foglalkozásra, a kikkel együtt esetleg megtalálható volna a módja a gyüjtemény kisebb terjedelemben leendő kiadásának, lényeges tartalma sérelme nélkül. Négyesy László a gyüjteményt a Társaság levéltára részére kívánná megszereztetni, a kiadásra való kötelezettség elhagyásával. Radó Antal elégnek vélné válogatott levelek kiadását legfeljebb 25 íves kötetben. Sebestyén Gyula a már közismert levelek helyett csupán regestát óhajtana, hogy a kötet túlságosan terjedelmes ne legyen. A Társaság Ferenczi Zoltán mellé Császár Elemért és Kéky Lajost kéri fel a gyüjtemény átvizsgálására. Ők hárman, mint bizottság, állapodjanak meg a teendőkről s tegyenek javaslatot a Társaságnak, mely javaslat a gyüjtő tiszteletdíjára is kiterjeszkedjék.

1917 június 6.

1. Elnök jelenti, hogy Grünwald Vilmosné szül. Ernst Paula úrnő a Társaságnak ötezer korona összeget ajánlott fel alapítványul azzal a czéllal, hogy e megcsorbíthatlan tőke kamatai kétévenként jutalmul tüzessenek ki, felváltva lyrai vagy kisebb elbeszélő-költeményre és a következő alkalommal prózában írt elbeszélésre. A jutalomra a Társaságnál szokásos pályázati szabályok szerint történnék a pályázás, titkosan, jeligés levelek mellékelésével. A Társaság, hosszabb eszmecsere után, a felajánlott jutalom-alapítványt köszönettel elfogadja.

2. A Greguss-jutalom szabályzatához elnök, utalással a legutóbbi esetre, a következő pótlást javasolja: «Kivételes indokolt esetben a jutalomra vonatkozó előadói jelentés elkészítését és megtételét a Társaság az előzetesen kijelölt előadó helyett más bizottsági tagra vagy meghívott szakértőre is rábízhatja». Berzeviczy Albert pártolja a javaslatot, de azt is szükségesnek tartaná, hogy a rendes előadó helyettesítésének ideje oly módon határoztassék meg, mely kizárja, hogy a jelentéstételre rögtönözve kellessék valakit felkérni. Elnök kijelenti, hogy javaslatában az intentio ugyanaz, a melyet a felszólaló is kifejezett s az éppen a legutóbbi eset ismétlődhetésének kiván, a mennyire lehetséges, gátat vetni. A Társaság a javasolt pótlást elfogadja s annak végleges megszövegezését, mely a késői helyettesítéseknek lehetőségig provideáljon, az elnökségre bízza.

3. Dalmady Ödön, a Társaság elhunyt tagjának, Dalmady Győzőnek fia, 200 K összeggel a Társaság alapító tagjai közé kíván lépni.

A Társaság az alapítványi összeget köszönettel elfogadja s Dalmady Ödönt alapító tagjai közé bejegyzi.

4. Titkár jelenti, hogy a Társaság Évlapjainak 50-ik kötete (1916—17.), továbbá, az alapítók 1916—17-ik évi könyvilletményeül, Baksay Sándor hátrahagyott munkáinak 3 kötete és Kozma Andor Hetedhét országról című kötete megjelent és szétküldés alatt van. Radó Antal javasolja, hogy ezekkel együtt a tagoknak Négyesy László jubiláris Arany-füzete is megküldessék. Tudomásul szolgál.

5. Sebestyén Gyula, mint a Társaság Népköltési Gyüjteményének szerkesztője, hivatkozással egy régibb jelentésére, mely szerint Bartalus István hagyatékában 150 dal maradt Arany János feljegyzésében, javasolja, hogy ezeket a Társaság egy kötetben adja ki, nemkülönben javasolja, hogy egy kisebb kötetben adja ki a Társaság az Arany-család (Arany János, Juliska és László) népmese-gyüjtését is. Ez alkalommal kimerítően megvilágítja e gyüjtések eredetének, értékének és új, kánonszerű kiadhatásának, valamint e kiadás szükségességének összes körülményeit s végül indítványozza, hogy adja ki a Társaság, az erre legnagyobb örömmel vállalkozó Athenæum útján, minden egyéb népköltési gyüjteményt megelőzően: 1. a szalontai népmese-gyüjteményt; 2. Arany János népdal-feljegyzéseit és Arany László népmese-gyüjteményét, ezen egyesítő czím alatt: «Arany János és családja gyüjtései.» Sebestyén Gyula javaslatának megbeszélése során Voinovich Géza biztosítja a Társaságot, hogy Arany László gyüjtésének újból való kiadása a kiadói jog szempontjából a Társaságra nézve semmiféle nehézségbe ütközni nem fog s arra külön költségeket nem róhat. A Társaság a javaslatot elfogadja, azonban első sorban az Arany-család gyüjteseinek kiadását kivánja; a szalontai népköltési gyüjteményt szintén ezekkel egyidőben óhajtja kiadatni, de csak ha ez azoknak kiadását semmikép sem hátráltatná.

6. Tompa Mihály leveleinek gyüjteménye ügyében, melyet annak összegyüjtője és szerkesztője, Wallentinyi Dezső kiadás végett nyujtott be, a Ferenczi Zoltán, Császár Elemér és Kéky Lajos r. tagokból álló bíráló bizottság beterjeszti jelentését. A Társaság a jelentést az abban tett összes javaslatokkal együtt elfogadja. Ezen az alapon felajánlja a gyüjtemény szerkesztőjének, Wallentinyi Dezsőnek, hogy Tompa Mihálynak a gyüjteménybe foglalt ama leveleit, melyeket írókhoz intézett s irodalmi érdekességűek és melyek, e mellett, eddig még egyéb gyüjteményben ki nem adattak, megfelelő bevezetéssel s a feltétlenül szükséges, tömör jegyzetekkel, alkalmas időben kiadja. Az egy kötetnél nem terjedelmesebb kiadvány függelékébe Tompa összes irodalmi érdekű leveleinek a czímzettek nevei betűrendje szerint készült jegy-

zéke, a legfontosabb s igen rövidre fogott életrajzi adatokkal felveendő. A kötet tiszteletdíjául, a gyüjtő-szerkesztő bevezető tanulmányáért s egyéb saját írásaiért ívenként 60 K, a levélszövegekért ívenként 30 K számíttatik. Ezenkívül a Társaság levéltára részére az egész gyüjteményt megvásárolja 2200 K összegért, melyből azonban a kötetbe felveendő levélszövegek és az ezekhez tartozó jegyzetek tiszteletdíja fejében 600 K levonatik. Mindezen feltételekről a gyüjtemény-szerkesztő értesítendő; a Társaság határozata a feltételeknek a gyüjtemény-szerkesztő részéről írásban kinyilatkoztatott elfogadásával végérvényessé válik.

1917 október 3.

1. Elnöklő másodelnök üdvözli a nyári szünet után első ízben összegyült tagokat és sajnálattal jelenti, hogy a Társaság elnöke gyöngélkedése miatt nem vehet részt az ülésen. Megnyitván az ülést, annak napirendjére a f. hóban megtartandó ünnepélyes Tompa Mihály emlékülés tárgysorának végleges megállapítását s az ülés helyének és idejének meghatározását tűzi ki. Az ülés hosszabb megbeszélés s az összes körülmények tekintetbe vétele s megfontolása után elhatározza, hogy a Tompa Mihály születésének századik évfordulóját ünneplő ülést a f. hó 28-ik napján, délelőtt ½11 órai kezdettel, a M. T. Akadémia dísztermében tartja meg, a következő tárgysorral: 1. elnöki megnyitó, mely Tompa Mihályt méltatja, a gyöngélkedő társasági elnök helyett Berzeviczy Albert másodelnöktől; 2. költemény Tompa Mihályról Szabolcska Mihály r. tagtól, a mennyiben ez költeményét nem a M. T. Akadémiának ugyancsak a f. hóban tartandó Tompa-emlékülésén olvasná fel; 3. tanulmány Tompa Mihály költészetéről, Négyesy László r. tagtól; 4. ének Tompa Mihályról, Sajó Sándor r. tagtól; 5. felolvasások Tompa Mihály költeményeiből, melyekre a Társaság Vargha Gyula titkár, r. tagot kéri fel, ki a felkérésnek eleget tenni késznek nyilatkozik.

2. Titkár jelenti, hogy a Társaság Gömör vármegye által Rimaszombatban mult hó 28-án rendezett Tompa-ünnepre meghívót kapott s az ünnepre koszorúval díszítette fel Tompa rimaszombati szobrát, az ünneplőket pedig táviratban üdvözölte. A lelkes és meleghangú táviratot felolvastatik. A Társaság Gömör vármegyét viszont a saját Tompa-emlékülésére szintén meghívja. Helyesléssel vétetik tudomásul.

3. Apponyi Albert gróf vall. és közokt.-ügyi miniszter köszönő választ küldött a Társaság levelére, melyben őt hivatalba lépése alkalmával a Társaság üdvözölte. Tudomásul szolgál.

4. A Petőfi-Társaság Tompa-ünnepére a Társaság meghívót kapott s azon több tagja meg is jelent. Tudomásul szolgál.

5. Titkár jelenti, hogy Moldován Béla festőművész Sebők Zsigmond elhúnyt tag arczképét a Társaság megbízásából elkészítette. Tudomásul szolgál.

6. Radó Antal indítványozza, hogy a Társaság képviseltesse magát a közelebbi napokban Budapestre érkező kiváló német költőnek, Fulda Lajosnak előadásán s az esetleg részére rendezendő lakomán. A Társaság képviseletére Berzeviczy Albert másodelnököt kéri fel.

1917 november 7.

1. Titkár jelenti, hogy *a)* a Társaság ünnepélyes Tompa Mihály emlék-ülésére a debreczeni Csokonai-kör Kardos Albert és Pap Károly urak személyében képviselőket küldött s azok az ülésen megjelentek. A Társaság megköszönve a Csokonai-kör figyelmét, örömmel veszi tudomásul.

b) Keleti Gusztáv elhúnyt tagnak a kerepesi-temetőben emelt síremlékére f. hó 1-én történt felavatása alkalmával Császár Elemér letette a Társaság koszorúját. Ágai Adolf elhúnyt tagnak a rákoskeresztúri temetőben emelt síremléke f. hó 1-én történt felavatásánál a Társaságot Kozma Andor és Kéky Lajos képviselte s az előbbi a Társaság nevében beszédet mondott. Tudomásul szolgál s a Társaság köszönetet mond az illető tagoknak, kik a kegyeletes küldetésekben eljártak.

c) A Protestans irodalmi társaság közgyűlésén, melyre a Társaság hivatalos volt, a Társaság képviseletében az elnök és több tag jelent meg. Tudomásul szolgál.

d) A mult hó 31-én lejárt pályázatokra érkezett pályaművek jegyzéke felolvastatik. Lejárt pedig: 1. a Lukács Krisztina széptudományi jutalom (A lyra fejlődése stb.), melyre egy vázlatos pályaműterv érkezett; 2. a Széher Árpád-jutalom költői elbeszélésre, — érkezett 15 pályamű; 3. a Somogyi Dezső-jutalom Henszlmann-tanulmányra, érkezett 1 pályamű; 4. a Bojári gróf Vigyázó-jutalom elbeszélésre, érkezett 4 pályamű; 5. Radó Antal jutalma műfordításra az újabb német lyrából, érkezett 14 pályamű. Tudomásul szolgál.

2. Elnök a Társaság nevében melegen üdvözli Négyesy Lászlót, ki e napokban legfelsőbb királyi kitüntetésben részesült. Négyesy László köszönetet mond. Köztetszéssel fogadtatik.

3. Titkár jelenti, hogy a Greguss-bizottság mai ülésén, megállapíttatván, hogy a jutalom sora most zenei műveken van, a jutalmazási jelentés elkészítésére Zichy Géza gróf r. tag kéretett fel. Minthogy azonban ő a megbízást nem fogadta el, ugyancsak az ő javasla-

tára jelentéstevőül a bizottságba szakértőül meghívott Kern Aurél úr kéretett fel, ki a felkérésnek eleget tenni késznek nyilatkozott. Tudomásul szolgál.

4. A lejárt pályázatok bíráló bizottságainak megalakítása: 1. Lukács Krisztina széptudományi jutalom, bírálók: Császár Elemér, Négyesy László, Sajó Sándor; 2. Széher Árpád-jutalom, bírálók: Ferenczi Zoltán, Kéky Lajos, Zempléni Árpád; 3. Somogyi Dezső-jutalom, bírálók: Alexander Bernát, Beöthy Zsolt, Riedl Frigyes; 4. Bojári gróf Vigyázó-jutalom, bírálók: Jakab Ödön, Pekár Gyula, Szász Károly; 5. Radó Antal jutalma, bírálók: Ferenczi Zoltán, Hegedüs István, Voinovich Géza.

5. A jövő évi február hóban tartandó ünnepélyes közülés tárgysorának tervezése. Az ünnepélyes közülést a Társaság a költő Zrinyi Miklós emlékezetének kívánja szentelni s felkéri Takáts Sándor megválasztott rendes tagot, hogy ezen az ülésen Zrínyiről szóló tanulmánynyal, Ábrányi Emilt, hogy Zrínyiről szóló költeménynyel vegyen részt; Váradi Antal r. tagot, hogy az ülésen a Zrínyiászból egy részt olvasson fel s végül Kozma Andort, hogy Kazinczy, Kölcsey és Vörösmarty Zrínyiről szóló költeményeit olvassa fel.

6. Elnök hivatkozva a Társaság régibb elvi határozatára, idején valónak látja, hogy a Társaság elhúnyt érdemes tagjának, Dalmady Győzőnek válogatott költeményeiből egy kötetet adjon ki az alapítók könyvilletmény-sorozatában. A Társaság megbízza Sajó Sándort, hogy a kiadandó Dalmady-kötet részére a megfelelő költeményeket válogassa ki s a kötet tervét terjeszsze a Társaság elé.

7. Radó Antal felhívja a Társaság figyelmét az Alapszabályok elavult paragraphusaira s előterjeszti, számos tag aláírásával, indítványát, hogy azok kiküszöbölésére, illetőleg az Alapszabályok korszerű módosítására bizottság küldessék ki, mely javaslatait mielőbb terjeszsze a Társaság elé. Elnök megállapítja, hogy az alapszabály-módosításra végérvényesen a közülés illetékes s javasolja ezért, hogy Radó Antal indítványának elfogadása esetén a módosításokat előkészítő bizottság munkálata a jövő februárban tartandó két választó közülés egyikének napirendjére tüzessék. A Társaság Radó Antal indítványát, valamint az elnök javaslatát elfogadja s az alapszabálymódosító bizottságot Beöthy Zsolt elnökből, Radó Antalból és Szász Károlyból alakítja meg.

8. Titkár jelenti, hogy Kéky Lajos r. tag 200 K-val a Társaság alapítói közé lép. Köszönettel fogadtatik.

1917 deczember 5.

1. Titkár bemutatja és felolvassa Prónay Dezső bárónak, Pest vármegye közélete kiváló alakjának levelét, melyben a Társaságot üdvözli az alkalomból, hogy az ülését, melyen Dalmady Győző költői emlékezetének áldoz, ki nemcsak a Társaság tagja, hanem Pest vármegye főjegyzője is volt, a vármegye székházában tartja. Ugyancsak felolvassa titkár a levélhez mellékelt verset, melyben báró Prónay Dezső Dalmady Győző honfiúi és emberi érdemeit nemes melegséggel magasztalja. A Társaság hálás köszönetét jelenti báró Prónay Dezsőnek.

2. A felolvasások során Sajó Sándor székfoglalóul emlékbeszédet olvas fel Dalmady Győző elhúnyt tagról. Elnök beszédben üdvözli a széket foglalt rendes tagot s átnyujtja neki tagsági oklevelét, melyet az meleg köszönő szavakkal vesz át. A Társaság, valamint a nagy számban egybegyült díszes hallgatóközönség a székfoglalót, nemkülönben az utána váltott beszédeket élénk tetszéssel fogadja.

3. A jövő évi febr. 10-én tartandó ünnepélyes közülésnek a költő Zrínyi Miklósra vonatkozó tárgysora folytatólagosan előkészítő megbeszélésre tüzetik ki. Tudomásul szolgál, hogy Takáts Sándor megválasztott r. tag hajlandó az ünnepélyes ülésre Zrínyiről szóló tanulmányt írni; ugyancsak Ábrányi Emil r. tag kész Zrínyi emlékezetére költeményt felolvasni. Váradi Antal, a Társaság felkérésére, a Zrínyiászból megfelelő részletet fog bemutatni, Kozma Andor pedig Vörösmarty, Kazinczy, Kölcsey és a maga Zrínyiről írott költeményének felolvasására vállalkozik.

4. A Társaság a Ponori Thewrewk Emil elhunytával megüresedett egy r. tagsági helyet a jövő évi febr. hó 6-án tartandó választó közülésen betölteni kivánja. A többséggel hozott határozat szerint a választás erre a helyre íróra fog kitüzetni.

5. Elnök bejelenti, hogy Zichy Géza gróf r. tag a Greguss-jutalom zeneköltés-előadói tisztéről lemondott. Tudomásul szolgál. Az új zeneköltés-előadó választása a legközelebbi közgyűlés tárgysorára tüzendő ki.

6. Titkár előterjeszti javaslatát a jövő évi ülések rendjéről. A Társaság a jövő évi ülések idejét következőképpen határozza meg: jan. 9. rendes havi ülés; febr. 6. előzetes és tagválasztó közülés; febr. 10. ünnepélyes közülés; febr. 13. tisztujitó közülés; márcz. 6, ápr. 10, május 8, jun. 5, okt. 2, nov. 6 és decz. 4 rendes havi ülések. Julius, augusztus és szeptember hóban a rendes ülések szünetelnek.

1917 deczember 29.
(Rendkívüli ülés.)

1. Elnök az ülést megnyitván, mielőtt az ülés tulajdonképeni és egyetlen tárgyára térnénk, egy kegyeletes évfordulóról kíván megemlékezni, Szilády Áron ötvenéves tagságáról. Tisztelt társunk, kit aggkora gátol, hogy közöttünk megjelenjék, két irányban is úttörő munkásságot fejtett ki. Ő volt az első, ki műfordításaival a keleti, az arab és perzsa költőkre felhívta a magyar közönség figyelmét. Szintén úttörő munkát végzett az által is, hogy középkori és XVI. századbeli költészetünket az európai tudomány historiai és philologiai módszerével vizsgálta, s kimutatta az európai irodalmakkal való kapcsolatát. Fáradhatatlan s eléggé meg nem becsülhető munkásságot fejtett ki ezen a téren. Indítványozza, hogy Szilády Áron érdemeit jegyzőkönyvben örökítsük meg s őt magát üdvözlő irattal keressük fel. Általános helyeslléssel fogadtatik.

2. Kern Aurél előadó felolvassa jelentését, részletesen ismertetve az 1911—16. évkörben megjelent jelentékenyebb magyar zeneműveket. Jelentése végén, mint a Greguss-bizottság egyhangú megállapodását, azt a javaslatot terjeszti elő, hogy a 2000 koronás jutalom, mint legjelesebbnek, Hubay Jenő *1914* című symphoniájának ítéltessék oda. Az ülés a javaslatot minden vita nélkül egyhangulag elfogadja.

3. Elnök Kern Aurél előadónak páratlan szorgalommal s nagy szakavatottsággal készült jelentéséért a társaság nevében meleg köszönetet mond. A jelentést a jan. 9-iki ülésen Pekár Gyula r. tag fel fogja olvasni. Tudomásul szolgál.

1918 január 9.

1. Titkár jelenti, hogy *a)* a lejárt Greguss-jutalom nyertese, Hubay Jenő zeneköltő köszönőlevelet intézett a Társasághoz; titkár a levelet felolvassa. A Társaság szivesen veszi tudomásul.

b) Szűcs Miklós József 200 K összegű alapítványt ajánl a Társaságnak. Tudomásul szolgál.

2. A felolvasások során Kéky Lajos székfoglalóul emlékbeszédet olvas fel Ágai Adolf elhunyt r. tagról. Elnök a székfoglaló után meleg szavakkal üdvözli Kéky Lajost s átnyujtja neki rendes tagsági oklevelét, melyet az új r. tag köszönő beszéddel vesz át. A Társaság élénk tetszéssel fogadja úgy a székfoglaló felolvasást, mint az ezután elhangzott beszédeket.

3. Zárt ülésen titkár jelenti, hogy a jövő hó 6-án tartandó tagválasztó közgyülésen betölthető egy rendes tagsági helyre egyetlen tagajánlás érkezett be, szabályszerű időben és szabályszerűen kiállítva.

Ez Jakab Ödön r. tagé, a ki gróf Tisza Istvánt, mint kimagasló szónokot, a Társaság előzetes határozata szerint íróval betöltendő rendes tagsági helyre ajánlja. Jakab Ödön felolvassa ajánlatát, melyhez már a Társaság rendes tagjai közül számosan aláírásukkal csatlakoztak. A Társaság az ajánlást rendben levőnek találja, elfogadja s ezzel elhatározza, hogy a jövő hó 6-ikára kitűzött tagválasztó közülésen az egy rendes tagsági hely betöltése alapszabályszerűen, titkos szavazással, ezen ajánlásban javasolt jelölt tekintetbe vételével ejthető meg.

4. Angyal Dávid kifogásolja, hogy a Társaság által kezdeményezett gyüjtés Gyulai Pál emlékszobrára eddig elért összes eredményeivel egyszer sem volt még a Társaság közgyűlési számadásaiban egyesítetten kimutatva. Mint már többízben ajánlotta, ismét határozottan javasolja, hogy a gyüjtött pénznek az a nagyobb része is, melyet Alexander Bernát annak idején a Hitelbankba tett le, onnan a Társaság vagyonát és mindennemű pénzeit hivatalosan kezelő Magyar Földhitelintézet pénztárába tétessék át, hogy a Társaság évi számadásaiban rendszeresen kimutatható legyen. Elnök felszólítandónak tartja Alexander Bernátot, hogy a jövő havi közgyülésen ez ügyben jelentést tegyen s a Társaság e jelentés meghallgatása után határozza el, Angyal Dávid javaslata szerint, a Gyulai-szoborra begyült összes pénzeknek a Magyar Földhitelintézetre bízását és a Társaság évi számadásaiban leendő kimutatását. A Társaság Angyal Dávid javaslatát, az elnök ajánlotta módon, elfogadja.

1918 február 6.

(Előzetes és tagválasztó közülés.)

1. Elnök az ülést megnyitván, első tárgyúl a tagválasztást tűzi ki, minthogy az ülés megnyitása után a rendes tagok a választáshoz megkivánt számon felül vannak jelen. A Társaság határozata szerint egy rendes tagsági helyre választható egy író. Ajánlás egy van: Jakab Ödöné, ki rendes tagúl gróf Tisza Istvánt, mint szónokot ajánlja a betöltendő írói helyre; az ajánláshoz a tagok, nagy számban, aláírásukkal is hozzájárultak s a mult havi ülés az ajánlatot rendben levőnek találta és elfogadta. Elnök, miután az alapszabályok és az ügyrend kivánta rendelkezéseknek elég tétetett, elrendeli az egyetlen jelöltre a titkos szavazást, szavazó jegyekre irandó «igen» és «nem» szóval. Megállapítja, hogy a teremben a szavazás elrendelése idején 29 rendes tag van jelen. Beadatott 29 szavazat; ebből 28 «igen» és egy üres. «Nem»-mel senki sem szavazott. E szerint gróf Tisza István 29-ből 28 szavazattal a Társaság rendes tagjává megválasztatott. Az elnökség a megválasztottat

erről írásban értesíti, felkéri, hogy a választás elfogadását írásban nyilatkoztassa ki s meghívja őt a Társaságba.

2. Uj jutalomtételek. A Társaság a lejárt pályázatok bíráló bizottságai javaslatainak megfontolása után a következő új pályatételeket állapítja meg: 1. Lukács Krisztina-jutalom: «A magyar lyra fejlődése a XIX. században, tekintettel az európai áramlatokra»; 2. Széher Árpád-jutalom: «Hosszabb elbeszélés vagy kisebb regény»; 3. Somogyi Dezső-jutalom: «Salamon Ferencz kritikai működése»; 4. Bojári gróf Vigyázó-jutalom: «Magyar történelmi regény»; 5. Grünwald Vilmos-jutalom: «Lyrai költemény»; 6. Greguss-jutalom: az alapítvány-szabályzat szerint ezúttal a legutóbbi hat év legjelesebb magyar építészeti alkotását fogja megilletni.

3. Elnök közli, hogy a Zrinyi, a költő emlékezetének szentelendő ünnepélyes közülés a székesfőváros tanácsának szivességéből az új városháza dísztermében fog megtartatni e hó 10-én d. e. ½11 órai kezdettel s a már megállapított tárgysorral. Tudomásul szolgál. Elhatározza egyben a Társaság, hogy az ünnepélyes ülésre szóló meghívó végén, a társasági vagyon számszerű kimutatása kapcsán a Társaság ideiglenes kezelésében levő, de tulajdonához nem tartozó tőkék is (mint a Nemzeti Könyvtár, a Népköltési Gyüjtemény, a Shakespeare-Bizottság s a Gyulai-szoboralap tőkéje) kimutatandók.

4. Lejárt pályázatok: *a)* Bojári gróf Vigyázó-jutalom: Jakab Ödön jelentéstevő, bíráló társai: Pekár Gyula és Szász Károly. Pályázott négy magyar történeti vonatkozású elbeszélés. A bírálók egyet (*Domine Bogárdi*, jeligéje: «Gaudeamus») figyelemreméltónak találtak, a jutalmat azonban nem ajánlják kiadni. A Társaság a jutalmat nem adja ki.

b) Széher Árpád-jutalom népies költői elbeszélésre. Kéky Lajos jelentéstevő, bírálótársai: Ferenczi Zoltán és Zempléni Árpád. Pályázott 15 költemény. A bírálók a 7. sz. *A János* című, «Rossz időket élünk, rossz csillagok járnak» jeligéjű pályaműnek a jutalom kiadását javasolják. A Társaság a jutalmat kiadni határozza. A jutalmat nyert pályamű jeligés levele az ünnepélyes közülésen bontandó fel.

c) Lukács Krisztina-jutalom széptudományi tanulmányra. Császár Elemér jelentéstevő, bírálótársai: Négyesy László és Sajó Sándor. Pályázott egy mű, mely azonban csak vázlatos részlet a lyra fejlődésére vonatkozó, tervbe vett tanulmányból. A bírálók, a részlet-vázlat hibái és hiányai miatt, sem a jutalom kiadását, sem pedig a szerzőnek megbizását a munka teljes kidolgozásával nem javasolják. A Társaság a jutalmat nem adja ki s a pályázónak a munka teljes kidolgozására megbizást nem ad.

d) Radó Antal jutalma modern német költemény műfordítására.

Hegedüs István jelentéstevő, bírálótársai: Ferenczi Zoltán és Voinovich Géza. Bírálók a 9. sz. pályaműnek (jelige: «Minden szép, a mi szomorú stb.»), mely tíz német költemény fordítását tartalmazza, a jutalmat kiadni ajánlják. A Társaság a jutalmat kiadni határozza. A jutalmat nyert pályamű jeligés levele az ünnepélyes közülésen felbontandó. A jutalom kitűzőjének a Társaság köszönetét fejezi ki.

c) Somogyi Dezső-jutalom. Jelentéstevő: Riedl Frigyes, bíráló társai: Alexander Bernát és Beöthy Zsolt. Bírálók a beérkezett pályaművet (Henszlmann Imre élete és munkássága) bizonyos, a kiadás előtt megejtendő javítások után a jutalomra és az Évlapokban leendő kiadásra méltónak ítélik. A Társaság a bíráló-bizottság javaslatát elfogadja. A mű szerzője felhivandó, hogy a javításokat a bírálók útmutatása szerint megejtse.

5. A pályázatokon jutalmat nem nyert munkák jeligés leveleit a Társaság megbizásából Császár Elemér és Sajó Sándor nyomban felbontatlanul elégetik.

6. A Kasselik-alapítvány kamataiból Hegedüs István költeménykötete, a Wodianer-alapítványból pedig Wallis hollandus írónő regénye *(A harcz napjaiban)* fog kiadatni; az utóbbi Antal Géza magyar fordításában.

7. Titkár előterjeszti a Gazdasági Bizottság jelentését. A Társaság a bizottság jelentése nyomán előbb az 1917. évi zárszámadásokat, azután az 1918. évre szóló bevétel- és kiadás-előirányzatot veszi általános, majd részletes tárgyalás alá. Mindezeket általánosságban és részletenként, minden tételeikben változatlanul elfogadja s a felmentvényt a vagyonkezelő Magyar Földhitelintézetnek és a kézipénztárt kezelő titkárnak a mult 1917. évre megadja. Egyben legmelegebb köszönetet szavaz a Társaság a Magyar Földhitelintézetnek s külön az intézet főtisztviselőjének, Töttösy István úrnak azért a pontosságért és gondért, melyet a Társaság anyagi ügyeinek kezelésében tanusítani a mult év folyamán is szivesek voltak. Hasonlóan köszöni a Társaság ügyészének, dr. Szőcs Ferencznek páratlan buzgalmát az alapítványi hátralékok behajtása körül, melynek rendkívüli sikerei folytán függő vagy kétséges alapítványi ügye a Társaságnak immár alig van.

8. Az 1918. évre szóló előirányzat kapcsán, utalással arra is, hogy az 1917. év folyamán a közoktatási kormány által népköltési gyüjtés és kiadás czéljából nyujtott anyagi támogatás nem használtatott fel: a Társaság nyomatékosan felhívja Sebestyén Gyulát, mint a népköltési ügy vezetőjét, hogy az Arany János-dalok, valamint a szalontai gyüjtés kiadását minden további halasztás nélkül, mielőbb valósítsa meg s hogy általában legyen szives folytatólagosan új népköltési kiadványok meg-

jelentetéséről gondoskodni, mert különben a közokt. kormány az évenként nyujtott népköltési támogatást idővel céltalannak fogja ítélhetni.

9. Radó Antal az 1918. évre szóló előirányzat kapcsán kéri, hogy a Társaság *Költők és Irók* vállalata minél nagyobb lendülettel folytattassék s e célból akár több költség is vétessék kiadásba, mint a mennyi az előirányzatban szerepel. Elnök a Franklin-Társulatnak, mint a jelzett vállalat kiadójának ez idő szerint a több kiadványtól tartózkodásával okolja meg a kisebb összegű előirányzati tételt, de kijelenti, hogy a mennyiben valamely jeles mű akad e vállalat részére, a Társaság annak kiadására évközben is megszavazhatja a kellő költséget. A felszólaló, valamint a Társaság megnyugszik az elnök kijelentésében.

1918 február 13.
(Tisztújító közülés.)

1. Elnök az ülést megnyitván, az ülés első teendőjéül a tisztújítást jelöli ki s átadja az elnöki széket a jelenlévő legidősebb tagnak, Rákosi Jenőnek, ki a jegyzőkönyv vezetésével Kéky Lajost bízza meg, mint legfiatalabb tagot, majd felkéri a tagokat, tegyenek javaslatot a tisztviselői állások s a gazdasági bizottsági tagságok betöltésére. Hegedüs István teljes elismeréssel méltányolván azokat a nagy érdemeket, melyeket a lelépő tisztikar szerzett a Társaság felvirágoztatása s ügyeinek zavartalan vitele érdekében, javasolja, hogy a Társaság elnöknek Beöthy Zsoltot, másodelnöknek Berzeviczy Albertet, titkárnak Vargha Gyulát, másodtitkárnak Kozma Andort, ügyésznek Szőcs Ferenczet s a Gazdasági Bizottság tagjaivá is az eddigi tagokat válaszsza meg újra. Az ajánlatot a Társaság egyhangú helyesléssel fogadván, a korelnök elrendeli az Ügyrendben előírt titkos szavazást s ennek eredményeül kihirdeti, hogy 25 szavazólap adatott be s a Társaság a következő 1918/20. évi cyklusra megválasztotta elnöknek Beöthy Zsoltot (24 szavazattal, egy szavazat Berzeviczy Albertre esett), másodelnöknek Berzeviczy Albertet (25 sz.), titkárnak Vargha Gyulát (24 sz., egy sz. Kozma Andorra esett), másodtitkárnak Kozma Andort (25 sz.), ügyésznek Szőcs Ferenczet (25 sz.) s a Gazdasági Bizottság tagjaivá Berczik Árpádot, Hegedüs Istvánt és Négyesy Lászlót (25—25 sz.). A korelnök szíves szavakkal üdvözli az újonnan megválasztott tisztikart, azt a komoly intelmet intézve hozzájok, hogy ne térítse el őket eddigi útjokról s eddigi tiszteletreméltó világfelfogásuktól és álláspontjukról az az ostrom, mely támad ma mindent, a mi régi s kiterjed nemcsak az intézményekre, hanem a személyekre is. Kívánva, hogy vigyék tovább is diadalra tisztes irodalmi hagyományaink zászlaját, átadja az elnöki széket Beöthy Zsoltnak.

2. Beöthy Zsolt elnök hálásan köszöni a maga és tiszttársai nevében az irányukban újra megnyilatkozott bizalmat s azokat a szép szavakat, melyeket a korelnök hozzájuk intézett. Már koruknál fogva is nehezen változtathatnának világfelfogást és álláspontot. Az a bizalom, melylyel a Társaság ismételten megtisztelte őket, biztosítja őket a felől, hogy az az út, melyen haladnak, megegyezik a magyarság és a magyar irodalom érdekeivel. Nem igér egyebet, csak azt, hogy maradnak, a kik voltak s nem kér a Társaság tagjaitól sem egyebet, csak azt, hogy maradjanak hozzájok azok, a kik voltak. A Társaság az elnök szavait nagy tetszéssel fogadja.

3. Az elnök elrendeli a szavazást a többi bizottsági tagságokra. Közfelkiáltással megválasztatnak: *a)* a Könyvkiadó Bizottságba az elnökön és titkáron kívül Alexander Bernát, Ferenczi Zoltán, Herczeg Ferencz, Kozma Andor, Radó Antal és Riedl Frigyes;

b) a Greguss-bizottságba a régi tagok, Zichy Géza gróf kivételével, ki bizottsági tagságáról lemondott. Mivel Zichy Géza gróf a Társaság kérése ellenére is ragaszkodik lemondásához, az ülés a bizottság új tagjául Bánffy Miklós grófot választja meg;

c) a Shakespeare-bizottságba a régi tagok: Beöthy Zsolt elnök, Berzeviczy Albert másodelnök, Alexander Bernát, Ambrus Zoltán, Angyal Dávid, Apponyi Albert gróf, Bayer József, Ferenczi Zoltán, Haraszti Gyula, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Kozma Andor, Lévay József, Pekár Gyula, Radó Antal, Rákosi Jenő, Riedl Frigyes, Váradi Antal, Vargha Gyula, Voinovich Géza r. tagok s Neugebauer László és Yolland Artúr l. tagok s új tagokúl Beöthy Zsolt indítványára Szász Károly, Berzeviczy Albertére Ábrányi Emil és Bánffy Miklós gróf;

d) a Népköltési Gyüjtemény szerkesztőjéül Sebestyén Gyula.

4. A választások befejeztével az ülés az Alapszabályok módosításának tárgyalására tér át. Elnök átadja a szót az Alapszabályok módosítására az 1917 nov 7-iki ülésen kiküldött albizottság (Beöthy Zsolt, Radó Antal és Szász Károly) előadójának, Radó Antalnak.

Radó Antal jelenti, hogy a kiküldött bizottság feladatát elvégezte s a szükségeseknek vélt módosításokat kinyomatva megküldötte a tagoknak. Ez alkalommal is kiemeli a fontosabbaknak tartott módosításokat, a tárgyalás sorrendjére nézve pedig azt javasolja, hogy csak a módosításúl ajánlott új szöveg olvastassék fel s ehhez füzessenek az esetleges hozzászólások. Ez elfogadtatván a módosítások pontról-pontra tárgyaltattak s egy részöknek megvitatása után az elnök kimondja a határozatot, hogy az albizottságtól ajánlott összes módosítások elfogadtatnak s e módosítások keresztülvitelével szerkesztett új alapszabályaink jóváhagyás végett fel fognak terjesztetni a kormányhoz.

PONORI THEWREWK EMIL RENDES TAG RAVATALÁNÁL.

Hegedüs István búcsúztató beszéde 1917 február 26-án.

Egy éve történt, hogy egyetemünk bölcsészetkara azt a férfiút, kinek ma ravatalánál állunk, születésének 78-ik évfordulóján a meleg szeretet és a hálás emlékezet őszinte kegyeletével üdvözölte. Ő egy mély érzéssel írott, könnyekig megható válaszban egész egyéniségét visszatükröző gondolatot fejezett ki. «A mélyen tisztelt kar üdvözlő irata úgy stilizálja életem finaléját, hogy az mintegy átmenetet képez a sphærák zenéjéhez».

Íme, ma, élete 80-ik évének küszöbén a láthatatlan világba tünt el és az ő harmonikus lelke beolvad a sphærák zenéjébe.

Bámulatosan gazdag és sokoldalú egyéniségének emlékét hagyta ránk műveiben és 37 éves tanári működésének emlékét az egymást felváltó tanulóifjuság lelkében, a tudomány iránti rajongás, az igazság kutatására serkentő buzgalom megtermékenyítő emotióiban.

És ha ő egy európai hírű tudósunktól, mint az egyetem Rectora, e szavakkal búcsúzott el: «Az élet nyughatatlan ösztöne ráveszi az embert, hogy a föld gyomrából is kincset bányászszon, a halál parancsa viszont arra kényszerít bennünket, hogy még legdrágább kincsünket is előbb-utóbb földbe temessük»: ma, mikor a Halál diadalmasan temet el annyi drága kincset, nem a harcztereken, nem a munka mezején, hanem a csöndes nyugalom révében tünt el hangtalanul. Pedig mennyi hang olvadt egybe egy fenséges harmoniában az ő lelkében. A classikus költészet tiszta csengésű visszhangja, a magyar zene rhythmikájának édes zöngelme, csodálatos tudása, a magyar nyelv szókincsének legrejtettebb hangja, népköltészetének gazdag ismerete. Azokban az egyesületekben és társulatokban, melyeknek buzgó munkása volt, mint a Magyar Tudományos Akadémia, a Philologiai Társaság, a Kisfaludy-Társaság, az ő egyéniségének más-más oldalát érvényesíthette, lelke gazdagságát pazar kézzel osztogatta. A Tudományos Akadémia Festus-kiadása, a codex Farnesianus fénynyomatú másolata tette lehetővé, hogy a latin nyelvkincs ez örökre becses emléke ma már végleges formában megjelenhetett, mint azt Lindsay a maga kiadásának előszavában

hálásan elismeri. A görög-latin írók kétnyelvű kiadását nemcsak szerkesztette, hanem Anakreon és a görög Anthologia fordításával gazdagította is. Értekezése az Akadémiában a magyar zenetudomány őstárgyalásának egészen új mezejét nyitotta meg.

A Philologiai Társaság megalapítója, 27 éven át elnöke volt. Elnöki beszédeiben a tudásnak annyi értékét hagyta ránk, mely a módszeres munkásságnak irányát jelölte meg, mintegy vezérfáklyát gyujtott.

Húsz évig dolgoztam vele egy műhelyben; az egyetem seminariumában és tisztelettel töltött el, midőn láttam lelkiismeretes kutatásainak messze szétágazó mezejét. Mintha bányába kerültem volna, hol a csalóka drága fém rejtekhelyeit mutogatta.

Grimmnek mély jelentőségű jelszava: *Andacht zum Kleinen* volt az ő jelszava is. Kinyelvészettel foglalkozik, a röpke (ἔπεα πτερόεντα) szót megállítja az idő folyamán. E szóban hosszú százados mult emléke él. Mint etymologus volt a legnagyobb.

Mikor kicsinylő megjegyzéseket hallottam a philologus aprólékos kutatásairól, eszembe jutott Horatius örökszép gondolata:

Virtutem incolumem odimus,
Sublatam ex oculis quaerimus invidi.

(Carm. III. 24. 31.)

Hányszor védte a philologiai kutatás lassú, pontos módszerét a kicsinyes gúnynyal szemben! Mint költőt is a kicsiny dolgokon csüngés ihlette gazdag epigramma-költészetére. Martialis és a görög anthologia fordítása nyujtott neki legnagyobb élvezetet. Az epigramma-költészetben a magyar classikus iskola hagyományát folytatta.

Az az epigramma, melyet a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából a gerlachfalvi milleniumi emlékre írt, az ő szellemes költészetének egyik legbecsesebb terméke.

Egész életén át kísérte az a nagyravágyó álma, hogy magyar Homerost adjon a nemzet kezébe.

A Kisfaludy-Társaságban mély hatást tett, midőn fordításából részleteket mutatott be. Hat éneket ki is adott, de a vállalat megakadt.

Bámulatos sokoldalúságának legpregnansabb emléke a József főherczeg czigány grammatikájához írt jegyzeteinek kapcsán a czigányok történetére vonatkozó hihetetlen széles olvasottságon nyugvó értekezése.

És ugyanő az Akadémiának kétszer nyerte el koszorúját. *A helyes magyarság elvei* cz. pályanyertes művével és Festus-kiadásával. Minő két külön világban találta föl magát!

De hatásának igazi tere az egyetemi oktatás. Rajongó szeretettel csüngött az ifjúságon. Ennek megható mozzanata volt az a ténye, hogy

midőn az egyetemtől elvált és nyugalomba vonult, minden tanítványának megküldte arczképét. Becses történeti emlék tanítványainak gondosan megőrzött jegyzéke.

Mikor az egyetem Rectora lett 1899—1900-ban, két beszédet tartott, melyek egyetemünk történetének maradandó emlékei közé tartoznak. Az a színes rajz, melyet az egyetem újjáalakításának 120-ik évfordulóján rajzolt az egyetem Budára történt áthelyezésének ünnepélyéről, a legaprólékosabb levéltári kutatáson alapszik és a ki az egyetem történetét megírni hivatott lesz, benne bizonyára becses anyagot talál.

Előadásainak kőnyomatos ívei nemzedékről-nemzedékre szállottak. Nem az a fénykép a maradandó, melyet tanítványainak atyai szeretettel küldött, de az ifjúi szív lelkesedésében, nemes emotióiban, a tudomány lelkiismeretes művelésében tükrözik vissza az ő szellemi képe. Ez az az emlék, melyet Tacitus mint az igazi halhatatlanság érczénél maradandóbb emlékét említ föl a maga Agricolájában.

Drága halott! Azt hiszem, hogy most Te is, ki a halhatatlanság földi alakjáért oly hévvel lelkesedtél, elérted, a mit Greguss Ágost haláláról írott epigrammodban zengettél:

„Bizva tekintettél a síri homálynak eléje:
Mester nem hal meg, műve örökre tanít".

Igen, midőn a Magyar Tudományos Akadémia, a Tudomány-Egyetem, a Kisfaludy-Társaság és a Philologiai Társaság nevében búcsút mondok, visszhangként mondom utánad:

„Mester nem hal meg, műve örökre tanít".

Azok a koszorúk, melyek ravatalodnál egymás mellett, mint az egymástól elválhatatlan Gratiák együtt vannak, jelképezik azt az összhangot, melyben lelkedben a tudományt és a szépnek cultusát egyesítetted.

Isten veled!

SHAKESPEARE ÉS ARANY.

Bevezető előadás a Nemzeti Szinházban János király előadásához 1917 márczius 15-én.

Kozma Andortól.

Tisztelt közönség!

A Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottsága nevében köszöntöm s áhitatos ünneplésre hívom a tisztelt közönséget. Ma itt, a nemes magyar szinművészet főtemplomában, Arany János emlékezetének áldozunk.

Pazar módunk van hozzá! A világ legnagyobb színi költőjének, Shakespearenek drága kincseivel s a nekünk még drágább kincscsel, a legkifejezőbb, leghatalmasabb, legszebb magyar nyelvvel, mely valaha felcsendült, egyszerre pompázhatunk. Arany János drámai nyelve ez, — mi több: Arany János drámai nyelvköltészete.

Ebben az ő fenséges epikájának és mélységes lyrájának tökéletes nyelve kitör az irott és olvasott betűkből, — megelevenedik, szárnyra kap, szózatos ajkakra száll, hogy azokról szerte zöngve oly közvetlen kifejezője és kísérője legyen emberi szenvedelmek, gondolatok, érzések, szeszélyek és cselekedetek viharának, mint a mennykőcsapásoknak az ég zengése, s mint mindaz a hang, mely ezerszeres örök tanuságtétel, hogy az elemek és az élet küzdelmei a néma csendet nem tűrik és nem ismerik.

Senkit sem kisebbítünk szinműköltőink közül, ha kimondjuk, hogy a magyar drámai nyelvnek is ugyanaz a legnagyobb, a mintaadó mestere, a ki az egész magyar költői nyelvé: Arany János.

Holott ő eredeti szinműveket nem irt s csupán mint Shakespeare és Aristophanes hű és ihletett tolmácsa mutatta meg: mire képes az ősi jellemből ki nem forgatott s a végtelen fejlődéstől el nem zárt magyar nyelv az eleven tettek és a hangokká éledő szavak zajos, küzdelmes költészetében is.

Arany János nyelve, a legzordonabb tragédiák és a legszertelenebb komédiák cselekvény-forgatagaiban egyaránt, korlátozatlan hatalom. Nemcsak lehetetlenségeket, hanem jóformán nehézségeket sem ismer. Tüzesen, életteljesen, biztosan, az egymást kergető tettek rohamos

gyorsaságával s a mindig jellemző stílus tökéletességével képes kifejezni mindazt, a mit a legklasszikusabb angol vagy görög nyelv.

Arany János szinmű-fordításaiban nyelvének mindig feltétlen, soha nem lankadó drámaisága mint meglepő ujság keltene csodálkozást, ha ő ezeken kívül s már ezek előtt is nem írt volna drámai hatásu műveket.

De vajjon nem írt-e?

Gondoljunk csak balladáira!... Micsoda őserővel teljes drámák szorongnak, lüktetnek, szinte robbannak ezekben az izgató, érdekfeszítő, példátlanul nagy stílusú versekben! Az epika néha alig több bennük, mint költői jelenetezés; az itt-ott felcsengő lyra alig több, mint a cselekvénybe beleszóló chorus hangjai. A lényegük e balladáknak csupa valóságos drámai szerep, eleven emberi beszéd, mely az elszánások, a tettek és a küzdelmek hevében születik.

A ki már ilyen drámai nyelvű és drámai hatású eredeti művekben remekelt, a ki már a drámaszerű balladában az előttünk ismert világirodalom legnagyobb mestereit is felülmulta, az valóban méltó készséggel láthatott Shakespeare-drámák lefordításához is.

Arany János három Shakespeare-fordításában a nagy angol drámairónak mind a három főstilusa képviselve van.

*János király*ban históriai stilusa, mely a kegyetlenül szilaj, de az egyéni erő, tehetség és akarat nagyszerű kicsapongásaival ellenállhatatlanul érdekes angol középkort rekonstruálja. *Hamlet*ben Shakespeare legmagasabb és legnemesebb tragédia-stilusa hat reánk, mely a mélységes érzésű emberi léleknek s a töprengő emberi elmének a bűnnel, borzalommal és balsorssal való halálosan bús összeütközését megrázó és meggyőző psychologiával jeleníti meg. A *Szentivánéji álom*ban pedig Shakespeare vígjátéki stilusa ragad el bennünket, melyben úgy ölelkezik a könnyed, bájosan bohó tündéri szeszély a vacskos, de jóízű angol polgári humorral, a kárcsak a szép tündérkirályné, Titania a szamárfejű Zubolylyal.

Arany János mind a három stílust oly természetesen, oly közvetlenül, oly igazán, a nyelv erejének és bájának oly gazdagságával adja vissza, hogy arra a paradoxonra csábít bennünket: ez a három Shakespeare-fordítás három Shakespeare-darab magyar eredetiben.

Nem hiszem, hogy az angolok szebbnek és jobbnak találhatnák ezt a három darabot Shakespeare nyelvén, mint mi találjuk Arany Jánosén. És nincs kétségem, hogy mi magyarok, ha még oly jól értjük is az angol eredetit, ne úgy éreznők, hogy Arany János fordításában semmi sem hiányzik az eredetinek szépségeiből, sőt még ezeken felül

egy külön szépség is van benne, a mi az eredetiben nincs meg : a magunk Arany Jánosban megtökéletesedett magyar nyelvének férfias, büszke zengése.

Ezért a nyelvért, mely őseink lelkében fogant, népünk ajkán született s Arany János költészetében nőtt legszebbé, legnagyobbá, — ezért a nyelvért, melyben nemzetünk él s melyért hősi fiai százezrével halnak meg véres csatatereken, — ezért a drága, édes magyar nyelvért áldjuk és ünnepeljük Arany Jánost most és mindörökké!

TAGAJÁNLÁS

a Társaságnak 1918 február 6-án megtartott tagválasztó ülésére.

Az íróval betölthető egy rendes tagsági helyre: gróf Tisza Istvánt, mint szónokot ajánlják: Jakab Ödön, Ábrányi Emil, Alexander Bernát, Ambrus Zoltán, Angyal Dávid, gr. Bánffy Miklós, Beöthy Zsolt, Berczik Árpád, Berzeviczy Albert, Császár Elemér, Ferenczi Zoltán, Haraszti Gyula, Kéky Lajos, Kozma Andor, Négyesy László, Pekár Gyula, Radó Antal, Sebestyén Gyula, Szász Károly, Szávay Gyula, Szemere György, Vargha Gyula, Voinovich Géza r. tagok.

Tekintetes Társaság!

Alapszabályaink első paragraphusa azt mondja, hogy a Kisfaludy-Társaság czélja a szépirodalom emelése s általában a műízlés nemesítése. E meghatározás elég érthetően szabja meg, hogy legelső sorban az írótoll emberei tarthatnak igényt tagsági helyeinkre. Társaságunk tagjai azonban, úgy látszik, eleitől fogva mindig abban a véleményben voltak, hogy az említett czélt nem csupán a szépírók, műbírálók és æsthetikusok vannak hivatva szolgálni, hanem azok a kiváló szónokok is, kik az élő szó közvetlen erejével hatnak nemzeti életünk irányítására s a nyelv és közízlés pallérozására. És ez az álláspont egészen helyes is, mivel a nemzet közfelfogásának nemesbítése, ízlésének finomítása, nyelvének bővítése és csinosítása — bárminő előadási forma keretében nyilatkozzanak meg — egyszersmind a szépirodalom javára eső, hathatós szolgálatnak is tekinthetők. A kiváló szónokok működésének hatása nem egy vonatkozásban teljesen összeesik a szépirodalom végczéljaival.

A Társaság eme meggyőződése magyarázata annak, hogy már a múltban is nem egy kiváló szónokunk vétetett fel tagjaink sorába. Így jutott Társaságunkba már alakulásakor, 1836-ban, gróf Dessewffy Aurél, később, 1887-ben, Horvát Boldizsár s legutóbb, 1893-ban, gróf Apponyi Albert.

A fentebbiek előrebocsátása után van szerencsém a jelenleg üresedésben lévő tagsági helyünkre *gróf Tisza Istvánt* ajánlani. És teszem ajánlatomat azzal a reménységgel, hogy az ajánlott nevének idehozását illetőleg Társaságunk helyeslésével találkozom. Mert nekünk a jelölésnél

főleg két szempontra kell mindig tekintettel lennünk: az illető egyéni kiválóságára s tehetségének méreteire. Gróf Tisza István pedig mindkét tekintetben kívánalmainknak teljesen megfelel. Mint egyén, nemzetünknek egyik legértékesebb és legkiemelkedőbb alakja. Puritán életével, értelmi fölényével, bölcs hazaszeretetével, törhetetlenné edzett energiájával, elapadhatatlan munkaösztönével s példaadó kötelességtudásával *egész embert* mutat. Közéleti működését pedig nemcsak nemzetünknek, hanem az egész művelt világnak figyelme kíséri.

Minket azonban ez ajánlat alkalmával mindenekelőtt a *szónok* érdekel. És sietünk mindjárt kijelenteni, hogy véleményünk szerint gróf Tisza István mint szónok is a legkiválóbbak közé tartozik. — A parlamentben s a ref. egyházmegyei és egyházkerületi gyűléseken tartott beszédei közül nem egy valósággal országos eseményszámba ment. Mert a kiváló szónokhoz szükséges kellékekből alig hiányzik belőle valami. A szilárd erkölcsi alap, az éles, bonczoló értelem, az aprólékosságig tisztán látás, a fegyelmezett önmérséklet, a megbizható őszinteség és az előadásbeli készség mind, mind rendelkezésére állanak. E tulajdonságok tekintetében fajával teljesen azonos. Nemcsak szónok, de izig-vérig magyar szónok is. Általában higgadt. Sem az elvakult gyűlölet, sem a részrehajló szeretet, egyik sem ragadja soha hitelét rontó túlzásokra. Érzései többnyire mindig egyenletesen temperáltak, csak a hazaszeretet csap ki olykor szilajabb lángokkal a beszédeiből. Nem a Kölcsey tanítványa: kevésbbé poétikus, de aztán sokkal gyakorlatibb. Előadásában hasztalan keressük a Cicero-féle egyensúlyozott elrendezésű, rhythmikusan zengő körmondatokat vagy az iskolás szabályok által szentesített szónoki figurák megszokott példáit. Nála ilyesmit keveset találunk. De találunk nemesen egyszerű, a czélnak mindig megfelelő, hajlékony, jó magyar, kifejező nyelvet. Beszédeit fölösleges tirádákkal sohasem szokta cziczomázni, mivel nála nem a csalóka, külső czafrang a fő, hanem a tartalomba foglalt igazságok világosan fűzött logikája. S ez által éri el aztán, hogy a nyelvi és logikai szabatosság harmoniájának olyan teljessége mutatkozik nála, minővel eddigi szónokaink közül csak kevésnél ha találkozunk. Általában mindig inkább szeret az ítéleteit higgadtan alkotó értelemhez szólni, mintsem a komoly megfontolásra kevésbbé megbízható szívhez. Könnyedén bánik el a legbonyolultabb kérdésekkel: az összekuszált szálakat gondosan szétfejti, természetes sorrendbe osztja be s aztán a magyarázó értelem nappali fényével egyenként világítja meg. Lépten-nyomon szembe ötlik, hogy sokat tanult a legjobb mesterektől s mégsem utánoz szolgailag senkit. A szónoklat terén is merőben önálló egyéniség. Nagy józanságával, alapos tudásával, erkölcsi érinthetlenségével, praktikus érzékével, vas

logikájával, önzetlen hazaszeretetével s imponáló egyszerűségével szónokaink közül legközelebb Deák Ferenczhez áll.

Társaságunknak mindenesetre hasznára és díszére fog válni, ha taggá választjuk. Melegen ajánlom!

Budapest, 1917 deczember 21.

Jakab Ödön.

Hozzájárulnak:

Beöthy Zsolt	*Császár Elemér*	*gr. Bánffy Miklós*
Szász Károly	*Angyal Dávid*	*Voinovich Géza*
Ferenczi Zoltán	*Berzeviczy Albert*	*Ábrányi Emil*
Szemere György	*Kozma Andor*	*Radó Antal*
Alexander Bernát	*Berczik Árpád*	*Ambrus Zoltán*
Négyesy László	*Szávay Gyula*	*Haraszti Gyula*
Pekár Gyula	*Kéky Lajos*	*Vargha Gyula*
	dr. Sebestyén Gyula	

A TÁRSASÁG VAGYONA

1917 deczember 31-én.

a) Saját vagyona:		
1. Kinn fekvő alapítványokban	13,520 K	— f.
2. Értékpapirokban névérték szerint	504,600 «	— «
3. A Magyar Földhitelintézetnél vezetett folyószámlákon	4,701 «	— «
Összesen	522,821 K	— f.
b) Ideiglenes kezelésében levő összegek	72,267 K	— f.
Mindössze	595,088 K	— f.